

**Національний університет
«Одеська юридична академія»**

ISSN 2305-0314

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

2014

ВИПУСК № 1 (4)

м. Івано-Франківськ
2014р.

**Національний університет
«Одеська юридична академія»**

ISSN 2305-0314

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ
ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК**

*науково-практичне юридичне видання
збірник наукових праць*

2014

ВИПУСК № 1 (4)

м. Івано-Франківськ
2014 р.

Зареєстрований Державною реєстраційною службою України
(свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серії
КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011р.)

Внесений до Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук наказом
Міністерства освіти і науки України від 04 липня 2013 року № 893

Засновник – Національний університет «Одеська юридична академія»

П 68 Прикарпатський юридичний вісник. Збірник наукових праць. – Івано-
Франківськ. – Випуск 1 (4). – 2014 р. – 457 с.

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Рекомендовано до друку вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» (протокол №4 від 27 січня 2014 року)

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

КІВАЛОВ Сергій Васильович (<i>головний редактор</i>)	доктор юридичних наук, професор
БАСАЙ Віктор Давидович (<i>заступник головного редактора</i>)	доктор юридичних наук, професор
АЛЕНІН Юрій Павлович	доктор юридичних наук, професор
АРАКЕЛЯН Мінас Рамзесович	кандидат юридичних наук, професор
БІЛА-ТІУНОВА Любов Романівна	доктор юридичних наук, професор
ВИШНЯКОВ Олександр Костянтинович	доктор юридичних наук, професор
ДОДІН Євген Васильович	доктор юридичних наук, професор
ДОЛЕЖАН Валентин Володимирович	доктор юридичних наук, професор
ДРЬОМІН Віктор Миколайович	доктор юридичних наук, професор
ДУДЧЕНКО Валентина Віталіївна	доктор юридичних наук, професор
ЗЕЛІНСЬКА Наталія Анатоліївна	доктор юридичних наук, професор
МІНЧЕНКО Раїса Миколаївна	доктор юридичних наук, професор
ПИЛИПЕНКО Пилип Данилович	доктор юридичних наук, професор
СТАДНІЧЕНЬКО Станіслав Лешек	габілітований доктор, професор
ТІЩЕНКО Валерій Володимирович	доктор юридичних наук, професор
ТУЛЯКОВ Вячеслав Олексійович	доктор юридичних наук, професор
ХАРИТОНОВ Євген Олегович	доктор юридичних наук, професор
ХАРИТОНОВА Олена Іванівна	доктор юридичних наук, професор
ЧАНИШЕВА Галина Іванівна	доктор юридичних наук, професор
КОРОЛЬ Володимир Володимирович	кандидат юридичних наук, доцент
КОВАЛЬЧУК Сергій Олександрович	кандидат юридичних наук, доцент
РОМАНЮК Андрій Богданович (<i>відповідальний секретар</i>)	кандидат юридичних наук

Адреса редакційної колегії: 76007, м. Івано-Франківськ, вул. Максимовича, 13, Івано-Франківський факультет Національного університету «Одеська юридична академія», тел. (0342) 72 07 37, факс (0342) 72 07 35.

Ел. адреса: plawbulletin@gmail.com

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Барчук І.В.

Специфіка джерел канонічного права східної християнської церкви.....7

Ганьба О.Б.

Особливості об'єкта правопорушень, вчинюваних суб'єктами охорони державного кордону України.....17

Кисляк Л.Н.

Державницькі ідеї у творчості Тараса Григоровича Шевченка.....23

Коритко Л.Я.

Природоохоронні проблеми українських земель Східної Галичини (в складі Австро-Угорської імперії).....36

Припхан І.І.

Моральні аспекти судового правозастосування в Україні.....46

Романюк А.Б.

Уніфікація процесуального законодавства як необхідна умова вдосконалення правосуддя в Україні.....57

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Француз-Яковець Т.А.

Демократія, парламенти та бікамералізм 66

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Великорода О.М.

Правове регулювання наказного провадження в Україні.....76

Томин О.О.

Особливості правового регулювання фауністичних сервітутів в Україні 84

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вусенко Ю.В.

Правовідносини працевлаштування як різновид трудових правовідносин.....96

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО****Антонюк У.В.**

Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану довкіллю у процесі діяльності залізничного транспорту в Україні 104

Басай В.Д.

Правова охорона національних природних парків в Україні.....113

Джуган В.О.

Проблеми правового регулювання використання особливо цінних земель в Україні.....126

Мендик Л.В.

Порядок відшкодування шкоди, заподіяної порушенням лісового законодавства 138

Юрчишин Н.Г.

Окремі аспекти організації лісового господарства за чинним законодавством України 145

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО;
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****Коваль Д.О.**

Проблеми механізму реалізації окремих принципів судового адміністративного процесу в Україні 154

Молчановська В.М.

Природа становлення фінансового контролю у сфері грошового обігу.....164

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО****Гаргат-Українчук О.М.**

Причини та умови жіночої злочинності 173

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ****Басай Н.М.**

Визнання недопустимими доказів, отриманих із порушенням права на захист 183

Габлей Н.Г., Король В.В.

Провадження в суді присяжних відповідно до чинного КПК України	190
Гловюк І.В.	
Співвідношення категорії «кримінально-процесуальна функція» із суміжними категоріями кримінально-процесуальної доктрини	202
Дердюк Б.М.	
Сутність судового провадження у справах неосудних і обмежено осудних осіб....	215
Канюка І.М.	
Правова природа ідеї процесуальної економії у кримінальному судочинстві.....	224
Крет Г.Р.	
Права експерта як учасника кримінального провадження	232
Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С.	
Деякі нові доктрини науки антикримінального судочинства.....	241
Мусієнко О.Л.	
Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів.....	252
Мединська Л.В.	
Засада рівності у кримінальному провадженні України	261
Савченко В.А., Королишин І.М.	
Про допустимість використання гіпнозу при розкритті і розслідуванні злочинів...272	
Садова Т.В.	
Підстави для перегляду судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України	280
Томин С.В.	
Підстави та умови розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні.....	290
Тунтула А. С., Ланцедова Ю. А.	
Доктрина ступенчатого видового деления вещественных источников антикриминальных сведений.....	303
Шаповалова В.С.	
Базисні ознаки, поняття та класифікація кримінальної механічної зброї.....	313
Юрчишин В.М.	
Кримінальні процесуальні функції прокурора у досудовому розслідуванні зарубіжних країн	325
Вимоги до оформлення матеріалів, що подаються для публікування.....	338

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 349.6+349.415

І.В. Барчук

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового,
екологічного,
земельного та аграрного права
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

СПЕЦИФІКА ДЖЕРЕЛ КАНОНІЧНОГО ПРАВА СХІДНОЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Актуальність теми. Характерною рисою сучасних світових релігій – християнства, ісламу та буддизму – є те, що вони виникають та діють як відносно автономна правова сфера, котра функціонує та розвивається паралельно з національною системою права певної держави.

Однією з розвинених релігійно-правових систем сучасності є християнське канонічне право, що виникло і сформувалося на базі християнської релігійно-філософської доктрини. Термін «канонічне право» за обсягом охоплює релігійно-общинні правові системи «традиційних» гілок християнства – православ'я та римо-католицизму. Саме тому вивчення особливостей джерел канонічного права у православ'ї, яке сповідує більшість населення України, є вельми актуальним та доцільним.

Наукова новизна та ступінь дослідження. Над питанням характеристики джерел канонічного права християнської церкви працювали ряд сучасних дослідників-правознавців: А.Б. Венгеров, М.І. Козюбра, С.А. Комаров, В.В. Копейчиков, В.О. Котюк, Г.І. Муромцев, Ю.М. Оборотов, Ю.В. Тихонравов та ін.; ряд відомих учених-каноністів: С.С. Бобчев, М.І. Горчаков, О. Лотоцький, В.І. Лубський, еп. Нікодим (Мілаш), М. Остоумов, А.С. Павлов, І. Попов, М. Суворов, В. Ципін та ін.

Канонічне право – унікальне правове утворення, місце якого в системі правових явищ уже тривалий час є предметом наукових дискусій. У минулому ця проблема розв'язувалася більш однозначно – сама церква вважала канонічне право діючим правом особливої за статусом суспільної спільноти; дослідники ж світського права вважали його частиною романо-германської правової сім'ї. У наш час, зважаючи на складність цього суспільно-правового феномену та тенденції його розвитку, позиція дослідників змістилася у бік меншої прямолінійності [1, с. 165].

В цілому можна констатувати, що у сучасній вітчизняній світській юриспруденції питання визначення місця християнського канонічного права як сучасної нам діючої правової системи у широкій його постановці на даний час практично не розглядається.

У науці канонічного права відомий цілий ряд альтернативних теорій, що намагаються пояснити, яке ж місце в системі правових явищ посідає це релігійно-правове утворення. Стисло викладемо сутність і ключові аргументи основних з них.

1. Канонічне право належить до складу приватного права.

Головним аргументом прихильників такої теорії є посилення на те, що релігія – це сфера совісті, приватна справа кожної людини. Подібне твердження саме по собі важко заперечити. У національному законодавстві переважної більшості сучасних країн та у міжнародному праві закріплені положення щодо свободи віросповідання, які дозволяють віднести цю сферу до особистих прав кожної людини [2, с. 21]. Конституція України також визначає свободу світогляду та віросповідання як одне з невід'ємних особистих прав людини і громадянина. Проте, ми вважаємо, що такі твердження важко вважати незаперечними аргументами на користь кваліфікації канонічного права як частини приватного права, адже приватно-особистий характер права на свободу віросповідання зовсім не є обов'язковою підставою для такого висновку. Церква зовсім не приватна спільнота, а організм, наділений щонайбільшою універсальністю» [3, с. 14].

2. Канонічне право – частина публічного права.

Дану теорію можна вважати однією з найдавніших. Започаткована вона ще середньовічними каноністами, які розвинули положення

римського права, відповідно до якого, релігія вважалася справою державною, а, отже, – частиною публічного права. Наприклад, взаємозв'язок православної церкви та держави на теренах Російської імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.ст. був настільки тісним, що деякі відомі дослідники категорично заявляли: «... в церковному праві немає потреби розрізняти публічне та приватне право, тому що все взагалі церковне право носить публічний характер» [4, с. 6]. Дія та авторитет канонічних приписів не залежать безпосередньо від наявності чи відсутності їх легітимізації з боку держави. Визнання нею церковно-канонічних норм здатне зробити їх обов'язковими лише для самої держави та суб'єктів правовідносин, на які поширюється дія державного примусу.

3. Канонічне право поряд з державним відноситься до публічного права (перебуває у відношеннях співпідпорядкування щодо державного).

На думку окремих дослідників, т.зв. «зовнішнє» канонічне право – норми, що регулюють відносини церкви як одного з суспільних союзів з іншими суспільними утвореннями (і, перш за все, з державою), безумовно, входить до сфери державного права. «В цій сфері помісна церква в повній мірі залежить від волі державної влади, що здійснює свої суверенні повноваження на території цієї Церкви» [3, с. 13]. Без сумніву, що держава (як інституція, наділена вищою мірою влади в суспільстві) на власний розсуд визначає правовий статус релігійних організацій, які сприймаються нею як своєрідний різновид громадських об'єднань.

4. Канонічне право є частиною публічного, якщо у даному політико-територіальному утворенні церква не відокремлена від держави, та приватного, якщо вона відокремлена.

Аналізуючи дану концепцію, А.С. Павлов посилається на слова одного з її засновників – відомого історика права другої пол. ХІХ ст. Марецола: «Кожна людина за своїми віруваннями входить до складу певної релігійної общини. Звідси виникають більш чи менш своєрідні релігійні відносини». Ми цілком погоджуємось з думкою А.С.Павлова, який відзначав, що попри раціональне зерно така позиція є хибною, тому що канонічно-правовий матеріал, який Марецол вважає прошарком між публічним і приватним правом, складає, власне, основну частину

канонічного права [5, с. 14].

5. Канонічне право – самостійна сфера права.

Саме цей погляд, що започаткований ще у середньовіччі, можна вважати переважаючим у канонічній дослідницькій літературі XIX ст., коли намітилася тенденція переходу від власне богословського до правового підходу при вивченні канонічного права східної (православної) християнської церкви. «Допоки, – вважає проф. А.С. Павлов, – систематика різних частин права не зведена до беззаперечних філософських начал, ми вправі і надалі продовжувати дотримуватись поглядів середньовічних цивілістів і каноністів, які, маючи на увазі різницю джерел і предметів приватного та публічного права, з одного боку, та канонічного – з іншого, не знаходили іншого, вищого начала для поділу системи права і відповідно до цього розподіляли все право в останній інстанції на *jus civile* (право громадянське, тобто мирське, світське взагалі) та *jus canonicum* (право канонічне, церковне)» [5, с. 15].

Підсумовуючи короткий історичний огляд основних теорій, які визначають місце канонічного права в системі права, ми не можемо не звернути увагу на деяку архаїчність цих теоретичних конструкцій та невідповідність їх сучасному рівню розвитку теорії права. Прикладом сучасного наукового підходу до цієї проблеми можна вважати позицію, яка послідовно розвивається у своїх працях М.Ю. Вар'ясом. Він вважає (і ми цілком розділяємо такий підхід), що відповідь на питання, чи можна приймати християнське канонічне право у його сучасному вигляді за самостійну правову систему, належить шукати через право розуміння. Послідовно застосовуючи цей метод, М.Ю. Вар'яс приходять до висновку, що церква є своєрідним різновидом корпоративних об'єднань з особливою правовою процедурою вступу до неї (через таїнство хрещення, яке має у даному випадку безпосереднє канонічно-правове значення), з власним предметом правового регулювання, методологією та власною корпоративною правовою системою [6, с. 80-85].

Християнське канонічне право, як і більшість інших релігійно-правових систем, не може бути зведене ні до рівня правового інституту, ні до рівня галузі права (адже до його складу входять усі перелічені рівні, що дозволяє характеризувати його як самостійну сферу права). Дія

канонічно-правової норми вищого рівня ніяк не обмежена сферою дії норм національного законодавства. У цьому відношенні подібні норми наділені значно більшою універсальністю і територіально-часова сфера їхньої дії визначається лише органами церковного управління відповідного рівня.

Джерела канонічного права у силу своєї особливої правової природи наділені рядом істотних ознак, які в сукупності дозволяють досить чітко вирізнити їх з-поміж інших різновидів джерел права.

На думку С.В. Місевича, специфічні риси джерел канонічного права класифікують на дві великі категорії: 1) специфіка джерел канонічного права по відношенню до джерел світського права; 2) специфіка щодо джерел інших релігійних правових систем. Ці дві категорії майже різнозначні за обсягом, проте цілковито відрізняються за напрямком специфікації. Тоді як у першому відношенні головна роль належить рисам, які прийнято відносити до теоретико-правових ознак; у другому аспекті основна увага приділяється віронавчальним та організаційно-управлінським моментам, які дозволяють унікально відрізнити системи приписів різних релігійних деномінацій. Тому природно, що, враховуючи раніше визначений предмет даного нашого дослідження, основна увага при подальшому розгляді буде приділятися саме особливостям джерел канонічного права по відношенню до джерел права світського [7, с.205].

На думку М.Ю. Вар'яса, для церковно-правових суспільних відносин характерні такі спільні особливості, як: 1) корпоративний характер відносин, учасниками яких є лише члени церкви, сама церква та корпорації всередині неї; 2) їх публічний характер у рамках корпорації; 3) змішаний тип відносин (вони можуть бути як чисто корпоративними, так і з зовнішніми елементами) [6, с. 40]. Не зважаючи на те, що ряд складових ознак церковно-правових відносин важко заперечити, ми (у зв'язку з тим, що не відносимо християнське канонічне право до корпоративних галузей чи навіть систем права, як про це детальніше буде сказано нижче) не повністю поділяємо погляди М.Ю. Вар'яса на дану проблему і вважаємо, що ці відносини належить розглядати як самостійний підвид особливого типу правовідносин – релігійно-правових.

У цілому ж, узагальнюючи орієнтовно визначене коло суспільних

відносин, що врегульовуються джерелами релігійного (і, зокрема, канонічного) права, можна підсумувати, що всі вони є відносинами, які стосуються внутрішнього і зовнішнього аспекту життя релігійної організації та статусу її членів. Як бачимо, суспільні відносини як предмет правового регулювання у світському та релігійному праві істотно відрізняються і можуть розглядатися як самостійні сфери існування права. Це видається достатньою підставою для ствердження про своєрідний характер джерел канонічного права, у яких знаходять відображення дані специфічні суспільні відносини, і необхідність їх окремого від джерел світського права розгляду.

Канонічне правовідношення цілком може бути визначене за допомогою більшості сучасних дефініцій правовідносин у цілому. Наприклад, під ним можна розуміти врегульовані правом суспільні відносини, сторони яких володіють суб'єктивними правами та несуть юридичні обов'язки. На думку М.Ю. Вар'яса, церковні правовідносини – «це юридичні відносини, що виникають у відповідності з нормами церковного права і на основі передбачених ними юридичних фактів, зміст яких складають взаємні права та обов'язки суб'єктів церковного права» [6, с. 99]. Однак, поряд з тим, що їм властиві всі основні ознаки правовідносин (суспільний характер, об'єктивність існування чи можливість врегулювання), вони наділені і цілим рядом індивідуальних ознак, пов'язаних з елементним складом правовідносин – об'єктами, суб'єктами та змістом.

Специфіка об'єктів канонічно-правових відносин значною мірою визначається особливістю вже оглянутих суспільних відносин, які підлягають нормативному врегулюванню. В цілому ж ключовою категорією тут є таке суто релігійне поняття, як спасіння душі. Як бачимо, специфіка об'єктів канонічно-правових відносин зумовлена, в першу чергу, їх особливою природою, тісно пов'язаною з діяльністю релігійної організації та задоволенням релігійних потреб людини.

Не меншу специфіку у порівнянні з аналогічною категорією світського права мають і суб'єкти канонічно-правових відносин, систему яких складають як фізичні (миряни, церковно- та священнослужителі), так і юридичні особи (монастирі, братства, духовні школи та ін.) та

об'єднання (наприклад, церковні собори різних рівнів).

Зміст канонічно-правових відносин визначається предметом і методом правового регулювання і складає суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів цього виду правовідносин. Він виражається у специфічних похідних від двох попередніх елементів формах прав і обов'язків (наприклад, обов'язок віруючого регулярно відвідувати богослужіння, право на причастя тощо).

Дещо інший підхід до класифікації специфіки різних типів джерел права дозволяє виділити відповідно до двох основних рівнів розуміння і поділу джерел права такі групи: 1) специфіка різних типів джерел у матеріальному їх розумінні; 2) специфіка джерел у формальному відношенні. Саме за цим підходом відбуватиметься подальший розгляд поставленої проблеми.

Перша і найважливіша особливість матеріальних джерел релігійного права в цілому та канонічного, зокрема, пов'язана з системою нормотворчих органів, що є виразниками правотворчої волі та критерієм розуміння джерел у цьому аспекті. У канонічному праві основним нормотворчим суб'єктом є сама релігійна організація чи об'єднання (церква), репрезентантами яких виступають органи церковного управління різних типів і рівнів.

Релігійна організація є найбільш значимою та впливовою формою самоорганізації прихильників певної релігійної течії. Саме релігійна організація як громадське об'єднання, що має на меті досягнення певних специфічних спільних цілей, є організаційною ланкою, що виступає суб'єктом правовідносин, і в такому статусі взаємодіє з іншими фізичними чи юридичними особами (суб'єктами правовідносин) та, зокрема, з державою. Релігійні організації, отже, входять до сфери регулювання національного законодавства, де найчастіше і наводиться їх законодавче визначення, яке залежить від волевиявлення законодавця, а отже, є специфічним для кожної національної правової системи. Так, вітчизняне законодавство у сфері свободи совісті не дає об'єднаного поняття релігійної організації, обмежуючись наведенням переліку релігійних утворень, які можуть вважатися релігійними організаціями. Ст. 7 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23

квітня 1991 р. визначає, що релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій [8].

Вітчизняна релігієзнавча наука визначає церкву як «тип релігійних організацій, що склався в ході розвитку того чи іншого віровчення як засіб регламентації відносин всередині релігійних спільнот та їх зв'язків зі світськими групами і організаціями, передусім державними» [9, с. 372].

Релігійні приписи в силу унікальності відносин, які підлягають врегулюванню, потрібно виділяти як окремий різновид соціальних норм. Для виокремлення і зручності подальшого вивчення різних видів релігійних норм серед них можна виділити «релігійні правові норми». Канонічне право християнських церков, системи мусульманського, індуського, буддійського права – ось лише деякі приклади релігійно-правових норм, що традиційно розглядаються як цілком окремий різновид норм релігійних. Об'єктивна підстава виникнення таких норм – фактична наявність релігійних відносин правового характеру (ієрархічно-управлінські, майнові, карні відносини), що реалізуються через стосунки віруючих, релігійні зв'язки громад і церков. Ці відносини, як і будь-які інші існуючі відносини, потребують врегулювання, яке виражається у загальній формі – у формі норми.

Аналіз релігійних правових норм дозволяє зробити висновок, що їм властиві практично всі ознаки, які традиційно приписуються праву, зокрема:

1. Загальнообов'язковий (імперативний) характер. Релігійно-правові норми поширюють свою дію на всіх віруючих, яким вони адресовані, незалежно від їх індивідуального волевиявлення. 2. Встановленість та гарантування певним зовнішнім авторитетом (церквою). Якщо у світському праві формою організації суспільних відносин та інтересів усіх членів суспільства є держава (як єдине утворення, наділене владою застосовувати заходи примусу для забезпечення виконання правових норм), то у сфері дії релігійно-правових норм (яка часто перебуває поза межею дії держави) місце загальноновизнаного авторитету, що встановлює та гарантує дотримання канонічних норм, посідає церква як універсальне

джерело та середовище канонічного права. 3. Нормативність. Церковно-правовим нормам властивий розподіл відповідно до трьох основних засобів врегулювання суспільних відносин на праводозвільні, правозобов'язувальні та правозаборонні. 4. Формальна визначеність. Норми канонічного права попри існування т.зв. «канонічно-правових звичаїв», закріплюються формально, переважно шляхом фіксації у тексті нормативного акта (найбільш вживаними формами нормативних актів у православної церкви є т.зв. «правила» різних органів церковного управління). 5. Багаторазовість використання. Церковні канони, як і «світські» правові норми, є правилами поведінки, що мають постійний характер та однаково регулюють усі однотипні відносини.

Отже, можна стверджувати, що релігійно-правові норми (зокрема, канонічні норми православної церкви) належить вважати специфічним різновидом норм права. Питання зв'язку між державою та правом належить до числа «вічних» питань юриспруденції, і, очевидно, єдиної загальноновизнаної думки тут бути не може.

Отже, підсумовуючи вищенаведене, вважаємо, що:

- Специфічні риси джерел канонічного права при порівняльному розгляді можна поділити на дві великі категорії: 1) специфіка джерел канонічного права по відношенню до джерел світського права; 2) специфіка канонічно-правових джерел щодо джерел інших релігійних правових систем.

- Джерела канонічного права врегульовують особливий тип суспільних відносин, яким властивий власний предмет (суспільні відносини, пов'язані із задоволенням релігійних потреб) та методи (імперативний, диспозитивний, змішаний і акривія та ікономія в якості специфічних методів) нормативного врегулювання. Досить чітко відрізняються від «світських» і канонічні правовідносини, специфіка яких виражається як на рівні об'єкта (суспільних відносин особливого типу, що піддаються нормативному врегулюванню), так і на рівні суб'єктів та змісту правовідносин цього типу.

- Особливості джерел канонічного права виявляються й у їх класифікації, для якої типовим є виділення специфічних нехарактерних

для світського права видів правових джерел (Біблія, церковне передання, канонічний звичай, церковне законодавство та ін.).

Література

1. Туркало Я.К. Нарис історії вселенських соборів (325-787) / Я.К. Туркало. – Брюссель, 2004. – 319 с.
2. Права людини. Міжнародні договори України. – К.: Наукова думка, 1992. – 168 с.
3. Цыпин В.А. Церковное право / В.А. Цыпин. – М.: Круглый стол по религиозному образованию в русской православной церкви, 1996. – 442 с.
4. Суворов Н. Учебник церковного права / Н. Суворов. – М., 1993. – 531 с.
5. Павлов А.С. Каноническое право / А.С. Павлов. – М., 2007. – 446 с.
6. Варьяс М.Ю. Церковное право как корпоративная правовая система: опыт теоретико-правового исследования / М.Ю. Варьяс // Правоведение. – 2012. – № 6. – С.76-85.
7. Місевич С.В. Біблія як фундаментальне джерело канонічного права православної церкви / С.В. Місевич // Біблія і культура: Зб. наук. праць. – Вип. 2. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 204-208.
8. Про свободу совісті та релігійні організації. Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
9. Релігієзнавчий словник / [ред. А.Колодного та Б. Лобовика]. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 389 с.

Анотація

Барчук І.В. Специфіка джерел канонічного права східної християнської церкви. – Стаття.

Дана стаття присвячена визначенню поняття та характерних особливостей джерел канонічного права у православ'ї. Проведено відмежування від норм світського права, виділено власний об'єкт та предмет аналізу, обґрунтовано окремі види джерел.

Ключові слова: канонічне право, джерела канонічного права, східна християнська церква.

Аннотация

Барчук И.В. Специфика источников канонического права восточной христианской церкви. - Статья.

Данная статья посвящена определению понятия и характерных особенностей источников канонического права в православии. Проведено отграничения от норм светского права, выделено собственный объект и предмет анализа, обоснованно отдельные виды источников.

Ключевые слова: каноническое право, источники канонического права, восточная христианская церковь.

Summary

Barchuk I.V. The specificity of the sources of canon law of the Eastern Christian Church. - Article.

This paper focuses on the definition and the characteristics of the sources of canon law in Orthodoxy. The norms of secular law are separated, object and subject of analysis are selected, types of sources are reasonably certain.

Keywords: canon law, the sources of canon law, Eastern Christian Church.

УДК 340.131.6

О.Б. Ганьба

ад'юнкт Національної академії
державної прикордонної служби
України ім. Б. Хмельницького,
підполковник

ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТА ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЮВАНИХ СУБ'ЄКТАМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

В умовах перехідної держави з її проблемами та негараздами (криза в економіці, фінансова скрута, корупція, недосконалість законодавства тощо) особа втрачає впевненість у належній соціальній захищеності, тому і пересічна особа, і державні службовці (особливо нижчих ланок) прагнуть знайти раціональні шляхи вирішення власних проблем як законними, так і протиправними способами, що однаковою мірою стосується і суб'єктів охорони державного кордону України [1, с.8].

На сьогодні залишається малодослідженою протиправна поведінка працівників окремих правоохоронних органів нашої держави, до яких відноситься і Держприкордонслужба України.

Підвищена суспільна небезпека правопорушень суб'єктів правоохоронної діяльності у сфері охорони державного кордону полягає в тому, що вони здійснюються особами, які за своїм статусом і повноваженнями зобов'язані забезпечувати законність і правопорядок, попереджувати, прискіпати і викривати правопорушення інших осіб, однак

попри все, використовуючи своє службове становище, самі вчиняють правопорушення.

Саме викладеними положеннями зумовлюється актуальність цього дослідження.

Правильне визначення об'єкта правопорушень, що вчиняються у сфері охорони державного кордону, є важливою не тільки теоретичною, а й практичною проблемою, оскільки науково точне встановлення об'єкта правопорушення дає змогу об'єктивно виокремити сутність та обсяги суспільної небезпеки (суспільної шкідливості) діяння, правильно його кваліфікувати, визначитися з мірою і видом юридичної відповідальності правопорушника, а згодом – превентивного впливу на його свідомість і поведінку в майбутньому. Науково аргументоване визначення об'єкта правопорушення суб'єктів охорони державного кордону, окрім зазначеного, також дасть змогу чітко відмежувати таке правопорушення від інших однотипних деліктів, глибше пізнати специфіку інших елементів складу правопорушення, статику і динаміку їх прояву у такому важливому секторі державного життя, як охорона та захист державного кордону нашої держави. На важливість значення об'єкта правопорушення вказує і той факт, що розподіл злочинів по розділах Особливої частини КК України та в кримінальних кодексах інших держав пострадянського простору здійснюється також за родовим об'єктом злочину. За таким же принципом побудована і Особлива частина КУпАП та аналогічних кодексів інших країн.

До сьогодні не існує одностайної позиції щодо визначення об'єкта правопорушення ні у загальній теорії держави і права, ні у науці кримінального, адміністративного права чи інших галузях права. Більшість науковців в якості об'єкта правопорушень в першу чергу називають охоронювані правом суспільні відносини, а уже у другу чергу – інші цінності, насамперед блага і громадський порядок тощо. Так, С.М. Олейников вважає, що об'єкт правопорушення – це ті суспільні відносини та цінності (певні блага), що охороняються правом, на які спрямовано посягання суб'єктів правопорушення. При цьому серед благ він називає власність, духовні цінності, громадський порядок тощо [2, с.363]

Схожі, комбіновані визначення об'єкта правопорушення подають і

інші автори [3, с. 123; 4, с.191; 5, с.489-490]

Точку зору щодо визнання елементом об'єкта правопорушення суспільних відносин також підтримують окремі вчені [6, с. 104; 7, с. 25]

Проте далеко не всі науковці погоджуються з ототожненням об'єкта правопорушення із суспільними відносинами. Адже суспільні відносини – це не що інше, як стосунки між людьми з приводу чогось, якихось цінностей. Не буде цінностей – не буде і стосунків, відносин. Зникне першопричина їх виникнення та існування (цінності), тоді і відносини з їх приводу вичерпають себе і зникнуть самі собою. А поки є такі цінності, існуватимуть і суспільні відносини з приводу них. Тому важко не погодитися із В. Глістіним, який стверджував, що самі суспільні відносини як певна сукупність соціальних зв'язків фактично не вразливі для злочинного впливу, оскільки не відомі випадки розриву якоїсь групи суспільних відносин шляхом злочинного посягання [8, с. 30]

Цю ж думку проводить і В.К. Матвійчук, який наголошує, що будь-які відносини виникають внаслідок потреб та інтересів, вони і є тією рушійною силою, що стимулює наявність тих чи інших суспільних відносин, в яких реалізуються інтереси та потреби [9, с. 92]

О. Костенко та А. Ландіна-Виговська також наголошують, що правопорушення не може пошкодити суспільні відносини: вони продовжують існувати і після правопорушення, а шкода завдається саме порядку існування цих відносин, який закріплюється у відповідних нормативно-правових актах.

Як далі логічно пропонують цитовані автори, розгорнуте поняття об'єкта злочину потрібно виводити із тих цінностей, які охороняються законом і які перераховані в нормах чинного законодавства [10, с. 103]

Саме із зазначеної причини все більша кількість вчених намагається подавати комбіноване визначення об'єкту правопорушення, «додаючи» до суспільних відносин як первинного елемента такого об'єкта ще й певні цінності: здоров'я, власність, безпеку, громадський (суспільний) порядок або блага, про що свідчать щойно подані визначення об'єкта правопорушення.

Характеризуючи специфічні ознаки правопорушення відповідних суб'єктів правоохоронної діяльності, ми наголошували, що родовим

об'єктом таких деліктів є військовий правопорядок, завдяки якому забезпечується охорона певних цінностей у сфері охорони і захисту державного кордону нашої держави. Таку позицію у свій час підтримував І.О. Ребане, який також вважає, що будь-який протиправний вчинок, скоєний винною особою, є посяганням на правопорядок [11, с. 76]

Військовий правопорядок є складовою загального правопорядку, який має місце у військовій та деяких інших правоохоронних сферах функціонування окремих мілітаризованих структур держави (Держприкордонслужба, СБУ, МВС, пенітенціарна служба, внутрішні війська тощо).

Військовий правопорядок, наприклад, у сфері охорони державного кордону в силу специфічності завдань і функцій, що стоять перед прикордонним та іншими правоохоронними відомствами, формується на основі специфічних правових норм і має специфічні особливості [12, с.56] Він охоплює низку чинників (підсистем) до якого, окрім військового порядку сфери охорони державного кордону України, відноситься військовий порядок сфери діяльності внутрішніх військ, військовий порядок СБУ, МВС, військовий порядок органів військової служби правопорядку, військовий порядок пенітенціарної системи та інших сфер діяльності мілітаризованих правоохоронних структур України.

Тому, логічно, що суб'єкти у сфері охорони та захисту державного кордону, вчинюючи правопорушення, посягають на систему певних цінностей, порушуючи порядок і процедуру володіння, використання, розпорядження такими цінностями, що встановлюються чинним законодавством, норми якого регламентують діяльність відповідної правоохоронної сфери.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що родовий об'єкт правопорушення суб'єктів правоохоронної діяльності в обов'язки яких входить охорона і захист державного кордону, доцільно визначати із системи завдань і функцій, що поставлені народом України в особі держави перед органами охорони правопорядку, співробітниками яких є зазначені суб'єкти. Такі завдання і функції охоплюють систему цінностей, завдяки яким виникають і функціонують різноманітні суспільні відносини у сфері правоохоронної діяльності. Наприклад, у

сфері Держприкордонслужби згідно зі ст. 2 Закону України «Про державну прикордонну службу України» до таких цінностей відносяться: недоторканість державного кордону, суверенні права України в її виключній (морській) економічній зоні, режим державного кордону, прикордонний режим, боротьба з організованою злочинністю, протидія незаконній міграції тощо [13].

З приводу названих цінностей виникають і функціонують різноманітні суспільні відносини, які будучи надзвичайно динамічними постійно трансформуються у правовий військовий порядок зі своїми особливостями, надбаннями, традиціями тощо, накопиченими протягом всього існування української держави.

Адже правовий порядок є галуззю суцього, тобто втіленим в життя правом, правовою законністю в дії. Реалізована правова законність, результат принципу методу діяльності, режиму правових дій і відносин; фактична упорядкованість суспільних відносин, що виступає як найважливіша основа підтримання законності в діяльності правоохоронних суб'єктів [14, с. 512] Підсумовуючи викладене, можна узагальнити наступні висновки:

1. Родовим об'єктом правопорушень суб'єктів правоохоронної діяльності, задіяних в охороні і захисті державного кордону України, є система цінностей легітимно визнаних чинним законодавством, яке регламентує їх діяльність, і з приводу яких виникають і функціонують різноманітні суспільні відносини, що складаються у відповідний правопорядок і на які посягає правопорушник.

2. Що ж стосується безпосереднього об'єкта такого правопорушення, то ним виступатиме конкретна цінність та відносини, що виникають і функціонують з приводу неї, які у сукупності являють собою частину (елемент) військового порядку, на який посягає правопорушник.

3. І, на завершення, загальним об'єктом правопорушень (протиправної поведінки) досліджуваних нами суб'єктів, на нашу думку, виступатиме уся сфера охорони та захисту державного кордону та система правовідносин, які формуються та реалізуються у її надрах з приводу цілої системи цінностей.

Література

1. Тимошенко В.І. Особистісна сторона протиправної поведінки / В.І. Тимошенко // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К., 2011. – Вип. 54. – 720 с.
2. Загальна теорія держави і права. Підручник для студ. юрид. Вищ. Навч. Закл. За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х. Право, 2011. – 584 с.
3. Лук'янов Д. В., Погребняк С. П., Христова Г. О. Теорія держави і права : посіб. для підготовки до держ. іспитів / за заг. ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2012. – 192 с
4. Актуальні проблеми теорії держави і права : Навч. пос. [Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.] за заг. ред. Є. О. Гіди. – К. : ФОРУМ, 2010. – 260с.
5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
6. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Х. : Вища школа, 1988. – 182 с.
7. Загородников Н. И. Объект преступления и проблемы совершенствования уголовного законодательства / Актуальные проблемы уголовного права. – М.; ИГПАН. 1988. – с. 23-31.]
8. Глистин В. К. Проблемы уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). – Л. : Изд-во Ленинградского университета. 1979. – 127 с.
9. Матвійчук В. К. Загальнотеоретичні підходи до з'ясування об'єкта злочину / В. К. Матвійчук // Юридична наука. – 2012. - № 8. – с.89-99.
10. О. Костенко, А. Ландіна-Виговська. Поняття об'єкта злочину: дискусію варто продовжити. / Костенко О., Ландіна-Виговська А. // Право України. – 2008. - №4. – с.101-105.
11. Ребане И. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок / Труды по правоведению. – Тарту, 1966 – Вып. № 182.
12. Мота А. Ф. Адміністративна відповідальність військовослужбовців за законодавством України / А. Ф. Мота // Монографія. – Хмельницький: Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький. – 2005. – 151 с.
13. Закон України «Про державну прикордонну службу України» від 3.04. 2003 р.// Відомості Верховної Ради України – 2003. – №27. – ст. 208.
14. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 3-тє видання / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта, 2012. – 524 с.

Анотація

Ганьба О.Б. Особливості об'єкта правопорушень, вчинюваних суб'єктами охорони державного кордону України. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу змісту та особливостей об'єкта правопорушень, що вчиняються спеціальними суб'єктами у сфері охорони та захисту державного кордону України.

Ключові слова: правопорушення, об'єкт правопорушення, суб'єкти охорони державного кордону, військовий правопорядок.

Аннотація

Ганьба О. Б. Особенности объекта правонарушений, совершаемых субъектами охраны государственной границы Украины. – Статья.

Статья посвящается анализу содержания и особенностей объекта правонарушений, которые совершаются специальными субъектами в сфере охраны государственной границы Украины.

Ключевые слова: правонарушение, объект правонарушения, субъекты охраны государственной границы, воинский правопорядок.

Annotation

Ganba O. B. Peculiarities of the offence's object, committed by the subjects of the state borders protection. – Article.

The article is determined to analyze the contents and peculiarities of the object of offenses committed by special subjects in the sphere of security and defense of the state borders of Ukraine.

Key words: offense, object of offense, subjects of security and defense of the state borders, military monocarcy.

УДК 342.7

Л.Н.Кисляк

старший викладач кафедри

гуманітарних

та соціально-економічних дисциплін

Івано-Франківського факультету

Національного університету

«Одеська юридична академія»

ДЕРЖАВНИЦЬКІ ІДЕЇ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА

Тарас Григорович Шевченко сягнув вершин української і вселюдської культури як геніальний поет, мислитель, художник-академік, ввійшов у свідомість суспільства свого часу і наступних епох як людина,

що акумулювала національно-культурні і національно-політичні здобутки усіх попередніх поколінь. Він добре був обізнаний з національно-визвольними рухами і в Україні, і в сусідніх країнах, зокрема слов'янських, Західної Європи та Америки. Його пізнання базувалося на національній основі, на загальнолюдських цінностях, в яких він виходив із становища України, розглядав її як його частину, у якому (світі) їй належить таке місце, на яке вона (Україна) заслуговує. І він усе, що міг, зробив для утвердження її самобутності, розповівши про її героїчно-трагічну історію і ту титанічну боротьбу, яку вів її народ за свою незалежність. Завдяки його зусиллям Україна почала виходити із стадії невідомості. Але, на жаль, цей процес затягнувся на століття, а Україна так і не пододала комплексу державної неповноцінності.

Дослідженню політико-правових поглядів Кобзаря присвятили свої праці такі вчені як Я.Д. Дмитренко, Ф.М. Кирилюк, М.І. Обушний, М.І. Хилько, М.Ю. Козицький, О.В. Поліщук, О.Л. Копиленко, М.І. Неліп, І.Д. Назаренко, Є.С. Шабліовський та інші.

Зміни у сучасній культурі надають новий поштовх до розвитку українознавчих досліджень і можливість комплексного підходу до вивчення історичних явищ і осіб, національного буття українців. На сучасному етапі становлення української науки посилюється увага до процесів культурного розвитку та впливу особистості на розвиток соціуму. Звідси необхідним є дослідження творчості Т.Г. Шевченка як формовиявів національного самоствердження подвижників української нації, а також їхнього впливу на розвиток національної ідентичності українців.

У період розбудови Української держави актуальним є вивчення державницьких ідей Великого Кобзаря, його інтерпретація України як вільної, незалежної в сім'ї слов'янських народів.

У радянській науці стверджується, що Шевченко усю свою енергію віддав боротьбі за соціальне визволення свого народу. Поняття національні витіснилися поняттями класовими та інтернаціональними. Представляючи Шевченка тільки як співця дружби і єднання слов'янських народів, зокрема українського і російського, що, зрештою, не суперечить об'єктивній реальності, радянська наука не зважувалася

відверто заявити, що Шевченко цю дружбу мислив як дружбу рівного з рівним, як незалежного, повноцінного українського народу з усіма народами світу.

Початок творчості Великого Кобзаря припав на час найбільшого занепаду українського суспільного життя. На той час Україна втрачала рештки своєї автономії – скасування у 1831 році Магдебурзького права в містах, Литовського статусу в 1840 р. знаменувало кінець застосування західноєвропейської за своєю суттю юридичної практики у Наддніпрянській Україні. Врешті замість малоросійського генерал-губернаторства було запроваджено поділ на губернії. Царизм проявляє непримиренну ворожнечу до всяких ліберальних ідей, топталися найменші прояви громадського чину.

Власне у таку глуху ніч занепаду українського національного життя і з'явився геній Т.Г. Шевченка.

У другій половині 1840-х рр. Шевченко пов'язав свою долю з таємним Кирило-Мефодіївським братством. Багато з написаного у ці роки співзвучне з програмовими документами братства, зокрема зі знаменитою «Книгою буття українського народу». В Статуті Кирило-Мефодіївського братства, зазначалося: «3. Кожне плем'я повинне мати народній уряд і зберігати повну рівність громадян щодо їх походження, християнських віросповідань і становища. 4. Уряд, законодавство, право власності й освіта в усіх слов'ян повинні ґрунтуватися на християнській релігії. 5. При такій рівності освіта й чиста моральність повинні служити умовою участі в уряді» [1].

Поділяючи ідеї слов'янської взаємності, які знайшли широке розповсюдження у всьому слов'янському світі, обурюючись тим, що слов'яни не можуть відстояти своїх прав, він вважав, що вони спільними зусиллями повинні зберегти себе серед інших народів і рас. Слов'янська федерація яка б на демократичній основі об'єднала усіх слов'ян як рівних між собою, трактувалася братчиками як одна із форм державного об'єднання, яке могло б спричинитися до здобуття українським народом політичної незалежності. Ця ідея приваблювала і Шевченка, знайшла виявлення у багатьох його творах. Послідовно дотримуючись думки, що

єднання можливе тільки на демократичній основі, поет зосередив увагу на важливих етапах української історії. Оголоюючи правду минулого, він хотів, щоб її зрозуміли його сучасники.

На державницьке спрямування волелюбної Шевченкової поезії вказували мислителі ідеологічних орієнтацій. Федераліст М. Драгоманов не без докору відзначив: «По всьому тому, що писав Шевченко з 1845 р., воля та – більш усього воля своєї породи й країни, воля національна й державна» [2].

Державник Є. Маланюк розглядав це питання у компаративістичному аспекті. Одним з перших звернувши увагу на міфотворчість поезії Міцкевича й Пушкіна, він у «Посланії» вказав на державотворчий міф, поданий кожним з цих поетів, як на позитивний приклад, наслідком якого стали здобута Польщею незалежність і тривка російська державність.

Шевченко ж, на думку тодішнього Маланюка, нібито випадав з цього процесу, бо зупинився на півдорозі – запалив маси ідеєю політичної самостійності, але не надихнув їх на конструктивний державотворчий чин:

Шевченко лиш збудив хаос,
Що нерушимо спав над степом, –
Він не здійснив своїх погроз,
Він Гонта був, а не Мазепа [3].

Погляди Тараса Шевченка на державу і право виразно постають у багатьох його творах. Наприклад, у вірші «Саул» простежується теорія насильства влади:

... Свої ягнята і телята
На полі вольнім вольно пас
Чабан, було, в своєму раї...
Аж ось лихий царя несе
З законами, з мечем, з катями
З князями, темними рабами [4, с. 476].

З болем у серці пише Т. Шевченко у «Розритій могилі» і про рідну Україну:

Світе тихий, краю милий,

Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Оплакує він рідну Батьківщину і в інших творах:
Заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла...
Мій краю прекрасний...
Хто тебе не мучив?
Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знака на землі [4, с. 170].

Огортаючи своїм зором минуле – сучасне – і майбутнє України, Шевченко трактує Україну в космічному аспекті, в'яжучи поняття її добра із загальнолюдським добром. І в цьому, загальнолюдському аспекті, нема в нього зупинки на половині дороги.

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра... [4, с. 246].

Але – Шевченкова Україна – це поняття неспівмірно ширше від самого краєвиду, від географічного поняття території. Україна – це в першу чергу комплекс долі людей, «мертвих, живих і ненароджених» Шевченкових «земляків», «в Україні й не Україні сущих». Це вся історія народу із найдавніших її початків, через сучасність Шевченкових часів і в невпинній марші у заховане від людського ока майбутнє.

Візія майбутнього, що стояла перед Шевченком, не була відірвана від важкого сучасного, ані овіяного славою минулого. В своїй справедливій критиці Шевченко не жалів найзаслуженіших перед історією постатей. Наскільки важливою в осіб на високих державних постах є їх особиста мораль – Шевченко показує у поемі «Царі» («Старенька сестро Аполлона...»), в якій не щадить гострих слів. Держава, яка має бути чиста перед Богом, яка має надіятись на охорону від зовнішніх ворогів, мусить мати чистих серцем проповідників. За Шевченком, чим вищий пост, тим вищі вимоги. Але особиста доброта і чистота в державного мужа – це ще не все. Провідник народу – чи то цар, чи князь, чи гетьман, несе відповідальність за долю своєї нації, і його

політичні переконання мусять бути такі, щоб уможливити тій нації щасливе існування. Тому найгостріша критика Шевченка вдаряє постать, яку він дуже любить, до якої він має тому особливо великий жаль. Це постать великого гетьмана України Богдана Хмельницького.

Хмельницький – так, як Дорошенко, як Підкова, був одним із виразників тієї України, якою Шевченко захоплювався. Це був символ тієї України, якої Шевченко прагнув, про яку молив Бога. Це був символ «слави дідівщини», «ясновельможний гетьман» «в золотім жупані», символ державної сили. Прагнення повернення на Україну гетьманату підтримане дуже позитивною характеристикою Хмельницького, як людини, яку подає Шевченко в монолозі першої душі містерії «Великий льох». Там Хмельницький представлений як справжній батько свого народу. Хмельницький і його дружина, гетьманша, жили як одна родина із співжителями села Суботова. Велике тепло, з яким говорить Пріся про гетьмана і його дружину – могло б виправдати її вчинок, мотивуючи його бажання допомогти тому доброму сусідові-гетьманові, з сином якого вона дитиною бавилася в півжмурки і який її обгортав опікою як рідну дитину.

В змалюванні Хмельницького як людини Шевченко показує свою велику справедливість і неодносторонність. Провина великого гетьмана була не в його особистих хибах і помилках, а виключно в політичних поглядах, які Шевченко розцінює як страшний злочин супроти нації, як непростимий гріх, куди більший від несвідомих, строго покараних гріхів трьох дівочих душ із «Великого льоху».

В Шевченковому понятті держава асоціюється з образом своєї хати, в якій родина може жити в повній гармонії, пов'язана кровно і звичаєво. Це метафоричне окреслення держави як хати з'являється в Шевченка лише два рази – хоч «хата», чи «своя хатиночка» в нього виступає дуже часто вже в прямім або півметафоричнім розумінні. Зате окреслення України Матір'ю – повторяється протягом цілого Кобзаря велику кількість разів, і це поняття, цей символ України-Матері є в нього постійний. В деяких випадках постать Матері є алегорична, як в «Розритій могилі». Але є випадки, коли згадка про Матір підкреслює кровну, психологічну і моральну єдність суспільства, того нового, ідеального суспільства:

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі [4, с. 474].

Отже – справедлива держава, на оновленій і очищеній від гріхів себелюбства і знуцання над слабшими землі – це є родина, в якій існує любов і посвята одного для другого. Такою бачить Шевченко Україну в минулому. Такою він її хоче бачити в майбутньому. Він звертається до Матері-України, використовуючи вдруге символічний образ хати – тепер ще й світлиці, як незалежної держави:

Воскресни, мамо! І вернися
В світлицю – хату; опочий,
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синові несучи.
Та чиї ж то гріхи несе на своїй душі Україна?
Ой Богдане, Богданочку!
Якби була знала,
У колисці б задушила,
Під серцем приспала [4, с. 170].

Цей материн докір повен і нестерпного болю – і неприхованої любові до сина, що межує із прокльоном, є одним із найсильніших Шевченкових інтерпретацій Переяславського договору. Але, як Шевченко сам говорить з Богданом, то в нього слова значно гостріші:

Якби то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув!
Та на замчище подививсь!
Упився б! Здорово упивсь!
І препрославлений козачий
Розумний батьку!.. і
в смердячій
Жидівській хаті б похмеливсь
Або в калюжі утопивсь,
В багні свинячій.

Амінь тобі, великий муже!
Великий, славний! Та не дуже...
Якби ти на світ не родивсь,
Або в колисці ще упивсь...
То не купав би я в калюжі
Тебе преславною. Амінь [4, с. 446].

Шевченко утврджує тут думку, яку сказала Мати-Україна дуже ніжно, – словами не лиш гострими, але й образливими. Таких слів він вживає в моментах «святого гніву» на зрадників України:

Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття – ваші пани... [4, с. 248].

Шевченко так гостро висловлюється про кожного «недолюдка», що хоче «Матір катувати». І він мав на це право. Адже Шевченко все своє життя зв'язав із долею України. Вся його творчість – навіть у інтимних, особистих моментах просякнута думкою лише про Україну і її добро. Він молився за Україну, навіть як його особисте життя було під загрозою. До цього закликає всіх:

Свою Україну любіть.
Любіть її... Во врем'я люте,
В останню тяжкую мінуту
За неї Господа моліть [4, с. 284].

Для Шевченка його власна доля є маленькою проти долі України, хоч і в нього, як і в кожної людини, є бажання особистого щастя. Але:

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.

.....
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її окрадену збудять...
Ох не однаково мені [4, с. 275].

Те чого Шевченко так боїться, можливо, вже сталося в деяких моментах: Україна була обікрадена, поки не прокинулася, бо не увесь народ готовий був будувати і боронити свою державу, коли прийшов той

час. Шевченко на цьому не зупиняється, він вимагає, щоб кожен, хто несе свій «хрест-кайдани», доніс його, «до самого, самого краю». Тому він вважає, що цього замало, як він несе в жертву Україні своє щастя на землі. Він віддає їй найбільшу жертву: спокій своєї Душі.

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю! [4, с. 299].

Але і тут він не хоче губити своєї душі даром. Він ставить свою душу коло найвищого престола закладником за волю України, не хоче найвищої радості і спокою своєї душі, доки «не понесе з України у синєє море кров ворожу», доки всі діти України не встануть і не окроплять волю «вражою злою кров'ю». Тоді прийде і прощення трьом душам – свідкам трьох катастроф Української держави, прийде прощення і «нерозумному синові» України, Богданові. Адже Переяславський договір, символізований Богдановою Церквою в Суботові, мусить завалитись; і чужинці більше вже не сміятимуться з наших святинь:

Не смійтеся, чужі люде!
Церков-домовина розвалиться...
І з-під неї встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!.. [4, с. 227].

Державно-правові проблеми привертали увагу Шевченка головним чином тому, що їх розгляд давав можливість викрити і показати порочність самого існування кріпосницько-самодержавного ладу царської Росії, непримиренність існуючих у ньому суперечностей. Це необхідно було для обґрунтування і підтвердження основної ідеї про необхідність рішучої боротьби із самодержавством і кріпацтвом. У своїх творах Тарас Шевченко показав, що в царській Росії злочинність охоплює всі верстви і утворює немов суспільну піраміду, увінчану першим у російській державі злочинцем – царем. Поет дав широку картину великої неправди і

мерзоти, що лежить в основі політичного ладу Російської держави. Поміщики-кріпосники у творах Шевченка, – це тирани, злочинці. Показав, що церква стала на службу темному царству насильства і гніту, зробившись моральною підпорою всіх злочинних порядків.

Хочеться звернутись до тієї ділянки Шевченкових роздумів, про які не прийнято було говорити, бо на них було накладене офіційне «табу» давніми і новітніми ідеологами імперської системи. Інакше кажучи: якою Шевченко хотів бачити Україну, в яких взаємозв'язках зі світом, чи його можна вважати борцем за національну незалежність і державну самостійність українського народу?

Устами Шевченка заговорила тисячолітня Україна, показуючи свою розтерзану душу в його віршах. Віковий біль народу, що був на грані забуття свого походження і своєї історії, вилився могутнім потоком із Шевченкового серця і втягнув у себе великі і малі струмки народного буття. Шевченко з'явився на зламі двох епох, що загрожували Україні повним небуттям і врятував її (Україну) своїм могутнім словом. Тут постає нав'язливе питання: чи мислив він тоді, що соціальне визволення неможливе від національного, що вільна, незалежна особистість і окремої людини, і всієї нації може сформуватися лише в умовах державної незалежності?

Важливим документом для розуміння Шевченкового бачення України, а не міфологічного творення ним її образу, як вважають деякі науковці, є передмова до другого «Кобзаря». Для Шевченка того часу було абсолютно ясно, що українці не є росіянами, а українська мова не є російською або ж російським наріччям: «А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово» [5, с. 314].

Говорячи про М. Гоголя і В. Скотта, Шевченко стверджує, що вони були відщепенцями від свого народу, бо не знали своєї мови, «а може, і ще було що-небудь, що вони себе одцурались» [5, с. 314].

Поезія періоду «Трьох літ», як і всіх наступних етапів, що виявляє Шевченківську концепцію історії України і концепцію українського народу та його державності, дає підстави для багатьох суджень на предмет його націоналізму чи сепаратизму.

Цікаво, що політичний антипод Хмельницького, гетьман Іван Мазепа, що іншим шляхом йшов до утвердження державної незалежності, порушивши Переяславський договір і зважившись на розрив з Росією, майже не згадується Шевченком. Це пояснюється, очевидно, тим, що ім'я Мазепа заборонялось, а позитивні згадки про нього переслідувались. І все ж Шевченко виявляє своє ставлення до Мазепа. У згадуваній уже поемі «Великий льох» друга душа покарана за те, «Що цареві московському коня напоїла – в Батурині: як він їхав в Москву з Полтави» [6, с. 293]. Факт здобуття перемоги під Полтавою військ Петра I над з'єднаними силами Мазепа і Карла XII розцінюється як наруга над справедливістю, як злочин перед українським народом. У поемі «Іржавець» поет уже дає пряму оцінку Полтавській битві і аналізує її наслідки для України. Козаки здобули б перемогу, «якби були одностайне стали та з Фастовським полковником гетьмана єднали» [7, с. 46]. Тут йдеться про Семена Палія, який у свій час зробив донос Петрові I на Мазепу, в якому стверджував, що той задумує «зраду» проти царя, а потім воює у складі війська Петра під Полтавою. Осуджує Шевченко і прилуцького полковника Гната Галагана, який приєднався до Мазепа, а потім йому зрадив і брав участь у зруйнуванні Січі та розправі з полоненими козаками.

До постаті Семена Палія звертається Шевченко у вірші «Чернець». Осмислюючи свій життєвий шлях, що водив його в Сибір, Палій попадає у сум'яття. Який же кінець, яка оцінка його страждань? Тепер на схилі літ, у монастирі він самотній і всіма забутий, тяжкі думи обступили його, бо життя прожите не принесло користі для України: «Для чого я на світ родився, свою Україну любив?» [7, с. 56].

Семен Палій був спільником Петра I, покладав надії на російського царя у покращенні становища України, та мрії його виявилися нездійсненними, бо виникли на фальшивій основі, на нерозумінні конкретних історичних реалій: Україна не знайшла щастя у спілці з Росією, у тій спілці, яку Палій утверджував усе своє життя.

Вірш «Заступила чорна хмара» підносить політичну ідею – ідею боротьби за єдність і незалежність України. У діяльності гетьмана Петра Дорошенка, який уклав договір з Туреччиною, щоб визволити Україну з-

під московського і польсько-шляхетського ярма, Шевченко побачив справжнього патріота, що свідомо шукав виходу із складної політичної ситуації, подібно як згодом це робив і гетьман І. Мазепа.

Отже, українська національна ідея була для Шевченка однією з основних, визначальних у його творчості, постійно живила його поетичну свідомість. Саме ця ідея дала йому можливість стати національним пророком, розбудити український народ. Шевченко був свідомим того, що попередні політичні союзи і об'єднання не принесли і не могли принести Україні визволення. Колоніальна залежність – як наслідок цих об'єднань – могла бути усунена лише через народну революцію і будівництво незалежної української держави.

На думку Шевченка, козацька республіка на чолі з виборним гетьманом з успіхом могла утверджувати мир і спокій на українській землі. Однак її (республіки) не стало. І багато хто із Шевченкових сучасників мріяв про її відродження. Сам Шевченко, як ми бачили, оспівав козацьке лицарство, прагнення гетьманів утвердити українську державу на демократичних засадах. На жаль, ці прагнення здійснювалися не завжди успішно і не скрізь достойними засобами. Всього було, а найбільше – горя, сліз і крові. Тому не випадково пізніше поет виніс свій суворий, але справедливий, вирок багатьом гетьманам-запроданцям у поемі-посланні «І мертвим, і живим...»: «Раби, подножки, грязь Москви, Варшавське сміття... ваші пани, ясновельможі гетьмани» [6, с. 333].

Шевченко закликав збагнути історію, очистити її від шовіністичних нашарувань і спрямувати демократичним шляхом. Його вірші на історичні теми при автентичності змісту оспівували єднання сучасних йому народів на антикріпосницьких, антимонархічних засадах. Поета приваблював республіканізм Джорджа Вашингтона з його законами, хоч зразки того республіканізму були відомі на українському ґрунті ще з часів Запорозької Січі і Конституції Пилипа Орлика. Та разом з тим Шевченко різко виступив проти тих слов'янофільських діячів, що цуралися власного народу, відрікалися від своєї мови: «І Коллара читаєте з усієї сили, і Шафарика, і Ганка, і в слов'янофіли Так і претесь... І всі мови слав'янського люду – всі знаєте. А своєї дастьбі...» [6, с. 332].

Слов'янську федерацію Шевченко розглядав як один із можливих,

але не єдиних, шляхів визволення України, осмислення її самостійності, неповторності мови, культури, історії, як самоусвідомлення українців окремим народом, надією:

Все розберіть... та спитайте

Тойді себе: що ми?...

Чиї сини? яких батьків?

Ким? за що закуті?... [6, с. 332].

Таким чином, відчуття прокляття, злої долі, що нависла над Україною – одна з провідних тем творчості Шевченка. Стан України, з одного боку, є наслідком дії зовнішніх ворогів, а з іншого – підступних і злих сил. Поет доходить гіркою висновку, що коріння негараздів лежить всередині – у втраті національної пам'яті й гідності. Він сподівається що відродивши пам'ять, мову, культуру може відродитися Україна.

Тарас Шевченко виступав за возз'єднання слов'ян, але він ненавидів офіційну Росію як демократ, який бачив у царях головних винуватців закріпачення українських селян, як федераліст і кирило-мефодієвець, який ненавидів централізм. Як політичний радикал та республіканець, який був ворогом монархії та самодержавства взагалі. Він виступав також і як український патріот, який бачив не лише російський уряд, але й російське громадянство, що заважало українській національній самостійності, державності, культурі.

Державним ідеалом для Шевченка була демократична народна республіка з пануванням української національної ідеї, бо тільки «в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» [6, с. 330].

Література

1. Зайцев П.І. Життя Тараса Шевченка / П.І. Зайцев. – К.: Обереги, 2004. – 480 с.
2. Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли й соціалізм. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги: <http://litopys.org.ua/drag/drag13>.
3. Маланюк Е. Посланіє. Книга спостережень: проза / Євген Маланюк., Торонто: Гомін України, 1966. – Т.2. – 478 с.
4. Шевченко Т.Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. – К.: Всеукраїнське товариство «Просвіта», 1993. – 512 с.
5. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів: у 6-ти томах. – Т. 6: Листи, нотатки. Фольклорні записи / Тарас Шевченко. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1964. – 640 с.

6. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів: у 6-ти томах. – Т. 1: Поезії (1837 – 1847) / Тарас Шевченко. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1963. – 483 с.

7. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів: у 6-ти томах. – Т. 2: Поезії (1847 – 1861) / Тарас Шевченко. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1963. – 631 с.

Анотація

Кисляк Л.Н. Державницькі ідеї у творчості Тараса Григоровича Шевченка. – Стаття.

У статті розглядаються державницькі ідеї Т.Г. Шевченка. Зокрема, аналізуються погляди поета на історичне минуле, його героїв, причини втрати державності, простежується вплив на розвиток національної ідентичності українців.

Ключові слова: Слов'янська федерація, козацька республіка, народна революція, самодержавство, демократія, рівність, братерство, українська національна ідея.

Аннотация

Кисляк Л.Н. Государственные идеи в творчестве Тараса Григорьевича Шевченко. – Статья.

В статье исследованы государственные идеи Т.Г. Шевченко. В частности, анализируются взгляды поэта на историческое прошлое, его героев, причины потери государственности, отслеживается влияние на развитие национальной идентичности украинцев.

Ключевые слова: Славянская федерация, казацкая республика, народная революция, самодержавие, демократия, равенство, братство, украинская национальная идея.

Summary

Kyslyak L.N. Statehood Ideas in T. Shevchenko's works. – Article.

The article investigates T. Shevchenko's statehood ideas. In particular, the poet's views at the historical past, its heroes, causes of statehood loss are analyzed. The impact of poet's ideas on the development of the national identity of Ukrainians is traced.

Key words: Slavic federation, Cossack republic, People's Revolution, autocracy, democracy, equality, fraternity, Ukrainian national idea.

УДК 340.155.2 (091) : 349.6 : (436)+(439) : (477.83/.86)

Л.Я. Коритко

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри теорії та історії

держави і права
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПРИРОДООХОРОННІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (В СКЛАДІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ)

Постановка проблеми. Враховуючи те, що до складу Австро-Угорської імперії певний період входили українські землі Східної Галичини, вважаємо доцільним зупинитися на вивченні вирішення природоохоронних проблем на цих землях. Як відомо, Галичина ще в 1772 році в результаті першого поділу Речі Посполитої опинилася під владою Австрії, та одержала титул – королівство Галіції (Галичини) і Лодомерії (Володимирії) з великим князівством Краківським і князівствами Освенцімським та Заторським. На її територію поширювалася дія органів влади й управління держави Австрії. В роки австрійського панування цей край умовно поділявся на Східну (українську) та Західну (польську) Галичину. З 1867 року із створенням Австро-Угорщини Східна Галичина в складі Королівства Галичини і Лодомерії відносилася до Цислейтанії (земель австрійської корони).

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідження правового становища українських земель в складі Австрійської (Австро-Угорської з 1867 року) імперії проводило багато українських вчених істориків, політологів, правників. Серед них доречно назвати В. Кульчицького, М. Кугутяка, В. Осечинського, М. Вітенка, Я. Грицака, Р. Петріва, М. Никифорака, Я. Хонігсмана, Т. Мікулу, А. Третяка, І. Монолатія тощо. Але, вивченню природоохоронних питань на даних землях в австро-угорський період науковцями належної уваги не було приділено.

Постановка завдання. Метою даної наукової розвідки є вивчення природоохоронних проблем, що виникали в Східній Галичині та можливих шляхів їх вирішення. Для цього необхідно проаналізувати структуру органів державної влади, їх повноваження щодо охорони та

використання природних ресурсів в першу чергу для господарських потреб, а також діяльність природоохоронних товариств.

Виклад основного матеріалу. Ц.(ісарсько) к.(оролівське) Намісництво було найвищим органом адміністративної влади в Галичині. Серед повноважень Намісництва було й встановлення в межах коронного краю зборів для жителів, потерпілих внаслідок стихійних лих. Влада Намісника не поширювалася на державні ліси і маєтки, нагляд за якими здійснювався безпосередньо міністерством сільського господарства (землеробства). У структурі ц. к. Намісництва, наприклад, у 1910 році були «Департамент ветеринарний», «Краєва комісія аграрна», «Дирекція галицького фонду пропінацийного» [1, с. 51]. Наміснику підпорядковувалися старости, що очолювали повіти. Органи місцевого самоврядування вирішували господарські питання, питання освіти, санітарії та ін.

На підставі Крайового статуту від 26 лютого 1861 року в Галичині був узаконений Крайовий сейм. Адміністративним і виконавчим органом Крайового сейму був Крайовий комітет («Виділ крайовий» – Л. К.) [Див.: Центральний державний історичний архів України у Львові, далі – ЦДАЛ, ф. 165 «Крайовий комітет»]. Він керував державним і крайовим майном, виконував адміністративно-контрольну функцію щодо нижчих органів місцевого самоврядування повітів і громад. У 1861 році Крайовий комітет складався з президії та шести департаментів. Серед них другий департамент розглядав питання сільського господарства, промислів та промисловості, крайового рибальства, лісових навчальних закладів, меліорації земель, регулювання річок. Четвертий департамент займався будівництвом доріг, мостів та ін. [2, с. 41].

Як вказувалося, 26 лютого 1861 року цісарським патентом оголошений Крайовий статут Королівства Галичини і Володимирії з Великим Князівством Краківським (Вісник законів державних, далі – В. з. д., № 20). У наступні роки до нього вносилися зміни та доповнення. Так, у 1909 році державним Законом від 23 квітня (В. з. кр., № 42) в Статут внесені доповнення (окремий § 18 а), що стосуються нашого дослідження, тому вважаємо необхідним зацитувати: «Яко справи краєвої культури признає ся всі справи, котрих предметом єсть продукція рільнича і лісна

та управляване призначених для неї просторів краю як ось: лісництво, польоване, риболівля, годівля худоби, охорона піль, заряджене в цілі нищення шкідників рільних і лісних, уживане вод, відпроваджуване їх і охорона перед ними, меліорація, забудоване гірських потоків, регуляція і викуплене прав уживання лісів і пасовиск. Дальше належать до справ краєвої культури всякі справи аграрного ладу, особливо: приписи про вільну подільність ґрунтів або про єї обмежене, о рентових оселях, спеціальні приписи о діленю спадків для селянських посіlostий і приписи о аграрних операциях, як рівнож уділ в урядженю рільничого кредиту, уділ в організації заводів рільничого і лісного та в урядженю робітничих відносин і челяді в рільництві і лісництві» [3, с. 96].

Структура Львівського магістрату з 1858 року складала 21 підрозділ, серед них: 14) відділення охорони здоров'я, 18) лісове відділення, 19) санітарна поліція, 21) пожежна команда [2, с. 48].

У 1862 році в складі магістрату (що був нижчим органом державної виконавчої влади і вищим органом міської влади, підпорядковуючись ц. к. Намісництву) була президія та департаменти. Департаменти, що мали безпосереднє або дотичне відношення до регулювання екологічних питань, точніше використання природних ресурсів, охорони довкілля, забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя.

Департамент III-а вів юридичні справи гміни, вів описи міського майна, завідував складом палива для міста, керував міським синдикатом, керував лісовими справами та міськими касами тощо.

Департамент IV-б займався санітарною інспекцією, справами лікарень, аптек, лікарів, утриманням хворих у лікарнях, домами для підкинутих дітей, цвинтарями тощо.

Департамент IV-в займався промисловими і торговельними справами, видачею концесій на аптеки і ресторани, веденням кореспонденцій у справах концесій для експлуатації корисних копалин, видачею книжок підмайстрів, дозволом на торгівлю на базарі, дозволом на полювання, він вирішував питання про прийняття до гміни і представлення до міського й австрійського громадянства [2, с. 49].

В другій половині XIX ст. відбулися значні зрушення в соціально-

економічному розвитку західноукраїнських земель. Австрійська влада скасувала панщину. З 1848 року селяни ставали громадянами держави і виходили з-під влади поміщиків, отримали у власність земельні наділи, що знаходилися в їх користуванні. Селяни отримали сервітутні права випасу худоби на толоці й стерні, збору квітів у лісах, всі інші сервітути були оплатними на користь поміщиків.

І. С. Монолатій вказує, що з цього ж періоду (тобто, в другій половині XIX ст.) у Галичині розпочалася соціальна диференціація власників земельних наділів. Частка великих землевласників в 1876–1902 рр. зменшилася з 44 % до 40,3 %, або з 3 833 610 до 2 229 466 га. Особливо ці процеси проявилися в східній частині краю [4, с. 139]. Він висловлює думку, що в цей час велике землеволодіння зосереджувалося в руках польської аристократії, а відсоток українських землевласників не перевищував 1,7 % [4, с. 140].

Спрямувавши промисловість Східної Галичини у правове русло розвитку, австрійський уряд ще в 1819 році (декретом від 6 квітня 1819 року) організував у Львові крайову генеральну дирекцію галузевопромислових груп:

А – деревообробну, металообробну, машинобудівну, керамічно-фаянсову, кам'яно-мармурово-цегельну;

Б – ювелірну, хімічну, нафтову, вугільну;

В – шкіряну, хутряну, текстильну;

Г – цукрову, харчову, спиртову, пивоварну;

Д – архітектурно-будівельну цивільного та військового будівництва, а також крайове водопровідне управління з його відділеннями у великих і середніх містах та у містах, де працювали фабрики, заводи, які використовували воду [2, с. 57].

Так було закладено підвалини для розвитку цих галузей промисловості, використання у народному господарстві окремих видів природних ресурсів (лісових, водних ресурсів, корисних копалин) та ефективне управління ними на території коронного краю.

Зазначимо, що після скасування кріпацтва продуктивні сили країни стали розвиватися швидше. В Галичині зросла кількість торговців лісом і борошном, нафтопромисловців, постачальників сировини. Видобуток

вугілля за 30 років (1860–1890 рр.) збільшився майже в 6 разів (з 2 200 тис. т до 13 055 тис. т). Виникали нові галузі промисловості (хімічна, машинобудівна, нафтопереробна), будувалися нові підприємства [5, с. 23]. Вже наприкінці ХІХ ст. на західноукраїнських землях провідними галузями були нафтодобувна промисловість (зосереджувалась в районі Дрогобича та Борислава), деревообробна галузь (давалася взнаки наявність великих масивів лісу) та харчова промисловість. Статистичні дані свідчать, що в Галичині (Західній та Східній) у 1899 році було видобуто 776 вагонів озокериту. З них 670 вагонів у 1899 році було експортовано в райони Австрії Долішньої, Чехії, та за кордон – в Німеччину, Росію, Італію, Францію, Америку [6, s. 94]. Галичина посідала третє місце в світовому видобутку нафти (після Америки та Росії), з 1857 по 1910 роки видобуто 13 879 902 тони загалом [7, s. 312].

Першим, хто почав займатися питаннями охорони природи на території галицьких коронних земель імперії, творцем ідеї охорони природи, став професор Ягеллонського університету в Кракові зоолог А. Новіцький, який запропонував проект відповідного Уставу від 11 липня 1869 року. Упродовж 1870–1900 рр. у Галичині природоохоронна робота велася силами Фізіографічної Комісії Академії наук і Татранського товариства у Кракові та Товариства Природознавців (натуралістів) імені Коперніка у Львові. Там природоохоронною діяльністю займався також Природничий Музей імені Дідушицьких. Товариством Природознавців був розроблений план природоохоронної діяльності, прийнятий Десятим з'їздом лікарів і природознавців Галичини 22 липня 1907 року [8].

На початку ХХ століття у Галичині в результаті консервативності австрійської влади та фінансових інтересів підприємців щодо експлуатації лісових ресурсів, природоохоронні заходи часто не реалізовувалися.

Дослідник історії лісового господарства В. М. Клапчук вказує, що починаючи з 1870-х рр. питанням охорони рідкісної фауни належну увагу приділяло Угорське карпатське товариство. Поряд з цим, відбувалися перші спроби налагодити охорону окремих видів тварин та рослин, що зникають, а також рідкісних об'єктів живої та неживої природи. Таким

чином, центрами природоохоронної роботи в Галичині були Краків (у західній) і Львів (у східній). Цьому сприяли як цінні лісові масиви, чудові пейзажі, величні водоспади, скелі, так і значний науковий потенціал, що ґрунтувався на активній діяльності вчених Ягеллонського та Львівського університетів [9, с. 136].

Міністерство освіти рескриптом від 30 листопада 1903 року доручило зайнятися охороною природи урядовим чиновникам. З 1910 року цими питаннями почали займатися й науковці (виступ у крайовому сеймі Ю. Бруницького, який пропонував створити в Галичині низку резерватів і парків природи) [10, с. 209].

Завдяки ініціативі Товариства природознавців імені Коперника та проф. М. Раціборського було розпочато роботи над інвентаризацією, своєрідним переписом пам'яток природи. Значну частину зібраної інформації, яка стосувалася локалізації і характеристики рослинних угруповань, що заслуговували на охорону, М. Раціборський опублікував у 1910 році. Він, зокрема зазначав, що слід охороняти наступні ділянки:

- вапнякові скелі Медоборів у селі Вікно, де знаходилося єдине місце зростання в Галичині смаглиці подільської та вівсяниці Бестера;
- урочище «Плоска» в Малому Любині під Львовом, де в озерцях, що заростають торфом, було знайдено релікти льодовикового періоду: вербу міртолисту, журавлину дрібноплідну тощо [11, с. 366].

М. Раціборський стверджував, що найбільшу увагу слід було приділити єдиному в Європі природному місцезростанню тиса ягідного у Княждворі, на що звертали увагу свого часу й інші науковці.

Лісівники також займалися природоохоронною справою, беручи активну участь у діяльності Галицького лісового товариства. Учасники природничого гуртка Вищої лісової школи у Львові збирали цікаві матеріали щодо первинних лісових угруповань. Часопис «Сильван» друкував статті та замітки про пам'ятки природи. Завдяки діяльності природознавців і лісівників було прийнято ухвалу про утворення значних за площею резерватів у державних лісах, однак здійсненню планів завадила Перша світова війна [9, с. 137].

На територію Східної Галичини поширювали діяльність низка громадських організацій-товариств. Засновницькі документи свідчать й

про природоохоронну складову їхньої діяльності. Мова йде про Галицьке лісове товариство, Мисливське товариство ім. Святого Губерта, Татранське товариство, Крайове рибальське товариство, тощо [Див.: ЦДІАЛ, ф. 844, спр. 2, 9, 10, 11]. Також провадило діяльність Галицьке товариство охорони тварин.

Справу охорони природи підтримували й тогочасні часописи, в чиїх публікаціях пропагувалися здоровий спосіб життя, раціональне використання природних ресурсів тощо [Наприклад, див.: 12, с. 60].

Висновки. Східна Галичина в складі Королівства Галичини і Лодомерії відносилася до Цислейтанії (земель австрійської корони). Галичиною керував намісник австрійського імператора, в руках якого була зосереджена вся адміністративна влада. На підставі Крайового статуту від 26 лютого 1861 року в Галичині узаконений Крайовий сейм, рішення якого набували чинності після затвердження відповідними австрійськими міністерствами або імператором.

Українські землі у австрійській імперії були здебільшого відсталими аграрними регіонами, постачали продукти харчування та сировинні матеріали для промислових районів імперії, споживаючи, в свою чергу, готові промислові товари з інших коронних країв. При цьому наприкінці XIX ст. на західноукраїнських землях провідними галузями були нафтодобувна і харчова промисловість та деревообробна галузь.

Починаючи з 1870-х рр. у Галичині відбувалися перші спроби налагодити охорону окремих видів тварин та рослин, що зникають, а також рідкісних об'єктів живої та неживої природи. Центрами природоохоронної роботи були Краків (у західній) і Львів (у східній). Цьому сприяли як цінні лісові масиви, водоспади, скелі, так і значний науковий потенціал вчених Ягеллонського та Львівського університетів.

Природоохоронну діяльність провадив ряд громадських організацій. Серед них мисливські товариства, які сприяли дотриманню мисливського законодавства та охороні тваринного світу; лісові товариства, що ставили за мету збереження лісових насаджень та їх раціональне використання. У Кракові природоохоронною діяльністю займалася Фізіографічна комісія, Татранське Товариство, а у Львові – Товариство Природознавців імені

Коперника, Природничий Музей імені Дідушицьких тощо.

Тобто, на кінець XIX ст. в Австро-Угорщині широкого розвитку набув природоохоронний рух. Це підтверджено діяльністю непоодиноких природоохоронних організацій (товариств), в т. ч. на теренах Східної Галичини.

Тому подальший аналіз природоохоронної діяльності на території українських земель в австро-угорський період вважаємо перспективними напрямками майбутніх наукових розвідок.

Література

1. Управа краю // Товариш. Ілюстрований календар товариства «Просьвіта» на звичайний рік 1911. Часть інформаційна. – Львів : Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1910. – С. 50–55.
2. Петрів Р. Східна Галичина у складі Австрійської імперії (історико-правовий аспект) / Р. Петрів. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. – 255 с.
3. Закон з дня 23. цвітня 1909, доповняючий постанови § 18 краєвого статута Королівства Галичини і Володимирії з Великим Князівством Краківським, оголошеного ціс. пат. з 26. лютого 1861 В. з. д. Ч. 20 // Вістник законів і розпоряджень краєвих для Королівств Галичини і Володимирії wraz з Великим Князівством Краківським. – Річник 1909. – № 42. – Львів : З друкарні В. Лозинського. Під зарядом Й. Недопада, 1909. – С. 96.
4. Монолатій І. С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. [монографія] / І. С. Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 736 с.
5. Хонігсман Я. С. Проникнення іноземного капіталу в економіку Західної України в епоху імперіалізму (до 1918 р.) / Я. С. Хонігсман. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1971. – 254 с.
6. Galicyjskia produkcyja wosku zimnego w latach 1899–1900 // Nafta. Organ Galicyjskiego Przemyslu Naftowego pod redakcyja prof. R. Zalozieckiego. – Rocznik IX. – w czerwcu 1901. – Zeszyt 6. – Lwow : Z Drukarni «Słowa Polskiego», pod zarzadem Z. Halacinskiego, 1901. – S. 94.
7. Produkcyja swiatowa ropy w r. 1910 i cala produkcyja swiatowa od r. 1857 do 1910 // Nafta. Organ Krajowego Towarzystwa Naftowego pod redakcyja Dr. S. Barroszewicza. – Rocznik XIX. – 31 pazdziernika 1911. – Zeszyt 20. – Lwow : Z Drukarni «Słowa Polskiego», pod zarzadem J. Ziembinskiego, 1911. – S. 311–313.
8. Історія заповідної справи – [електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reserves.in.ua/info/istorija – Назва з титул. екрана.
9. Клапчук В. М. Лісове та мисливське господарство Галичини : [монографія] / В. М. Клапчук, О. Р. Проців / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківське обласне управління лісового та мисливського господарства. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2011. – 432 с., іл. : 165, табл. : 98, бібл. : с. 414–431.

10. Клапчук В. М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст.) [монографія] / В. М. Клапчук. – Львів; Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. – 508 с.

11. Raciborski M. Ochrony golne drzewa i zbiorowiska roslin / M. Raciborski // Kosmos. – 1910 – S. 352–366.

12. Охороняйте пташки, бо то найлутші приятелі хлібороба // Хлібороб. Ілюстрований календар для руских селян. – Рік 1913. – Вінтерберг–Відень–Новий Йорк : Заклад видавництва і друкарня оздібних книжок І. Штайнбренера, 1913. – С. 60.

Анотація

Коритко Л. Я. Природоохоронні проблеми українських земель Східної Галичини (в складі Австро-Угорської імперії). – Стаття.

Стаття присвячена вивченню природоохоронних проблем, що виникали в Східній Галичині, та можливих шляхів їх вирішення. Проаналізовано структуру органів державної влади, їх повноваження щодо охорони та використання природних ресурсів, а також діяльність природоохоронних товариств Австро-Угорщини.

Ключові слова: охорона природи, Східна Галичина, Австрійська (Австро-Угорська) імперія.

Аннотация

Коритко Л. Я. Природоохранные проблемы украинских земель Восточной Галичины (в составе Австро-Венгрии). – Статья.

Статья посвящена изучению природоохранных проблем в Восточной Галичине и возможных путей их разрешения. Проанализирована структура органов государственной власти, их полномочия по охране и использованию природных ресурсов, а также деятельность природоохранных союзов Австро-Венгрии.

Ключевые слова: охрана природы, Восточная Галичина, Австрийская (Австро-Венгерская) империя.

Summary

Korytko L. Ya. Ecological problems of Ukrainian lands of Eastern Galychyna (in the Austro-Hungarian Empire). – Article.

This article is devoted to the study of environmental problems that have arisen in Eastern Halychyna and their possible solutions. The structure of public authorities is analyzed, their powers for the protection and use of natural resources and environmental activities of companies of Austria-Hungary is studied.

Key words: protection of nature, the Eastern Halychyna, Austrian (Austria-Hungary) Empire.

І.І. Припхан

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії
держави і права
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

**МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ СУДОВОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В
УКРАЇНІ**

Конкретним проявом взаємопроникнення права і моралі є використання моральних норм в правозастосовному процесі. Період з 1992 року по даний час ми можемо вважати періодом активної законотворчої діяльності, а тому сьогодні ключовою стає проблема застосування прийнятих правових норм.

О. Скакун визначає застосування норм права (правозастосовну діяльність) як владно-організаційну діяльність уповноважених державних органів, організацій та посадових осіб, яка здійснюється в процедурно-процесуальному порядку і полягає у реалізації норм права шляхом винесення юридичних рішень щодо конкретних суб'єктів з конкретних питань [1, с.414]. А. Перепелюк пропонує визначати «правозастосування» через його мету, вказуючи насамперед на реалізацію норм права, яка вже здійснюється шляхом прийняття індивідуально конкретизуючих актів. Тому, на думку автора, правозастосування – це управлінська, державно владна, організуюча діяльність компетентних суб'єктів права, метою якої є реалізація правових норм шляхом прийняття індивідуально конкретизованих приписів [2, с.61].

Судова діяльність є класичною формою застосування права і водночас виступає критерієм цивілізованості і морального здоров'я суспільства. Процес правозастосування в цілому, навіть за наявності норми права, яка може стати основою для вирішення справи, не може відбуватися поза принципами права, адже принципи права пронизують усі норми права, є основою всієї системи права держави. Як зауважує Б.В. Малишев, спори про право розглядаються судом не лише формально, а й

з чітким дотриманням пануючих у певному суспільстві уявлень моральної та етичної спрямованості (на підставі принципів справедливості, рівності, свободи і гуманізму) [3, с.26-28].

Так, на переконання А.Зайця, принцип верховенства права має сенс лише у разі, якщо право розуміється не просто як сукупність норм, встановлених державою, а як сукупність правил належного, правил поведінки, що легітимовані суспільством і базуються на історично досягнутому рівні соціальної етики [4, с.3].

Моральна сторона принципу законності, наприклад, полягає в дотриманні моральних вимог, втілених у законі, забороні свавільної поведінки. Проявом принципу законності в усіх сферах судочинства служить реальне забезпечення прав і свобод громадян.

В свою чергу належна правова процедура повинна відповідати принципу справедливості. Справедливість вважається основною і загальною категорією для моралі і права [5, с.169]. Проте визначення її поняття і змісту досі залишається дискусійним [6]

Принцип гласності також має етичне спрямування, адже закритий судовий процес є антигуманним за своєю суттю. Законодавством передбачені випадки слухання справи в закритому засіданні. За новим КПК України слідчий суддя може прийняти відповідне рішення в разі, якщо обвинувачений є неповнолітнім; суд розглядає справу про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; виникає необхідність запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи; потрібно забезпечити безпеку осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні; а також якщо відкрите судове засідання може привести до розголошення інформації, що охороняється законом (стаття 27) [7].

Презумпція невинуватості виходить з визнання цінності особистості, поваги до людини, її гідності. Моральні аспекти чітко проявляються в двох вимогах вищезазначеного принципу: тлумаченні сумнівів на користь обвинуваченого і звільнення обвинуваченого від обов'язку доводити свою невинуватість. Таким чином, презумпція невинуватості спирається на більш ширшу презумпцію добропорядності будь-якої людини.

Головним критерієм моральності правосуддя є його доступність. Питання забезпечення вільного та рівного доступу фізичних та юридичних осіб до правосуддя постійно знаходяться в центрі уваги як держав, так і міжнародних організацій. Проголошені принципи правосуддя є свідченням демократичності суспільства. В даний час найбільш актуальні наступні аспекти принципу вільного доступу до правосуддя: забезпечення достатнього числа судів і суддів, спрощення і диференційованість судової процедури, гарантування кваліфікованої юридичної допомоги, наданої професійними юристами, існування безоплатного правосуддя для малозабезпечених верств населення.

Для особи, яка звертається до суду, доступність правосуддя нерідко прямо пов'язана з можливістю сплатити судовий збір. Якщо його розмір явно непомірний для більшості осіб, що звертаються до суду за захистом, або ж непропорційно високий по відношенню до ціни позову, то ситуацію з доступністю правосуддя не можна визнати нормальною.

Моральний зміст юридичного процесу визначається не тільки етичними засадами законодавства, а й моральними вимогами, які пред'являються до осіб, що здійснюють процесуальну діяльність. Ефективність судової влади залежить більшою мірою від моральних якостей кадрового складу, ніж від досконалого законодавства.

У контексті сказаного особливого значення набуває в юридичному процесі особа судді, зокрема його моральні якості (чесність, сумлінність, совість, обов'язок, справедливість). Після аналізу Законів України «Про судоустрій та статус суддів» й «Про Конституційний Суд України» стає очевидним, що до вітчизняних суддів такої імперативної вимоги, як мати високі моральні якості чи бути особою високих моральних якостей, законодавець не ставить. Звідси випливає, що правосуддя, яке є синонімом справедливості, може бути несправедливим. Прикрими є непоодинокі факти щодо суддів - хабарників, кількість яких зростає з кожним роком. На нашу думку, справедливість рішень суддів залежить не від певного рівня їх матеріального статку, а від внутрішньої культури, дотримання професійної етики, розуміння моральних норм та наявності сумління. Водночас, необхідно зазначити, що у Законі «Про судоустрій і статус суддів», прийнятому в липні 2010 року, з'явилася норма, за якою

обов'язком вже працюючого судді вважається дотримання правил суддівської етики (п. 2 ч. 4 ст. 54) [8].

На відміну від українських судів, в європейських судах дане питання нормативно вирішене більш досконало. Так, в Європейській Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини зазначені критерії та вимоги до кандидата на посаду судді Європейського суду. Відповідно до пункту 1 статті 21 посадовими критеріями є наступні: «Судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу суддівську посаду, чи бути юристами з визнаним рівнем компетентності» [9].

У Статуті Міжнародного Суду ООН, зокрема главі 1 «Організація Суду» зазначені вимоги до судді цього суду. Відповідно до частини 1 статті 2 обов'язковим є наступне: «Суд складається з колегії незалежних суддів, обраних незалежно від їх громадянства, з числа осіб високих моральних якостей, які задовольняють вимоги, що пред'являються в їх країнах для призначення на вищі судові посади, або вони є юристами з визнаним авторитетом в галузі міжнародного права» [10].

На дану проблему варто звернути особливу увагу в Україні, зокрема варто ускладнити правила допуску в суддівський корпус, започаткувавши перевірку не тільки професійних, але і моральних якостей претендента. Відповідно до українського законодавства тільки діючий суддя може бути притягнений до відповідальності за порушення судової етики. Вимоги ж, що пред'являються до кандидатів у судді, моральних якостей не стосуються. 22 лютого 2013 року XI черговим з'їздом суддів України затверджений Кодекс суддівської етики, що містить застереження, яке знову ж таки ставить питання відповідальності суддів під великий сумнів: «Порушення правил етичної поведінки, встановлених цим Кодексом, не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їх вини» [11].

Актуалізує питання обставина, що в чинному ЦК України не сформульовано визначення принципу добросовісності, справедливості і розумності, але аналіз змісту його положень, зокрема ч. 5 ст. 12, ст. 13, ч. 3 ст. 23 тощо, дозволяє стверджувати, що за допомогою таких категорій

як добросовісність, розумність, справедливість закон встановлює межі здійснення цивільних прав осіб, запобігаючи тим самим зловживанню правом з боку останніх. Добросовісність і недобросовісність, розумність і нерозумність, справедливість і несправедливість мають правове значення у спеціально вказаних у законі випадках. Причому і добросовісність, і розумність учасників цивільних правовідносин презюмуються. Так, зокрема ч. 5 ст. 12 ЦК передбачає: якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, коли інше не встановлено судом [12].

Поняття «справедливість», «добросовісність», «розумність» є оціночними, і трактувати їх повинні судді. Про те, що судді досить часто стикаються з цією проблемою, свідчить і загальна тенденція, спрямована на розширення сфери суддівського розсуду та переконання. З метою уникнення суддівського свавілля використання цих принципів ставить на порядок денний не тільки вимоги щодо високого професіоналізму, а й моральних якостей (чесності, сумлінності, совісті, обов'язку, справедливості тощо).

Завдання підвищення дієвості юридичного процесу актуалізувало проблему правового регулювання порушення морально-етичних норм його учасниками, а також інтерес науки до вивчення механізмів переходу від моральних знань до переконань, а від них – до практичних дій.

У світлі сказаного, підготовка не просто кваліфікованих, а й високоморальних юристів повинна стати одним із пріоритетів державної політики у сфері освіти. Проблема моральності суддів відноситься до загальносвітових, оскільки до суддівської роботи в суспільстві висуваються підвищені моральні вимоги. За справедливим зауваженням Б. Страшуна, «правила допуску до суддівського корпусу, очевидно, слід ускладнити, звернувши особливу увагу на перевірку не тільки професійних, але й може навіть передусім моральних і психічних якостей претендента» [13, с. 36]. Це пов'язано в першу чергу з прийняттям відповідальних рішень і їх юридичними наслідками. В руках судді зосереджена велика влада, і суспільство повинне бути впевнене в тому, що вона буде використана безпомилково і за призначенням.

Як і раніше, актуальною є проблема суддівської незалежності. Сьогодні часто звертають увагу на упущення правової регламентації наділення суддів повноваженнями. Так, суддя, призначений вперше на посаду строком на п'ять років Президентом України проходить суворий і значною мірою корпоративний відбір, що проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів України і передбачає складення анонімного тестування, кваліфікаційного іспиту та проходження співбесіди, і після цього повинен протягом п'яти років лояльно ставитися до всіх «прохань» і «побажань» вищих структур. Як не прикро, проте в сфері призначення суддів на посади Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Адміністрація Президента України зазвичай вирішують серйозні кадрові державні питання кулуарно, і допоки ця процедура буде відбуватися без прозорості для суспільства правової регламентації, без можливості людини будь-якого рангу бути присутнім на їхніх засіданнях з питань, що стосуються її особисто, заслуховувати зауваження, давати свої пояснення, буде існувати можливість прийняття даними структурами несправедливих рішень з кадрових питань суддівського корпусу, рішень, нібито прийнятих Президентом України.

10 жовтня 2013 року Верховна Рада України попередньо схвалила законопроект «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів» [14]. З цього приводу у висновку Конституційного Суду України зазначається, що перше призначення на посаду професійного судді строком на 5 років, передбачене чинною редакцією Основного Закону, «має характер випробування, у процесі якого суддя, здійснюючи свої повноваження, може бути залежним від органів, уповноважених призначати суддів на посади безстроково». Проект змін до Конституції передбачає відмову від такої процедури та призначення на суддівську посаду відразу безстроково – Президентом за поданням Вищої ради юстиції. «Відтак незалежність судді під час здійснення ним правосуддя може бути забезпечена, зокрема, у разі призначення його на посаду безстроково», – констатує КС [15].

Сказане значною мірою відноситься і до суду присяжних. Перший суд присяжних запрацював в Україні у квітні 2013 року і на даний час

функціонує в багатьох містах, зокрема Києві, Львові, Івано-Франківську та ін. Їхні рішення, як правило, базуються на здоровому глузді і простих людських емоціях. Інша справа, те, що здається здоровим глуздом для людей в одних країнах, в інших країнах таким не являється. Наші присяжні, як і присяжні інших країн, – це певний зріз суспільства. Сучасне ж українське суспільство ще не сформоване повною мірою, переповнене упереджень, комплексів, стереотипів минулого.

І судді, і присяжні в процесі своєї діяльності часто стикаються з питаннями, які можуть бути вирішені на їхній розсуд. Наприклад, питання, пов'язані з відшкодуванням моральної шкоди, припускають наявність, зокрема, моральних страждань. Але які можуть бути (хоча б зовні) об'єктивні критерії для встановлення факту моральних страждань? І потім, якщо вже такий факт встановлено, то очевидно, що тут в принципі не може бути якоїсь абсолютно визначеної схеми для матеріального відшкодування, адже кожним індивідом моральні страждання переживаються глибоко індивідуально. Така ситуація взагалі виключає можливість абсолютно визначеного регулювання.

Правонаділяюча конструкція «може» свідчить про право вибору правозастосовчого суб'єкта. До таких конструкцій відносяться і деякі узагальнюючі поняття (наприклад, «виходячи з обставин...»), які позбавлені достатньої конкретності, що дозволяє говорити про певну свободу суду. Підтвердженням права вибору є також використання оціночних категорій, оскільки законодавчо не визначені об'єктивні критерії, що дозволяють встановити той чи інший факт. Під об'єктивними критеріями розуміються явища матеріального світу, які можуть бути підтверджені передбаченими законом засобами доказування.

Незважаючи на те, що прийнято вже досить багато законів, що встановлюють бар'єри для свавільного управління в різних сферах державного і громадського життя, проблема розсуду залишається актуальною. Досліджуючи дану проблему В.М. Косович окремо розвинув проблему морального оцінювання у правозастосуванні, під яким він розуміє процес встановлення відповідності (або невідповідності) між положеннями правових норм, в яких закріплені морально значущі явища і вираженою в уявленнях та поведінкових зразках соціальною значущістю

реальних суспільних відносин, вчинків чи інших явищ, яким законодавець надав юридичне значення [16, с.183.]

Враховуючи той факт, що об'єктивного, всіма визнаного критерію справедливості не існує, а етичні та світоглядні цінності постійно змінюються, виникає побоювання виникнення повної й безконтрольної суддівської сваволі. Як зазначав щодо останнього Є. Васьковський, «надавати судам право самостійно заповнювати прогалини, на свій розсуд і за власним рішенням небезпечно ... Суддя може, прикриваючись особистим уявленням про справедливість чи сумнівними юридичними принципами, безкарно зловживати своєю владою на угоду одній із позовних сторін ... так що справа зведеться до безконтрольного суддівського розсуду, від якого недалеко і до сваволі» [17, с. 102].

Що ж стосується побоювання суддівської сваволі, то гарантіями проти неї є насамперед морально-правова позиція та належна освіта суддів. Свобода розсуду – це не тільки інтелектуальна й емоційно-вольова, але й творча діяльність компетентного суб'єкта, у процесі якої формується його морально-правова позиція щодо розглядуваної справи. Ухвалення законів, моральних за своєю суттю, ще не гарантує їх «правильну» реалізацію, яка також повинна відповідати моральним основам і принципам. Моральний зміст будь-якого юридичного процесу і насамперед такого, що містить елемент розсуду, визначається не тільки етичними началами законодавства, а й моральними вимогами, які ставляться до осіб, котрі здійснюють процесуальну діяльність [18, с.300]. На переконання О. Аверіна, «істинне відправлення правосуддя – процес далеко не механічний. Без докладання інтелекту, моральних основ у процес вивчення будь-якого правового конфлікту суддя, звертаючись тільки до юридичних знань, виявляє себе лише як ремісник, тоді як покликання судді – не осудити, а розсудити, спираючись не тільки на положення закону, а й у тому числі на всю палітру морально-етичних основ суспільства, своє світовідчуття, свій життєвий досвід і розуміння суті застосування закону» [19, с. 74].

У суспільній думці правозастосування зазвичай асоціюється з діяльністю судових органів з розгляду і вирішення цивільних і

кримінальних справ. Однак, не слід забувати, що значний обсяг правозастосовної роботи здійснюється також органами виконавчої влади, контрольно-наглядовими органами, адміністраціями підприємств та установ. Законотворчість має бути тісно пов'язана з правозастосовною практикою. Якість ухвалених законів (у тому числі відповідність їх моральним вимогам) і вміння їх застосовувати - це нероздільні складові однієї системи. З практики правозастосування можна зробити висновок про ступінь моральності та ефективності нормативно-правових актів.

В Україні досі немає спеціалізованої структури, що займалася б виключно моніторингом правового простору і правозастосовної практики. Окремі повноваження в цій сфері чинним законодавством покладено на Міністерство юстиції України та Інститут законодавства Верховної Ради України, діяльність яких у цій сфері є малоефективною. Тому, як слушно зазначає Ю.В. Градова, створення єдиного наукового центру в сфері правового моніторингу - першочергове завдання [20, с.16]. Як приклад успішного функціонування подібних центрів варто назвати Білорусь, Росію, Швейцарію.

В підсумку моніторинг дозволить проводити незалежне оцінювання та опрацьовувати отриману інформацію, виробляти рекомендації щодо стратегічних орієнтирів у діяльності законодавчої влади стосовно захисту, реалізації і розвитку конституційних прав і свобод людини і громадянина. Супровід моніторингом вже прийнятого закону є ефективним інструментом підвищення правової культури законодавця, і в подальшому сприятиме більш ефективному правозастосуванню.

Ще однією умовою успішного функціонування механізму реалізації закону є високий рівень правової культури громадян і посадових осіб. Адже тільки тоді, коли кожен державний службовець навчиться поважати права людини і громадянина як вищу соціальну цінність, тільки в цій ситуації можна говорити про підвищення рівня його правової культури. В свою чергу від рівня правової культури суспільства, від належного правового регулювання, в тому числі його моральних основ, значною мірою залежить ефективність здійснюваних в країні реформ.

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : Підручник. 2-ге видання / О.Ф. Скакун. - К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
2. Перепелюк А. Природа правозастосування як елемента правової системи / А. Перепелюк // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2011. – № 53. – С. 55-61.
3. Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії / Б.В. Малишев.— К., 2008. – 344 с.
4. Заєць А. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування) / А. Заєць // Вісник академії правових наук України. – 1998. – №1 (12). – С. 3-15.
5. Лейст О.Е. Сущность права: Проблемы теории и философии права / О.Е. Лейст. – М: Зерцало, 2002. – 288 с.
6. Кучинська О.А. Зміст принципу справедливості в кримінальному судочинстві України / О.А. Кучинська // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія «Право». – 2011. – № 1(3) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/1/11koaksu.pdf>.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р.// Голос України від 19.05.2012. – №90-91.
8. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. // Голос країни від 3.08.2010. – №142.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. // Урядовий кур'єр від 17.11.2010. – №215.
10. Статут Міжнародного Суду ООН від 26 червня 1945 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
11. Кодекс суддівської етики, затверджений 22 лютого 2013 року XI черговим з'їздом суддів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://court.gov.ua/userfiles/Kodex_sud_etiki\(1\).pdf](http://court.gov.ua/userfiles/Kodex_sud_etiki(1).pdf).
12. Цивільний кодекс України // Голос України від 12.03.2003. – №45.
13. Страшун Б. 10 лет конституционных прав и свобод / Б. Страшун // Журнал российского права. – 2003. – № 11. – С. 35-38.
14. Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів: Постанова Верховної Ради України від 10.10.2013 // Голос України від 19.10.2013. – № 196.
15. Висновок у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів вимогам статей 157 і 158 Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vasu.gov.ua/ua/imp_sub.html? m=publications& t=rec&id=3041
16. Косович В.М. Оцінювання й оцінки у національному й міжнародному правозахисті / В.М. Косович. – Львів: Світ, 2006. – 251 с.
17. Васьковский Е. Руководство к толкованию и применению законов: практическое пособие / Е. Васьковский. – М., 1997. – 128 с.

18. Гураленко Н.А. Свобода вибору як атрибутивна ознака суддівського розсуду / Н.А. Гураленко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – №4. – С. 292-304.

19. Аверин А. Правоприменительная деятельность суда и формирование научно-правового сознания судей: проблемы теории и практики / А. Аверин; под ред. М. Байтина. – Саратов, 2003. – 308 с.

20. Градова Ю.В. Институт правового мониторингу як засіб оптимізації національної системи законодавства: конституційно - правовий аспект: автореф. дис ... канд. юрид. Наук: 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Ю. В. Градова . – Харків, 2012 . – 19 с.

Анотація

Припхан І.І. Моральні аспекти судового правозастосування в Україні. – Стаття.

У статті автор аналізує моральні аспекти судового правозастосування в Україні. Зокрема розглядається моральна спрямованість принципів правозастосування. Обґрунтовується, що моральний зміст юридичного процесу визначається не тільки етичними засадами законодавства, а й моральними вимогами, які пред'являються до осіб, що здійснюють процесуальну діяльність.

Ключові слова: правозастосування, мораль, принципи, правосуддя, суддівський корпус.

Аннотация

Припхан И.И. Моральные аспекты судебного правоприменения в Украине. - Статья.

В статье автор анализирует нравственные аспекты судебного правоприменения в Украине. В частности рассматривается нравственная направленность принципов правоприменения. Обосновывается, что нравственное содержание юридического процесса определяется не только этическими принципами законодательства, но и моральными требованиями, которые предъявляются к лицам, осуществляющим процессуальную деятельность.

Ключевые слова: правоприменение, мораль, принципы, правосудие, судейский корпус.

Summary

Prypghan I.I. Moral aspects of judicial enforcement in Ukraine. – Article.

The author analyzes moral aspects of judicial enforcement in Ukraine herein. In particular the moral bent of enforcement principles is examined here. The fact that moral content of legal process is determined not only by ethical basis of legislation, but also by moral requirements for persons, caring out procedural activities, is grounded here.

Key words: enforcement, morality, principles, justice, judicial manpower.

УДК 34.096

А.Б. Романюк

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного та
господарського права і процесу
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

УНІФІКАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Теорія права здавна розділяє право на дві частини – матеріальне право та процесуальне право. Процесуальні галузі права покликані регулювати процес реалізації матеріально-правових норм. Таким чином, традиційно вирізняють умовні пари пов'язаних за цим принципом матеріальної та процесуальної галузей права: кримінальне і кримінально-процесуальне, цивільне (а з ним і сімейне, житлове, частково трудове, частково земельне) і цивільно-процесуальне, адміністративне (а з ним частково конституційне, частково земельне, податкове) і адміністративно-процесуальне, господарське і господарсько-процесуальне, конституційне і конституційно-процесуальне. Окремі автори виділяють і більше процесуальних галузей, але наразі в Україні законодавство не дає підстав виокремлювати ще якісь галузі процесуального права, оскільки їм не відповідатимуть відповідні види судочинства.

Хоча окремі галузі процесуального права почали виділятися давно (це в першу чергу стосується кримінального і цивільного процесів, господарський і адміністративний додалися значно пізніше), але в юридичній літературі неодноразово висловлювалася думка щодо єдності юридичного процесу. Ще на початку 20 століття ученими висловлювалися думки, що процес слід розглядати як єдину наукову дисципліну, що має загальну юридичну природу і побудовану на єдиних принципах, а окремі процеси – цивільний, кримінальний,

адміністративний – це гілки єдиної науки. У цьому контексті інтерес становлять праці В.О. Рязановського [1], П.М. Розіна [2], І.В. Михайловського [3].

Важливою тенденцією розвитку сучасного процесуального законодавства, як вбачається, повинна стати уніфікація процесуального регулювання, її узгодження, гармонізація, інтеграції правової регламентації, тобто процес підпорядкування форми і змісту законодавства з метою досягнення термінологічної і смислової єдності та узгодженості в рамках декількох процесуальних галузей права [4, с. 29].

Справді, всі процесуальні галузі права регулюють споріднену діяльність – судочинство. Окремі види судочинства здійснюються одними й тими ж судами. Так, загальні суди у першій інстанції здійснюють провадження у кримінальних, цивільних та адміністративних справах, причому зазвичай і розмежування між суддями за спеціалізацією не проводиться.

Те, що в Україні створені окремі спеціалізовані підсистеми судової гілки влади – адміністративна та господарська, тим не менше, не повинно викликати яких-небудь суттєвих відмінностей у правовому регулюванні провадження у адміністративних та господарських справах порівняно із провадженням у цивільних справах у загальних судах. На користь такого твердження говорить той факт, що цілий ряд спорів, які зараз розглядаються у порядку адміністративного судочинства, до 2005 року вирішувалися у цивільно-процесуальному та господарсько-процесуальному порядку, що свідчить про відсутність істотної специфіки матеріально-правових спорів.

Звичайно, особняком стоять два види судочинства – конституційне та певною мірою кримінальне, оскільки матеріально-правові відносини, з приводу яких виникає конституційне та кримінальне провадження, справді володіє достатньою специфікою. Тим не менше, і ці види судового процесу підпорядковуються єдиним принципам (засадам), серед яких законність, рівність сторін перед законом і судом, змагальність, гласність і т.д.

На користь необхідності уніфікації процесуальної форми для різних видів судочинства говорить і зручність її результатів для всіх учасників

процесуальних відносин – суддів, осіб, що беруть участь у справі. Особа, яка вчора була позивачем у цивільній справі, при поданні адміністративного позову не повинна «з нуля» вивчати процесуальний порядок вирішення адміністративних справ, а лише особливості їх розгляду. Так само, не повинна для особи принципово відрізнятися участь у господарському судочинстві, яке також позовним провадженням.

Не повинні принципово відрізнятися правове регулювання основних процесуальних інститутів, юридична термінологія, характерні для всіх видів позовного провадження (цивільного, адміністративного, господарського), крім тих випадків, коли такі відмінності справді викликані специфікою судочинства.

На сьогоднішній день можна, на жаль, спостерігати окремі нічим не виправдані суттєві розбіжності у правовому регулюванні окремих спільних для різних галузей процесуального права інститутів.

Так, одним із таких прикладів є вирішення у законодавстві питання строків звернення до суду. У цивільному та господарському процесі такого інституту немає. Існує загальне поняття для цих видів судочинства – строк позовної давності, який є інститутом матеріального, а не процесуального права, і визначений у гл. 19 Цивільного кодексу України, ст.ст. 223, 322 Господарського кодексу України. Пропуск строків позовної давності не є підставою для відмови у відкритті провадження у цивільних справах (ч. 2 ст. 267 ЦК України), але за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення рішення, позовна давність підлягає застосуванню судом, що тягне за собою відмову у позові. У цивільних справах не передбачена можливість поновлення строку позовної давності.

По іншому це питання регулюється у адміністративному процесі, де строк звернення до адміністративного суду є процесуальним інститутом. У ст. 99 Кодексу адміністративного судочинства України встановлено строки звернення до суду, пропуск яких, за відсутності поважних причин для цього, є підставою для залишення заяви без розгляду. Отже, якщо в цивільному та господарському процесі пропуск строку позовної давності не позбавляє особи права на судовий захист, то у адміністративному – виключає можливість захисту порушених прав.

У цивільному судочинстві теж зустрічається поняття строку звернення до суду – у трудових спорах. Проте і там пропуск строку на звернення з позовом до суду не є підставою для відмови у прийнятті позовної заяви, зате суд у такому разі незалежно від заяви сторін повинен з'ясувати причини пропуску строку і у разі відсутності підстав для поновлення строку звернення до суду – відмовити у позові.

Ще одним прикладом різного правового регулювання схожих процесуальних відносин у різних видах судочинства є передбачена законом реакція суду на надходження позовної заяви з порушенням вимог до її змісту чи порядку подання. Якщо у цивільному та адміністративному процесі отримання судом такої заяви є підставою для залишення її без руху (ч. 1 ст. 121 ЦПК України, ч. 1 ст. 108 КАС України), то у господарському процесі – для повернення позовної заяви (ст. 63 ГПК України). При тому, у цивільному процесі ухвала про залишення позовної заяви без руху не може бути оскаржена у апеляційному порядку, а у адміністративному процесі – вона є об'єктом апеляційного оскарження (ч. 5 ст. 108 КАС України).

Повернення позовної заяви, поданої з недоліками, у господарському процесі не є тотожним залишенню позовної заяви у цивільному та адміністративному процесах виходячи з правових наслідків. Якщо недоліки залишеної без руху позовної заяви, поданої у цивільному чи адміністративному судочинстві, будуть усунені, заява вважатиметься поданою в день первинного її подання. При поверненні позовної заяви у господарському процесі позивач теж має право на повторне подання позовної заяви після усунення недоліків, але при цьому заява не вважатиметься поданою у день первинного її подання. Ця відмінність має значення у тих випадках, коли позовна заява подається у останні дні строку позовної давності чи строку звернення до суду. Якщо у цивільному та адміністративному процесі при залишенні позовної заяви без руху позивач, усуваючи її недоліки, впевнений, що відповідні строки не будуть пропущені, то у господарському процесі повернення позовної заяви не продовжує строків позовної заяви, і повторне подання позовної може відбутися вже за межами строків позовної давності.

Така ж ситуація спостерігається і при поданні апеляції чи касації на

судові рішення. Все це призводить до того, що у господарському судочинстві особа, що оскаржує судові рішення, не має права на помилку, оскільки закон не зобов'язує суд приймати апеляційну чи касаційну скаргу поза строками апеляційного чи касаційного оскарження, якщо вона подана повторно після усунення відповідних недоліків. Звичайно, на практиці апеляційні та касаційні суди нерідко поновлюють у таких випадках строк на оскарження і приймають такі скарги, але простіше було б перенести інститут залишення заяви (скарги) без руху і в господарський процес.

У цивільному та адміністративному процесах відмова суду у відкритті провадження у справі перешкоджає повторному зверненню до суду з таким самим позовом (ч. 7 ст. 122 ЦПК України і ч. 5 ст. 109 КАС України). У той же час Господарський процесуальний кодекс України не вбачає перешкод у повторному зверненні до суду з позовною заявою, аналогічною тій, по якій була постановлена ухвала про відмову у відкритті провадження у справі, що дозволяє до безкінечності подавати аналогічні позовні заяви до суду після відмови у їх прийнятті.

Навряд чи викликані специфікою справ, які розглядаються у порядку того чи іншого судочинства, відмінності у правовому регулюванні сплати судового збору за подання позовної заяви (заяви) до різних судів. Закон України «Про судовий збір» передбачає диференціацію ставок судового збору у залежності від того, до суду якої юрисдикції звертається заявник. Одразу впадає у очі величезна різниця між мінімальними ставками судового збору для позовних заяв, які подаються до загальних, до адміністративних судів і до господарських судів. Якщо при поданні позовної заяви майнового характеру до загального суду позивач повинен сплатити у якості судового збору один відсоток від ціни позову, але не менше 0,2 розміру мінімальної заробітної плати, то при поданні позову до адміністративного чи господарського суду – два відсотки ціни позову, але не менше 1,5 розміру мінімальної заробітної плати. Якими економічними розрахунками пояснюється така різниця, важко зрозуміти. За своєю природою справи, які розглядаються у порядку цивільного та господарського судочинства, нерідко є тотожними.

Розмежування між юрисдикціями відбувається в першу чергу за суб'єктним складом, а не за предметом розгляду. Чому фізична особа (не підприємець), звертаючись із позовом про стягнення з боржника – орендаря заборгованості з орендної плати у розмірі 2000 гривень, повинен сплатити 243,6 гривень судового збору, а фізична особа – підприємець, подаючи аналогічну позовну заяву до господарського суду, повинен сплатити судовий збір у розмірі 1827 гривень? Яка логіка у тому, що підприємець за подання адміністративного позову про визнання протиправним і скасування податкового повідомлення – рішення про донарахування йому податкових зобов'язань у розмірі 1000 гривень повинен сплатити 1827 гривень судового збору? Щоправда, під час подання адміністративного позову майнового характеру відразу сплачується тільки 10 відсотків розміру ставки судового збору, а решта суми судового збору стягується з позивача або відповідача пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимоги (ч. 3 ст. 4 Закону України «про судовий збір»). Але навіть такий диференційований для адміністративного судочинства підхід все ж обмежує право на доступ до правосуддя, оскільки змушує позивача добре зважувати всі ризики від звернення до суду.

Чому за подання заяви про забезпечення позову до загального чи адміністративного суду треба сплатити тільки 121,8 гривень судового збору, а за подання такої ж заяви до господарського суду – аж 1827 гривень?

Все це призводить до того, що кількість звернень до господарських та адміністративних судів з позовами майнового характеру, де ціна позову не є великою – у межах 1-2 тисяч гривень, суттєво зменшується у порівнянні з часами, коли розмір державного мита навіть разом з витратами на інформаційно-технічне забезпечення за подання таких позовних заяв був суттєво меншим.

Це тільки окремі приклади різноманітного регулювання схожих інститутів у різних видах судочинства, але їх набагато більше.

Помітна також не зовсім обґрунтована відмінність у процесуальній термінології, що використовується у різних видах процесу для позначення одних і тих же інститутів.

Так, інститут законного представництва у цивільному процесі охоплює собою батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, зате у адміністративному процесі коло осіб, що можуть бути законними представниками, розширене за рахунок керівників та інших осіб, уповноважених законом, статутом чи положенням на представництво інтересів юридичної особи, а також органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Для позначення заходів забезпечення доказів, що є звичними для цивільного та адміністративного судочинства, у господарському процесі використовується термін «запобіжні заходи», більш характерний для кримінального процесу.

Нічим не виправданим є застосування різної термінології в цивільному та кримінальному процесі для позначення народного засідателя – у цивільному судочинстві він іменується звичною назвою «народний засідатель», тоді як у кримінальному процесі його перейменовано на «присяжного», але при цьому не наділено якимись суттєвими особливостями процесуального статусу. Це ж підтверджується і змістом глави 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка, фактично, не проводить розмежування між цими учасниками правосуддя. Тому, на жаль, сьогодні можна констатувати, що закладена у ч. 4 ст. 124 Конституції України ідея участі у правосудді народу у формі народних засідателів та присяжних, фактично, була нівельована недолугою законотворчістю.

Знову ж таки, не можуть бути пояснені специфікою природи різних видів судочинства і відмінності у найменування судових рішень після вирішення справи по суті. І якщо у випадку кримінального судочинства постановлення у результаті судового розгляду рішення по суті під назвою «вирок» є справді виправданим через суттєву специфіку цього судового акта та має певне історичне підґрунтя, то у інших видах судочинства розбіжності у назвах судових рішень по суті важко виправдати. Так, за результатами розгляду цивільних справ суди першої інстанції ухвалюють рішення (ч. 3 ст. 208 ЦПК України), так само як і господарські суди (ч. 1 ст. 82 ГПК України). У той же час адміністративні суди при вирішенні

справи по суті приймають постанови (ч. 1 ст. 158 КАС України).

У той же час за результатами апеляційного перегляду судових рішень у цивільному процесі постановляються ухвали або ухвалюються рішення (ст. 314 ЦПК України), у адміністративному судочинстві – постановляються ухвали та приймаються постанови (ст. 205 КАС України), а у господарському процесі – приймаються постанови (ст. 105 ГПК України).

Говорячи в загальному, правове регулювання провадження у різних видах судочинства попри єдину правову природу процесуальних правовідносин володіє суттєвою специфікою, і не завжди ця специфіка є виправданою, що створює проблеми і для осіб, які беруть участь у справі, і для самих суддів.

З огляду на це однією з тенденцій сучасного законодавства повинна бути уніфікація процесуального законодавства при регулюванні схожих правових інститутів.

Ради справедливості потрібно сказати, що за останні десять років з прийняттям нового Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, внесенням змін до Господарського процесуального кодексу України було багато зроблено для уніфікації процесуальної форми у різних видах судочинства.

Література

1. Рязановский В. А. Единство процесса / В. А. Рязановский. – М. : Юридическое бюро «Городец», 1996. – 74 с.
2. Розин Н. Н. Процесс как юридическая наука / Н. Н. Розин // Журнал министерства юстиции. – 1910. – № 9 – С. 23-27.
3. Михайловский И. В. Судебное право как самостоятельная юридическая наука (К вопросу о системе юридических наук) / И. В. Михайловский. – С-Пб. : Т-ва «Обществ. Польза», 1908. – 16 с.
4. Грошевий Ю.М. Докази і доказування у кримінальному процесі. Науково-практичний посібник (2-е вид., стереотипне). / Ю.М. Грошевий, С.М. Стахівський– К.: КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2007. – 272 с.

Анотація

Романюк А.Б. Уніфікація процесуального законодавства як необхідна умова вдосконалення правосуддя в Україні. – Стаття.

У статті розглядаються тенденції до зближення процесуальних форм у різних видах судочинства. Автором підкреслюється, що, маючи в основі єдину правову природу, різні види судового процесу тим не менше володіють суттєвими відмінностями у правовому регулюванні, причому нерідко такі розбіжності не викликані специфікою судочинства, а швидше недосконалістю законодавства. Робиться висновок, що уніфікація процесуальної форми є необхідною умовою удосконалення процесуального законодавства та процесуальної діяльності.

Ключові слова: процесуальна форма, судова юрисдикція, види судочинства, уніфікація процесуального законодавства.

Аннотація

Романюк А.Б. Унификация процессуального законодательства как необходимое условие усовершенствования правосудия в Украине. – Статья.

В статье рассматриваются тенденции к сближению процессуальных форм в разных видах судопроизводства. Автором подчеркивается, что, имея в основе единую правовую природу, разные виды судебного процесса, тем не менее, владеют существенными отличиями в правовом регулировании, причем нередко такие разбежности не вызваны спецификой процесса, а скорее несовершенством законодательства. Делается вывод, что унификация процессуальной формы есть необходимым условием усовершенствования процессуального законодательства и процессуальной деятельности.

Ключевые слова: процессуальная форма, судебная юрисдикция, виды судопроизводства, унификация процессуального законодательства.

Summary

Romaniuk A.B. Unification of procedural legislation as a necessary condition of the improvement of Ukrainian justice. – Article.

In the article the tendencies toward approaching of procedural forms in different kinds of legal procedure are considered. The author emphasizes that having common legal nature different kinds of legal procedures nevertheless own significant differences in their legal regulation; and at the same time such differences not rarely are not invoked by specificity of the procedure, but by defects of the legislation. The conclusion is made, that the unification of the procedural form is a necessary condition of the improvement of the legislation and procedural activities.

Key words: procedural form, court jurisdiction, kinds of legal procedure, unification of procedural legislation.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.53

Т.А. Француз-Яковець
кандидат юридичних наук,
докторант інституту
держави і права
НАН України
ім. В. М. Корецького

ДЕМОКРАТІЯ, ПАРЛАМЕНТИ ТА БІКАМЕРАЛІЗМ

Поняття демократії є одним термінів, що є центральним для дискусії багатьох сучасних вчених. Однорідного уявлення про інститут демократії не існує, а тому поняття демократії, її сутність та зміст відкривають широкі можливості для різнопланового тлумачення цього терміну. Якщо до XIX століття поняття демократії розглядалось лише у політичному ключі, тобто тільки як політична концепція, то нині йдеться про «соціальну демократію», «економічну демократію», «індустріальну демократію» про «демократизацію політичної та правової системи» тощо [1].

Сучасні демократичні суспільства, особливо ті, які утворились після розпаду Радянського союзу, час від часу стикаються з проблемою сильної держави, яка б залишаючись демократичною, могла б впливати не лише на окремих індивідів, але й на соціальні групи. У вітчизняній науковій літературі демократію здебільшого розглядають у контексті народовладдя, що об'єктивно пов'язується з радянськими недоліками у відповідній сфері. З огляду на те, що однозначної відповіді на питання якою повинна бути демократична держава, не існує, доволі часто зміст демократії визначають не так у руслі забезпечення індивідуальних прав, насамперед права політичної участі та індивідуальних інтересів, як у тому, щоб захистити загальне благо спільноти від тих, хто прагне використати національні, суспільні та державні ресурси з власною метою [2, с. 195].

Дані питання є актуальними для України, оскільки сьогодні існує

стійка потреба у переосмисленні деяких класичних уявлень про державу, її місце та роль в процесі взаємодії між державою і суспільством. Демократія передбачає наявність демократичного суспільства, демократичної політичної культури, яка виявляється в можливостях реальної участі народу в політичному житті.

Парламентаризм цілком логічно пов'язаний з утвердженням принципів верховенства права та демократизму в суспільстві і державі, запровадженням ефективних механізмів гарантування конституційних прав людини, а також формуванням державних інститутів, які б були здатні забезпечувати повне та всебічне забезпечення потреб суспільства та здійснення державних функцій. Адже, демократія – це перш за все сукупність демократичних інститутів та ефективна система законодавчого забезпечення їх функціонування.

Складний та суперечливий процес розбудови сучасної демократичної держави України, вдосконалення її політичних, правових, соціальних, культурних інститутів та забезпечення їх ефективного функціонування включає детермінативні чинники, які визначаються не тільки політичною владою, але й свідомим та вільним громадянським вибором та основоположними чинниками демократичного суспільства – правовою культурою та правовою свідомістю. Органи політичного представництва у державній структурі мають сприйматися більшістю громадян як демократичні та правові інституції, які сформульовані у демократичний спосіб. Ще Дж. Локк стверджував, що виключна легітимність законодавчих органів полягає у їхній близькості до народу, тобто у безпосередній підзвітності законодавчого органу громадянам. Натомість, на сучасному етапі демократичного розвитку нашої держави саме поняття «демократії» в українському суспільстві дискредитовано через неефективну діяльність всіх державних органів в тому числі і діяльність парламенту, який, на наше переконання, як жоден інший державний орган повинен в першу чергу користуватися повагою громадян, адже депутатський корпус формується шляхом вільного волевиявлення громадян.

Можна сміливо стверджувати, що політична культура суспільства є

ціннісною основою демократії, основою правосвідомості громадянина, усвідомлення соціальної справедливості та здатності реалізації громадсько-правового контролю щодо дій влади. А тому, подальший еволюційний розвиток України, як демократичної держави, неможливий без переосмислення положень чинної Конституції та формування принципово нових засад подальшої розбудови соціально-правової держави, реформування органів державної влади, в тому числі парламенту та створення гармонійно розвиненого демократичного суспільства.

Одним із основних інститутів демократичних конституцій, починаючи із першої писаної Конституції США і не писаної Конституції Англії є парламентаризм. Існує думка, що «парламентаризм існує лише в державах, де існує парламент, наділений не тільки законодавчими але й органостворюючими та контрольними повноваженнями» [3, с. 19]. Іншими словами, парламентаризм виникає та існує лише тоді, коли парламент наділений законодавчими повноваженнями, повноваженнями обрання уряду, контролю за його діяльністю і діяльністю інших органів влади, можливості їх відставки та відставки президента [4, с. 213].

Український парламентаризм має давнє історичне коріння. Вважається, що національний парламентаризм формувався вже за часів вічевої демократії та феодальних з'їздів в Київській Русі, козацьких рад і козацької демократії. Утвердження та розбудова повноцінного національного парламентаризму відбулася вже після проголошення незалежності України. Таким чином, парламент - один з найдавніших інститутів державного механізму влади. Характеристика та особливості парламенту визначається його будовою, головною ознакою якої є його структура. Питання щодо кількості палат парламенту, вважається одним із найбільш дискусійних і в науці конституційного права і у суспільстві.

На сьогоднішньому етапі розвитку демократії та парламентаризму в Україні, українське суспільство час від часу активно обговорює питання реформування чинного парламенту та запровадження бікамеральної моделі парламенту. Дискусія навколо бікамеральної чи унікамеральної системи парламенту є актуальною не тільки для України, але і для багатьох інших сучасних демократій, адже бікамералізм є домінуючою

родовою ознакою структури більшості сучасних європейських парламентів. Окрім того, однією із причин виникнення перманентної дискусії навколо питань реформування парламенту є слабка діяльність та життєздатність парламенту України. Саме тому, ми можемо спостерігати, що питання запровадження бікамералізму виникають одразу ж після та впродовж конституційних криз, коли дискусія навколо реформування парламенту втілює надію на підвищення ефективності його діяльності, що за є доволі ілюзорним, адже реформування парламенту потребує реформ усієї системи державної влади та устрою.

Питання формування бікамерального парламенту в Україні важливі не тільки з теоретичної, але і з практичної точки зору. Психологічні чинники впливу на формування суспільної думки громадян теж мають місце з огляду на те, що на сьогодні суспільством сформовано певні стереотипи та міфи щодо двопалатності, які спростувати дуже важко, в першу чергу через брак знань та інформації щодо самого феномену бікамералізму. Іноді ми чуємо висловлювання на зразок того, що бікамералізм шкідливий для розвитку демократичного суспільства і небезпечний для збереження цілісності країни. По при те, бікамералізм у провідних європейських державах аж ніяк не позначається на розвитку демократії, і в жодному разі не слугує підставою до втрати їх цілісності. Можна цілком погодитись із слушною думкою В. Малярєнка, про те, що політикам і експертам треба відкинути застарілі міфи щодо «недемократичної» природи двопалатного парламенту і неупереджено з'ясувати всі «за» і «проти» діяльності Сенату в сучасній Україні [5, с. 2].

Окрім того, не слід виключати і політичні фактори, що перманентно впливають на бажання влади реформувати структуру чинного парламенту, і якщо обговорення таких реформ диктується суто політичними амбіціями та інтересами і не обґрунтовуються законодавчими, адміністративними та іншими реформами, активний супротив суспільства цим змінам гарантований. Як слушно у цьому зв'язку зауважує проф. А. З. Георгіца, «хоча причини вибору тієї чи іншої системи нерідко мають історичний характер, пояснюються національними особливостями, все ж у переважній більшості цей вибір

пов'язаний із серйозними політичними ухвалами, які далеко виходять за межі парламентської діяльності» [6].

Дивлячись на реформу структури парламенту через призму його політичної заангажованості, можна констатувати, що важливим аргументом на користь запровадження двопалатної моделі на теренах України є те, що верхня палата у своїй діяльності здебільшого виступає як «деполітизована» одиниця, а це дає змогу оцінювати прийняті законопроекти не лише враховуючи специфіку політичної ситуації і політичних інтересів окремих олігархічних груп депутатів, але і з змістовного погляду. Досвід діяльності парламенту Великобританії свідчить, що позапартійність верхньої палати дозволяє їй працювати насамперед над змістом законопроектів, у результаті чого дебати у верхній палаті мають «напрочуд інформативний характер, оскільки поєднують професіоналізм з відсутністю політичних чвар» [7, с. 154]. Даний аспект є досить суттєвим для нинішнього стану функціонування парламенту. З іншого боку, на думку Джованні Сарторі, запровадження двопалатної структури представницького органу є доцільним на тому етапі розвитку державності, коли в силу розвитку партійної системи стане можливим формування близької за партійною приналежністю парламентської більшості в нижній і верхній палатах парламенту [8]; за інших умов запровадження другої палати парламенту спричинить ускладнення (сповільнення) законодавчого процесу [9].

Науковці активно звертаються до зарубіжного досвіду функціонування бікамеральних систем, аналізуючи всі можливі переваги та недоліки двопалатності намагаючись зробити відповідні висновки щодо застосування такої системи в Україні, адже сучасний бікамералізм прийнято розуміти як один з найбільш значущих інституційних механізмів забезпечення розподілу влади. Світова практика функціонування двопалатних парламентів свідчить, що основними перевагами бікамерального парламенту є: сприяння широкому взаємоконтролю, співпраці палат, що підвищує відповідальність депутатів, створення умов для докладного обговорення законопроектів, їх наукової, матеріальної, фінансової аргументації; відповідність вимогам професійного представництва; зменшення конфліктів між парламентом та

урядом та сприяння раціональному розв'язанню конфліктів; гарантів проти «авторитарності» парламенту; вираження не тільки загальнодержавних інтересів, але і інтереси територіальні [10, с. 20].

Зважаючи на дані переваги, бікамералізм є звичним політико-правовим явищем сучасного парламентаризму. І далеко не всі двопалатні парламенти функціонують виключно у високорозвинених державах, як прийнято вважати. Досить часто створення бікамерального парламенту є шляхом виходу із кризи для держав різних за станом свого економічного розвитку. З іншої сторони не можна не погодитись із тезою про те, що бікамералізм виправдовує себе лише в умовах розвиненого парламентаризму [11].

Безперечно, аналізуючи парламентаризм та бікамералізм у світі, бачимо що важко знайти хоча б два абсолютно ідентичні двопалатні парламенти, особливо коли ми звертаємо увагу на двопалатні парламенти унітарних держав. Зрозуміло, що бездоганної теорії бікамералізму не існує і поряд з демократичним представництвом у парламенті має існувати ще і виправдане представництво. Саме тому, на нашу думку, бікамеральність є доцільною не тоді, коли нижня і верхня палати мають різні інституційні засади і їх діяльність базується на неоднакових принципах зважаючи на правові реалії, демократичну організацію та традиції демократичного суспільства. Принцип рівності для двопалатних парламентів спрацьовує не завжди, а тому одна палата парламенту завжди є сильнішою за іншу.

В працях окремих дослідників можна знайти висловлювання про те, що бікамеральний парламент – це не тільки перешкода на шляху збереження цілісності країни, адже до цього часу в думках багатьох тісно асоціюється із федеральною державою, але і загалом шкідливий для демократичного розвитку. На наше глибоке переконання, дані заяви є абсолютно безпідставними, адже досвід європейських країн з двопалатним парламентом це повністю заперечує. А. Лейпхарт, розглядаючи питання про мажоритарну і консенсусну демократію, вважає двопалатність приналежністю плюралістичних суспільств, тобто суспільств, різко розділених за релігійною, ідеологічною, мовною або

расовою ознаками, що формує відокремлені один від одного співтовариства, для яких підходить модель консенсусної демократії [12]. Практика сучасних демократій свідчить про високий рівень демократичності в умовах двопалатних парламентів завдяки більш тривалим і поміркованим процедурам прийняття рішень та більш адекватному представництву верств населення.

Нині є очевидним, що парламентська діяльність потребує удосконалення правотворчої діяльності. Характер законодавчої діяльності є складним та суперечливим, а тому повинен бути обґрунтований не тільки високими вимогами, які пред'являються до нормотворчої діяльності, але й високим рівнем відповідальності суб'єктів законодавчої діяльності перед народом, який їх обирає. Очевидно, що ці питання потребують докорінних змін та реформ. В більшості, відповідальність та правова свідомість законодавчої роботи народних обранців обумовлюються рівнем їх правової та суспільної культури. А тому виборці повинні мати реальні можливості впливу на якісний склад депутатського корпусу. На сьогодні, існує потреба не тільки у формуванні інституту бікамералізму, але і запровадженні іншої виборчої системи, яка б дозволила забезпечити у парламенті представництво як політичних партій, так і представництво політичної волі та легітимних інтересів територіальних громад. Існуюча система формування депутатського корпусу за закритими виборчими списками політичних партій та блоків ставить під сумнів реалізацію принципів представницької демократії в українському парламенті, позбавляючи представництва у парламенті інтересів територіальних громад на загальнонаціональному рівні.

Підвищення якості юридичної техніки нормопроектувальних робіт теж можливо забезпечити за рахунок діяльності другої палати, яка стає не тільки редактором законопроектів, що ухвалені нижньою палатою, але і своєрідним стримуючим чинником, в позитивному значенні.

Непрофесійність діяльності сучасного парламенту є найсуттєвішим аргументом на користь формування двопалатної структури парламенту в Україні. В термін «професійність» ми включаємо багато аспектів, що визначають не тільки рівень правової культури, але і політичної культури та етики. Окрім того, погоджуючись із висловлюванням Ю.Шемшученка

про те, що професійний парламент формулює закони з урахуванням потреб усього суспільства на основі глибокого проникнення у зміст суспільних явищ та змін які відбуваються [13, с.26]. Ця теза також впливає на формування позитивної думки щодо запровадження двопалатної моделі організації парламенту. По при це, хибно вважати, що запровадження двопалатної структури парламенту неодмінно призводить до збільшення кількісного складу парламентаріїв, адже практика діяльності бікамеральних парламентів європейських держав свідчить про інше. На нашу думку, невід'ємним аспектом двопалатності в Україні повинно бути скорочення її теперішнього кількісного складу. При меншій кількості народних обранців та існуванні бікамералізму є більша ймовірність того, що ми оберемо більш конкурентоздатних представників, які будуть гідними для відстоювання інтересів своїх виборців та держави. Враховуючи нестабільність існуючої політичної ситуації, можливість зміни політичних переконань окремих депутатів, відображення таких явищ на переконаннях громадян щодо своїх обранців, цікавим, на нашу думку, є запровадження правового підґрунтя для можливості регулярної ротації депутатів, що теж є одним із факторів позитивного розвитку демократичних процесів в державі.

Неодмінними позитивами запровадження двопалатної структури парламенту в Україні було б те, що верхня палата забезпечувала б представництво регіонів та територіальних громад. Відповідно відображення в законодавчій діяльності регіональних інтересів та інтересів громад може стати стабілізуючим чинником української державності, активного розвитку регіонів, зміцнення економічної ситуації в регіонах і державі загалом, досягнення більш високого рівня стабільності самої політичної системи держави. З іншого боку, покладати високі очікування лише на діяльність двопалатного парламенту, не проводячи при цьому інших обов'язкових супутніх реформ – не варто, потрібні докорінні зміни та реформи в інших галузях та сферах (економічній, соціальній та правовій).

Література

1. Sartori J. The Theory of Democracy Revisited. – Chatham, 1987. – Part 1. – P. 8-10.
2. Погорелов Є. Глобалізація – виклик доби і відповідь на нього / Є. Погорелов // Молода нація: Альманах. – К., 2001. – № 4. – С.186-215.
3. Гранкин И.В. Парламент России. / И.В. Гранкин. – М.: Юрист, 2001. – 368 с..
4. Романов Р.М. Понятие та сутність парламентаризма / Р.М. Романов // Социально-политический журнал. – 1998. – № 4. – С. 210-225.
5. Маляренко В. Чи веде двопалатний парламент до федералізації держави? / В. Маляренко // Дзеркало тижня. - 2009. - 5-12 квітня.
6. Георгіца А. З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики / А. З. Георгіца. – Чернівці: «Рута», 1998. – 484 с.
7. Кутуєв П. Чим зайняті палата громад та палата лордів / Кутуєв П. // Віче. - 1999.– №6 (87). – С.145-156.
8. Сарторі Джованні. Порівняльна Конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів и результатів / Джованні Сарторі. – К.: АртЕк, 2001. – 224 с.
9. Шаповал В. Парламентаризм и законодавчий процес в Україні / В. Шаповал, В. Борденюк, Г. Журавльова. – К.: Вид-во УАДУ, 2000. – 216 с.
10. Святоцький О. Питання теорії та практики конституціоналізму в Україні / О. Святоцький, В. Чушенко // Право України. – 1998. – №2. – С.17-20.
11. Мартинюк Р. Чи потрібен Україні двопалатний парламент? / Р. Мартинюк // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 8. – С. 99-102.
12. Лейпхарт А. Демократія в багатоскладних суспільствах: Порівняльне дослідження / А. Лейпхарт / Пер. з англ. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
13. Шемшученко Ю. Проблеми розбудови української державності / Ю.Шемшученко // Право України. – 1997. – №1. – С. 26-30.

Анотація

Француз-Яковець Т.А. Демократія, парламенти та бікамералізм. – Стаття.

У статті розглядаються поняття парламентаризму в контексті утвердження принципів демократизму та бікамералізм як політико-правове явище сучасного парламентаризму. Обґрунтовуються позитивні сторони заснування бікамерального парламенту в Україні.

Ключові слова: демократія, парламентаризм, бікамералізм.

Аннотация

Француз-Яковець Т.А. Демократия, парламенты и бикамерализм. – Статья.

В статье рассматривается понятие парламентаризма в контексте утверждения принципов демократизма, а также бикамерализм как политико-правовое явление современного парламентаризма. Обосновываются положительные стороны основания бикамерального парламента в Украине.

Ключевые слова: демократия, парламентаризм, бикамерализм.

Summary

T. Frantsuz-Yakovets. Democracy, parliaments and bicameralism. – Article.

The article deals with the notion of parliamentary system in the context of strengthening the principles of democracy and bicameralism as a political and legal phenomenon of modern parliamentarism. Substantiated the positive aspects of foundation a bicameral parliament in Ukraine.

Keywords: democracy, parliamentarism, bicameralism.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.994.1

О.М. Великорода

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного та
господарського права і процесу
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАКАЗНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В
УКРАЇНІ**

Наказне провадження займає провідне місце в цивільному судочинстві України, про це свідчать дані наведені нижче у таблиці [1; 2; 3]:

	2009 рік		2010 рік		2011 рік		2012 рік		2013 рік (I півріччя)	
	загальна кількість	задово- лено	загальна кількість	задоволено	загальна кількість	задово- лено	загальна кількість	задово- лено	загальна кількість	задово- лено
розглянуто заяв про видачу судового наказу	387911	360920	436998	399447	644458	568542	393300	328277	176207	143096
розглянуто заяв про скасування судового наказу	26673	25131	22920	20607	36349	30263	29555	24922	11651	10007
питома вага від числа загальної кількості справ, що розглядалися в порядку цивільного судочинства	22,67 %		18,01 %		35,16 %		25,65 %		24,65 %	

Варто також зазначити, що частка справ наказного провадження більша, ніж частка спорів, що виникають з договорів чи із сімейних правовідносин [3], таким чином безумовною є актуальність дослідження

даного інституту, який до того ж з'явився тільки після прийняття нового ЦПК України (18.03.2004 р.). Дослідження інституту наказного провадження здійснювалось такими вченими як Д.Д. Луспеник, Г.В. Фазикош, В.І. Бобрик, П.І. Шевчук та рядом інших. У той же час, варто зазначити, що особливістю національного законодавства є те, що воно доволі часто змінюється. Дана риса в повній мірі стосується і наказного провадження, яке зазнало суттєвих змін в результаті доповнень до законодавства від 07.07.2010 року та 08.07.2011 року. В зв'язку з цим виникає потреба детально проаналізувати чинне правове регулювання наказного провадження в Україні, що і є метою даної статті.

Основною відмінною рисою наказного провадження є безспірність вимог, за якими видається судовий наказ. Вичерпний перелік таких вимог міститься у ст. 96 ЦПК України.

У порівнянні з редакцією даної статті, яка існувала до 07.07.2010 року, слід зазначити, що підстави для видачі судового наказу суттєво змінилися: додалися нові підстави для видачі судового наказу п.п. 3, 4, 5 ст. 96 ЦПК і в той же час судовий наказ більше не може бути виданий, якщо заявлено вимогу, яка ґрунтується на правочині вчиненому у письмовій формі. Підтримуючи позицію законодавця щодо розширення підстав, за якими може видаватися судовий наказ, хотілося б звернути увагу на недоцільності виключення такої підстави для видачі судового наказу як заявлення вимоги, яка ґрунтується на правочині вчиненому у письмовій формі. До 2010 р. дана категорія справ суттєво переважала в наказному провадженні. Так у 2008 р. по даній вимозі було видано 91,6% (406,5 тис.) судових наказів, у 2009 р. – 86,4% (359,0 тис.) судових наказів [4]. Переважну більшість справ по даній категорії складали справи щодо видачі судових наказів про стягнення грошових коштів за такими категоріями: 1) заяви банків про стягнення з фізичних осіб боргу за кредитними договорами; 2) заяви фізичних осіб щодо наданої ними іншим особам у позику грошових коштів за письмовим договором (як правило, позики); 3) заяви щодо стягнення заборгованості за надані комунальні послуги, електропостачання, газопостачання, послуги зв'язку, оренду землі тощо [5]. Усі ці справи мають безспірний характер,

виключення їх з наказного провадження призведе тільки до суттєвого збільшення навантаження на суди і затягування процесів. Подібна підстава для видачі судового наказу є практично в усіх ЦПК держав СНД, таким чином виключення її з підстав для видачі судових наказів, на мою думку, є недоцільним.

Водночас існують справи, які розглядаються у порядку позовного провадження, а спір в них фактично відсутній, у той же час їх частка в позовному провадженні є досить значною. До таких справ відносяться вимоги про відшкодування шкоди завданої злочином або адміністративним правопорушенням, коли вина особи встановлена рішенням компетентного органу, а розмір збитків підтверджується рішенням суду або висновком експерта чи спеціаліста. Розглянемо детальніше цю можливу підставу для видачі судового наказу на конкретних прикладах. У разі, коли шкоду заподіяно злочином, то потерпілий може заявити цивільний позов в кримінальній справі. Коли ж цього не було зроблено, то зацікавлена особа може заявити позов в порядку цивільного судочинства на загальних підставах. В цьому випадку виникає питання, що повинна довести особа при зверненні до суду – це, по перше, вину особи, яка вчинила злочин і, по-друге, розмір заподіяних збитків. Але ці питання вже розглядались в кримінальному процесі і були вирішені. Отже, ми маємо позовне провадження фактично по безспірних фактах, що призводитиме тільки до затягування процесу. Безумовно і в цих категоріях справ можливі спори, наприклад, щодо розміру заподіяних збитків, якщо викрадене майно не нове, але для цього і передбачений інститут скасування судового наказу, коли боржник може заперечити розмір заподіяних збитків. Крім цього, питання про розмір збитків може виникнути і перетворитись у спір і по деяких категоріях, які на даний час існують у наказному провадженні, наприклад, коли заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника.

Аналогічна ситуація спостерігається і при заподіянні шкоди внаслідок адміністративного правопорушення. За чинним сьогодні порядком зацікавлена особа повинна звернутись до суду у порядку позовного провадження, додавши до позовної заяви постанову суду про

притягнення винної особи до адміністративної відповідальності та висновок спеціаліста про розмір заподіяних збитків. Знову ж таки, як і в попередньому випадку, спір між сторонами фактично відсутній. Спір може виникнути тільки щодо оцінки збитків спеціалістом, але боржник завжди зможе скасувати судовий наказ в спрощеному порядку, коли будуть підстави. Водночас, розгляд даної категорії справ у порядку наказного провадження дозволить пришвидшити захист прав зацікавленої особи. Тому, на нашу думку, більш доречно розглядати дану категорію справ в порядку наказного провадження.

У науковій літературі висловлюється думка, що до наказного провадження можна було б віднести будь-які обґрунтовані вимоги, грошовий вираз яких не перевищує певного розміру, наприклад 100 мінімальних розмірів оплати праці, а також нескладні в плані правової оцінки вимоги, але такі що потребують негайного вирішення, наприклад виселення із самовільно зайнятого жилого приміщення [6, с. 57]. Вважаємо, що не слід відносити вищезазначені вимоги до наказного провадження, оскільки вони суперечать самій природі цього інституту. Наявність спору між сторонами незалежно від грошового розміру вимог, а також від їх складності вже виключає можливість розгляду таких вимог в порядку наказного провадження.

Що ж до існуючих сьогодні вимог, за якими може бути видано судовий наказ, то слід звернути особливу увагу на такій вимозі як стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати. Дана категорія займає досить значне місце серед справ наказного провадження: так у 2008 році було видано 7,1%, а в 2009 – 11,3% судових наказів саме по даній категорії [4]. Безумовно можливість стягнення нарахованої, але не виплаченої зарплати в порядку наказного провадження суттєво покращує можливість захисту фізичними особами своїх порушених трудових прав. У той же час на практиці часто виникає ситуація, коли вимагають стягнути нараховані, але не виплачені інші грошові суми (вихідна допомога, підйомна допомога тощо). На даний момент такі справи можуть розглядатись тільки в порядку позовного провадження. В той же час по своїй юридичній природі вони фактично

нічим не відрізняються від вимог про стягнення нарахованої, але не виплаченої зарплати, для них так само характерна безспірність, і неможливість вирішення даних вимог в порядку наказного провадження тільки ускладнює можливість захисту фізичними особами своїх прав. Для усунення даного недоліку, на мою думку, п. 1 ч. 1 ст. 96 ЦПК варто змінити і викласти в наступній редакції: заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та інших платежів. При цьому під іншими платежами слід розуміти грошові суми, які повинні бути виплачені саме працівникові, а не звичайній фізичній особі.

Що ж до самого процесу наказного провадження, то він складається з кількох стадій: відкриття наказного провадження; видача судового наказу; скасування судового наказу; апеляційне оскарження судового наказу; виконання судового наказу. Крім цього, в окремих випадках (п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК та п. 1 ч. 1 ст. 293 ЦПК) можливе касаційне оскарження (наприклад щодо відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу або скасуванні судового наказу), а також перегляд за нововиявленими обставинами (ч. 1 ст. 361 ЦПК).

Порядок відкриття наказного провадження регулюється стст. 95-101 ЦПК. Варто підкреслити ґрунтовність законодавчого врегулювання даної стадії, що робить фактично неможливим подвійне тлумачення окремих норм. В той же час, вважаю за необхідне доповнити перелік умов, за яких суддя відмовляє у прийнятті заяви про видачу судового наказу такою як знаходження боржника за межами України. На мою думку, навіть у випадку безспірності вимоги, за таких умов боржник буде певним чином обмежений у можливості реалізувати свої права, а в судді будуть виникати труднощі з повідомленням боржника. За таких обставин тяжко говорити про спрощений порядок розгляду і тому доцільно ч. 3 ст. 100 ЦПК доповнити п. 4 такого змісту: «місце проживання чи місцезнаходження боржника знаходиться за межами України».

Досконалим є, на мою думку, і правове регулювання порядку видачі судового наказу (ст.ст. 102-104 ЦПК). В той же час детальний аналіз норм, що стосуються скасування судового наказу (стст. 105-1051 ЦПК) викликає ряд зауважень. 07.07.2010 р. ЦПК України було доповнено ст.

1051, яка визначає порядок розгляду заяви про скасування судового наказу. Так в даній статті зазначено, що заява про перегляд судового наказу розглядається у відкритому судовому засіданні за участі заявника та боржника. За результатами розгляду заяви про скасування судового наказу суд має право: 1) залишити заяву про скасування судового наказу без задоволення; 2) скасувати судовий наказ та роз'яснити, що заявлені стягувачем вимоги можуть бути розглянуті у позовному провадженні з додержанням загальних правил щодо пред'явлення позову; 3) змінити судовий наказ. Вважаємо, що вже факт подання заяви про скасування судового наказу свідчить про наявність спору. Розгляд такої заяви за участю заявника та боржника тільки ускладнить процес. Так боржник може затягувати процес, просячи часу для отримання доказів, які він не міг зібрати протягом 10 днів, крім цього боржник може клопотати про витребування судом певних доказів при витребуванні яких боржником виникають складнощі. Крім цього, суд, виносячи ухвалу про скасування судового наказу чи змінюючи судовий наказ, фактично зобов'язаний дати оцінку доказам поданим боржником, а це означає, що при зверненні в позовному порядку вже будуть наявні преюдиціальні факти, які будуть суттєво впливати на процес. За таких обставин вважаємо за доцільне скасувати ст. 1051 ЦПК України.

Варто також звернути увагу, що згідно зі ст. 105 ЦПК тільки боржник може звернутися із заявою про скасування судового наказу. В той же час можливі випадки коли суд, виносячи судовий наказ, вирішує питання щодо прав і обов'язків інших осіб. Звичайно, в цьому випадку зацікавлені особи можуть звернутись з апеляційною скаргою на судовий наказ, проте, вважаємо за доцільне, надати можливість таким особам поряд з боржником звертатись із заявою про скасування судового наказу в порядку ст. 105 ЦПК.

Підсумовуючи вищесказане, варто відзначити позитивну роль, яку відіграє інститут наказного провадження в сучасному цивільному процесі. В цілому підкреслюючи ґрунтовність правової регламентації даного інституту, вважаємо за доцільне, внести в ЦПК ряд змін, які безумовно покращать правове регулювання наказного провадження:

1). Викласти п. 1 ч. 1 ст. 96 ЦПК у наступній редакції:

«заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та інших платежів.»

2). Доповнити ч. 1 ст. 96 ЦПК пп. 6-7 наступного змісту:

п. 6 «заявлено вимогу про відшкодування майнової шкоди, завданої кримінальним або адміністративним правопорушенням, якщо вина особи встановлена рішенням суду.»

п. 7 «заявлено вимогу, яка ґрунтується на правочині, вчиненому у письмовій формі.»

3). Доповнити ч. 3 ст. 100 ЦПК п. 4 наступного змісту:

п. 4 «місце проживання чи місцезнаходження боржника знаходиться за межами України.»

4). Викласти ч. 1 ст. 105 ЦПК у наступній редакції:

«Боржник має право протягом десяти днів з дня отримання копії судового наказу та доданих до неї документів подати заяву про його скасування. Заява про скасування судового наказу може також бути подана особами, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки і органами та особами, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.»

5). Скасувати ст. 1051 ЦПК.

6). Доповнити ч. 1 ст. 208 ЦПК п. 4 наступного змісту:

п. 4 «судові накази».

Література

1. Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя у 2010 році. [Електронний ресурс] Офіційний веб-портал «Судова влада України» — Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/4667884568/.

2. Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2012 рік. [Електронний ресурс] Офіційний веб-портал «Судова влада України» — Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/22012/.

3. Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 1 півріччя 2013 року. [Електронний ресурс] Офіційний веб-портал «Судова влада України» — Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/4545232312120011001123.

4. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2009 році. [Електронний ресурс] Офіційний веб-портал «Судова влада України» — Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/e575747457/.

5. Узагальнення Верховного Суду України. Практика розгляду судами цивільних

справ у наказному провадженні від 01.07.2007 року [Електронний ресурс] Nau-Online — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1077.1850.0>.

6. Решетняк В.И. Заочное производство и судебный приказ в гражданском процессе / В.И. Решетняк, И.И. Черных. – М.: Юрид. бюро «ГОРОДЕЦ», 1997. – 80 с.

Анотація

Великорода О.М. Правове регулювання наказного провадження в Україні.
– Стаття.

В статті детально досліджується чинне законодавство, що регулює інститут наказного провадження. Особливу увагу звертається на аналіз вимог, за якими може бути видано судовий наказ, а також на правове регулювання стадій наказного провадження. На основі аналізу законодавства сформульовані висновки по удосконаленню правового регулювання інституту наказного провадження.

Ключові слова: наказне провадження, судовий наказ, заявник, боржник.

Аннотация

Великорода А.М. Правовое регулирование приказного производства в Украине. – Статья.

В статье подробно исследуется действующее законодательство, регулирующее институт приказного производства. Особое внимание обращается на анализ требований, по которым может быть выдан судебный приказ, а также на правовое регулирование стадий приказного производства. На основе анализа законодательства сформулированы выводы по совершенствованию правового регулирования института приказного производства.

Ключевые слова: приказное производство, судебный приказ, заявитель, должник.

Summary

Velykoroda O.M. Legal regulation of writ proceedings in Ukraine. – Article.

The current legislation regulating the institute of writ proceedings is thoroughly investigated in the article. Special attention is paid to the analysis of demands, according to which a court order can be issued, and also to the legal regulation of the stages of writ proceedings. Conclusions as to the improvement of legal regulation of the writ proceedings institute are laid out on the basis of legislation.

Key words: writ proceedings, court order, applicant, obligor.

УДК 347.440

О.О. Томинкандидат юридичних наук,
суддя апеляційного суду
Івано-Франківської області

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ПРО ОПЛАТНЕ НАДАННЯ ЄГЕРСЬКИХ ПОСЛУГ

На відміну від країн з розвиненою ринковою економікою, мисливці України не є повноправними учасниками ринку послуг, пов'язаних з використанням об'єктів тваринного світу. Значна частина користувачів мисливських угідь як і раніше не розглядає їх як споживачів реальної продукції та послуг [1, с. 24]. Однією з причин такого стану виступає відсутність належного правового регулювання в Україні відносин з оплатного надання єгерських послуг. В окремих нормативно-правових актах лише фрагментарно згадується про оплату послуг єгера [2].

Незважаючи на те, що мисливські товариства та клуби все частіше запрошують на індивідуальне полювання (в супроводі єгера) [3], на практиці відносини між користувачами мисливських угідь і мисливцем при наданні послуг останньому не отримують належного оформлення.

Сьогодні потрібний критичний аналіз діяльності суб'єктів у даній сфері, розробка пропозицій, спрямованих на розумне впорядкування нормативних актів, що регулюють ці відносини, і на усунення протиріч у правовому регулюванні. У зв'язку з цим з'ясування особливостей досліджуваних відносин, основних напрямів їх реформування для правової науки, господарської та судової практики, безсумнівно, стає актуальним завданням. Слід відзначити відсутність до теперішнього часу комплексного дослідження як в цілому сфері надання послуг, так і зокрема сфери оплатного надання єгерських послуг.

Це зумовлює інтерес вчених і практиків до надання послуг як до соціального явища і до окремих його сторонам.

Окремі аспекти даного питання знайшли відображення у працях таких науковців, як Д.В. Бугайов, Г.Г. Булатов, О.С. Колбасов, Т.Н.

Малая, В.С. Шахов та ін.

Однак, вважаємо, що одним з найменш дослідженою залишається конструкція оплатного надання єгерських послуг під час полювання, за допомогою якої оформляються відносини між користувачем мисливських угідь і мисливцем.

Враховуючи зазначене, метою даного дослідження є визначення поняття та правової природи договору про оплатне надання єгерських послуг як різновиду цивільно-правового зобов'язання з надання послуг.

Для досягнення вказаної мети вирішенню підлягають наступні питання: 1) визначити перелік основних послуг, що надаються єгерем; 2) розкрити поняття та зміст «єгерська послуга»; 3) з'ясувати місце договору про надання єгерських послуг під час полювання у системі цивільно-правових зобов'язань; 4) відобразити характерні ознаки договору про оплатне надання єгерських послуг; 5) охарактеризувати мету та предмет даного договору.

При розгляді правової природи даного договору необхідно визначити, що таке зобов'язання з надання послуг, також, які послуги під час полювання надаються єгерем.

На сьогоdnішньому етапі розвитку мисливства та полювання мисливець, який бажає здійснювати полювання за безпосередньої участі єгеря, звертається до користувача мисливських угідь, який готовий надати цей вид послуги.

У перелік послуг, що надаються єгерем, входять:

1. Вистежування об'єкта тваринного світу, замовленого мисливцем до добування, як правило, трофейного екземпляра;
2. Переслідування спільно з мисливцем замовленого об'єкта тваринного світу, передбачуваного для добування;
3. Надання можливості провести один постріл по замовленому об'єкту тваринного світу;
4. Забезпечення безпеки мисливця;
5. Оцінка трофея;
6. Надання допомоги при фотозйомці життєдіяльності об'єктів тваринного світу в природному середовищі;

7. Надання інформації про правильну обробку туші добутого об'єкта тваринного світу;

8. Надання інформації зі зберігання і транспортування туші добутого об'єкта тваринного світу.

Однак під час полювання єгерем надаються тільки перші п'ять видів послуг.

У юриспруденції послуги виділяються в окремий самотійний об'єкт цивільних прав. При цьому саме поняття «послуга» має різний зміст в літературі і нормативних правових актах. У широкому розумінні послуги – це дії, результат яких споживається в процесі їх надання. Вони становлять собою діяльність індивіда на користь іншої особи. «Цілеспрямована діяльність, результати якої мають прояв в корисному ефекті» [4].

У Цивільному кодексі України послуги закріплені як один з об'єктів цивільних прав. На жаль, поняття «послуга» не розкривається, не визначаються і основні ознаки даного об'єкта. У главі 63 ЦК України дається поняття «договір про надання послуг», згідно з яким одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. (ст. 901 ЦК України). У зазначеному визначенні послуга виступає в якості предмета договору. Зі змісту ст. 901 ЦК України незрозуміло, що законодавець розуміє під «певною дією або певною діяльністю», які складають зміст послуги [5].

Таким чином, можна виділити основні елементи поняття «послуга» – це мета, для досягнення якої служить послуга (допомога, користь), і засоби досягнення поставленої мети, шляхом вчинення певних дій. При цьому корисний ефект в одному випадку міститься в самих діях, в іншому випадку – у результаті, не втіленому проте в упередметненій формі. Таке розуміння терміну «послуга» видається правильним.

Зустрічаються пропозиції щодо класифікації зобов'язань з надання послуг. Так, О.С. Іоффе пропонує зазначені зобов'язання розділити на наступні три групи: а) зобов'язання, спрямовані на надання фактичних

послуг; б) зобов'язання, спрямовані на надання послуг юридичного порядку (договори доручення і комісії), в) зобов'язання, що поєднують послуги юридичні та фактичні (договір експедиції) [6, с. 485]. Зобов'язання з надання оплатних егерських послуг під час полювання, як видається, відносяться до першої групи. При виконанні розглянутого зобов'язання користувач мисливських угідь в особі егеря надає безпосередньо мисливцеві послуги, що носять більше інформаційно-консультативний характер, за допомогою одержання яких мисливець здатний домогтися корисного результату. Всі дії, спрямовані на досягнення результату, здійснюються мисливцем, тоді як егер фактично і особисто безпосередньо мисливцеві вказує, як краще їх зробити, для того щоб наблизити момент досягнення позитивного результату.

Садіков О.М. правомірно вказує на те, що послугу слід відрізнити від роботи. По-перше, відмінність роботи і послуги полягає в упредметненій формі роботи і відсутності такої у послуги. Робота – це завжди дії, спрямовані на досягнення матеріального результату, який може полягати у створенні речі, її переробці, обробці або іншій якісній зміні. Цей результат повинен бути відділений від самих дій особи, яка виконує роботу, бути відчутним, а також повинна бути можливість передачі результату особі, для якої він готувався. Тоді як послуга є дією чи діяльністю, які не мають матеріального результату (наприклад, діяльність зберігача, комісіонера, перевізника, перукаря, егеря і т.д.). По-друге, різні властивості результату роботи та послуги. Якщо результат робіт заздалегідь відомий, завжди може бути гарантований особою, яка виконує роботу, і визначається особою, яка замовляє її виконання, то послугонадавач не гарантує досягнення передбачуваного позитивного результату [7, с. 304].

У розвиток зазначеної концепції законодавець закріпив у ст. 901 ЦК України положення, згідно з яким замовник має право вимагати від виконавця тільки виконання самої дії, не ставлячи метою досягнення певного результату. Ця обставина має принципове значення. Вказуючи результат як істотну умову договору, законодавець мав би вказати у відповідній нормі і ряд обов'язкових дій і характеристик, безпосередньо

пов'язаних з результатом (приймання, оплата, якість і т.д.). Але в цьому випадку договір про оплатне надання послуг злився б з договором підряду. Адже підряд – це діяльність, спрямована на досягнення речового результату, тоді як послуга – це діяльність, пов'язана з нематеріальним підсумком. У зв'язку з цим обґрунтованою є думка Д.В. Степанова, який вказує, що послуга проявляється в її ефекті, який сприймається на рівні органів чуття [8, с. 16-18].

Як видається, дії єгеря, який своїми знаннями та навичками допомагає мисливцеві добути звіра, є різновидом послуги. Такий висновок обґрунтовується тим, що корисний ефект єгерської послуги невіддільний від самої діяльності, та здійснення діяльності або дій в рамках єгерської послуги не може мати матеріальний результат, адже єгер не має права самостійно полювати, він лише забезпечує можливість добування мисливцем певного об'єкта тваринного світу. При цьому послугі властивий елемент першочерговості вчинення дії, що не має матеріального втілення корисного результату, на підставі чого замовнику передається не сам результат, а дії, які до нього призвели. Позитивний результат єгерської послуги залежить не тільки від кваліфікації єгеря, а й від того, чи виконує його вимоги мисливець, як відбувається споживання послуги; від пори року, в якій проводиться полювання, часу доби, амуніції мисливця, уміння мисливця безшумно пересуватися, влучно стріляти, мати витримку при виявленні звіра і багатьох інших факторів, які знаходяться за межами можливостей впливу єгеря.

Зміст єгерської послуги можна умовно розділити на її суто професійну основу та сервісні атрибути при її наданні, а саме: можливість перебувати під відкритим небом при багатоденному полюванні або проживання на «єгерському кордоні», таксидермічні послуги, сервіс при проживанні (сервування столу, організація лазні і т.д.), провадження полювання із застосуванням собак або ловчих птахів, організація додаткового дозвілля – огляд визначних пам'яток оточуючих місць, а також транспортні послуги, зокрема, для виїзду до місця безпосереднього провадження полювання і доставки згодом туші добутої тварини з використанням техніки високої прохідності або авіації. Ці види послуг виходять за межі правового режиму надання єгерських послуг [9, с. 128].

Зі сказаного можна вивести визначення егерської послуги, що надається під час полювання. Це комплекс цілеспрямовано створюваних і пропонованих мисливцям можливостей для добування об'єкта тваринного світу, віднесеного до об'єктів полювання.

Певні проблеми має правове регулювання якості послуги у зв'язку з відсутністю речового її прояву. Якість послуги має регулюватися законами та іншими нормативними правовими актами. Однак правові акти не містять конкретних критеріїв, які застосовуються для оцінки якості послуги, що надається егерем. Представляється, що від якості наданої послуги безпосередньо залежить задоволеність інтересу мисливця. Таким чином, можна зробити висновок, що егерська послуга буде виконана якісно у разі відповідності очікувань мисливця з надання можливості добути певний об'єкт тваринного світу реальних дій егеря з надання такої можливості. Тим часом, мисливець не завжди здатний реалізувати надану можливість, що негативно позначиться на його суб'єктивній оцінці якості наданої послуги, тому суб'єктивна оцінка наданої послуги лежить за межами об'єктивної категорії якості. У зв'язку з чим необхідно і достатньо забезпечити об'єктивні умови задоволеності, яким виступатиме здійснення пострілу по вибраному об'єкту тваринного світу. Вичерпний перелік істотних умов договору чинним законодавством не встановлено, і сторони вправі на власний розсуд визначати обов'язкові вимоги до послуг, що надаються з даного договору.

Деякі автори беруть за загальне правило думку, що договір з надання послуг є публічним договором: послуга надається кожному, хто звернеться до комерційної організації, що відповідає вимогам ст. 633 ЦК України, згідно з якою відмова у наданні послуг з неповажної причини заборонена. Тим часом, глава 63 ЦК не містить прямої вказівки на публічний характер окремих видів договорів послуг. З урахуванням того, що ст. 633 ЦК прямо називає публічними такі види договорів послуг, як договори роздрібної торгівлі, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо, можна говорити, що деякі види договорів про надання послуг є публічними, але узагальнення в даному випадку

безпідставне. Це думка знаходить підтримку в літературі. Так, Е.А. Міщенко вказує, що можливість застосування до даного договору загальних положень про підряд і побутовий підряд також свідчить про те, що на деякі види договорів про надання послуг повинен поширюватися режим публічного договору (договори на надання різних побутових послуг, ветеринарних послуг, послуги салонів краси, перукарні послуги тощо) [10, с. 32]. Договір про надання єгерських послуг під час полювання не може бути визнаний публічним з наступних підстав. По-перше, користувачем мисливських угідь може виступати некомерційна громадська організація, тоді як суб'єктом публічного договору може виступати тільки комерційна організація (ст. 633 ЦК України). По-друге, контрагентом за даним договором може бути не будь-яка особа, а лише та, яка здала відповідні випробування і має мисливський квиток, тобто отримала в установленому порядку статус мисливця.

Недоліком діючого законодавства є відсутність як законодавчого визначення, так і сформованого в звичаях ділового обороту поняття договору про оплатне надання єгерських послуг під час полювання (ст. 7 ЦК України). У Цивільному кодексі України наводиться лише загальне визначення, що застосовується до всіх видів договорів з оплатного надання послуг. Однак воно не відображає ряду важливих ознак договору про надання єгерських послуг під час полювання. У літературі, на жаль, також відсутні думки про визначення аналізованого договору. На підставі ст. 901 ЦК України, як видається, по даному виду договору одна сторона (виконавець – користувач мисливських угідь) зобов'язується надати екологічно безпечні єгерські послуги з вистежування об'єкта тваринного світу, замовленого мисливцем для добування, переслідування його спільно з мисливцем і надання реальної можливості мисливцеві з добування цього об'єкта тваринного світу, а інша сторона (замовник – мисливець) зобов'язується оплатити ці послуги. У наведеній дефініції сформульований предмет аналізованого договору – єгерська послуга під час полювання.

У даному визначенні відображені характерні ознаки договору про оплатне надання єгерських послуг: суб'єктами договору можуть виступати виконавець – користувач мисливських угідь в особі спеціаліста

– егеря і послугоотримувач – мисливець, відповідно договір двосторонній; договір є оплатним і консенсуальним; передбачається природоохоронний характер розглянутої послуги.

Договір про оплатне надання егерських послуг є двостороннім, тобто згідно з ним кожна зі сторін має права і несе обов'язки. Так, відповідно до укладеного договору користувач мисливських угідь зобов'язаний надати визначений договором перелік послуг, а мисливець зобов'язується їх оплатити. При цьому таке формулювання передбачає, що ці послуги є професійними, оскільки здійснюються організацією, що спеціалізується на наданні даного виду послуг. Оскільки вистежування з метою добування і переслідування дикого звіра відноситься до полювання, ці дії можуть здійснюватися лише за наявності іменної разової ліцензії або спеціально уповноваженою особою. Нею є егер як представник користувача мисливських угідь. При виконанні посадових обов'язків, вистежуючи і переслідуючи об'єкт тваринного світу, він не має мети добути об'єкт тваринного світу. Він лише супроводжує мисливця.

Такий договір є консенсуальним. Аналіз наведеного поняття договору про оплатне надання егерських послуг дозволяє зробити висновок, що виконання здійснюється за договором, який вважається вже укладеним, адже слова «за договором» і «зобов'язується» вказують на те, що виконавець на виконання договору зобов'язується надати егерські послуги.

Даний договір є оплатним, що впливає з наведеного вище визначення оплатного надання егерських послуг. Оплатність впливає з нормативного закріплення договору про надання послуг (гл. 63 ЦК України), що регулює в тому числі і договір про оплатне надання егерських послуг під час полювання. Крім того, користувач мисливських угідь, як господарюючий суб'єкт, який надає егерські послуги, зобов'язаний вносити даний вид діяльності до переліку статутних. Законодавець сприяв цьому, визначивши в Державному класифікаторі продукції та послуг ДК 016:2010 «послуги полювання й ловіння капканами та пов'язані з цим послуги» окремим кодом № 01.7 [11].

Мета аналізованого договору обумовлена специфікою регульованих ним відносин – наданням можливості з добування об'єкта тваринного світу, віднесеного до об'єктів полювання. Як і в договорі про умови ведення мисливського господарства, необхідних для використання об'єктів тваринного світу, метою договору про оплатне надання єгерських послуг необхідно визнати здійснення комплексу природоохоронних дій. Відмінність полягає в суті цих дій. У даному випадку вони спрямовані на екологічно безпечне регулювання чисельності об'єктів тваринного світу та дотримання при цьому основного принципу охорони природних ресурсів – раціонального використання і відтворення об'єктів тваринного світу.

Необхідно зазначити, що дії єгеря завжди спрямовані на здійснення охорони об'єктів тваринного світу навіть при наданні послуг під час полювання. Дане твердження відображено і в наведеному визначенні, з якого випливає, що процес найбільш трудомісткий і тягне найбільше занепокоєння для об'єктів тваринного світу – процес вистежування замовленого мисливцем об'єкта тваринного світу – лежить на виконавцеві без участі мисливця. Це обумовлено тим, що під час вистежування об'єкта тваринного світу необхідно обстежити природне середовище його проживання, тим самим вносити фактор занепокоєння в біологічний процес як об'єкта, який підлягає вистежуванню, так і всього тваринного світу, що населяє цю територію, акваторію. Виходячи з принципу охорони об'єктів тваринного світу, з метою зведення до мінімуму фактора занепокоєння для тваринного світу, що проживає в межах вказаної території, єгер, з урахуванням вимоги екологічної безпеки діяльності, професійно самотійно вистежує необхідний об'єкт тваринного світу.

Переслідування об'єкта тваринного світу здійснюється єгерем спільно з мисливцем, оскільки дані дії призводять до бажаного результату наданої послуги – надання реальної можливості для добування об'єкта тваринного світу. При цьому інші об'єкти тваринного світу не повинні постраждати.

Крім того, непрофесійний мисливець під час полювання без керівництва єгеря може заподіяти шкоду навколишньому середовищу

(поранити звіра, залишити тушу в угіддях і т.д.). У присутності єгеря вчинення дій, що тягнуть такі наслідки, виключені або ж у разі їх вчинення існує реальна гарантія компенсації заподіяної шкоди.

Таким чином, зобов'язання з надання оплатних єгерських послуг під час полювання є різновидом зобов'язань, спрямованих на надання фактичних послуг. Дії єгеря, який своїми знаннями та навичками допомагає мисливцеві добути звіра, є різновидом послуги. Це пов'язано з тим, що корисний ефект єгерської послуги невіддільний від самої діяльності. Здійснення діяльності або дій в рамках єгерської послуги не може мати матеріальний результат, адже єгер не має права самостійно полювати, він лише забезпечує можливість добування мисливцем певного об'єкта тваринного світу.

Предметом досліджуваного договору є єгерська послуга, яка надається під час полювання та є комплексом цілеспрямовано створюваних і пропонованих мисливцям можливостей для добування об'єкта тваринного світу, віднесеного до об'єктів полювання.

Якість наданої єгерської послуги визначається відповідністю очікувань мисливця з надання можливості добути певний об'єкт тваринного світу реальним діям єгеря з забезпечення такої можливості. Оскільки суб'єктивна оцінка наданої послуги лежить за межами об'єктивної категорії якості, єгерську послугу можна вважати якісною у випадку створення мисливцю об'єктивних умов для здійснення пострілу по вибраному об'єкту тваринного світу.

Поряд з цим досягнення зазначеного результату не можна вважати кінцевою метою договору про оплатне надання єгерських послуг. У підсумку укладення такого договору спрямоване на екологічно безпечне регулювання чисельності об'єктів тваринного світу та дотримання при цьому основного принципу охорони природних ресурсів – раціонального використання і відтворення об'єктів тваринного світу.

Література

1. Козлов В.В. Некоторые аспекты формирования рынка услуг в сфере охотничьего хозяйства / В.В. Козлов // Проблемы охотничьего хозяйства России. Сборник материалов Первого Всероссийского научно-производственного совещания (Москва, 14-15

мая 2003). – Москва-Киров. – 2003. – С. 21-25.

2. Про затвердження граничних рівнів цін на мисливські трофеї, добути іноземними громадянами та граничних рівнів тарифів на послуги, що їм надаються. Наказ Міністерства лісового господарства України № 65 від 18.06.96 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0289-02>

3. Запрошення на полювання «Мисливський клуб «ГУБЕРТ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.huntingukraine.com/index.php?option=com_kunena&func=view&catid=21&id=79992&Itemid=209

4. Резнікова В.В. Послуга як правова категорія та ознака посередницьких договорів / В. В. Резнікова // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4(24). – С. 234–240.

5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>.

6. Иоффе О.С. Избранные труды: В 4 т. Т. 3. Обязательственное право. / О.С. Иоффе. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 837 с.

7. Гражданское право России: Курс лекций. – Часть 1. / Под ред. О.Н. Садикова. – М.: Юридическая литература, 1996. – С. 304.

8. Степанов Д.В. Услуги как объекты гражданских прав / Д.В. Степанов // Российская юстиция. – 2000. – №2. – С. 16-18.

9. Бугаев Д.В. Гражданско-правовое регулирование использования объектов животного мира, отнесенных к объектам охоты: Дисс.. канд. юрид. наук. Специальность 12.00.03 – Гражданское право; Предпринимательское право; Семейное право; Международное частное право / Д.В. Бугаев. – Волгоград, 2006. – 190 с.

10. Мищенко Е.А. Особенности некоторых видов договоров возмездного оказания услуг / Е.А. Мищенко // Юрист. – 2003. – № 9. – С. 32-35.

11. Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016:2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://dkpp.rv.ua/>

Анотація

Томин О.О. Поняття та правова природа договору про оплатне надання єгерських послуг. – Стаття.

Автор статті визначає поняття та досліджує правову природу договору про оплатне надання єгерських послуг як різновиду цивільно-правового зобов'язання з надання послуг. На основі досвіду ведення мисливського господарства пропонується перелік основних послуг, що надаються єгерем; розкривається поняття та зміст «єгерська послуга»; з'ясовується місце договору про надання єгерських послуг під час полювання у системі цивільно-правових зобов'язань, характерні його ознаки та мета укладення.

Ключові слова: тваринний світ, мисливство, полювання, зобов'язання, договір, єгерські послуги.

Аннотация

Томин А.А. Понятие и правовая природа договора о возмездном оказании егерских услуг. – Статья.

Автор статьи определяет понятие и исследует правовую природу договора о возмездном оказании егерских услуг как разновидности гражданско-правового обязательства по оказанию услуг. На основе опыта ведения охотничьего хозяйства предлагается перечень основных услуг, надаваемых егерем; раскрывается понятие и содержание "егерская услуга"; выясняется место договора оказания егерских услуг во время охоты в системе гражданско-правовых обязательств, характерные его признаки и цель заключения.

Ключевые слова: животный мир, охота, обязательства, договор, егерские услуги.

Summary

Tomyn O.O. The concept and the legal nature of the contract of compensated rendering of huntsman services. – Article.

The author of the article defines and explores the concept of the legal nature of the agreement on the provision of compensatory of hunter services as a kind of civil legal service obligations. Based on the experience of hunting proposed list of core services provided by huntsman, reveals the concept and content of the "huntsman service", it turns spot contract to provide services hunter while hunting in the system of civil law obligations, its characteristic features and purpose making.

Keywords: wildlife, hunting, commitment, contract, hunter service.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

Ю.В. Вусенко

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

**ПРАВОВІДНОСИНИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ЯК РІЗНОВИД
ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН**

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. За умов ринкових перетворень в суспільстві все більшої ваги набирають правовідносини працевлаштування. Традиційно вони вважаються складовою політики соціального захисту безробітних. У науковій літературі з трудового права правовідносини працевлаштування досліджуються в контексті обґрунтування їх як різновиду правовідносин, тісно пов'язаних з трудовими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які опирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується ця стаття. Питання визначення правовідносин працевлаштування фізичних осіб є одним із досліджуваних понять теорії трудового права. Йому присвячена чимала кількість наукових праць радянського та сучасного періоду. Сучасне наповнення змісту правовідносин працевлаштування фізичних осіб є ґрунтовно досліджено у монографіях українських науковців, проте не всі особливості даних правовідносин є достеменно проаналізовані, тому є необхідність їх розгляду.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Вважаємо, що в сучасних умовах ринкових змін правовідносини працевлаштування, як різновид трудових правовідносин, змінюються. Завданням цієї статті є визначити зміст правовідносин працевлаштування, як різновиду трудових

правовідносин, що виникають у результаті пошуку роботи фізичною особою.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У галузевій літературі правовідносини працевлаштування традиційно розглядаються як самостійний різновид трудових правовідносин. Вони виникають у результаті пошуку роботи фізичною особою і, як зазначено в літературі, становлять єдність трьох взаємопов'язаних, але самостійних правовідносин: між органом працевлаштування і громадянином, який звернувся із заявою про влаштування на роботу, між органом працевлаштування і роботодавцем, з приводу добору та направлення на роботу осіб відповідної професії, спеціальності та кваліфікації, між громадянином і роботодавцем, до якого він скерований на роботу органом працевлаштування [1, с. 130].

Правовідносини з працевлаштування, як різновид трудових правовідносин – це врегульовані нормами трудового права суспільні відносини, пов'язані із працевлаштуванням громадян [1, с. 123]. Визначальним тут постає питання щодо обґрунтування кола суспільних відносин, які формуватимуть основу правовідносин працевлаштування, як таких, що передують індивідуальним трудовим правовідносинам та є різновидом трудових правовідносин.

Проблема залишається актуальною ще й тому, що попри чималу кількість згадувань у вітчизняному законодавстві поняття «працевлаштування», залишається не зрозумілим, що саме законодавець розуміє під даним терміном, та які види відносин позначає зазначений термін.

Не сприяє єдиному розумінню поняття «працевлаштування» і філологічне його тлумачення. Передусім, визначаючи працевлаштування як «сприяння забезпечення працею громадян», можна розуміти будь-які відносини, пов'язані із пошуком роботи, її організації, управління, навчання тощо. А пояснення терміну «працевлаштувати» як: влаштувати на роботу розуміємо як допомогти знайти роботу та зобов'язати надати її; дати (давати) кому-небудь роботу розуміємо як виконати функцію роботодавця та укласти трудовий договір [2, с. 1103].

Вважаємо, що в сучасних умовах поняття працевлаштування модифікується та охоплює дедалі більше видів відносин. Тому спробуємо обґрунтувати зміст та обсяг поняття працевлаштування в контексті відносин, що є предметом сучасного трудового права та складають основу трудових правовідносин працевлаштування.

Традиційно у наукових дослідженнях поняття «працевлаштування» розглядають у тісному зв'язку із близьким йому, однак не тотожним за змістом та обсягом відносин, які охоплюються зазначеними поняттями – «зайнятість». При цьому поширеною є практика розуміння відносин працевлаштування як складової поняття зайнятість. Такий напрямок наукового дослідження зумовлений положеннями законодавства.

У зв'язку з цим у наукових працях зустрічаємо обґрунтування співвідношення змісту понять працевлаштування та зайнятості як цілі та способу її досягнення (Є.М. Голенко, В.І. Ковальов [3], А.М. Курінний [4, с. 78]; права на зайнятість та гарантії його забезпечення (Н.Б. Болотіна, Г.І. Чанишева, Т.М. Додіна [5, с. 171], К.Н. Гусов, В.Н. Толкунова [6, с. 162], С.О. Глинська [7, с. 329], Р.І. Шабанов [8, с. 35].)

Вірними, на нашу думку, є аргументи П.Д. Пилипенка щодо співвідношення понять «працевлаштування» і «зайнятість» як частини і цілого. Відносини зайнятості не вичерпуються лише працевлаштуванням, а охоплюють також відносини, пов'язані з соціальним захистом безробітних та відносини управлінського характеру [1, с. 5].

Враховуючи філологічне роз'яснення поняття сприяння (як створювати відповідні умови для здійснення чого-небудь) та практику міжнародного нормотворення, погоджуємось із вченими, що відносини працевлаштування є різновидом відносин сприяння зайнятості. Працевлаштування, поряд із професійною орієнтацією, підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації кадрів, організацією громадських робіт, на думку Р.І. Шабанова, є елементом поняття «забезпечення (сприяння) зайнятості» [8, с. 33]. Аналогічної позиції притримується А.М. Курінний, який вказує, що «працевлаштування» є одним із способів сприяння зайнятості [4, с. 78].

Погоджуємось із авторами, що правовідносини працевлаштування є одним із видів правовідносин сприяння зайнятості, поряд із такими як

правовідносини соціального забезпечення безробітних (виплата допомоги) та організаційно-управлінськими (виплата дотацій роботодавцям на створення нових робочих місць, організація громадських робіт, організація професійного навчання тощо). Працевлаштування охоплює систему організаційно-правових заходів, які спрямовані на сприяння повній, вільно обраній зайнятості особи.

Фахове трактування поняття працевлаштування має декілька аспектів.

Перший, зумовлений розумінням працевлаштування в контексті організації (влаштування) зайнятості як діяльності будь-якого виду, за здійснення якої особа може отримати винагороду (дохід).

Відповідно у першому аспекті працевлаштування є: організацією (влаштуванням) трудової діяльності особи у всіх її формах, які не суперечать законодавству, включаючи самостійне забезпечення роботою, індивідуальну трудову діяльність, підприємництво, фермерство і т.п. [9, с. 24-27], засобом забезпечення усіх форм трудової діяльності, що не суперечать законодавству, включаючи діяльність на умовах трудового договору (контракту), самостійну зайнятість, службу в Збройних Силах України, органах внутрішніх справ тощо [10, с. 10]. Таке ж, широке трактування поняття працевлаштування зустрічаємо у працях Н.Б. Болотіної, Г.І. Чанишевої, Т.М. Додіної [5, с. 171], А.М. Курінного [4, с. 78], С.П. Маврина, А.С. Пашкова, Е.Б. Хохлова [11, с. 406].

Як видається, за умов ринкового реформування економічних відносин в Україні, появи різних організаційних форм здійснення громадянами трудової діяльності, запропонований авторами широкий аспект працевлаштування, як напрямку державної соціальної політики у сфері працевлаштування громадян, є виправданим. Однак ці відносини є ширшими за сферою та виходять за межі трудового права.

Другий напрямок наукового тлумачення досліджуваного поняття визначає працевлаштування як сприяння зайнятості, що, окрім пошуку особі роботи, також охоплює матеріальну підтримку незайнятих громадян на період їх працевлаштування, як елемент пасивної політики зайнятості [12, с.25].

Як видається, такий підхід є не безспірним та викликає зауваження.

Працевлаштування як один із напрямків політики забезпечення зайнятості, пов'язане із заходами соціально-захисного характеру, оскільки людина, яка шукає роботу, також потребує і засобів до існування. Однак та обставина, що відносини працевлаштування, як правило, супроводжуються відносинами щодо матеріального забезпечення безробітних, не дає підстав вважати відносини надання допомоги у зв'язку з безробіттям відносинами працевлаштування. Допоміжні відносини мають власну соціально-забезпечувальну природу. Ми розглядаємо працевлаштування як відносини, що забезпечують функціонування індивідуальних трудових відносин, а відтак виплата допомоги у зв'язку з безробіттям у їхній склад входити не буде. Схожі аргументи були висловлені російськими вченими дослідження С.П. Мавриним, А.С. Пашковим, Е.Б. Хохловим [13, с.406-409].

Третє, вузьке тлумачення змісту поняття працевлаштування як частини відносин щодо забезпечення зайнятості полягає у розумінні його, як передумови виникнення саме індивідуальних трудових правовідносин. У зазначеному контексті працевлаштування охоплює діяльність зобов'язаних державою органів та організацій щодо створення умов і засобів для громадян стати учасниками ринку праці та почати переговори щодо укладення трудового договору.

Розумінню працевлаштування, як сприяння залученню працездатних громадян в організацію лише несамоїсної праці, сприяє вітчизняна традиція пояснення працевлаштування як пошуку роботи на умовах трудового договору. Враховуючи наведене твердження, працевлаштування можна розуміти як залучення громадян у індивідуальні трудові правовідносини.

Чинний КЗпП України не містить положень, які б комплексно регулювали відносини працевлаштування як такі, що передують відносинам на підставі трудового договору.

У літературі зустрічаємо різне тлумачення працевлаштування як об'єкту правового впливу норм трудового права. До нього неодноразово звертались вчені – трудовики [1, с. 130; 14, с. 20]. Так, К.М. Гусов, В.М. Толкунова у обсяг поняття працевлаштування в широкому значенні включають як самотійне влаштування на роботу, так і за допомогою

органів зайнятості, а також й переведення [6, с.162]. На думку С.П. Маврина, А.С. Пашкова, Е.Б. Хохлова залучення до роботи може бути здійснено двома способами: як результат самостійних дій роботодавця і потенційного працівника (безпосереднє працевлаштування), за участі органів спеціальної компетенції (працевлаштування за посередництвом третіх осіб) [13, с.408-409].

В.М. Толкунова вважає, що в широкому розумінні працевлаштування – це будь-який процес влаштування на роботу: самостійне та за допомогою служби зайнятості та адміністрації організації, яка зобов'язана запропонувати працівнику, що вивільняється не з його вини іншу роботу та за його згоди перевести на цю роботу. Працевлаштування у вузькому значенні – це діяльність відповідних державних органів щодо надання допомоги у влаштуванні на роботу. Працевлаштуванню у вузькому розумінні можуть допомагати такі органи, як військкомати (для демобілізованих), органи внутрішніх справ (для звільнених з місць позбавлення волі), комісії у справах неповнолітніх (для неповнолітніх), професійно-технічні та вищі навчальні заклади (для молодих спеціалістів) та ін. [14, с. 94].

Вважаємо, що безпосереднє працевлаштування шляхом переговорів між роботодавцем та працівником є процедурними відносинами щодо наступного укладення трудового договору.

Самостійне працевлаштування особи набуває ознак відносин працевлаштування за умови, що особа – майбутній працівник – звертається за сприянням у пошуку роботи до третіх осіб – органів, що покликані або можуть забезпечити зайнятість.

Підсумовуючи та враховуючи той факт, що об'єктом правового впливу трудового законодавства є відносини найманої праці як різновид відносин зайнятості, розуміємо працевлаштування як комплекс відносин щодо пошуку громадянином роботи за трудовим договором за посередництвом третіх осіб – органів працевлаштування, або без такого.

Отже, відносини працевлаштування у сфері трудового права охоплюють відносини щодо пошуку підходящої особі роботи або забезпечення допустимою трудовою діяльністю, а також сприяння у самостійному пошуку особою шляхом надання інформації чи

професійного навчання особи.

Працевлаштування у сфері трудового права – це відносини щодо надання інформації та консультації (професійна орієнтація) державною службою зайнятості про можливі напрямки працевлаштування особи з наступним самостійним пошуком роботи особою, пошук підходящої особі роботи державною службою зайнятості та (або) недержавними організаціями, залучення до громадських робіт, професійного навчання особи, що намагається знайти підходящу для неї роботу.

Звичайно, що таке авторське розуміння працевлаштування як одного із видів відносин, що складають предмет трудового права є дещо незвичним для вітчизняної доктрини трудового права та, очевидно, слугуватиме підставою для подальших наукових досліджень відносин працевлаштування як відносин, що забезпечують функціонування індивідуальних трудових відносин між особою та роботодавцем.

Література

1. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права : [монографія] / П. Д. Пилипенко. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 214 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.
3. Голенко Е.Н. Трудовое право / Е.Н. Голенко, В.И. Ковалев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.adhdportal.com/book_3833.html
4. Куренной А.М. Трудовое право России: [Учебник] / под ред. А.М. Куренного – М., Юристь, 2004. – 246 с.
5. Болотіна Н.Б. Трудове право України : [підручник] / Н.Б. Болотіна, Г.І. Чанишева, Т.М. Додіна – К.: Київська обласна організація товариства «Знання», 2001. – 564 с.
6. Гусов К.Н. Трудовое право России : [Учебник] / К.Н.Гусов, В.Н. Толкунова - М: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 496 с.
7. Глинська С.О. Про відносини працевлаштування та їх місце в структурі трудового права / С.О. Глинська // Ученые записки Таврического университета им. В.И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». – 2009. – Том 22 (61). – №2. – С. 328-333.
8. Шабанов Роман Іванович. Правове регулювання працевлаштування в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення / Роман Іванович Шабанов. – К: Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2006. – 182 с.
9. Пашков А.С. Занятость, безработица, трудоустройство / А.С. Пашков. – СПб. : СКФ «Россия – Нева», 1994. – 54 с.

10. Джигоев С.Х. Правовые проблемы содействия трудовой занятости : [монография]/С.Х. Джигоев. – М.: ТК Велби: Проспект, 2006. – 288 с.
11. Курс российского трудового права: в 2 т. / под ред. С.П. Маврина, А.С. Пашкова, Е.Б. Хохлова. – М.: Юрист, 2001. - Т.2: Рынок труда и обеспечение занятости (правовые вопросы) – 560 с.
12. Абрамова О.В. Правовое регулирование трудоустройства / О.В. Абрамова, А.К. Гаврилина // Трудовое право. – М., 1997. – №3. – 96 с.
13. Курс российского трудового права. [В 3 т. Т.1: Общая часть]; Под ред.. Е.Б. Хохлова. СПб.; Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – 573 с.
14. Толкунова В.Н. Трудовое право [курс лекций] / В.Н. Толкунова. – М., 2002. – 320 с.

Анотація

Вусенко Ю.В. Правовідносини працевлаштування як різновид трудових правовідносин. – Стаття.

В статті аналізуються правовідносини працевлаштування, які традиційно розглядаються, як самостійний різновид трудових правовідносин, що виникають у результаті пошуку роботи фізичною особою.

Ключові слова: трудові правовідносини, працевлаштування, безробітні, зайняті та незайняті фізичні особи, трудова правосуб'єктність.

Аннотация

Вусенко Ю.В. Правоотношения трудоустройства как разновидность трудовых правоотношений. – Статья.

В статье анализируются правоотношения трудоустройства, которые традиционно рассматриваются, как самостоятельная разновидность трудовых правоотношений, которые возникают в результате поиска работы физическим лицом.

Ключевые слова: трудовые правоотношения, трудоустройство, безработные, занятые и незанятые физические лица, трудовая правосубъектность.

Summary

Vusenko Y. Legal relationships of employment as a variety of labour legal relationships. – Article.

This article deals with the legal relationships of employment that traditionally are an independent variety of labour legal relationships as a result of which a physical person's searching for work.

Key words: labor relations, employment, unemployed persons, busy and unoccupied physical persons, labour legal personality.

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

УДК 349.6

У.В. Антонюк

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри трудового,
екологічного,
земельного та аграрного права
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

Розділ II Конституції України закріплює цілий спектр прав та свобод людини і громадянина [1]. Серед них самостійне місце посідають екологічні права громадян. При цьому, як цілком справедливо відзначає В.В. Костицький, з огляду на власний порівняльний аналіз основних законів ряду держав світу, саме Конституція України є найбільш збалансованою з екологічної точки зору та поряд з Конституцією Російської Федерації може бути взірцем моделі екологізації основного закону [2, с. 56]. Безперечно, закріплення екологічних прав на найвищому конституційному рівні є необхідною вимогою часу, зважаючи на існуючу екологічну ситуацію не лише в Україні, але й світі. Однак, юридичне визнання екологічних прав не є запорукою їх реалізації *de facto*. Це свого роду уже трюїзм. Тому у сучасних умовах актуальною і невідкладною є постановка питання про забезпечення екологічних прав в Україні. Адже, будь-яке суб'єктивне право являє собою соціальну цінність лише настільки, наскільки його можна реалізувати [3, с. 90.]. Слід відмітити, що проблема реалізації екологічних прав завжди на часі наукової полеміки українських учених у галузі екологічного права, зокрема: В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, А.П. Гетьмана, Н.Р. Кобецької, В.В. Костицького, М.В. Краснової, Н.Р. Малишевої, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги тощо. Разом з тим, основна увага наукової дискусії переважною

мірою прикута не стільки до теоретико-методологічних засад, як до конструктивної критики механізму забезпечення та захисту екологічних прав в Україні. Таким чином, мета даного дослідження полягає у з'ясуванні поняття і сутності забезпечення екологічних прав в Україні у законодавстві та науковій доктрині.

За історичною традицією аналіз еколого-правових норм розпочнемо з Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4] як основного галузевого акта екологічного законодавства, в якому знайшла втілення ідея комплексного підходу до регулювання природоохоронних відносин [5, с. 35], де вперше комплексно було закріплено екологічні права. Зокрема, ст. ст. 10-11 зазначеного вище закону присвячені гарантіям екологічних прав громадян та їх захисту. Зокрема, екологічні права громадян забезпечуються:

а) проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища;

б) обов'язком центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об'єктів економіки;

в) участю громадських організацій та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) здійсненням державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

д) компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

е) невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

є) створенням та функціонуванням мережі загальнодержавної

екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації [4].

Як бачимо, дані гарантії мають різний юридичний зміст. Адже, гарантії, закріплені у п. а мають еколого-економічний характер і повинні забезпечувати екологічну рівновагу та гармонійний розвиток природи, суспільства та держави в цілому. На наше переконання, це швидше – не гарантія забезпечення екологічних прав, а гарантована Конституцією України [1] обов'язкова екологічна функція держави. З іншого боку, відповідно до ст. 3 Конституції України [1] спрямованість діяльності держави визначається через призму прав та свобод людини. Що ж стосується гарантій, які зазначені у п.п. б-є, останні у сукупності сприяють нормальному та адекватному здійсненню громадянами своїх екологічних прав, при якому відсутні істотні порушення функцій життєзабезпечення, виконувані природними чи перетвореними екосистемами [6, с. 88].

Крім того, у ч. 2 ст. 10 зазначеного вище Закону вказується, що діяльність, яка перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших їх екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому законом та іншим законодавством України [4].

Однак, аналіз змісту зазначених гарантій свідчить про їх різну спрямованість, але, незважаючи на це, саме вони сприяють нормальному здійсненню громадянами своїх екологічних прав [6, с. 76-77]. Більше того, як цілком справедливо відзначає Н.Р. Кобецька, кожна з цих гарантій передбачає систему конкретних заходів, багато з яких вже знайшли відображення в законодавстві і на практиці, проте деякі з них ще законодавчо не врегульовані, зокрема, фінансування природоохоронної діяльності [5, с. 55].

З позицій порівняльного підходу слід відмітити і те, що галузевий Закон «Про охорону навколишнього середовища» Російської Федерації [7] також закріплює механізми забезпечення екологічних прав, але з певними відмінностями, які полягають у наступному:

по-перше, російський законодавець у окремих статтях закону розмежовує категорії «забезпечення екологічних прав» і «гарантії

екологічних прав» (ст. ст. 11, 14 Закону [7]);

по-друге, категорія забезпечення екологічних прав розглядається лише у контексті права громадян на охорону здоров'я від несприятливого впливу навколишнього природного середовища (ст. 11 Закону [7]);

по-третє, гарантії екологічних прав визначаються як суто державні гарантії;

по-четверте, закріплені законодавчо повноваження громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища є проявом забезпечення їх екологічних прав, зокрема:

- брати участь у зборах, мітингах, пікетах, ходах і демонстраціях, петиціях, референдумах з охорони навколишнього природного середовища, викладати свою думку, звертатися з листами, скаргами, заявами з питань охорони навколишнього природного середовища, вимагати їх розгляду;

- вимагати від відповідних органів надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища та заходи з його охорони;

- вимагати в адміністративному або судовому порядку скасування рішень про розміщення, проектування, будівництво, реконструкції, експлуатації екологічно шкідливих об'єктів, обмеження, призупинення, припинення діяльності підприємств та інших об'єктів, що роблять негативний вплив на навколишнє природне середовище та здоров'я людини;

- клопотати про притягнення до відповідальності винних юридичних осіб і громадян, пред'являти до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю та майну громадян екологічними правопорушеннями (ст. 12 Закону [7]).

Як нам видається, окрему увагу слід звернути на розмежуванні забезпечення та гарантій екологічних прав у російському законодавстві. Забезпечення екологічних прав згідно ст. 11 Закону Російської Федерації «Про охорону навколишнього середовища» включає в себе:

планування і нормування якості навколишнього природного середовища, заходи щодо запобігання екологічно шкідливій діяльності та

оздоровлення навколишнього природного середовища, попередження та ліквідацію наслідків аварій, катастроф, стихійних лих;

соціальне і державне страхування громадян, освіта державних і громадських резервних та інших фондів допомоги, організацію медичного обслуговування населення;

надання кожному реальних можливостей для проживання в умовах сприятливої для життя і здоров'я навколишнього природного середовища;

відшкодування в судовому чи адміністративному порядку шкоди, заподіяної здоров'ю громадян внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та інших шкідливих впливів на неї, в тому числі наслідків аварій і катастроф;

державний контроль за станом навколишнього природного середовища та дотримання природоохоронного законодавства, притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні вимог забезпечення екологічної безпеки населення [7].

Що стосується гарантій екологічних прав, то у ст. 14 Закону йдеться виключно про державні гарантій екологічних прав і зазначено, що:

1) держава гарантує екологічним та іншим громадським об'єднанням, що виконують екологічні функції, громадянам можливість реалізації наданих їм прав у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до законодавства Російської Федерації і республік у складі Російської Федерації;

2) ради народних депутатів, їх виконавчі та розпорядчі органи, спеціально уповноважені на те державні органи в галузі охорони навколишнього природного середовища, їх посадові особи зобов'язані надавати всебічне і повне сприяння громадським об'єднанням і громадянам у реалізації їх екологічних прав і обов'язків, вживати необхідних заходів з виконання їх пропозицій і вимог в організації природоохоронної діяльності;

3) посадові особи та громадяни, що перешкоджають виконанню громадськими об'єднаннями та громадянами їх екологічних прав і обов'язків, притягаються до відповідальності відповідно до закону [7].

Як бачимо, російський законодавець не конкретизує зміст і перелік

державних гарантій екологічних прав, а визначає лише коло суб'єктів, які зобов'язані гарантувати реалізацію екологічних прав.

Крім названих вище гарантій екологічних прав, які впливають із Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4], що на думку А.П. Гетьмана, мають загальне значення, у законодавстві також установлені спеціальні гарантії екологічних прав [6, с. 88]. Останні закріплені у природоресурсному законодавстві України. Це гарантії прав на землю (розділ 5 Земельного Кодексу України [8]), ліси (ст. 24 Лісового кодексу України [9]) тощо. Ці спеціальні гарантії, аналогічно до загальних гарантій, теж переплітаються з визначеними вище інститутами екологічного права, тому немає сенсу їх аналізувати.

У науковій доктрині еколого-правового спрямування поняття «забезпечення екологічних прав» вживається вкрай рідко. Про можливість і необхідність застосування даної юридичної конструкції вказує Н.Р. Кобецька [5, с. 54-55]. Переважна більшість науковців у царині екологічного та земельного права оперують поняттям «гарантії екологічних прав» [6, с. 87; 10, с.55; 11, с. 27-32; 12, с. 38-39; 13, с. 195-199]. Ряд вчених у сфері теорії держави та права також не використовують поняття забезпечення прав, натомість вживають категорію «гарантії прав» [14, с. 75; 15, с. 105; 16, с. 456]. Разом з тим, поняття гарантій прав у теорії держави і права визначається через призму саме категорії забезпечення. Так, О.Ф. Скакун вважає, що гарантії – це найважливіший чинник *забезпечення* прав та свобод людини і громадянина; будь-яка юридична гарантія (забезпечення, запорука) є засобом перетворення юридичної можливості у реальність [14, с.75-76]. О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко розглядають гарантії прав як систему норм, принципів та вимог, які *забезпечують* процес дотримання прав та законних інтересів людини [15, с.107]. М.В. Цвік, О.В. Петришин під гарантіями розуміють систему загальних та спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також *забезпечення* їх всебічної охорони та захисту від порушень [16, с.456]. Розробники Юридичної енциклопедії також визначають гарантії прав як умови, засоби, способи, які *забезпечують*

здійснення у повному обсязі і всебічну охорону прав, свобод особи [17, с. 555]. Тому дана категорія має право на існування. З аналізу семантики даного поняття забезпечувати – це: 1) постачати щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; 2) створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось; 3) захищати, охороняти від небезпеки [18, с. 375]. Крім того, забезпечення правове – це сукупність правових норм, що регламентують правові взаємини та юридичний статус [18, с. 375]. З таких міркувань категорія забезпечення екологічних прав має безумовне право на застосування у еколого-правовій науці в якості загальноправового інституту, який повинен охоплює гарантії, охорону і захист екологічних прав в цілому.

Отже, у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4] безпосередньо не використовується поняття забезпечення, натомість, вживаються категорії «гарантії» та «захист» екологічних прав. Але з аналізу саме юридичного оформлення гарантій можна дійти висновку про те, що вони є своєрідним проявом і формою забезпечення екологічних прав. Тому, на наш погляд, доцільно вести мову не просто про гарантії екологічних прав, а саме гарантії забезпечення екологічних прав. Разом з тим, по своїй суті закріплені законодавчо у вище згаданому законі гарантії забезпечення екологічних прав включають в себе ряд важливих та самостійних і різноманітних інститутів екологічного права, зокрема:

функції управління у галузі охорони навколишнього природного середовища, наприклад, державний і громадський екологічний контроль, проведення широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища, доступ до екологічної інформації тощо;

юридичну відповідальність за екологічні правопорушення;

екологічні права громадян: участь громадських організацій та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища;

компенсацію екологічної шкоди.

Таким чином, можна дійти висновку, що, на перший погляд, відбувається підміна даних інститутів екологічного права єдиним

поняттям забезпечення екологічних прав. Але, на наше переконання, кожен з зазначених інститутів посідає самостійне автономне місце у системі екологічного права. Разом з тим, і інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, і інститут компенсації екологічної шкоди, і інститут державного екологічного управління та ряд інших, повинні сприяти ефективній реалізації та здійсненню екологічних прав. Тобто, йдеться про взаємозв'язок та взаємозалежність даних інституцій між собою, оскільки, усі вони в сукупності, в тому числі з інститутом забезпечення екологічних прав, націлені виключно на охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та екологічної рівноваги в Україні і світі.

Перспективність даного дослідження полягає в необхідності у подальшому проаналізувати гарантії забезпечення екологічних прав в Україні.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
2. Костицький В.В. Конституційне регулювання охорони довкілля: український та світовий досвід / В.В. Костицький // Право України. – 2003. – № 10. – С. 49-56.
3. Кизилова Е. Конституционные гарантии осуществления гражданских прав / Е. Кизилова // Юридический вестник. – 1999. – № 2. – С. 90.
4. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25 червня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа:
<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
5. Кобецька Н.Р. Екологічне право: підручник / Н.Р. Кобецька. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 354 с.
6. Екологічне право: підручник / за заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Право, 2013. – 432 с.
7. Об охране окружающей среды: Закон Российской Федерации от 10 января 2002 года № 7-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2002. – № 2. – Ст. 133.
8. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-14 зі змінами в ред. від 11 серпня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
9. Лісовий кодекс України Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року № 3852-12 зі змінами в ред. від 27 липня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до

документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.

10. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / Г.І. Балюк, М.В. Краснова, Ю.С. Шемшученко та інші; [За ред. Ю.С. Шемшученка]. – К.: «Юридична думка», 2008. – 856 с.

11. Ільків Н. В., Гаєцька-Колотило Я. З. Екологічне право України: навч. посіб. / Н. В. Ільків, Я. З. Гаєцька-Колотило. – К.: Істина, 2008. – 296 с.

12. Право довкілля (екологічне право): навч. посіб. / П.Д. Пилипенко, В.І. Федорович, М.Я. Ващишин; за ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Ін Юре, 2010. – 401 с.

13. Дубовик О.Л. Экологическое право: учеб. / О. Л. Дубовик. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Проспект, 2010. – 720 с.

14. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / О.Ф. Скакун. – [3-тє видання]. – К.: Алерта, 2012. – 524 с.

15. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

16. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. М.В. Цвіка та О.В. Петришина. – Харків: Право, 2011. – 584 с.

17. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (від. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т.1: А-Г. – 672 с.

18. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.:

Анотація

Антонюк У.В. Забезпечення екологічних прав в Україні. – Стаття.

У даній статті автором досліджено актуальні проблеми реалізації та здійснення екологічних прав в Україні. Автором доведено необхідність застосування у еколого-правовій науковій доктрині та чинному екологічному законодавстві України понять «забезпечення екологічних прав» та «гарантії забезпечення екологічних прав».

Ключові слова: охорона довкілля, права людини, екологічні права, забезпечення прав, гарантії прав.

Аннотация

Антонюк У.В. Обеспечение экологических прав в Украине. – Статья.

В данной статье автором исследованы актуальные проблемы реализации и осуществления экологических прав в Украине. Автором доказана необходимость применения в эколого-правовой научной доктрине и действующем экологическом законодательстве Украины понятий «обеспечение экологических прав» и «гарантии обеспечения экологических прав».

Ключевые слова: охрана окружающей среды, права человека, экологические права, обеспечения прав, гарантии прав.

Summary

Antonjuk U.V. Ensuring environmental rights in Ukraine. – Article.

In this article, the author of the urgent problem of providing environmental rights in Ukraine. The author of the necessity of application in environmental and legal science and doctrine applicable environmental legislation Ukraine concepts of "ensuring environmental rights" and "guarantees environmental rights."

Key words: environment, human rights, environmental rights, the rights, guarantees of rights.

УДК 349.6

В.Д. Басай

доктор юридичних наук, професор,
декан Івано-Франківського
факультету Національного
університету «Одеська юридична
академія»

ПРАВОВА ОХОРОНА НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ В УКРАЇНІ

Природоохоронні території виконують важливу роль у збереженні природної основи планети, у відтворенні життя та біологічного різноманіття. Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується прийняттям великої кількості рішень ООН, конвенцій, самітів керівників країн, вищих органів влади держав, світової громадськості щодо збереження біологічного різноманіття та його сталого використання. Стан біосфери безпосередньо або опосередковано визначає основні сфери життя суспільства (зокрема, духовні, матеріальні та політичні).

Знищення біорізноманіття, розрив його функціональних зв'язків призводять до глобальної екологічної кризи, котра в останні роки істотно вплинула на світову економіку, клімат тощо. Україна є лідером за площею еродованих земель (близько 30% с/г угідь). Площа заповідних земель у 2,5 рази менша від середньоєвропейської, а кількість чистої води

на одного мешканця – у 10 разів. Все це в комплексі з іншими чинниками негативно впливає на життя і здоров'я людей. Зокрема, середня тривалість життя в Україні коротша на 10-12 років, ніж у розвинутих країнах [1].

У постанові Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» вказано, що екстенсивне природокористування, нехтування екологічним обґрунтуванням у процесі розвитку агропромислового комплексу, зарегулювання стоку річок та інші неупорядковані дії призвели до знищення майже 70% цінних природних комплексів і ландшафтів України [2].

Незважаючи на досягнення у сфері заповідної справи за останнє десятиріччя, стан її розвитку все ще незадовільний. Україна, займаючи менше 6% площі Європи, володіє близько 35% її біорізноманіття. Протягом останніх років спостерігається збільшення кількості видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України. Але частка природно-заповідних територій в Україні є недостатньою і залишається меншою, ніж у більшості країн Європи, де в середньому 15 % займають площі, зайняті під природно-заповідні території [3].

З метою припинення процесів погіршення стану довкілля необхідно збільшувати площі земель екомережі, що є стратегічним завданням у досягненні екобалансованості території України. Збільшення площі екомережі повинно відбуватись шляхом розширення існуючих та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду. На сьогоднішній день загальна кількість територій та об'єктів природно-заповідного фонду України становить 7740 одиниць. Найбільш відомими та значущими серед них є 19 природних заповідників, 4 біосферних заповідники, 47 національних природних парків [4].

Загальнотеоретичні засади щодо охорони довкілля неодноразово досліджувались у наукових працях вітчизняних юристів-екологів, зокрема: В.І. Андрейцева, А.Г. Бобкової, Ю.О. Вовка, А.П. Гетьмана, В.В. Костицького, С.М. Кравченко, Н.Р. Малишевої, В.Л. Мунтяна, О.О. Погрібного, В.К. Попова, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги та інших.

Вагомий внесок на становлення наукових основ механізму відшкодування заподіяної довкіллю шкоди мають також і наукові розробки російських вчених у галузі екологічного права, а саме: С.О. Боголюбова, М.М. Брінчука, О.Л. Дубовик, Б.В. Єрофеева, І.О. Краснової та інших.

Відповідно до частини 1 статті 20 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 року національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність [5]. Порядок їх створення проголошується указами Президента України, серед останніх національних природних парків створено «Гузловські лимани», «Олешківські піски», «Дністровський каньйон» та ряд інших [6, с. 331].

Всі існуючі у світі національні парки, як правило, поділяють на чотири типи: національні парки відкритого типу – в них здійснюється загальна охорона ландшафтів при збереженні традиційних для місцевого населення форм землекористування, вся територія доступна для відвідувачів; національні парки курортного типу – як правило, розміщені поблизу бальнеологічних або кліматичних курортів, охороняються ландшафти і кліматоутворюючі компоненти, допускається помірна експлуатація природних ресурсів, що не суперечить меті створення національного парку, доступ для відвідувачів відкритий майже на всій території; національні парки напівзакритого типу – розміщуються в більшості країн Америки і Європи, більша частина території закрита для відвідувачів і призначена для охорони цінних ландшафтів, екосистем, рідкісних видів рослин та тварин. Решта території спеціально пристосована для прийому відвідувачів, сфера обслуговування, як правило, винесена за межі парку; закриті (заповідні) національні парки – майже повністю закриті для туризму, відвідувачі переміщуються у відведеній для екскурсій частині за суворо визначеними маршрутами, їх

основне завдання – охорона природи в інтересах науки [7, с.11].

З урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів на території національних природних парків відповідно до статті 21 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» встановлюються такі зони, як заповідна зона; зона регульованої рекреації; зона стаціонарної рекреації та господарська зона. При цьому, на території національного природного парку, в тому числі на території останніх трьох зон, забороняється будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території національного природного парку [5].

Зонування території національного природного парку, рекреаційна та інша діяльність на його території здійснюється відповідно до Положення про національний природний парк та Проекту організації території національного природного парку, що затверджується Мінприроди України [6, с. 346].

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами та об'єктами вилучаються з господарського використання і надаються національним природним паркам у порядку, встановленому Законом України «Про природно-заповідний фонд України», Земельним, Водним кодексами та іншими законодавчими актами. До складу територій національних природних парків можуть включатися ділянки землі та водного простору інших землевласників та землекористувачів [8, с. 210].

Проте туризм, відпочинок та інші види рекреаційної діяльності на території національних природних парків певною мірою суперечать цілям і завданням охорони природи, а саме знищення окремих видів тваринного та рослинного світу, в тому числі зникаючих і рідкісних, пошкодженні рослинних угруповань, пошкодженні місць проживання та розмноження тварин тощо. Слушною є думка Н. Забеленої, що національні природні парки мають одну дуже суттєву відмінність від інших рекреаційних територій, а саме: національні природні парки можуть компенсувати нестачу рекреаційних ресурсів або повніше їх розкривати шляхом спеціальної організації порядку відвідування. Відвідування повинно

організовуватись за спеціальними маршрутами, так званими «еколого-пізнавальними стежками», відповідно з врахуванням можливостей конкретного парку. На відміну від національних природних парків в рекреаційних зонах переважає вільне пересування [9, с. 14].

Неодмінною умовою рекреаційної діяльності, що здійснюється на території національних природних парків, є суворі організація та контроль. Відповідно, організований та контрольований туризм, відпочинок і інші види рекреаційної діяльності – це, в першу чергу, додержання режиму охорони природних комплексів та об'єктів, і проявляється він в обмеженнях переміщень туристів територією національних природних парків у відповідності до гранично допустимих антропогенних навантажень, що не завдаватимуть шкоди навколишньому природному середовищу. Відвідування повинно організовуватись у відповідності до норм гранично допустимого навантаження на кожен рекреаційний об'єкт та з урахуванням можливостей конкретного національного природного парку. При цьому, туризм організовується виключно за спеціальними маршрутами (провідна роль повинна належати маршрутно-пізнавальному туризму). Частково до механізму регулювання потоку туристів на території національного природного парку, можна віднести і надання платних послуг. Зокрема, в грудні 2000 року Кабінет Міністрів України своєю постановою затвердив перелік платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду [10]. Дана постанова закладає нормативно-правові засади впровадження механізму фінансово-економічного регулювання і стимулювання розвитку цілої рекреаційно-туристичної галузі, особливо екологічного туризму.

Правова охорона національних природних парків є частиною охорони особливо охоронюваних природних територій та об'єктів. Основою правової охорони національних природних парків є право як сукупність норм, яке визначає її цілі, межі та методи. Проте правова охорона, окрім заходів, які безпосередньо пов'язані з правом, включає також організаційні, виховні та інші заходи. Правова охорона здійснюється шляхом встановлення правил і норм щодо збереження,

відтворення, охорони і раціонального використання національних природних парків. Крім того, право, здійснюючи вплив на охорону національних природних парків, створює відносини, які безпосередньо не впливають з вимоги раціонального їх використання, наприклад, комплекс заходів відповідальності за порушення правового режиму цих парків, залучення громадськості до їх охорони тощо.

Правову охорону національних природних парків можна розглядати у широкому і вузькому значенні. У вузькому значенні вона полягає у забороні чи обмеженні користування окремими ділянками національних природних парків, тобто виділення певних зон. У широкому розумінні правова охорона національних природних парків є процесом, який здійснюється щодня, і полягає у регулюванні відносин, пов'язаних з раціональним використанням, відтворенням і охороною національних природних парків.

Щодо поняття правової охорони, то в літературі з цього приводу існують різні погляди. Ю.С. Шемшученко розглядає правову охорону навколишнього середовища як «систему державних і громадських заходів щодо управління цілеспрямованою організацією цього середовища, збереження природного комплексу і раціонального використання природних ресурсів з метою безперервного розвитку народного господарства країни і на цій основі максимально повного задоволення матеріальних і духовних потреб людини» [11, с. 21].

Правова охорона національних природних парків є сукупністю правових норм, які мають матеріальний і процесуальний характер. Процесуальні екологічні правові норми регулюють відповідно екологічні процесуальні правовідносини. Еколого-процесуальні правовідносини в галузі охорони національних природних парків є відносно самостійними від матеріальних правовідносин у даній галузі, хоча певною мірою вони є і похідні та визначаються матеріальними правовідносинами. Слід погодитись з думкою А.П. Гетьмана про необхідність формування самостійної еколого-процесуальної галузі права з прийняттям Еколого-процесуального кодексу України [12, с. 18]. Окремі еколого-правові провадження, в тому числі і ті, що стосуються правової охорони національних природних парків, детально необхідно врегулювати шляхом

прийняття відповідних підзаконних актів.

Правова охорона національних природних парків здійснюється за допомогою певних прийомів, способів правового впливу на відносини, об'єктом яких виступають національні природні парки і направлені на раціональне використання, відтворення і захист національних природних парків. Дані прийоми і способи утворюють методи правової охорони національних природних парків. Розрізняють адміністративно-правовий та цивільно-правовий методи.

Зміст адміністративно-правового (імперативного, владного) методу полягає в тому, що однією із сторін у правовідносинах є суб'єкт із владними повноваженнями, тобто в даному випадку виключається диспозитивність. Даний метод виражається у категоричних державних приписах суб'єктам правової охорони. Сторони правовідносин з охорони національних природних парків знаходяться у нерівному становищі, оскільки утворюються відносини влади і підпорядкування. У правовій охороні національних природних парків імперативний метод виражається в таких формах, як: нормування, експертиза, лімітування тощо. Тобто він охоплює надання дозволів, санкціонування діяльності, погодження вчинення певних дій, обмеження у діяльності, заборону вчинення певного роду діяльності.

Цивільно-правовий метод правової охорони базується на рівності сторін у правовідносинах. Сторони правовідносин виступають зазвичай як рівноправні суб'єкти, незалежні один від одного. При укладенні угоди між собою вони самі встановлюють свої права і обов'язки в рамках, передбачених законом. Тобто нормативно-правовий акт визначає лише межі їхньої можливої поведінки.

Охорона національних природних парків в широкому розумінні означає постійне втілення в життя заходів як правового, так і організаційного, екологічного, технічного, виховного характеру.

На нашу думку, ефективність правової охорони національних природних парків, особливо залежить від рівня екологічної культури і виховання. Визначає екологічну культуру екологічна свідомість, яка передбачає не лише засвоєння екологічних норм, але й використання їх у

своїй діяльності. Тому серед природоохоронних засобів у сфері організації, охорони та використання національних природних парків, слід окремо виділяти екологічне просвітництво. Адже чинне природоохоронне законодавство України серед основних завдань національних природних парків виділяє проведення екологічної освітньо-виховної роботи [5].

Для національних природних парків характерною є неформальна екологічна освіта, що носить просвітній характер, формує екологічну свідомість і культуру людей. Зміст еколого-просвітньої діяльності національних природних парків повинен бути спрямований на формування особистості з екологічною світоглядною установкою на дотримання норм екологічно грамотної поведінки і виконання практичних дій щодо захисту навколишнього природного середовища.

Характеристика правової охорони була б неповною, якщо не згадати про економічні засоби забезпечення організації та функціонування національних природних парків, економічне стимулювання їх охорони. Важливість охоронних заходів економічного характеру в галузі охорони, відтворення та використання національних природних парків полягає в тому, що вони забезпечують умови залежності власних коштів установ національних природних парків від рівня їх використання та охорони, а також покликані зацікавити установи і організації, що знаходяться на території національних природних парків у їх раціональному використанні та охороні. Економічні засоби забезпечення організації і функціонування національних природних парків закріплені у розділі 6 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [5], а саме: економічного обґрунтування організації та розвитку національних природних парків; економічної оцінки їх територій та об'єктів, ведення їх кадастру; диференційованого визначення джерел і нормативів фінансування організації та функціонування національних природних парків; надання відповідним підприємствам, установам та організаціям, що забезпечують функціонування національних природних парків, податкових та інших пільг; компенсації у встановленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про національні природні парки.

Одним із основних елементів правового забезпечення охоронного

режиму національних природних парків є юридична відповідальність, котра проявляється в обов'язку виконувати певні приписи і нести несприятливі наслідки, що настають для порушника цих вимог.

Основним нормативним актом, який регулює порядок обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної природно-заповідному фонду, є постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 541 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд» [13]. Цією постановою затверджено такси для обчислення розміру відшкодування шкоди природним комплексам територій та об'єктів природно-заповідного фонду внаслідок: незаконної рубки або пошкодження деревних видів рослин і таких, що мають здерев'яніле стебло, до ступеня припинення росту; пошкодження деревних видів рослин і таких, що мають здерев'яніле стебло, до ступеня неприпинення росту; знищення або пошкодження лісових культур, молодняку природного походження; знищення або пошкодження трав'яного покриву; незаконного збору (або знищення) дикорослих нижчих і вищих трав'янистих рослин, їх квітів і плодів, ягід, горіхів, лікарської та технічної сировини, живиці та інших деревних соків, лісової підстилки, другорядних лісових матеріалів, грибів; незаконного добування чи знищення тварин, пошкодження або знищення їх жител, місць перебування і розмноження; самовільного використання їх земель; знищення або пошкодження інформаційно-охоронних та інших знаків; знищення або пошкодження осушувальних каналів, дренажних і протиерозійних систем, шляхів, рекреаційних об'єктів та інших споруд тощо.

Розміри заподіяної шкоди, згідно з цими таксами, обчислюються в гривнях. Слушною є думка О.М. Ковтун, яка зазначає, що це не зовсім зручно, враховуючи можливість інфляційних процесів у країні. Тим більше, що у решті такс екологічного характеру, які діють сьогодні в Україні, розмір заподіяної шкоди обчислюється або у мінімальних розмірах заробітної плати, або у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян. Такий різнобічний підхід у виборі одиниці обчислення шкоди негативно впливає на практику застосування відповідних такс, створює

перешкоди при підрахунках і ускладнює можливості порівняльного аналізу. Очевидно, система обчислення розміру шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, потребує уніфікації, головним компонентом якої є вибір єдиної одиниці її обчислення [14, с. 153-154].

Дана постанова затверджує такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної неправомірними діями в заповідній та рекреаційних зонах, і не поширюється на господарську зону національних природних парків.

Отже, цивільно-правова відповідальність за порушення в сфері охорони і використання національних природних парків, настає у формі майнової, матеріальної відповідальності і носить компенсаційний характер, оскільки спричинену шкоду неможливо реально підрахувати і повністю відшкодувати.

Проте відшкодування шкоди завданої національному природному парку не виключає питання про притягнення винних осіб до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності.

Таким чином, варто зазначити, що особливість юридичної відповідальності за порушення правового режиму національних природних парків полягає в тому, що при притягненні порушників до відповідальності необхідно керуватися як загальними положеннями, які регулюють цивільно-правову, кримінально-правову, адміністративну, дисциплінарну відповідальність, так і спеціальними нормами, в сфері охорони і використання національних природних парків. Норми різних галузей права повинні забезпечувати комплексний підхід до охорони національних природних парків і встановлення юридичної відповідальності за порушення їх правового режиму.

Відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд закріплена у статті 64 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [5]. В ній міститься невичерпний перелік порушень закону, за які передбачено дисциплінарну, адміністративну, цивільну або кримінальну відповідальність. Зокрема, відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд несуть особи, винні у: нецільовому використанні територій та об'єктів природно-заповідного фонду, порушенні вимог проектів створення та організації

територій природно-заповідного фонду; здійсненні в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, їх охоронних зон забороненої господарської діяльності; організації на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, в їх охоронних зонах господарської діяльності без попереднього проведення екологічної експертизи або з порушенням її висновків; невжитті заходів щодо попередження і ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на території та об'єкти природно-заповідного фонду; порушенні строків і порядку розгляду клопотань про створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду; порушенні вимог щодо використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду; перевищенні допустимих хімічних, фізичних, біологічних та інших впливів і антропогенних навантажень, порушенні вимог наданих дозволів на використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду; псування, пошкодженні чи знищенні природних комплексів територій та об'єктів природно-заповідного фонду та зарезервованих для включення до його складу; самочинній зміні меж, відведенні цих територій та об'єктів для інших потреб.

Однак, деякі з цих видів правопорушень (наприклад, порушення строків і порядку розгляду клопотань про створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду) не закріплені в жодному спеціальному нормативному акті, ні в Кримінальному Кодексі України, ні в Кодексі України про адміністративні правопорушення. Тобто, відсутня формальна підстава для притягнення до відповідного виду відповідальності у випадку вчинення такого правопорушення.

Зокрема, Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення адміністративної відповідальності у вигляді штрафу» від 7 лютого 1997 року розміри адміністративних штрафів підвищено. При цьому максимальний розмір такого штрафу за порушення законодавства про природно-заповідний фонд становить вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян для громадян, а для посадових осіб – десять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. На наше переконання, таке підвищення є недостатнім для ефективного впливу на правопорушників, враховуючи неоціненне

значення особливо охоронюваних територій та об'єктів як для теперішніх, так і майбутніх поколінь.

До прикладу, хотілось б навести досвід сусідньої держави щодо вирішення питання про охорону національних природних парків в Республіці Польщі. В цій державі основним законом, що регулює використання та захист довкілля, є Закон «Про охорону природи» від 2004 року. Відповідно до 6 розділу згаданого закону виділяють різні об'єкти захисту, зокрема: національні парки, заповідники, ландшафтні парки, краєвиди охоронюваних територій, «Натура 2000», пам'ятки природи тощо. Для кожного з них законом передбачено особливості їх використання та охорони. Щодо національних парків, то вони, як правило, займають великі площі (не менше 1000 га), які не змінюють природну цінність об'єктів довкілля і охороняються відповідно з особливостями ландшафту. На території національних парків допускається здійснення наукових, освітніх, культурних, відпочинкових і спортивних цілей та задоволення естетичних потреб. Проте встановлені певні обмеження для проведення певних електричних ліній тощо. Національні парки створюються відповідно до прийнятого Радою Міністрів розпорядження про заснування парку, присвоєння йому власної назви, визначенні розмірів тощо. Повноваження щодо координації і контролю належать міністру, компетентному з питань захисту навколишнього природного середовища, що виконує свої завдання в рамках Krajowy Zarząd Parków Narodowych.

Один з найстаріших національних парків в світі – Єллоустонський національний парк, створений в США в 1872 році. Найбільш старший Польський національний парк – це Національний парк Tatrzań лижний. В даний час в Польщі є 23 національні парки, які займають площу близько 1% території країни [15, с. 78].

Література

1. Національна стратегія зміцнення фінансової стійкості природоохоронних територій України / Глобальний екологічний фонд; Програма розвитку ООН в Україні; Державна служба заповідної справи Мінприроди України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cbd.int/database/attachment>.

2. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова

Верховної Ради України від 05.03.1998. № 188/98. – Голос України. – 1998. – № 64 (04.04.1998).

3. Про Основні засади державної екологічної політики України на період до 2020р.: Закон України від 21.12.2010р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 48. – Ст. 230.

4. Вітальне слово міністра М. Злочевського із Днем працівника природно-заповідної справи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/content/article/8672>.

5. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.

6. Екологічне право України. Особлива частина [текст]: навч. посіб. / О.М. Шуміло (кер. авт. кол.). В.А. Зуєв, І.В. Бригадир та ін.. – К.: Центр учбової літератури. – 2013. – 432с.

7. Природные национальные парки Украины / П. Т. Яценко, Е. М. Гребенюк, Л. А. Тасенкевич и др. [Отв. ред. С. М. Стойко]. – Львов: Вища школа. - 1988. – 119с.

8. Екологічне право України: Підручник / За ред. А.П. Гетьмана. - Харків: Право, 2013. – 458с.

9. Забелина Н. Национальный парк: идея и воплощение / Н. Забелина // Охота и охотничье хозяйство. – 1988. – №1. – Ст. 14–15.

10. Про внесення змін до перелік платних послуг, які можуть надаватись бюджетними установами природно-заповідного фонду: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2003 року № 827. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/174-2013-п>

11. Шемшученко Ю.С. Организационно-правовые вопросы охраны окружающей среды в СССР/Ю.С. Шемшученко.– К.: Наукова думка, 1976. – 276 с.

12. Гетьман А.П. Еколого-процесуальна правова теорія: проблеми становлення і розвитку: автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06. / А.П. Гетьман. – Харків, 1995. – 31с.

13. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд: постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 541. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/198-2013-п>

14. Ковтун О. М. Деякі аспекти юридичної відповідальності за порушення законодавства про природно-заповідний фонд України / О.М. Ковтун // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок. – 2001. – № 3 (12). –с. 153 – 157.

15. Polskie prawo ochrony przyrody Janina Ciechanowicz-McLean, Krzysztof Biernat, Paweł Mierzejewski, Diana Trzcińska Centrum Doradztwa i Informacji Difin, 2006 r. (ss. 263).

Анотація

Басай В.Д. Охорона національних природних парків. – Стаття.

У даній статті здійснено аналіз правового регулювання механізму охорони

окремого об'єкту природно-заповідного фонду, зокрема національних природних парків, та проаналізовано особливості обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної природно-заповідному фонду України.

Ключові слова: національні природні парки, особливо охоронювані території та об'єкти, охоронний режим, заповідна діяльність, рекреаційна діяльність, відшкодування шкоди національним природним паркам.

Аннотація

Басай В.Д. Охрана национальных природных парков. – Стаття.

В данной статье проводится анализ правового регулирования механизма охраны отдельного объекта природно-заповедного фонда, а именно национальных природных парков, и анализируются особенности подсчета размера компенсации ущерба, причиненного природно-заповедному фонду Украины.

Ключевые слова: национальные природные парки, особо охраняемые территории и объекты, охранный режим, заповедная деятельность, рекреационная деятельность, компенсация ущерба национальным природным паркам.

Summary

Basay V.D. Protection of national wildlife parks. – Article.

This article analyses the legal regulation of the mechanism of security of separate objects of national wildlife park fund, in particular national wildlife parks and the peculiarities of calculation of the amount of redress of damage caused to the national wildlife parks of Ukraine.

Keywords: national wildlife parks, specially protected areas and objects, protective regulation, reserve activity, recreational activity, state administration in the sphere of protection, organization, and usage of national wildlife parks.

УДК 349.6

В. О. Джуган

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного та
господарського права і процесу
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ОСОБЛИВО ЦІННИХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

Стан земельного фонду України, в тому числі особливо цінних земель є дуже важливим. Землеохоронне значення особливо цінних земель важко переоцінити. Щодо цих земель встановлені обмеження у господарській діяльності, ведеться облік особливо цінних земель при плануванні економічної політики держави. Впродовж останніх двох десятиліть ситуація з особливо цінними землями мала тенденцію до подальшого погіршення. На сьогодні сільськогосподарське виробництво в Україні ведеться на особливо цінних землях, загальна площа яких становить 14,9 млн. га або 36 % від площі сільськогосподарських угідь, у тому числі у складі орних земель їх налічується 43,7 %. Спостерігається значна різниця часток особливо цінних земель у загальній площі ріллі за різними областями – від 2,3 % у Луганській області до 79,8 % у Полтавській області. Відбувається скорочення рівня гумусу в чорноземах (від 3,5 у 1991 році до 3,2 % до 2013 році), посилилось бактеріальне забруднення [1].

Землекористувачами дуже часто не виконуються вимоги спеціального режиму використання та забудови особливо цінних земель, зокрема, земель історико-культурного призначення. Недостатня систематизація земельного законодавства у цій сфері призводить до вчинення правопорушень, які вимагають застосування заходів з їх усунення та притягнення винних осіб до відповідальності. Тому, не зважаючи на сформовану законодавчу базу, актуальність теми дослідження не викликає сумніву.

Окремі питання правового регулювання використання особливо цінних земель досліджували такі українські вчені-правознавці у галузі екологічного права: В.І. Андрейцев, Г.В. Анісімова Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова, Ю.О. Вовк, А.П. Гетьман, В.І. Гордєєв, І.І. Каракаш, Т.Г. Ковальчук, М.В. Краснова, Н.Р. Малишева, А.М. Мірошніченко, В.Л. Мунтян, В.В. Носік, О.М. Пащенко, О.О. Погрібний, В.К. Попов, С.В. Разметаєв, Л.В. Ришкова, В.І. Семчик, А.К. Соколова, Н.І. Титова, В.І. Федорович, В.О. Чуйков, Ю.С. Шемшученко, В.С. Шахов, М.В. Шульга,

В.В. Янчук та інші.

Поняття «особливо цінні землі» вперше було вжито у Земельному кодексі України 2001 року. На сьогодні цей кодекс до складу особливо цінних земель включає: а) чорноземи нееродовані несолонцюваті на лесових породах; лучно-чорноземні незасолені несолонцюваті суглинкові ґрунти; темно-сірі опідзолені та чорноземи опідзолені на лесах і глеюваті; бурі гірсько-лісові та дерновобуроземні глибокі і середньоглибокі; дерново-підзолисті суглинкові ґрунти; коричневі ґрунти Південного узбережжя Криму; дернові глибокі ґрунти Закарпаття; б) торфовища з глибиною залягання торфу більше одного метра і осушені незалежно від глибини; землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів; в) землі, надані в постійне користування НВАО «Масандра» та підприємствам, що входять до його складу; землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів; г) землі природно-заповідного фонду; землі історико-культурного призначення (ст. 150) [2].

Слід відзначити, що наявні проблеми правового регулювання складу особливо цінних земель, які характерні для земель, наданих в постійне користування НВАО «Масандра» та підприємствам, що входять до його складу; земель дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів (в). Згідно з ч.1 ст. 46 ЗК України, до цих земель належать земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу наукову цінність [2]. На жаль, законом не встановлено правових ознак, яким повинен відповідати об'єкт, що має особливу наукову цінність.

Згідно з ч. 3 ст. 22 ЗК України, землі сільськогосподарського призначення передаються у власність та надаються в користування сільськогосподарським науково-дослідним установам та навчальним закладам, сільським професійно-технічним училищам та загальноосвітнім школам – для дослідних і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду ведення сільського господарства.

Згідно з ст. 14 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» створено Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання [3]. На виконання цього закону Кабінетом Міністрів України затверджено постанову «Про затвердження Положення про порядок визначення наукових об'єктів, що становлять національне

надбання» від 18.02.97 р. № 174 [4], яким наведено визначення наукового об'єкта, що становить національне надбання як унікального об'єкта, що не піддається відтворенню, втрата або руйнування якого матиме серйозні негативні наслідки для розвитку науки та суспільства. До таких об'єктів можуть бути віднесені, зокрема, природні території та об'єкти, штучно створені об'єкти природно-заповідного фонду, що потребують підтримки, не передбаченої Законом України «Про природно-заповідний фонд» [5].

Щодо особливо цінних земель природно-заповідного фонду (п. г ст. 150) слід відмітити, що чинний Земельний кодекс України не відносить до земель іншого природоохоронного призначення земельні ділянки водно-болотних угідь (ст. 46), але в той же час ст. 164 цього кодексу закріплює положення про те, що збереження природних водно-болотних угідь поряд з іншими заходами становить зміст охорони земель [2]. Проведення організаційно-правових заходів передбачено Постановою Кабінету Міністрів України «Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України» від 12 травня 1997 р. № 439, а саме: проведення інвентаризації водно-болотних угідь національного, регіонального і місцевого значення, розроблення і вжиття заходів щодо їх охорони та відновлення, здійснення заходів щодо збереження цінних болотних масивів, передусім у регіоні Полісся [6].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 рр.» від 22 вересня 2004 р. № 675 передбачено вжиття заходів зі збереження об'єктів рослинного та тваринного світу, їхніх угруповань та комплексів, екосистем і складових структурних елементів екомережі, зокрема болотних і заплавних екосистем [7].

Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» вказує на посилений державний контроль за збереженням водно-болотних угідь, бо він покладений на уповноважений орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів у сфері державного контролю за додержанням вимог законодавства України про охорону земель [8].

Доцільно виділяти особливо цінні землі сільськогосподарського

призначення та особливо цінні землі несільськогосподарського призначення. До складу перших повинні належати земельні ділянки, вкриті ґрунтами, визначеними ч. 1 ст. 150 ЗК України, земельні ділянки дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів; до складу других, відповідно, повинні належати землі історико-культурного призначення, природно-заповідного фонду тощо [2].

Межі особливо цінних земель сільськогосподарського призначення слід розширити та включити меліоровані землі до їх складу. Закон України «Про меліорацію земель» визначає меліоровані землі як угіддя, на яких здійснено комплекс меліоративних заходів відповідно до затвердженої в установленому порядку проектної документації (ст. 1) [9]. Однак правовий режим меліорованих земель носить досить суперечливий характер. Зокрема, ч. 2 ст. 22 Земельного кодексу України до земель сільськогосподарського призначення відносить сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги) і несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полежахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесено до земель лісового фонду, землі під господарськими будівлями і дворами, землі тимчасової консервації тощо) [2]. Отже, до вказаних видів сільськогосподарських угідь меліоровані землі не входять і меліоровані землі «випали» з видів угідь у вказаному кодексі.

Спеціальні норми, присвячені охороні меліорованих земель, передбачені Наказом Міністерства аграрної політики України «Про затвердження Положення про моніторинг ґрунтів сільськогосподарського призначення» від 26 лютого 2004 р. № 54 [10], Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку збирання, використання, поширення інформації про опустелювання та деградацію земель» від 19 липня 2006 р. № 998 [11], Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19 вересня 2007 р. № 1158 [12]. Отже, держава надає особливе значення меліорованим землям, вони є важливою складовою земель сільськогосподарського призначення, а доцільність їх віднесення до особливо цінних земель сільськогосподарського призначення обумовлена необхідністю недопущення скорочення їх площ.

Кожен із вказаних складових видів особливо цінних земель має свою специфіку правового регулювання їх використання та охорони. Але вони мають і спільні риси, до яких належать: особливий порядок охорони; використання переважно публічно-правових засобів регулювання суспільних відносин щодо них; особливий порядок створення; визначення їх правового режиму індивідуально щодо кожної території; заборона діяльності, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно вплинути на природні лікувальні властивості цих земель; зонування територій; обмеження цивільного обігу зазначених земель та розташованих на них об'єктів; особливий порядок охорони, зокрема, особливий порядок вилучення.

Особливо цінні землі можуть перебувати у будь-якій формі власності та у будь-якому виді природокористування. Однак стосовно користування особливо цінними землями та його припинення існує ряд обмежень. Так, припинення права постійного користування земельними ділянками особливо цінних земель, визначених у пунктах в) і г) ч. 1 ст. 150 ЗК України, з підстави добровільної відмови від користування ними або шляхом їх вилучення здійснюється за погодженням з Верховною Радою України; вилучення особливо цінних земель, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, проводиться Верховною Радою України за поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, Київської і Севастопольської міських рад [2]. Встановлення такого особливого порядку припинення користування та вилучення (викупу) особливо цінних земель відображає забезпечення їх підвищеної охорони та недопущення необґрунтованого вилучення.

Згідно зі ст. 140 ЗК України, відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб визначено як підставу припинення права власності на землю (п. г). Зазначена підстава передбачена як примусове припинення прав на земельну ділянку згідно зі ст. 143 цього кодексу. Можливість вилучення (викупу) особливо цінних земель передбачено як виняток, тому потребує з'ясування цілей вилучення (викупу), визначених ч. 3 ст. 150 ЗК України [2].

Інтереси суспільства у вилученні (вкупі) особливо цінних земель

повинні перевищувати інтереси у їх збереженні. Тому постає необхідність з'ясування, чи дійсно цілі, визначені ч. 3 ст. 150 ЗК України, відповідають зазначеному критерію. Проте необхідність збереження площ особливо цінних земель вимагає уточнення та конкретизації цілей вилучення (викупу), оскільки зміст норми не дає чіткого уявлення про те, чи підпадає будівництво доріг, ліній електропередачі та зв'язку, трубопроводів, осушувальних і зрошувальних каналів, геодезичних пунктів тощо під об'єкти загальнодержавного значення або будівництво об'єктів загальнодержавного значення та виступає самостійною підставою вилучення таких земель.

Тому перелік об'єктів загальнодержавного значення має бути чітко визначеним на законодавчому рівні. Потребує законодавчого визначення перелік об'єктів соціально-культурного призначення. Так, відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про недопущення закриття об'єктів соціально-культурного призначення в сільській місцевості» від 6 вересня 2005 р. № 2794-IV, до таких об'єктів належать школи, клуби, фельдшерсько-акушерські пункти, дільничні лікарні, інші об'єкти [13].

Недоцільним є також вилучення (викуп) особливо цінних земель для будівництва житла, оскільки особливо цінні землі займають невеликий відсоток від площі всіх земель України.

Ст. 150 ЗК України встановлено особливості вилучення та викупу земельних ділянок особливо цінних земель для суспільних потреб, а ст. 151 – порядок погодження питань, пов'язаних з вилученням (викупу) та вибором земельних ділянок.

Слід зазначити, що вилучення земельних ділянок особливо цінних земель для суспільних потреб не завжди означає зміну форми власності на земельну ділянку [2]. Характерною ознакою викупу земельної ділянки особливо цінних земель виступає припинення права власності одного суб'єкта (фізичної або юридичної особи) та виникнення права власності у відповідній територіальній громаді або держави.

Отже, викуп земельної ділянки повинен здійснюватись за кошти та клопотанням відповідної територіальній громаді або органу державної влади, в інтересах якої здійснюється викуп. Ст. 151 ЗК України передбачено, що якщо вилучення (викуп) земельних ділянок провадиться

за погодженням Верховної Ради України, що є обов'язковим при вилученні (викупі) земельних ділянок особливо цінних земель, відповідні органи державної влади або органи місцевого самоврядування готують свої висновки і подають матеріали вибору місця розташування земельної ділянки до Кабінету Міністрів України, який розглядає ці матеріали і подає їх до Верховної Ради України (ч. 8). При цьому клопотання відповідних органів місцевого самоврядування повинно попередньо розглядатись Кабінетом Міністрів України, а погодження викупу земельної ділянки особливо цінних земель Верховною Радою України повинно відбуватись з урахуванням висновків та пропозицій Кабінету Міністрів України [2].

Правовою підставою для вилучення (викупу) земельної ділянки особливо цінних земель є наявність суспільної потреби або суспільної необхідності. Згідно з ч. 5 ст. 151 ЗК до клопотання про вибір місця розташування земельних ділянок додають обґрунтування необхідності вилучення (викупу) та/або відведення земельної ділянки [2]. Варто було б документально підтвердити та обґрунтувати наявність самої суспільної потреби у викупі земельної ділянки особливо цінних земель та документально підтвердити відсутність можливостей розміщення об'єкта на землях, що не входять до складу особливо цінних або доцільність у викупі саме цієї земельної ділянки. Кодексом встановлено, що особи, зацікавлені у вилученні (викупі), виборі земельних ділянок зобов'язані погодити відповідні матеріали, враховуючи комплексний розвиток територій, який би забезпечував нормальне функціонування на цій ділянці і прилеглих територіях усіх об'єктів та умови проживання населення і охорону довкілля (ст. 15) [2].

Невід'ємним етапом викупу земельної ділянки особливо цінних земель є попередження власника земельної ділянки про її майбутній викуп органом, який прийняв рішення про викуп земельної ділянки. Ст. 150 ЗК України не вказує, коли власник земельної ділянки особливо цінних земель повинен бути попереджений про прийняте рішення [2].

Отже, власник земельної ділянки особливо цінних земель повинен бути попереджений після погодження цього питання Парламентом та не

пізніше ніж за рік до запланованого викупу. Але законодавством не встановлено, який документ підтверджує повідомлення власника, а лише встановлена письмова форма повідомлення та які відомості повинні в ньому міститися. В свою чергу, отримання власником відповідного повідомлення не є попередженням про викуп земельної ділянки, оскільки згоду власника в добровільному або судовому порядку ще не отримано. Доцільно відобразити у повідомленні про викуп земельної ділянки особливо цінних земель таких відомостей: 1) відомості про об'єкт та обґрунтування суспільної потреби; копії матеріалів погодження місця розташування об'єкта; 2) відомості про орган державної влади або орган місцевого самоврядування, який виступає ініціатором викупу (повна назва, місце знаходження, посадова особа, до якої можна звернутись, контактні телефони); 3) докладно викладені умови викупу земельної ділянки, в тому числі викупну ціну та порядок і строки її виплати; 4) пропозиція про укладання договору купівлі-продажу та роз'яснення права на оскарження викупної ціни земельної ділянки в судовому порядку; 5) пропозиція скоротити річний строк у разі погодження на пропозицію.

Оскільки йдеться про примусове припинення права приватної власності, то у власника земельної ділянки особливо цінних земель повинна бути законодавчо закріплена можливість оскаржити у судовому порядку не лише ціни викупу земельної ділянки, а й наявність відповідної суспільної потреби саме в цій земельній ділянці. Таке оскарження можливе лише за умови, якщо власник буде проінформований із зазначених питань. Тому відомості про об'єкт та обґрунтування суспільної потреби обов'язкові для зазначення в повідомленні.

Ст. 351 ЦК України встановлено, що право власності на житловий будинок інші будівлі, споруди, багаторічні насадження може бути припинене за згодою власника в разі викупу земельної ділянки, на якій вони розміщені, для суспільних потреб чи за рішенням суду в разі її примусового відчуження з мотивів суспільної необхідності з обов'язковим попереднім і повним відшкодуванням їх вартості [14].

Збитки власників земельних ділянок, які викупувються, відшкодовуються відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та

землекористувачам» від 19 квітня 1993 р. № 284 [15]. Згідно зі ст. 157 ЗК України, відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам здійснюють фізичні та юридичні особи, органи державної влади, місцевого самоврядування, які використовують земельну ділянку [2].

Не врегульовано ЗК України питання відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва при вилученні земельних ділянок особливо цінних земель. Але це питання є актуальним, оскільки до особливо цінних земель віднесені ґрунти, найбільш цінні для сільського господарства.

Втрати сільськогосподарського виробництва необхідно відрізнити від збитків, завданих власникам земельних ділянок у разі викупу земельних ділянок для суспільних потреб. Підстави відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва та відшкодування збитків при вилученні земельних ділянок особливо цінних земель деякою мірою співпадають. Так, відшкодуванню підлягають втрати сільськогосподарських угідь як основного засобу виробництва в сільському господарстві внаслідок вилучення (викупу) їх для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом, порядок визначення яких затверджений Постановою Кабінету Міністрів України «Про розміри та Порядок відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню» від 17 листопада 1997 р. № 1279 [16].

Отже, нормативно-правове регулювання порядку використання особливо цінних земель в Україні є недосконалим. Згідно з чинним законодавством України, склад особливо цінних земель охоплює землі різних категорій та потребує розширення. Кожен з видів особливо цінних земель має свою специфіку правового регулювання. Ці землі можуть перебувати у будь-якій формі власності та у будь-якому виді користування, але при їх здійсненні існує ряд обмежень. Тому запропоновані зміни та доповнення до законодавства України, які дозволять усунути його недоліки в цій сфері.

Література

1. Щодо шляхів підвищення ефективності використання земель

сільськогосподарського призначення в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.niss.gov.ua/articles/1129/>.

2. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

3. Про наукову і науково-технічну діяльність: закон України від 13 грудня 1991 р. № 1977-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.

4. Про затвердження Положення про порядок визначення наукових об'єктів, що становлять національне надбання: постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 1997 року № 174 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/174-97-%D0%BF>.

5. Про природно-заповідний фонд України: закон України 16 червня 1992 р. № 1287-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.

6. Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України: постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 1997 року № 439 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: zakon1.rada.gov.ua.

7. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 рр.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2004 року № 675 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-2004-%D1%80>.

8. Про державний контроль за використанням та охороною земель: закон України від 19 червня 2003 року № 963-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/963-15>.

9. Про меліорацію земель: Закон України від 14 січня 2000 року №1389 - XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1389-14>.

10. Про затвердження Положення про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення: наказ Мінагрополітики 26 лютого 2004 року № 51 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0383-04>.

11. Про затвердження Порядку збирання, використання, поширення інформації про опустелювання та деградацію земель: постанова Кабінету Міністрів України від 19 липня 2006 року № 998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998-2006-%D0%BF>.

12. Крассов О. И. Юридическое понятие земельный участок / О.И. Крассов // Экологическое право. – 2004. – № 2. – С. 12–23.

13. Про недопущення закриття об'єктів соціально-культурного призначення в сільській місцевості: постанова Верховної Ради України від 6 вересня 2005 р. № 2794-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2794-iv>.

14. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний

ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

15. Про Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам: постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/284-93-%D0%BF>.

16. Про розміри та порядок відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню: постанова Кабінету міністрів України від 17 листопада 1997 року № 1279 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1279-97-%D0%BF>.

Анотація

Джуган В. О. Проблеми правового регулювання використання особливо цінних земель в Україні. – Стаття.

У статті проводиться аналіз нормативно-правових актів, які регулюють порядок використання особливо цінних земель в Україні. В результаті проведеного дослідження автор пропонує певні зміни до законодавства України з проблемних питань у цій сфері.

Ключові слова: землі, земельна ділянка, особливо цінні землі, категорії особливо цінних земель, використання особливо цінних земель.

Аннотация

Джуган В. О. Проблемы правового регулирования использования особо ценных земель в Украине. – Статья.

В статье проводится анализ нормативно-правовых актов, регулирующих порядок использования особо ценных земель в Украине. В результате проведенного исследования автор предлагает определенные изменения в законодательстве Украины по проблемным вопросам в этой сфере.

Ключевые слова: земли, земельный участок, особо ценные земли, категории особо ценных земель, использование особо ценных земель.

Summary

Dzhuhan V. O. Problems of legal regulation of the use of valuable land in Ukraine. – Article.

This article analyzes the legal acts that govern the use of valuable land in Ukraine. As a result of the study the author proposes some changes to the legislation of Ukraine on issues of concern in this area.

Key words: land, plot of land, land is particularly valuable, especially the category of land use valuable land.

УДК 349.6

Л.В. Мендик

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового,
екологічного,
земельного та аграрного права
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПОРЯДОК ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ПОРУШЕННЯМ ЛІСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Обов'язковою умовою настання юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства України є наявність шкоди. Відшкодування шкоди здійснюється незалежно від притягнення винної особи до одного з видів юридичної відповідальності, тобто сукупно. Порядок відшкодування такої шкоди може бути добровільним (позасудовим) або примусовим (судовим), а обов'язок відшкодування шкоди, заподіяної порушенням лісового законодавства України покладається на лісопорушника.

Питання відшкодування шкоди, заподіяної лісопорушеннями досліджували вчені-правознавці в галузі екологічного права: А. Б. Броніна, А. П. Гетьман, Р. К. Гусєв, І. Д. Джалілов, В. М. Завгородня, О. І. Крассов, П. В. Мельник, Є. І. Немировський, С. В. Разметаєв, В. К. Попов та інші, однак питання порядку відшкодування шкоди, заподіяної порушенням лісового законодавства містять ряд прогалин і вимагають подальшого аналізу.

В позасудовому порядку відшкодування шкоди, завданої лісопорушеннями, може проводитися добровільно, за допомогою страхування ризику її заподіяння, а також в адміністративному порядку. В адміністративному порядку вона може відшкодовуватися у випадках техногенних аварій та стихійних лих шляхом здійснення соціально-економічного захисту постраждалих осіб.

В позасудовому порядку можливе здійснення наступних дій по відшкодуванню шкоди, завданої порушенням лісового законодавства України:

1) у випадку страхування цивільно-правової відповідальності особа, яка заподіяла шкоду, у разі недостатності страхового відшкодування для повного її відшкодування зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (стаття 1194) [1];

2) звернення власника чи користувача землі лісогосподарського призначення або лісових ресурсів до юридичної чи фізичної особи, яка завдала шкоду внаслідок лісопорушення з вимогою відшкодувати таку шкоду;

3) звернення юридичної чи фізичної особи до власника чи користувача землі лісогосподарського призначення або лісових ресурсів з вимогою про відшкодування шкоди, завданої їм визначеним природним об'єктом;

4) звернення фізичних чи юридичних осіб до спеціально уповноважених органів у галузі охорони навколишнього природного середовища або до природоохоронної прокуратури з проханням про захист їх порушених прав, тобто про можливість відшкодування завданої їм лісопорушеннями шкоди.

У судовому порядку її відшкодування здійснюється за рішенням суду загальної юрисдикції або господарського суду у позовному порядку у відповідності до затверджених такс обчислення розміру шкоди, а при їх відсутності за фактичними затратами порушеного стану лісів та навколишнього природного середовища з врахуванням реальних збитків та упущеної вигоди. Згідно з статтею 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», кожен громадянин України має право на подання до суду позовів до державних органів, юридичних осіб і громадян про відшкодування шкоди, завданої їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на довкілля. Аналогічні права мають спеціально уповноважені органи державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, громадські об'єднання та органи прокуратури, які можуть

звертатися до суду про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті порушення екологічного законодавства та про припинення екологічно небезпечної діяльності (статті 20, 21, 37) [2]. В такому порядку питання про вибір способу відшкодування шкоди покладається на суд. Статтею 1192 Цивільного кодексу України встановлено, що враховуючи обставини справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди його майну, відшкодувати її в натурі або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі [1].

Перед вирішенням справи в судовому порядку проводиться досудова стадія, яка полягає у підготовці справи про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням лісового законодавства України, до суду. Ця стадія включає 5 етапів:

- 1) виявлення факту заподіяння шкоди внаслідок лісопорушення;
- 2) визначення розміру заподіяної лісопорушенням шкоди;
- 3) встановлення особи, яка заподіяла шкоду;
- 4) звернення до правопорушника з вимогою про добровільне відшкодування шкоди, завданої лісопорушенням;
- 5) збирання та закріплення необхідних доказових матеріалів та подання позову до суду.

Лісопорушення виявляють, в першу чергу, працівники державної лісової охорони, лісової охорони інших постійних лісокористувачів, інспектори, державної екологічної інспекції, спеціалістами державних управлінь охорони навколишнього природного середовища.

При виявленні позадоговірного лісопорушення вказані особи складають акт про лісопорушення, а у випадку виявлення договірного лісопорушення – протокол, що додається до позовної заяви.

Акт про лісопорушення також повинен містити всі необхідні умови лісопорушення (відомості про лісопорушника, дата і місце вчинення лісопорушення, групу лісів, у якій було вчинене лісопорушення, чи вилучена незаконно добута продукція лісу, її вартість за таксами, встановленими Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження розміру такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» від 23 липня 2008 р. № 665 [3] та інші). Акт огляду підписується особою, яка виявила лісопорушення та лісопорушником, а при його

відсутності або у разі його відмови від підпису про це робиться відмітка.

Форма протоколу при договірному лісопорушенні не визначена Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Санітарних правил в лісах України» від 27 липня 1995 р. № 555, а тому на практиці використовується форма протоколу, визначена додатком 7 до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил відпуску деревини на пні в лісах України» від 29 липня 1999 р. № 1378, яка втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» від 23 травня 2007 р. № 761. Отже, питання оформлення договірних лісопорушень у діючому законодавстві України не врегульоване. На нашу думку, його можна вирішити, шляхом закріплення у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Санітарних правил в лісах України» від 27 липня 1995 р. № 555 окремим додатком форму протоколу про порушення Санітарних правил в лісах України. У такому протоколі необхідно зазначати дату, місце складання, відомості про особу, яка його складає, про представника лісогосподарської організації, свідків, у присутності яких він складається, відомості про лісопорушника, місце, дата, склад лісопорушення, сума майнового стягнення, пояснення лісопорушника.

У випадку порушення Санітарних правил в лісах України складається також акт огляду порушення цих правил, причому порядок такого огляду і форма цього акту також не визначена Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Санітарних правил в лісах України» від 27 липня 1995 р. № 555, тому використовуються положення Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил відпуску деревини на пні в лісах України» від 29 липня 1999 р. № 1378 (пункт 61 та додаток 6), яка втратила чинність. Пропонуємо врегулювати дане питання, а саме закріпити порядок проведення огляду місць лісопорушень та форму акту його проведення у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Санітарних правил в лісах України» від 27 липня 1995 р. № 555.

Крім того, у діючому законодавстві України немає нормативно-

правового акта, який би регулював порядок зібрання, оформлення та подачі доказів до суду про заподіяння шкоди, завданої порушенням лісового законодавства. Тому при оформленні акта про лісопорушення заповнюється бланк, розроблений на підставі Постанови Державного комітету СРСР по лісовому господарству «Про затвердження Інструкції про порядок притягнення до відповідальності за порушення лісового законодавства» від 22 квітня 1986 р. № 1. На нашу думку, доцільно було б все ж таки прийняти новий підзаконний нормативно-правовий акт Державного комітету лісового господарства України – «Про порядок притягнення до відповідальності за порушення лісового законодавства України», який би регулював порядок притягнення до відповідальності за порушення лісового законодавства.

До позовної заяви долучаються також акти виявлення та вилучення незаконно добутої продукції лісу, пояснення лісопорушника, свідків та інші докази, що свідчать про порушення лісового законодавства України.

Спори з питань відшкодування шкоди, завданої лісопорушеннями, вирішуються в судовому порядку. Такі справи розглядаються судами загальної юрисдикції та господарськими судами, тому при їх розгляді судді керуються матеріальними нормами цивільного, цивільно-процесуального, господарсько-процесуального та екологічного законодавства України.

Підсудність справ загальним чи господарським судам у справах про відшкодування шкоди, завданої лісопорушеннями, визначається суб'єктним складом цих правопорушень. Згідно з пунктом 1 статті 15 ЦПК України, в порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів, що виникають з цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства [4]. Господарські суди вирішують господарські спори, у даному випадку вони виникають з приводу договірних лісопорушень. Статтею 1 Господарського процесуального кодексу встановлено, що юридичні особи, які займаються підприємницькою діяльністю, а також громадяни-підприємці мають право на захист своїх прав у господарському суді. У

певних визначених законом випадках до господарського суду можуть звертатися державні та інші органи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності [5]. Найчастіше, але не у кожному випадку, позивачами у справах про відшкодування шкоди, завданої лісопорушеннями, виступають державні природоохоронні та правоохоронні органи. Тому розмежування слід проводити за особою-лісопорушником. Якщо лісопорушення вчинене фізичною особою, то позов слід подавати до суду загальної юрисдикції, якщо ж воно вчинене юридичною особою, то справа підвідомча господарському суду. Підвідомчість господарському суду чітко визначена статтями 1-2 та розділом III Господарського процесуального кодексу України.

Цивільним кодексом України встановлено, що загальна позовна давність встановлюється тривалістю три роки (стаття 257), скорочений строк позовної давності становить один рік (частина 2 статті 258) [1].

Вирішуючи спори про стягнення збитків, заподіяних порушенням лісового законодавства України, суд перш за все повинен з'ясувати правові підстави покладення на винну особу зазначеної майнової відповідальності. Предметом доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої лісопорушенням виступає факт вчинення лісопорушення певною особою, її вина, розмір завданої шкоди, причинний зв'язок між діянням особи та шкідливими наслідками.

Доказом вчинення лісопорушення виступає акт про правопорушення або протокол про порушення Санітарних правил в лісах України з відповідними додатками. Суд з'ясовує також фактичні обставини справи, необхідні для її вирішення за допомогою свідчень сторін, показів свідків, письмових та речових доказів, а при необхідності й експертизи.

Для суду складним залишається питання про те, яке лісопорушення було вчинене (договірне чи позадоговірне) і який акт слід застосовувати при обчисленні розміру заподіяної шкоди. Відмежовуючи такі види лісопорушень, необхідно керуватись постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» від 23.07.2008 р. № 665 та постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Санітарних правил в лісах

України» від 27.07.1995 р. № 555. З аналізу Санітарних правил в лісах України слідує, що лісопорушником договірною зобов'язання може бути підприємство, установа, організація чи громадянин, який веде лісове господарство, тобто законний лісокористувач. У решті випадків можна говорити про позадоговірне лісопорушення, шкода за яке розраховується відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу».

Після визнання судом факту вчинення лісопорушення суд перевіряє розрахунок суми заподіяної шкоди, вказаної у акті про лісопорушення або у протоколі про порушення Санітарних правил в лісах України та виносить рішення про компенсацію завданої ним шкоди.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: [http:// zakon.gov.ua/go/435-15](http://zakon.gov.ua/go/435-15)
2. Про охорону навколишнього природного середовища від 25 червня 1991р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
3. Про затвердження розміру такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу: постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 р.. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-п>
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р.. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
5. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

Анотація

Мендик Л.В. Порядок відшкодування шкоди, заподіяної порушенням лісового законодавства. – Стаття.

У статті аналізується порядок відшкодування шкоди, заподіяної порушенням лісового законодавства України. В результаті проведеного дослідження автор пропонує певні зміни до законодавства України з питань порядку відшкодування шкоди, заподіяної лісопорушенням.

Ключові слова: відшкодування шкоди, порушення лісового законодавства, лісопорушення.

Аннотация

Мендик Л.В. Порядок возмещения вреда, причиненного нарушением лесного законодательства. – Статья.

В статье анализируется порядок возмещения вреда, причиненного нарушением лесного законодательства Украины. В результате проведенного исследования автор предлагает определенные изменения в законодательство Украины по вопросам порядка возмещения вреда, причиненного лесонарушения.

Ключевые слова: возмещение вреда, нарушение лесного законодательства, лесонарушения.

Summary

Mendyk L.V. Order of compensation of damages caused by violation of forest legislation. – Article.

This article analyzes the order for compensation of damages caused by violation of forest laws of Ukraine. As a result of the study the author proposes some changes to the legislation of Ukraine on issues of damages caused by forest violation .

Keywords: damage compensation, violation of forest legislation, forest violation.

УДК 349.6

Н.Г. Юрчишин

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри трудового, екологічного,
земельного та аграрного права
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ЗА ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Лісові відносини не можуть існувати без належного правового регулювання, без розробки і реалізації заходів, що сприяють розвитку ефективних форм власності на ліси, правильного та ефективного проведення реформ у лісовому господарстві держави. Саме тому, особливої актуальності на сучасному етапі в Україні набувають питання удосконалення та реформування

законодавчих та нормативно-правових актів у сфері лісового господарства. В Україні формується комплекс інституційних, організаційних та управлінських засад сталого розвитку лісового господарства, які одночасно спрямовані на використання природних ресурсів, покращення якості життя та збереження довкілля. Більше того, в умовах інтенсифікації природокористування, зростання антропогенного впливу на природне середовище, зокрема на ліси, виникає потреба подальшого удосконалення їх використання, збереження, охорони і відтворення, усунення диспропорції, щодо темпів нарощування запасів лісової сировини і розмірами її експлуатації.

Ступінь наукової розробки проблеми. З'ясування питання щодо окремих аспектів організації лісового господарства за чинним законодавством України має не лише теоретичне, але й практичне значення. Оскільки тільки досконале лісове законодавство України здатне забезпечити охорону, використання і відтворення лісових ресурсів, окреслити основні напрями з питань лісозабезпечення та ефективного ведення лісового господарства в цілому. Водночас, слід наголосити на тому, що у законотворчій практиці існують певні прогалини із даного питання. Крім того, питання реформування лісового законодавства України в частині організації лісового господарства лише опосередковано досліджувалось в юридичній літературі. При цьому, окремі аспекти щодо удосконалення лісового законодавства в цілому на різних етапах становлення української держави досліджували як представники науки земельного, екологічного та природоресурсного права. Зокрема, вказані питання розглядають у своїх працях В.І. Андрейцев, А.П. Гетьман, В.В. Костицький, В.П. Непийвода, В.В. Носік, В.І. Семчик, Ю.С. Шемшученко, С.М. Шершун та інші науковці.

Постановка завдання. У зв'язку з цим, викладене зумовлює необхідність постановки в якості мети дослідження окремих аспектів організації лісового господарства за чинним законодавством України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організація лісового господарства має за мету забезпечувати правову і технічну регламентацію раціонального ведення і використання лісових ресурсів залежно від природних та економічних умов, цільового призначення, місця

розташування, породного складу лісів, а також функцій, які вони виконують. Розробка і законодавче закріплення правил, що визначають принципи і норми ведення лісового господарства, які б забезпечували досягнення стратегічних цілей національної лісової політики є одним із важливих завдань лісівничої науки. Так, лісове законодавство європейських країн формувалося історично і увібрало в себе кращі зразки і досвід ведення лісового господарства, основою якого є основний закон (кодекс або акт), що регулює лісові відносини на національному рівні. Окрім цього, країни із достатньо стабільною ринковою економікою періодично вносять доповнення та зміни у національне лісове законодавство згідно з тенденціями розвитку та вимог міжнародних угод. З цього приводу аналіз лісових кодексів Чехії, Угорщини, Німеччини, Словаччини, Латвії, Литви, Естонії, Польщі, Швеції показав, що досі немає єдиного засадничого підходу до формування лісового законодавства, однак у структурі кожного лісового закону завжди можна виділити чотири основні частини: декларативну, регулятивну, нормативну та процесуальну [1]. Здебільшого у декларативній частині нормативно-правового акту закріплені основні поняття, визначаються об'єкти і суб'єкти лісових відносин, принципи і цілі ведення лісового господарства. Натомість нормативна частина регламентує питання власне ведення лісового господарства [1].

Водночас, кодекси європейських країн визначають правила (Чехія, Польща), або забезпечення невиснажливого лісоуправління (Естонія, Латвія, Литва), або ж сприяння поєднанню біоценотичних і продуктивних функцій лісу (Угорщина) [2, с. 16].

У положеннях ст. 34 Лісового кодексу України визначено, що завданням організації лісового господарства є забезпечення правової і технічної регламентації ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку з урахуванням природних та економічних умов, цільового призначення, лісорослинних умов, породного складу лісів, а також функцій, які вони виконують [3]. Окрім цього ст. 35 кодексу визначає зміст організації лісового господарства, що безпосередньо впливає із завдань організації лісового господарства України. Його організація

передбачає: розроблення та затвердження в установленому законом порядку нормативно-правових актів з ведення лісового господарства; поділ лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій, виділення особливо захисних лісових ділянок; встановлення віку стиглості деревостанів, норм використання лісових ресурсів; проведення лісовпорядкування; ведення державного лісового кадастру, обліку лісів; ведення моніторингу лісів; проведення лісової сертифікації; здійснення інших організаційно-технічних заходів згідно з основними вимогами щодо ведення лісового господарства, визначеними законодавством [3].

В подальшому статті 63, 64 Лісового кодексу України визначають зміст ведення лісового господарства як здійснення комплексу заходів з охорони, захисту, раціонального використання та розширеного відтворення лісів і зобов'язання підприємств, установ, організацій і громадян щодо ведення лісового господарства з урахуванням господарського призначення лісів й природних умов, зокрема забезпечувати посилення водоохоронних, захисних, кліматорегулюючих, санітарно-гігієнічних, оздоровчих та інших корисних властивостей лісів з метою поліпшення навколишнього природного середовища та охорони здоров'я людей; забезпечувати безперервне, невиснажливе і раціональне використання лісових ресурсів для задоволення потреб виробництва і населення в деревині та іншій лісовій продукції; здійснювати відтворення лісів; забезпечувати підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів і збереження біотичного та іншого природного різноманіття в лісах; здійснювати охорону лісів від пожеж, захист від шкідників і хвороб, незаконних рубок та інших пошкоджень; раціонально використовувати лісові ділянки [3].

В такому випадку, перелічені завдання є вичерпними завданнями ведення лісового господарства і вони достатньо мотивовані з огляду на сучасне розуміння багатофункціонального лісівництва. Однак, не зовсім вдалим, на нашу думку, є положення про невиснажливе використання лісових ресурсів, оскільки будь-яке за обсягом використання ресурсу вже зменшує його чи виснажує, а тому у новій редакції Лісового кодексу це словосполучення варто опустити.

До того ж, враховуючи вищесказане, принципи ведення лісового

господарства визначають на засадах сталого розвитку з урахуванням природних та економічних умов, цільового призначення, лісорослинних умов, породного складу лісів, а також функцій, які вони виконують, і, загалом, широко розкривають його зміст. Виходячи з цього і визначаючи сталий розвиток як такий, що об'єднує такі складові як економічний розвиток, соціальний прогрес та охорону навколишнього середовища [4, с. 1-6], можна передбачити, що сталі методи ведення лісового господарства якраз базуються саме на них.

У цьому аспекті цікавими є лісові принципи, які були втілені у Концепції саміту в Ріо-де-Жанейро та викладені в Розділі 11 «Боротьба з обезлісненням». Після саміту у Ріо-де-Жанейро відбулося багато міжурядових ініціатив: Канадсько-Малайзійська ініціатива, Монреальський та Генсільський процеси та інші. Вказані міжурядові ініціативи свідчать про те, що лісам як важливому природному ресурсу раніше не приділялася така значна увага. Усі ці заходи були спрямовані на захист лісів й лісових ресурсів від подальшого виснаження чи, на сповільнення цього процесу.

Однак, сучасні умови ведення лісового господарства для забезпечення його екологічно сталого розвитку потребують нових удосконалених підходів і методів господарювання з урахуванням міжнародних вимог і стандартів, у тому числі в частині підтримання захисних та інших корисних функцій лісів, збереження їх біологічного різноманіття як основного чинника їх продуктивності, стійкості та стабільності розвитку, розширення мережі природно-заповідного фонду України [5].

При цьому, окремої уваги заслуговують положення лісового законодавства України щодо функціонального поділу лісів, що тією чи іншою мірою впливає на порядок та напрями ведення лісового господарства загалом.

З цього приводу, експлуатаційний напрям ведення лісового господарства проявляється у вирощування високопродуктивних, біологічно стійких штучних і природних лісостанів, що продукують максимальну кількість необхідних сортиментів високоякісної деревини

певних деревних порід. Водоохоронно-захисний напрям – у вирощуванні високопродуктивних біологічно стійких лісостанів, які максимально забезпечують водоохоронні і захисні функції лісу, стабільність режиму водних джерел і належну якість води. Рекреаційно-оздоровчий напрям – у вирощуванні та збереженні лісових насаджень і природних лісів, яким притаманні санітарно-гігієнічні захисні властивості та які забезпечують оптимальні умови для відпочинку населення і захист навколишнього природного середовища [2, с. 18].

Більше того, цікавою є наукова позиція щодо критеріїв екологічно сталого управління охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів України, що впливає на ефективне ведення лісового господарства. Таким критеріями є: підтримання, збереження і примноження продукційних властивостей лісів; підтримання належного санітарного стану та формування лісостанів, резистентних до несприятливих факторів; збереження та забезпечення захисних функцій лісів; збереження і створення належних умов для підтримання їх біологічного різноманіття; підтримання їх соціально-економічних функцій; застосування ефективних нормативно-правових, економічних та організаційних механізмів для забезпечення екологічно сталого управління галуззю [6, с. 74].

Реформування лісового господарства доцільно здійснювати на диференційованій основі, враховуючи природно-географічне та лісогосподарське районування України [7, с. 32]:

1) у лісовій зоні, Карпатах та лісостепу лісове господарство повинно бути самоокупним і сплачувати до державного бюджету фіксований лісовий податок, розмір якого повинен залежати від обсягу можливих лісозаготівель та необхідних масштабів штучного лісорозведення;

2) у степовій зоні і, частково, у горах Криму лісове господарство має бути дотаційним.

Спеціальне фінансування з державного бюджету повинно використовуватися для лісовідновлення, охорони лісу, створення спеціальних меліоративних насаджень.

Безперечно, що для забезпечення сталого ведення лісового господарства визначальними буде застосування ефективних нормативно-правових, економічних та організаційних механізмів управління галуззю.

Ключовими елементами цього критерію є удосконалення нормативно-технічної бази і структури управління галуззю та ведення лісового господарства; залучення громадськості до процесу прийняття рішень щодо управління галуззю; реалізація спеціальних освітніх програм щодо збереження лісів, підтримання їх корисних функцій і захисту біорізноманіття [8, с. 53].

Положеннями Лісового кодексу України передбачено, що нормативно-правовими актами та нормативною документацією з ведення лісового господарства регулюється, зокрема здійснення заходів щодо підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів та інших заходів з ведення лісового господарства [3]. Однак основні вимоги до ведення лісового господарства та заходів з охорони, захисту, використання та відтворення лісів затверджуються нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України. При цьому слід зазначити, що спеціальної вказівки на той чи інший нормативно-правовий акт чинний Лісовий кодекс України не містить.

Ще однією актуальною та необхідною умовою ефективного ведення лісового господарства України є покращення контролю за станом лісових ресурсів та відпуском деревини, функції здійснення якого потрібно покласти на окремі державні структури, незалежні від підприємств Державного агентства лісових ресурсів. При цьому і ведення Державного лісового кадастру теж повинно здійснюватися незалежними державними контролюючими установами.

Світова практика правового регулювання лісових відносин свідчить, що оптимальною є взаємопов'язана трирівнева структура законодавства: лісова політика – лісовий закон – правила ведення лісового господарства. Саме її необхідно прийняти за основу при подальшій розробці й удосконаленні лісового законодавства України в частині організації лісового господарства [9, с. 72]. Сталий розвиток лісового господарства також вимагає реорганізації його правової і технічної регламентації, створення економічних умов, що сукупно дозволяло б у процесі планування лісокористування нарівні з екологічними факторами враховувати мінливу кон'юнктуру ринку [10, с. 36].

Висновки і перспектива подальших розробок. Таким чином, правове регулювання організації ведення лісового господарства в Україні потребує поступового і поетапного удосконалення. Ефективна організація лісового господарства України можлива лише при вирішенні комплексу екологічних, економічних і соціальних проблем, його веденні на засадах збалансованого розвитку, підвищення ефективності лісоуправління, багатоцільового використання лісових ресурсів і корисних властивостей лісу, а також збільшення площі лісів до оптимальної.

Література

1. Полякова Л. Порівняльний аналіз лісових законів європейських країн / Л. Полякова, В. Сторожук, М. Попов та ін. // Лісовий і мисливський журнал. – 2003. – № 3-4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.lesovod.org.ua/node/179>.
2. Проблеми доступу місцевого населення до лісових ресурсів та незаконні рубки в лісах Карпат і Західного Полісся / за ред. М.В. Чернявського, І.П. Соловія, Я.В. Геніка: монографія. – Львів: Зелений Хрест, Ліга-Прес. – 2011. – 256 с.
3. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року зі змін. і доп. станом на 8 лютого 2006 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.
4. Голубець М. А. Проблеми сталого розвитку в Карпатському регіоні / М. А. Голубець // Зелені Карпати, № 1-2 (25-26). – 2007. – С. 1-6.
5. Савушик М.П. Аналіз лісового законодавства України на предмет легальності і забезпечення ефективності використання лісів і лісових ресурсів / М.П. Савушик // Програма ENPI-FLEG, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.fleg.org.ua/index.php?id=6&nocache=1&txttnews\[ttnews\]=48&cHash=9d05fe6e03405d93955c7de8818a324f](http://www.fleg.org.ua/index.php?id=6&nocache=1&txttnews[ttnews]=48&cHash=9d05fe6e03405d93955c7de8818a324f).
6. Фурдичко О.І. Заповідна справа в Україні: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О.І. Фурдичко, В.К. Сівак, В.Д. Солодкий. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 336 с.
7. Крамарець В.О. До стратегії розвитку лісового господарства України / В.О. Крамарець, Г.Т. Криницький, В.Г. Мазепа та ін. // Наукові праці ЛАНУ: зб. наук. праць. – Львів: НУ «Львівська політехніка». – 2003. – № 2. – С. 31-37.
8. Чернявський М. Законодавче регулювання у сфері незаконних рубок / М. Чернявський, В. Тарасенко // Еколого-економічні та соціальні проблеми неефективних і несталих методів ведення лісового господарства та незаконних лісозаготівель в Україні: зб. матер. Міжн. наук.-практ. конф. (Львів, 2–3 грудня 2010 р.). – Львів: Зелений Хрест, Ліга-Прес. – 2011. – С. 52-58.
9. Чернявський М. Стале ведення лісового господарства в контексті міжнародних нормативних документів / М. Чернявський, Я. Генік, О. Каспрук, Г. Бондарук, В. Тарасенко, М. Шпільчак // Еколого-економічні та соціальні проблеми неефективних і несталих методів ведення лісового господарства та незаконних лісозаготівель в Україні: зб. матер. Міжн. наук.-практ. конф. (Львів, 2–3 грудня 2010 р.). – Львів: Зелений Хрест, Ліга-

Прес. – 2011. – С. 71-76.

10. Шуваев Ю. Анализ применения лесного и смежного законодательства в России / Ю. Шуваев // Устойчивое лесопользование. – 2005. – № 1 (7). – С. 36–44.

Анотація

Юрчишин Н.Г. Окремі аспекти організації лісового господарства за чинним законодавством України. – Стаття.

Стаття присвячена розгляду окремих аспектів організації лісового господарства за чинним законодавством України. Автор робить висновок про те, що правове регулювання організації ведення лісового господарства в Україні потребує поступового і поетапного удосконалення. Ефективна організація лісового господарства України можлива лише при поєднанні комплексу екологічних, економічних і соціальних проблем.

Ключові слова: ліс, лісове господарство, лісове законодавство, лісові правовідносини, поділ лісів.

Аннотация

Юрчишин Н.Г. Отдельные аспекты лесного хозяйства по действующему законодательству Украины. – Статья.

Статья посвящена рассмотрению отдельных аспектов лесного хозяйства согласно действующего законодательства Украины. Автор делает вывод о том, что правовое регулирование организации ведения лесного хозяйства в Украине требует постепенного и поэтапного совершенствования. Эффективная организация лесного хозяйства Украины возможна лишь при сочетании комплекса экологических, экономических и социальных проблем.

Ключевые слова: лес, лесное хозяйство, лесное законодательство, лесные правоотношения, разделение лесов.

Summary

Yurchyshyn N.G. Some aspects of forestry under the current legislation of Ukraine. – Article.

Article considers some aspects of forestry under the current legislation of Ukraine. The author concludes that the legal regulation of forestry in Ukraine requires a slow and gradual improvement. Effective organization of Forestry of Ukraine is possible only with a combination of complex environmental, economic and social issues.

Keywords: forest, forestry, forestry legislation, forestry relationship, division of forests.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО;
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 34.096

Д.О. Коваль

доцент кафедри теорії
та історії держави і права
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук

**ПРОБЛЕМИ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ПРИНЦИПІВ
СУДОВОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ**

Постановка питання. У юридичній науці останніх років досліджувались, в основному, загальні питання запровадження адміністративної юстиції, проблеми визначення сутності адміністративного процесу, адміністративної юрисдикції. Такий стан дослідження проблеми становлення і розвитку адміністративної юстиції обумовлений тим, що сам інститут адміністративної юстиції та його процесуальна форма реалізації, судовий адміністративний процес, є порівняно новими проблемами для юридичної науки.

Під принципами адміністративного судочинства розуміють визначальні ідеї, згідно з якими відбувається регулювання відносин, що виникають у сфері адміністративного судочинства. Дослідження їх можна прирівнювати до дослідження вихідних, нормативних положень, що визначають зміст правосуддя і виступають критерієм правомірності учасників правовідносин, що виникають у сфері правосуддя.

Важливою *передумовою* для розбудови правової держави в Україні є прийняття у 1996 році Конституції України, яка визначила головні засади і свободи людини, встановила правові основи функціонування громадянського суспільства та нових економічних відносин. Однією з основних регулятивних положень Конституції України, що відіграють важливу роль у визначенні основних напрямків розвитку демократичної,

правової держави є закріплення функції судового контролю у формі адміністративної юстиції, як невід'ємної складової судової влади.

Концепцією судово-правової реформи, затвердженою Верховною Радою у 1992р., було передбачено поступове запровадження адміністративної юстиції: починаючи від спеціалізації судів і утворення спеціалізованих судових колегій і закінчуючи створенням вертикалі адміністративних судів [1].

Пізніше Концепція адміністративної реформи 1998 року визначила роль адміністративної юстиції, як форму судового контролю за діяльністю органів державної виконавчої влади [2].

З метою запровадження інституту судової адміністративної юстиції відповідно був виданий Указ Президентом України № 889/2002 від 01.10.2002 року, який задекларував створення у системі судів загальної юрисдикції Вищого адміністративного суду України.

17 березня 2005 року Верховна Рада України ухвалила Кодекс адміністративного судочинства (надалі – КАС) України, який вступив у дію 1 вересня 2005 року. Цей Кодекс став процесуальною основою судового порядку розгляду спорів, що виникають у сфері владного управління між фізичними та юридичними особами, з одного боку, та суб'єктами владних повноважень – з іншого.

Судовому адміністративному процесу, як і будь-якому іншому виду судочинства, притаманна чітка процесуальна форма, детальна регламентація порядку розгляду адміністративних справ, яка забезпечує захист будь-яких прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від моменту відкриття провадження по справі до вирішення спору по суті. Ця форма виражає собою важливі гарантії свободи людини, і тому потребує законодавчого закріплення своїх засад. Ряд основоположних принципів судочинства, по суті, також є гарантіями для громадян.

Ґрунтовний аналіз змісту, значення та механізму реалізації принципів адміністративного судочинства можливий через аналіз правової природи такої категорії як «принцип», оскільки як у загальній теорії права, так і у галузевих правових науках, відсутнє єдине розуміння

зазначеного терміну.

Принципи адміністративного судочинства є основоположними правовими ідеями, що відображають сутність галузі адміністративного процесуального права, розкриваються у змісті усіх її процесуальних норм, забезпечують доцільний та справедливий механізм адміністративно-процесуального регулювання. Завдання цих принципів полягає у окресленні загальних правових рамок, що дають реальне уявлення про конкретний галузевий правовий режим.

Метою написання статті є аналіз існуючого механізму реалізації окремих принципів судового адміністративного процесу.

Ступінь наукової розробки. Вивчення сучасних підходів щодо розуміння окресленої проблематики, дозволяє зробити висновок про те, що в українській доктрині адміністративного процесу на сьогодні відсутня єдина концептуально узгоджена позиція щодо розуміння загального обсягу поняття «принцип адміністративного процесу», виділення складових елементів механізму реалізації як судової так і позасудової адміністративної юстиції. Задекларувавши на нормативному рівні ряд принципів адміністративного процесу, як стандартів адміністративного судочинства, законодавець, фактично, не подбав про нормативне закріплення дієвого механізму реалізації принципів адміністративного судочинства. На практиці, систематично виникають проблеми із застосуванням ряду принципів при прийнятті рішень суддями адміністративних судів. Зокрема, це стосується принципу верховенства права, принципу офіційного з'ясування обставин справи та інших принципів. Комплексне дослідження правової категорії «принцип адміністративного процесу» зумовлює потребу подальшого наукового пошуку у наступних напрямках: 1) дослідження сутності понять «принцип адміністративного судочинства» та «принцип адміністративного процесу» у їх співвідношенні, 2) дослідження критеріїв класифікації принципів адміністративного процесу, запропоновані доктриною адміністративного процесу, 3) виділення сутнісних характеристик різновидів адміністративно-процесуальних принципів, 4) аналіз механізму реалізації принципів адміністративного процесу, 5) дослідження перспективи адаптації принципів адміністративного

судочинства до загальноєвропейських стандартів судового адміністративного процесу, б) дослідити основні проблеми механізму реалізації принципів адміністративного судочинства.

Серед українських досліджень, в яких зроблено перші кроки в напрямку дослідження механізму реалізації принципів адміністративного судочинства, слід зазначити праці В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, В.М. Бевзенка, І.А. Грицяка, Н.В. Гнидюк, Е.Ф. Демського, Д.М. Лук'янця, Ю.С. Педька, С.В. Ківалова, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, Р.О. Куйбіди, О.М. Пасенюка, В.Г. Перепелюка, Г.Й. Ткач та інших правознавців.

Виклад основного матеріалу. Що стосується етимологічного аспекту розуміння даної правової категорії, необхідно зазначити, що у європейських країнах поняття «принцип» усталено вживається із часів Середньовіччя, беручи своє коріння від давньофранцузького слова «*principe*» та латинського «*principium*», які, в свою чергу походять від лат. «*princeps*» – лідер, імператор.

У загальному вигляді під принципами розуміють початок, основу, вихідні положення будь-якої теорії, вчення [3, с. 439], що трансформуються по мірі розвитку суспільства. Теорією права використовуються такі поняття як «принципи права» та «правові принципи». При цьому, одні вчені схильні ототожнювати дані поняття, при цьому розмежовують їх за формою закріплення на принципи-норми, та принципи, що виводяться з норм. Інші науковці наполягають на тому, що поняття «правові принципи» є загальним по відношенню до поняття «принципи права» [4, с. 30]. Не вдаючись у полеміку, зазначимо на необхідності звернення до напрацювань міжнародної правової теорії при аналізі вищезазначених дефініцій. Так, у механізмі правового регулювання багатьох європейських держав активно застосовуються як нормативно закріплені правові ідеї, так і ті, що хоч прямо не опосередковані у законодавстві, однак знайшли своє оформлення у теорії права.

Щодо української адміністративно-правової доктрини, то їй властиво вузьконормативне розуміння категорії «принцип права», що

успадковано доктринами пострадянських країн від радянської доктрини права, у якій під принципами права розуміли лише ті основоположні ідеї, які отримали офіційне закріплення у нормах законодавства. Таким чином, заперечувалася належність до принципів права основоположних ідей правосвідомості, що отримали реалізацію у правовідносинах, однак не були закріплені у нормативно-правових актах.

Категорія «принцип права» використовувалася лише у контексті правотворчої та правозастосовчої діяльності. При цьому, у правозастосуванні, роль принципів зводилася лише до потреби тлумачення норм права, тобто був відсутній правовий механізм їх реалізації. Окремою проблемою адміністративно-правової науки також стало те, що на теоретичному рівні відбулася підміна понять – процесуальні принципи адміністративного права підмінялися принципами державного управління.

Таким чином, через відсутність належного правового механізму втілення принципів адміністративного процесу, сформувалося парадоксальне явище, коли матеріальне право опирається на надзвичайно слабку процесуальну основу.

З огляду на викладене, представляється необхідним чітко диференціювати ідеї, які задіяні у праві, та ідеї, які безпосередньо беруть участь в механізмі правового регулювання.

Варто також наголосити на тому, що і правові норми та принципи права, є також різними категоріями. Їх взаємодія у системі права неоднозначна, оскільки принципи права є науковою абстракцією вищої міри, які не тільки самостійно впливають на суспільні відносини, а й опосередковано доповнюють та розкривають зміст правових норм.

Являючи собою систему вимог, процесуальна форма в адміністративному судочинстві передбачає наявність у своїй структурі відповідних правил, які визначають коло і порядок процесуальної діяльності всіх без винятку осіб, що приймають участь у процесі. Встановлюється послідовність, зміст і характер їхніх дій, а також відповідальність за їх невиконання.

Існуюча система та процесуальна форма української адміністративної юстиції має свої особливості, що обумовлена

принципами адміністративного судочинства, які розкривають зміст, характер та основні риси цієї галузі. Дія принципів адміністративного судочинства проявляється у регламентуванні повноважень та процесуальної діяльності суду та інших учасників процесу.

Дискусійним при реалізації принципів адміністративного судочинства залишається ряд моментів. Зокрема, це стосується принципу верховенства права.

Слушною є позиція В. Б. Авер'янова, який зазначив, що сутність принципу верховенства права, полягає у підпорядкуванні усіх без винятку державних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини, а також пріоритетність цих прав перед усіма іншими цінностями демократичної соціальної правової держави [5, с. 7]. На практиці, при розгляді публічно-правового спору у порядку здійснення адміністративного судочинства принципи пріоритету реалізації та захисту прав людини можуть опинитись у протиріччі до положень нормативно-правових актів Конституції України чи загальним принципам права. Отже, доцільно втілити в судову практику принцип верховенства права з врахуванням потреби процесуального закріплення шляхів виходу суду з ситуацій протиріччя, деталізувати та формалізувати процедури, через які ідея верховенства права може отримати конкретні практичні напрямки утвердження. Інакше, розуміння принципу верховенства права набуває рис абстрактної моделі.

Відповідно до положень статті 9 КАС України принцип законності передбачає обов'язок суду вирішувати справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; застосовувати інші нормативно-правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України [6].

Багатогранність та складність реалізації цього принципу полягає в тому, що адміністративний суд під час виконання своїх повноважень керується Конституцією України, законами, іншими нормативно-правовими актами та приймає рішення у відповідності до них, але у той

же час, як орган судової влади, в процесі розгляду справи здійснює судовий контроль за діяльністю адміністрації і тому такий контроль виступає засобом забезпечення режиму законності в державі.

Статистичні дані свідчать, що найбільш проблемними у діяльності адміністративних судів залишаються питання щодо однакового застосування чинного законодавства та єдності судової практики.

Механізм реалізації принципу законності передбачає порядок дій суду у разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, інакше кажучи, у разі прогалин у законі (повної або часткової відсутності необхідних юридичних норм у даному законі). Причинами прогалин можуть бути: 1) невміння законодавця відобразити в нормативних актах усе різноманіття життєвих ситуацій, які вимагають правового регулювання (первісна прогалина); 2) невміння законодавця передбачити появу нових життєвих ситуацій у результаті постійного розвитку суспільних відносин, здійснити щодо них певні законодавчі дії (подальша прогалина); 3) технічні помилки законодавця, допущені при розробці законів і у використанні прийомів юридичної техніки [7, с. 402]. У разі наявності прогалини в законі, КАС України пропонує суду: застосовувати закон, що регулює подібні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого – виходити із конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права). При цьому закономірно постає питання щодо можливості проведення аналогії між юридичними категоріями права і закону. Зважаючи на те, що закон не завжди може бути справедливим, і справедливість має відношення до гуманітарних виявів права, вважаємо, що така аналогія не може бути застосована. На практиці, проблемою часто стає помилкове застосування судами аналогії закону та посилення на норми процесуальних законів інших судових юрисдикцій, мотивуючи це тим, що правила підсудності окремих категорій адміністративних справ начебто не врегульовані у КАС. У такому випадку, судам слід утримуватися від застосування аналогії процесуального закону у разі відсутності прогалини у регулюванні, що здійснюється законодавством про адміністративне судочинство [8, 10].

Принцип рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом передбачає відсутність будь-яких обмежень та надання

переваг з боку суду учасникам процесу щодо реалізації їх матеріальних та процесуальних прав. Згідно положень статей 10 та 50 КАС України, учасниками судового розгляду визначені не лише фізичні, а й юридичні особи. Для адміністративного судочинства особливе значення має правова рівність перед законом і судом не лише громадян, а й правова рівність громадянина з державними органами та їх посадовими особами. Доцільно забезпечити механізм реалізації принципу рівності всіх учасниках, що охоплює як громадян, так і державні органи, органи місцевого самоврядування, організації та підприємства

Принцип диспозитивності як процесуальний принцип передбачає самотійність сторін у розпорядженні своїми вимогами (заявляють, визнають або відмовляються від них), тобто свободу дій учасників процесу. Лише по волі зацікавлених осіб починається розгляд справи, чи перегляд судових рішень.

На практиці, іноді, деякі суди вимагають від відповідача подати заперечення проти адміністративного позову, чим порушують принцип диспозитивності. Однак, згідно з ч.2 ст.51 КАС України, подати заперечення проти адміністративного позову є правом, а не обов'язком відповідача [6]. Ознайомившись із адміністративним позовом, відповідач може також визнати адміністративний позов, що виключає подання ним заперечення проти позову. Крім того, жодне положення КАС України не покладає на відповідача обов'язок подати письмові заперечення у разі незгоди з позовними вимогами – це його право. Висуваючи вимогу подати заперечення проти адміністративного позову, суду порушують принцип диспозитивності, який, зокрема, полягає у тому, що сторони розпоряджаються предметом спору на свій розсуд (цей елемент принципу диспозитивності опосередковано виражений у ч. 3 ст. 11 КАС України) [8, 12].

Судовий адміністративний процес має ознаки як змагальності сторін, так і активної діяльності суду, що реалізується через офіційне з'ясування обставин справи.

Щодо принципу офіційності, то, на практиці, адміністративні суди часто, всупереч йому не використовують можливість вийти за межі

позовних вимог. Типовою для функціонування суб'єктів владних повноважень є ситуація, коли рішення одного із них приймається на основі обставин, зафіксованих іншим. Оскаржуючи таке рішення до суду, особа може вимагати його скасування через необґрунтованість. У якості співвідповідачів у справі доцільно притягнути суб'єкта владних повноважень – автора рішення та суб'єкта владних повноважень, який зафіксував факт, що на думку позивача, є недостовірним. Цей обов'язок суду випливає із п.3 ч.3 ст. 2 КАС України: «У справах щодо оскарження рішень. Дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення» [6]. У разі виникнення у суду сумнівів у достовірності таких обставин, він має дослідити їх та дати правову оцінку усім рішенням, діям чи бездіяльності, які зачіпають право позивача, що є предметом судового захисту у даній справі. Якщо необхідно, суд може вийти за межі позовних вимог і дати правову оцінку тим рішенням і діям, які позивачем не оскаржують ся, притягнувши при цьому з власної ініціативи відповідних суб'єктів владних повноважень у якості співвідповідачів. На практиці інститут виходу за межі позовних вимог (ч. 2 ст. 11 КАС України) як один із проявів принципу офіційності використовується судами вкрай рідко [8, с.79]. На нашу думку, офіційне з'ясування обставин справи повинно застосовуватися судом у кожній справі індивідуально, відповідно до наявних фактичних даних, у межах та у спосіб, передбачених у КАС України.

Висновки. Принципи адміністративного судочинства сприяють правильному пізнанню та застосуванню адміністративно-процесуальних норм, є основою для законодавчої практики, підготовки, розробки і прийняття відповідних їм за змістом правових норм та подальшого їх удосконалення, характеризує суть та значення права як регулятора суспільних відносин у галузі здійснення правосуддя в адміністративних справах, його соціальну цінність.

При зовнішньому нормативному закріпленні принципів адміністративного судового процесу, механізм їх реалізації ускладнений рядом проблем. Вважаємо, що правильне практичне застосування

основних засад адміністративного судочинства можливе лише у їх тісному взаємозв'язку між собою, можливістю розкриття кожного окремого через зміст іншого, що, в свою чергу, не виключає дію кожного із них окремо при застосуванні процесуальних норм.

Література

1. Про концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 18 квітня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 4.
2. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ президента України від 22 липня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 7.
3. Малый толковый словарь русского языка / В. В. Лопатин, Л. Е. Лопатина. – М. : Русский язык, 1990. – 456 с.
4. Котюк Є. В. Теорія права: курс лекцій : навч. посіб. / Є. В. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
5. Авер'янов В. Б. Реформування українського адміністративного права: черговий етап / В. Б. Авер'янов // Право України. – 2000. – №7. – С. 6– 8.
6. Кодекс адміністративного судочинства України // Офіційний Вісник України. – 2005. – № 32. – Ст. 1918.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун; пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

Анотація

Коваль Д.О. Проблеми механізму реалізації окремих принципів судового адміністративного процесу в Україні. – Стаття.

У статті йде мова про проблеми реалізації окремих принципів судового адміністративного процесу.

Ключові слова: *принципи права, адміністративне судочинство, адміністративний процес.*

Аннотация

Коваль Д.О. Проблемы механизма реализации некоторых принципов судебного административного процесса. – Статья.

Ключевые слова: *принципы права, административное судопроизводство, административный процесс.*

Summary

Koval D.O. The problems of mechanism implementing some of the principles of

administrative judicial process in Ukraine. – Article.

This article deals with the problem of implementing some of the principles of judicial administrative process.

Keywords: principles of law, administrative law, administrative process.

УДК 347.73 : 336.02

В.М. Молчановська

старший викладач кафедри
правознавства Полтавського
інституту економіки і права
Відкритого міжнародного
університету розвитку людини
«Україна»

ПРИРОДА СТАНОВЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ГРОШОВОГО ОБІГУ

Фінансовий контроль притаманний усім фінансово-правовим інститутам і тому окрім загальних фінансово-правових норм, що регулюють організацію та порядок проведення фінансового контролю в цілому, є норми, які передбачають його специфіку в окремих фінансово-правових інститутах і закріплені відповідним законодавством (наприклад, бюджетним, податковим, банківським тощо).

Необхідною умовою визначення сутності фінансового контролю, його мети та функцій є розкриття поняття «контроль».

Поняття «контроль» використовується в науці тривалий час. Розкриттю його змісту були присвячені роботи юристів, соціологів, економістів, що досліджують контроль як сферу діяльності органів державного і господарського управління. Проте це поняття залишається не повністю визначеним [1, с.20].

Природа контролю виявляється в його основних проявах як функції різних інститутів системи управління суспільними процесами. Це стосується соціального управління та політичного керівництва. Функція соціального контролю полягає в спрямуванні процесу управління на

встановлення ідеальної моделі коригування поведінки підконтрольного об'єкта. Основною метою цієї функції є блокування відхилень діяльності суб'єкта управління від заданої управлінської програми, а при виявленні аномалій – приведення управлінської системи в стійкий стан за допомогою всіх регуляторів.

Аналіз останніх досліджень і наукових публікацій дає підстави стверджувати, що нині в літературі та законах немає чіткого розмежування понять «нагляд» і «контроль». Проблеми контролю та нагляду в державному управлінні досліджували, зокрема, В. Афанасьєв, Д. Бахрах, В. Горшенєв, Б. Лазарєв, Л. Потаркіна, Б. Смирнов, М. Студенікіна, Ю. Шемшученко та ін. [2, с.74].

Законодавство керується спільністю цілей і завдань, що стоять перед відповідними органами, а тому поняття «нагляд» і «контроль» вживаються переважно у нерозривній єдності, а чітке розмежування поступово втрачає силу [3, с. 370]. М. Мичко дійшов висновку: як убачається з назви контролюючих органів, деякі з них мають назву не органів контролю, а органів нагляду. Може здатися, що використання законодавцем різних термінів у назві вказаних органів зумовлено їх різними повноваженнями, але це не так [4, с.192].

Беручи до уваги глобальний характер фінансів та постійні процеси їх подальшої трансформації у зовнішньоторговельні відносини, міжнародна спільнота заснувала Міжнародну організацію вищих контрольних органів (INTOSAI), одним із завдань якої було виробити загальні принципи фінансового контролю, рекомендовані для застосування у практичній діяльності відповідних органів, та закріпити їх у національних законодавствах країн, що входитимуть до даної організації. У листопаді 1990 р. у Мадриді за участю представників вищих контрольних органів 32 європейських держав було засновано Європейську організацію вищих контрольних органів (EUOSAI).

Стаття 1 Лімської декларації керівних принципів контролю зазначає, що контроль є обов'язковим елементом управління державними фінансами, оскільки таке врегулювання тягне за собою відповідальність перед суспільством. Контроль – не самоціль, а невід'ємна частина

системи технічного регулювання, метою якої є виявлення відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів законності, ефективності та економії витрат фінансових ресурсів якомога раніше, для того, щоб мати можливість вжити відповідних заходів, в деяких випадках, щоб притягнути винних до відповідальності, отримати компенсацію за завдані збитки або здійснити заходи для запобігання або зменшення таких порушень в майбутньому [5].

Аналіз фінансово-правових досліджень вітчизняних та закордонних вчених у царині грошового обігу, свідчить про неоднозначні погляди науковців щодо місця і ролі фінансового контролю в системі фінансового права, так і сфері грошового обігу.

Наразі існує нагальна необхідність створення науково-обґрунтованого механізму організаційно-правового забезпечення реалізації контролю за грошовим обігом.

При проведенні детального аналізу виникнення та формування фінансового контролю у сфері грошового обігу сучасної України потрібно охарактеризувати джерела його зародження через призму історії. Для аналізу використовуються дослідження вчених філософії, різних галузей права та економістів.

Отже, історично склалося, що із збільшенням армії організовується виробництво й обмін у межах держави. Паралельно йде процес росту центрального апарату управління, який охоплює практично всі класові цивілізації старого світу. Така особливість становлення фінансової діяльності держави була характерна для Греції, де нові держави стали виникати як міста-держави. Особливу увагу в Греції приділяли контролю збереження власності - майна й інвентарю. Нестача цінностей покривалась із майна матеріально відповідальної особи. Якщо нестача кваліфікувалась як розкрадання, то відшкодування її проводилось у десятикратному розмірі. Для Стародавньої Греції було характерно те, що не лише документи із сплати податків, а й інша звітність подавалась у встановлені строки періодично. Матеріально відповідальна особа, здавши звіт, проводила інвентаризацію за власною ініціативою. Поняття «раптова інвентаризація» було чуже грекам; ініціатива виходила від матеріально відповідальної особи, яка після подання звіту мала довести його

достовірність [6, с.15].

У Стародавньому Римі був створений складний апарат ревізорів і контролерів господарської діяльності. Облік мав запобігати збиткам, що виникали внаслідок ухилень від сплати податків. У 63 р. до н. є. римський полководець включив Іудею до складу римської провінції на правах автономії. Використавши складну обстановку громадянських війн у Римі, правителем Іудеї став Ірод, який різко збільшив податки. Величезні податки зумовили масове невдоволення [7, с.101].

В Іудеї облік поєднувався з незалежним контролем. Про це у Біблії зберігся вислів царя Соломона щодо тих, хто постійно перебував у торговельних відносинах: «підраховуй і оцінюй, що даєш, і що отримуєш – запиши». На Великдень жерці Єрусалимського храму не розпочинали службу доти, доки «головний бухгалтер» Іудеї не закриє всі контокорентні рахунки та не складе звіт, а цей звіт не отримає санкції контрольних органів. Що стосується оподаткування, то в Іудеї, крім натурального податку, який стягувався в розмірі десятої частини врожаю та приплоду скота, населення мало виконувати також різні повинності [8, с.61-62].

У Стародавньому Єгипті через кожні два роки проводилася інвентаризація нерухомого та рухомого майна. З часом періодична інвентаризація була замінена поточною (перманентною). Контроль господарської діяльності здійснювався трьома особами. У них було чітке розмежування функцій: перший визначав кількість цінностей, які передбачалися до відпуску; другий - фактичний відпуск; третій порівнював кількість виданих продуктів із нормативами, виявляв відхилення. Контроль діяв при документуванні господарських процесів і був незалежним. Єгиптяни започаткували складання кошторису витрат. Вони ввели й документальний контроль витрат.

В Афінах фінансовий контроль проводили десять обраних осіб. До їх обов'язків входило складання звітів про доходи та видатки держави, контроль за ними, а також проведення інвентаризації рухомого та нерухомого майна. Гроші афіняни зберігали дуже своєрідно. Доходи та видатки були розділені на види та розміщувались у спеціальних глечиках

із відповідними буквеними індексами. На конкретні витрати можна було брати гроші тільки із чітко визначеного глечика. Фінансове законодавство Афін належало громадянам, а вище керівництво зосереджувалося в особливій Раді. Віддавали податки у відкуп 10 полетів. Списки платників і розподіл зібраних сум здійснювали аподекти [6, с.13-14].

Слід погодитися з М. Кучерявенком, що зародження податкових платежів у державах Старого світу вимагало збереження натурального господарства та прямого обміну товарами. Як свідчать документи з Вавилону, в цій країні у зв'язку з браком срібла існувала мінова торгівля. Для сплати податків населення брало кредит [9, с. 37].

Таким чином, фінансовий і податковий контроль держав Старого світу не мав сформованих методів фінансового контролю та форм обов'язкових податкових платежів. Значною мірою податки мали форму випадкових платежів і різного роду повинностей. В цей період до податків відносяться як до випадкової форми доходів.

У фінансовому устрої середніх віків привалювало місцеве, автономне господарство над центральним, державним. Посилилася феодална роздробленість. Державної казни не було. З розвитком держав у Західній Європі збільшувалася потреба в грошових ресурсах, адже створювалися регулярні королівські армії, формувалася оплачувана державна служба. Податки носили невизначений характер. Не існувало й податкового апарата. Коли королю потрібні були кошти, то він звертався до підданих, які самі розкладали між собою необхідну суму.

В одному з трактатів домініканського ченця В. Хенлі зазначено: піддавати ретельній перевірці звіти; щороку провадити інвентаризацію для перевірки звітних і фактичних залишків цінностей; обов'язково здійснювати інвентаризацію дебіторської заборгованості; підтверджувати правильність цін, зазначених у звіті, оскільки є випадки навмисного зменшення у звітах виручки від продажу товарів і послуг [8, с.64].

У середньовіччі суспільно-економічні відносини ускладнюються, а це, як зазначають науковці, вимагає вдосконалення обліку та контролю [10].

З'являються спеціальні трактати про контроль обліку та звітності. На цей період історії розвитку контролю також припадає підготовка

спеціалістів, видання перших спеціалізованих книжок - італійця Луки Пачолі (1494 р.), голландців Яна Імпіна (1543 р.), Сімона ван Стевіна (1607 р.); французів Жака Саварі (1675 р.), Матьє де ла Порта (1712 р.) та інших [11, с.12].

Фінансове управління середньовічної Англії очолював король. Він міг встановлювати податки лише за згодою парламенту. Загальними фінансами відали органи самоуправління. Короля на підданих територіях представляли шерифи, які на місцях займалися управлінням оподаткування. Незважаючи на досить чітку організацію оподаткування, іноді на місцях встановлювалися довільні податки. Крім того, землевласники сплачували десяту або п'ятнадцяту частину прибутку з землі на користь короля.

Розвиток державності в Англії вплинув на подальший розвиток податкової системи в державі. Так, власники земельних угідь почали сплачувати земельний податок у розмірі 10 % доходу та поголовний податок з неповнолітніх або тих, хто не мав землі. Звільнялися від податків вдови та сироти.

Слід зазначити, що нові царювання в Англії приносять нові податки. Так, з'являється податок на рухомість, який спрямований максимально збільшити коло об'єктів оподаткування, а також акцизи, які в подальшому стали основою непрямого оподаткування.

У Франції умови оподаткування були різними у різних провінціях. Необхідність покриття державних витрат зумовила необхідність оподаткування не лише землі, а й інших товарів. У тому числі й сіль була об'єктом оподаткування. Соляний акциз уведений у 1345 р. Діяв також питуший збір, а також оподатковувалися тютюнові вироби та лотерейні розіграші. Таким чином, у Франції до податків, які сплачувалися на кордоні, додавалася велика кількість місцевих зборів [9, с. 240-243].

У середньовічній Германії, розореній міжусобними війнами, управління в округах зосереджувалося в руках графів та єпископів. Підлеглими графів із фінансового управління були збірники податків. Розкладка податку здійснювалася залежно від його форми. Існувала низка предметних та особисто-предметних натуральних повинностей під

різними назвами. Із особистих повинностей основною була військова. Діяли ринкові збори, які базувалися на забороні здійснювати торговельну діяльність певними видами товарів; посадові збори та багато інших податків і зборів. Крім того, почали практикуватися звільнення від оподаткування.

У середньовіччі в бухгалтерському обліку спостерігався певний застій, вважає Ф. Бутинець [12]. Але під час перших Хрестових походів облік був поновлений. Особливого розвитку він набув у Європі за часів епохи Відродження. Розвиток господарської діяльності потребував розвитку контролю якості облікової інформації.

Таким чином, особливістю оподаткування в середньовіччі є їх непостійність. На відміну від попереднього періоду, де звільнення від оподаткування іноді розглядалося як обмеження в правах і надавалися нижчим верствам населення, в середньовіччі цей підхід змінюється повністю.

Основи регулювання податкових систем періоду формування буржуазних держав підпадають під вчення А. Сміта, яке лягло в основу теорії оподаткування. Основою всієї податкової системи А. Сміта є положення: податки повинні відповідати доходам і рівномірно обкладати всі їх види; час, способи та кількість податків має бути чітко визначені; механізм стягнення податків має бути зручним для платника; кожен податок повинен стягуватися з мінімальними витратами, а його сума повинна відразу ж використовуватися [13].

Заслуговує на увагу система оподаткування в Германії, в якій запроваджуються податки на нерухомість: на будівлі, на утримання доріг, на школи, церкви тощо.

Слід погодитися з Ігорем Скороходом, що у зв'язку з піднесенням товарного виробництва відбувається поступовий розвиток контролю. А нові форми контролю, розширення його функцій у всіх сферах суспільного життя вимагали добре підготовлених спеціалістів, що в свою чергу ще більше розширювало коло впливу фінансового контролю [7, с.103].

Завдяки проведеному аналізу наукових доробок виникає необхідність підсумувати, що серед дослідників немає однозначності

щодо вихідних понять фінансового контролю як такого. І доцільно зробити висновок про те, що поняття «фінансовий контроль» за своєю суттю акумулює в собі як управлінські функції, так і наглядові, що за своєю природою надає йому широке коло як повноважень, так і обов'язків.

Таким чином, можна дійти висновку, що правова природа фінансового контролю у сфері грошового обігу полягає в першу чергу в регулюванні, метою якого є виявлення порушень основних принципів законності, ефективності та економії витрат фінансових ресурсів, для того, щоб мати можливість вжити відповідних заходів і за необхідності притягнути винних до відповідальності, отримати компенсацію за завдані збитки або здійснити заходи для запобігання або зменшення таких порушень в майбутньому.

Література

1. Базась М. Ф. Методика та організація фінансового контролю: Підручник / М.Ф. Базась. – К. : МАУП, 2004. – 440 с.
2. Бідей О. Розмежування понять «контроль», «нагляд», «моніторинг», «аудит» / О. Бідей // Підприємство, господарство і право. – № 4, – 2012. – С.74-76.
3. Советское трудовое право / О.В. Абрамова, М.Л. Захаров, В.И. Никитский и др.; Под ред. А.И. Ставцевой. – М., 1988, –370 с.
4. Мычко Н.И. Прокуратура Украины: роль и место в системе государственной власти. / Н. И. Мычко. – Д. : Донеччина, 1999. – 255 с.
5. Лімська декларація керівних принципів контролю від 01.01.1977 // Прийнята ІХ Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів у 1977 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/604_001
6. Кінашук Л. Л. Організація та правове регулювання аудиторської діяльності в системі фінансового контролю в Україні. – Кіровоград, 2010. – 460 с.
7. Скороход І. Історична генеза передумов виникнення та розвитку зарубіжного законодавства й юридичної думки у системі фінансового і податкового контролю // Підприємство, господарство і право. – № 9. – 2012. – С.101-103.
8. Білуха М. Т. Курс аудиту. – К., 1999. – 574 с.
9. Кучерявенко Н. П. Курс податкового права у шести томах. – Х., 2002. – Т. 1, ч. 1. – 663 с.
10. Фінансовий контроль: теорія та методологія [Текст] : монографія / Л.В.Дікань, Ю.О.Голуб, Н.В.Синюгіна ; Харк. нац. екон. ун-т. – Х. : ХНЕУ, 2009. – 91с.
11. Дікань Л. В. Контроль і ревізія. – К, 2004. – 245 с.

12. Бутинець Ф. Аудит. // Ф.Бутинець. – Житомир: ПП "Рута", 2002. – 672 с.
13. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М., 1935. – Т. 2. – 343 с.

Анотація

Молчановська В.М. Природа становлення фінансового контролю у сфері грошового обігу. – Стаття.

Стаття присвячена розгляду фінансового контролю у сфері грошового обігу. Особлива увага приділяється історичним передумовам виникнення фінансового контролю, його формуванню та розвитку.

Ключові слова: фінансовий контроль, фінансовий нагляд, грошова система, органи контролю, державний нагляд.

Аннотация

Молчановская В.Н. Природа становления финансового контроля в сфере денежного оборота. – Статья.

В статье рассматривается финансовый контроль в сфере денежного оборота. Особенное внимание уделяется историческим предпосылкам возникновения финансового контроля, его формированию и развитию.

Ключевые слова: финансовый контроль, финансовый надзор, денежная система, органы контроля, государственный надзор.

Summary

Molchanovska V. The nature of financial control establishment in money turnover sphere. – Article.

The article deals with financial control in money turnover sphere. A special attention is paid to the historical preconditions of financial control origin, its formation and development.

Key words: financial control, financial surveillance, money system, control bodies, state surveillance.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.9

О.М. Гаргат-Українчук

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри

кримінального права, процесу

і криміналістики

Івано-Франківського факультету

Національного університету

«Одеська юридична академія»

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Дана стаття присвячена розгляду проблеми жіночої злочинності, яка цікавила і продовжує цікавити вже не одне покоління дослідників. Інтерес до явища жіночої злочинності цілком зрозумілий з урахуванням особливого місця жінок в системі суспільних відносин, важливості соціальних ролей та функцій, які вони виконують в житті суспільства і вкрай несприятливих форм їхньої поведінки, але не зважаючи на все це проблема жіночої злочинності в науці кримінології не вважалася першорядною. Останніми роками спостерігається помітна криміналізація прекрасної половини населення України. І з кожним наступним роком ми спостерігаємо невтішну тенденцію зростання жіночої злочинності.

Багато вчених ставили собі за мету пояснити феномен жіночої злочинності, зокрема Ю.М. Антонян, А.Б. Блага, П.В. Линник та інші. У наукових колах досі ведуться суперечки щодо психологічної або вродженої біологічної природи жіночої злочинності, її екзо- або ендогенного характеру. Тому метою даної статті є з'ясування причин та умов жіночої злочинності.

Теорії ендогенної злочинності пояснюють явище жіночої криміналізації, ґрунтуючись на психогенетичних факторах. Так, навіть випадкові злочинниці, виявляють, завдяки життєвим умовам, ту частку моральної збоченості, яка властива кожній жінці, яка перебуває в ній у

звичайних умовах в прихованому стані.

Також на жінок-злочинниць впливають явища біологічного характеру. Щодо ролі біологічних факторів у формуванні особистості людини, в тому числі особи злочинця, висловлюють різні думки. Тому природною є постановка проблеми біологічної відмінності від чоловічої. Представники соціологічної школи у кримінології пояснювали менші злочинні прояви у жінок як їх фізичною слабкістю, так і відчуженням від громадського життя, замкненістю у колі сімейних обов'язків. Ясна річ, фізичні можливості для реалізації наміру вчинення, наприклад, насильницького злочину в жінки як правило більш обмежене, ніж в чоловіка.

Зокрема, деякі вчені пояснюють жіночу агресивність через аномалії хромосомного набору. Так, в нормі статеві хромосоми жінки повинні бути виду «XX», а в чоловіка «XY». Причиною жіночої агресивності вчені вважають наявність у деяких жінок хромосомного набору типу «XXY», тобто наявність у них «зайвої» чоловічої хромосоми. Автори ендокринних біологічних теорій знаходять витoki агресивності в аномаліях функціонування залоз внутрішньої секреції і виробленні ними підвищеної кількості речовин, що викликають нервозність і агресивність, таких як тестостерон [1, с. 254].

Однак прямої кореляції між кількістю судимостей і біологічними задатками жінок не виявлено. Цілком ймовірно, що останні впливають на жіночу злочинність непрямым чином: особливості фізіології жінок обумовлюють їх роль у суспільстві та обумовлюють вплив на поведінку жінки, в тому числі злочинниці.

Прихильники антропологічної школи у кримінології наполягали на тому, що відмінності кримінологічних показників чоловічої і жіночої злочинності обумовлені генетичною природою жінки, певною мірою її «біологічною недорозвинутістю». Зараз, мабуть, ніхто не заперечує, що біологічні і психологічні властивості жінки відіграють певну роль у формуванні її особистості. Більшість сучасних дослідників схильні стверджувати, що особистість – це соціально-біологічний продукт епохи. Особистість людини постійно формується (вдосконалюється або деградує) під впливом біологічних, психологічних і соціальних обставин.

Суспільство, щоправда, контролює головним чином соціальні реакції людини на зовнішні подразники і віддає пріоритет у причинному комплексі жіночої злочинності соціальним факторам.

Дійсно, злочинна поведінка жінки, як і її правомірні поведінка, визначена наперед зрештою не її біологічною статтю, а соціальними умовами. Наше життя зовсім недосконале і сприяє не тільки законослухняній поведінці. Як показують численні приклади, жінка все більше засвоює ті форми суспільної поведінки, котрі раніше були прерогативою чоловіків. Негативні стандарти поведінки, характерні для злочинців-чоловіків (зловживання спиртними напоями, наркотиками, паразитизм, аморальність, бездуховність тощо), стають дедалі частіше притаманними і жінці-злочинниці [2, с. 76].

Отже, біологічні особливості жінок (порівняно з чоловіками), визначаючи або у деяких випадках і обмежуючи кількісно-якісні показники окремих видів злочинів, самі по собі не виступають як причина їх вчинення. Розглядати феномен жіночої злочинності, як і її малопоширеність, тільки крізь призму її біологічної обумовленості навряд чи правильно. Це мало що дає для її розуміння і для організації боротьби з цим негативним явищем.

Що стосується природжених або набутих з часом – різних за природою – тілесних і духовних вад, спадкових аномалій і хвороб, деяких акцентуацій особистості, то вони, зрозуміло, обтяжують формування і пристосування до життя особи взагалі, і жінки, зокрема. Але й вони у більшості самостійно теж не можуть бути «володарями» вибору варіантів її поведінки. Поєднані з несприятливими соціальними умовами виховання та існування, ці аномалії сприяють формуванню таких сталих рис і уявлень особи, які у конкретній ситуації визначають вибір злочинного шляху задоволення потреб і досягнення життєвої мети. Походження жінок-садисток, жорстоких вбивць, особливо небезпечних рецидивісток, свідомість яких знаходиться десь на межі неосудності, є все ж рідкісним явищем, хоча випадки такі трапляються, але це винятки [2, с.132].

У криминологічній літературі зазначається, що головними негативними явищами, з якими пов'язана жіноча злочинність та її

різновиди, є:

- зростання напруженості у суспільстві, конфліктності і ворожнечі між людьми;
- поширення таких явищ, як пияцтво, алкоголізм, аморальність, наркоманія, психопатія, проституція, бродяжництво, жебрацтво тощо;
- істотне послаблення основних соціальних інститутів і, у першу чергу, сім'ї;
- більша інтенсивна участь жінок у суспільному виробництві.

Несприятлива соціально-економічна обстановка в Україні спричинила погіршення морально-психологічного стану суспільства. Жінки набагато вразливіші до цих змін, які безпосередньо негативно впливають на виробничу і сімейно-побутову сфери. Апатія, нігілізм, цинізм, втрата віри у майбутнє превалюють у свідомості більшості людей, сприяють зростанню ворожнечі, обману, користолюбства, виникнення гострих криміногенних ситуацій. Буття і свідомість співвідносяться тут у діалектичній єдності.

Споживацтво, інфантильність, аморалізм, проституція, жебрацтво, психічні і соматичні захворювання та інші негативні явища, на жаль, все більше уражають жінку. Багато жінок-злочинниць вчинили злочини у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння [3, с.191].

У країні зафіксований факт зростання поширення наркотиків та збільшення кількості їх споживачів. Наркоманки без певних занять створюють велику криміногенну небезпечність, оскільки для задоволення своїх потреб вони не мають інших засобів, крім проституції і злочину. Більше половини з них – це особи, які не працюють і не навчаються.

Кримінологічні дослідження свідчать про те, що поєднання негативних соціальних рис характеру з нервово-психічними захворюваннями (у межах осудності) ускладнюють соціальну адаптацію і можуть сприяти вчиненню злочинів.

Сім'я, сімейно-шлюбні, сімейно-побутові відносини посідають важливе місце у житті жінок. Сім'я глибоко впливає на формування особи жінки, її як позитивної, так і негативної поведінки. У злочинниць чітко простежується зв'язок між сімейним неблагополуччям і антисуспільними проявами. Сімейне неблагополуччя виявляється перш за

все у поєднанні таких обставин, як деформація сімейних зв'язків і стосунків; низький культурний, загальноосвітній і професійний рівень; примітивне коло інтересів, які нерідко стають домінуючими і переходять в антисупільні; викривлення моральних і правових поглядів тощо. Деякі дослідження свідчать про високу спадковість антисоціальних властивостей. Існує причинна залежність між сімейним неблагополуччям і характеристикою особи майбутніх правопорушниць і злочинниць. Деякі з них у 16-17 років мають тільки кілька класів освіти або лише в колонії навчилися читати [4, с.312].

Насильство у сім'ї притаманне не тільки низьким соціальним верствам населення. Воно має місце і у так званих благополучних сім'ях.

Страх перед самотністю, економічна незахищеність – причини того, що сімейне насильство залишається латентним, безкарним, тривалий час і спонукають жінку до насильницької дії.

Міцність і стабільність сімейно-побутової сфери є обставинами впливу позитивного характеру на напрям думок і поведінки жінки [4, с.121].

Порушення у цій сфері, послаблення контролю, втрата нею регулюючих функцій, сімейний дискомфорт негативно впливають на жінку і ведуть до зміни її ролі і обов'язків у сім'ї. Сьогодні в Україні кожна десята жінка не має сім'ї і живе самотньою; значна частина розлучених або удови. Майже половина неодружених жінок, які живуть окремо від родичів, — віком до 30 років. Третина самотніх жінок мають вік 30-49 років. Такі порушення демографічної структури складу жінок неминуче відображаються на багатьох інших соціальних явищах, у тому числі і на жіночій злочинності. Криминологи давно зауважили, що злочинна діяльність жінки обумовлюється її найближчим оточенням, особливо близькими їй чоловіками. У бізнесі жінки дуже залежать від них. Розпад сім'ї, особливо після засудження жінки до позбавлення волі, – це особиста трагедія, яка часто веде до десоціалізації і деградації жінки. Психічні стереотипи, соціальні зв'язки жінок руйнуються швидше і глибше, ніж у чоловіків. Утрата життєвих стимулів, невіра у краще майбутнє, справедливість, добро призводять до продовження злочинної

діяльності.

Емансипація, поступове втілення у життя демократичних принципів та деякі інші соціальні обставини сприяли більш активній участі жінок у виробництві і громадському житті. Як вже зазначалося, у багатьох галузях народного господарства, науки, охорони здоров'я, мистецтва, культури, освіти тощо жінки становлять більшість працюючих. Немало жінок обіймають різні керівні посади, займаються підприємництвом і бізнесом.

Відомо, що соціалізація людини здійснюється через засвоєння нею певних законів, моральних вимог, системи цінностей. В основу певної системи цінностей, з якою зіткнулася сучасна жінка, покладені гроші, особиста вигода, збагачення за будь-яку ціну тощо. Хабарництво, крадіжки, ухилення від сплати податків, приховування валютної виручки, шахрайство з фінансовими ресурсами, корупція стали нормою життя.

За цих несприятливих соціально-економічних і психологічних умов виникає безліч криміногенних ситуацій, у яких — зі своєї чи чужої волі — опиняються працюючі на різних посадах жінки. Орієнтація на егоїстично-споживацькі цінності, скрутне матеріальне становище, тривога за майбутнє сім'ї, мінливі перипетії бізнесу, мотиви престижу, бажання розбагатіти, позбавитися обов'язків породжують і сприяють зростанню корисливої, корисливо-насильницької і насильницької злочинності [5, с 11].

Разом з тим багато жінок виконують тяжку і малокваліфіковану роботу. Не престижність праці, відсутність належної освіти і кваліфікації, недостатній інтелектуальний рівень, соціальна безперспективність, сімейно-побутові негаразди тощо негативно впливають на фізичний і психічний стан жінок. За даними деяких кримінологічних досліджень, більша частина жінок-бродяг раніше були зайняті на тяжких, малокваліфікованих роботах, а п'ята частина жінок, засуджених до позбавлення волі, не мали взагалі будь-якої кваліфікації. Малозабезпеченість і незабезпеченість сімей, члени яких і самі часто є безробітними, стають провокуючим приводом до вчинення злочинів. Високий рівень поінформованості про наявність престижних речей і коштовностей входить у суперечність з можливістю їх законного

придбання. Ця суперечність нерідко вирішується шляхом вчинення корисливих злочинів (крадіжки, шахрайство тощо).

Слід підкреслити: не сама по собі історично обумовлена тенденція більш активної участі жінок у суспільному житті породжує і сприяє зростанню жіночої злочинності. Визначальними при вчиненні злочинів виступають соціальні суперечності і поєднані з ними негативні явища та процеси.

Злочинність жінок обумовлюється: 1) пропагандою у засобах масової інформації культу грошей, багатства, насильства, жорстокості, сексуальної свободи, романтизації злочинного світу; 2) недоглядами в роботі суб'єктів боротьби зі злочинністю; 3) недоліками роботи в системі пенітенціарних установ тощо. За статистичними даними, частина злочинів учиняється саме внаслідок негативного впливу [6, с 214].

Фактори, що є причинами жіночої злочинності, можна розбити на чотири групи

1) Несприятливі процеси в сфері культури, зміна поняття жіночої культури, підміна її різними сурогатами, до них можна віднести:

- недооцінка суспільством значимості споконвічно жіночих функцій (народження і виховання дітей, ведення домашнього господарства, рукоділля і т. п.);
- пріоритет чоловічих видів діяльності (державна служба, виробництво, комерція);
- підвищення жіночого руху, заохочує виконання жінками чоловічих функцій.

Ці фактори призводять до поступової втрати жіночої культурою таких явищ, як жіночність, ніжність, милосердя.

2) Соціально-політична ситуація в країні, яка включає:

- підвищену криминогенність культури, нав'язуваної засобами масової інформації;
- криза економіки, зубожіння значної частини населення, безробіття (причому частка жінок серед безробітних складає 80%);
- кримінальний раціоналізм буття, тобто обмеження можливості забезпечити нормальне життя законними способами;

- невпевненість в завтрашньому дні, що провокує наркоманію і алкоголізм.

Окремо слід згадати міжнаціональні конфлікти, що представляють собою одне з найбільш криміногенних явищ. В результаті військових конфліктів жінки втрачають чоловіків, родичів, місце проживання. Самотні жінки та дівчата часто стають об'єктом знущань, наслідком чого, як правило, стає важка психологічна травма і значно знижується можливість контролю за вчинюваними діями .

3) Професійна діяльність догенеруючим жіночу злочинність факторів, пов'язаних з трудовою діяльністю, відносять:

- недоліки правового регулювання жіночої праці (проблеми працевлаштування, невідповідні умови праці, нижча в порівнянні з чоловіками заробітна плата);
- недостатню соціальну підтримку працюючої жінки (неналежна охорона праці, відсутність турботи про дітей співробітниці і соціальних пільг).

4) Сімейне життя і побутова сфера, факторами, пов'язаними з сімейної та побутовою сферою, є:

- сімейні конфлікти (в батьківській або власній сім'ї);
- негативний вплив чоловіка або співмешканця (підбурювання до злочину);
- відсутність постійного місця проживання;
- агресивна реклама красивою і модного одягу, яка у поєднанні з низьким рівнем життя створює мотивацію до скоєння корисливих злочинів.

Зростання злочинності серед жінок можна пояснити ще таким чинником, як бідність. Жінки, як правило, менш заможні, вони піддаються більшому контролю з боку батьків і найближчого оточення які пред'являють до них вищі моральні, етичні вимоги, ніж до осіб чоловічої статі. Внаслідок цього більшість жінок відрізняються помітним конформізмом і не схильні порушувати соціальні норми, що утримує їх від вчинення злочину [6, с.214].

Таким чином, перелік основних причин скоєння жінками злочинів не є вичерпним. Знання про причини і умови жіночої злочинності є

надзвичайно важливі, тому що, знаючи причини скоєння злочинів, усунувши той чи інший несприятливий фактор, ми можемо попередити злочин, що, безсумнівно, буде благом для суспільства і людини.

І так на громадську безпеку і спокій громадян впливає цілий комплекс економічного, соціального, і морально-психологічного характеру. У числі основних слід виділити триваючий економічний криза, що детермінують складний комплекс криминогенних процесів. Ці процеси нерідко переростають у соціально-психологічні та морально-ідеологічні кризи, які проявляються, перш за все, в індивідуальній свідомості громадян, причому в основному у втраті ціннісних орієнтирів, і сприяють затягуванню значної частини жінок у протиправні дії.

Основними причинами жіночої злочинності є зростаюча напруженість у суспільстві, складна економічна ситуація і ослаблення головних соціальних інститутів у суспільстві.

На жаль, жінка перестає відчувати себе слабкою статтю, займаючи керівні посади, активніше беручи участь у суспільному житті, працюючи нарівні з чоловіками. Високі ціни і відсутність грошей підштовхують жінок на вчинення розкрадань і крадіжок. Крім того, напружена професійна діяльність у поєднанні з виконанням жінками сімейних обов'язків призводить до найбільш негативним наслідків. Робота з перевантаженням, відчуття втоми, нервово перенапруження призводить до психологічного зриву, що теж тягне за собою можливість здійснення злочинних діянь. Найпоширеніші злочини жінок-злочинців – крадіжки, розкрадання чужого майна шляхом привласнення або розтрати, хабарництво тощо. Дані злочини входять в область так званого жіночого злочинного професіоналізму.

Література

1. Линник П.В. Женская преступность / П.В. Линник. – М.: Литература, 1996. – 576 с.
2. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин / Ю.М. Антонян. – М.: Росс. право, 1992. – 256 с.
3. Горянов К.К. Латентна злочинність, результати дослідження та заходи боротьби. / К.К. Горянов // Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. – Серія юридична. – 2011. – Вип. 36.– С. 439–443.

4. Габіані А.А. Про правові заходи з обмеження проституції / А.А. Габіані. – Київ: Одиссей, 2011. – 160 с.

5. Карпец И.А. Современные проблемы уголовного права и криминологии / И.А. Карпец. – М.: Юрид. лит., 2008. – 289 с.

6. Блага А.Б. Жіноча корислива насильницька злочинність в Україні: сучасний стан проблеми / А. Б. Блага // Вісник Луган. інституту внутр. справ МВС України. – 2000. – Вип. 1. – С. 214-222.

Анотація

Гаргат-Українчук О.М. Причини та умови жіночої злочинності. – Стаття.

У даній статті автором досліджується вивчення явища жіночої злочинності, її структури, причин і умов її виникнення, а також обставин що сприяють і перешкоджають боротьбі з цим негативним явищем. Інтерес до явища жіночої злочинності цілком зрозумілий з урахуванням особливого місця жінок в системі суспільних відносин, важливості соціальних ролей та функцій, які вони виконують в житті суспільства.

Ключові слова: злочинність, жінка, злочинець, жіноча злочинність, причини злочинності.

Аннотация

Гаргат-Украинчук О.М. Причины и условия женской преступности. – Статья.

В данной статье автор исследует изучение женской преступности, структуры, причин и условий возникновения женской преступности, а также обстоятельств что способствуют или препятствуют борьбе с этим негативным явлением. Интерес к явлению женской преступности вполне понятен с учетом особого места женщин в системе общественных отношений, важности социальных ролей и функций, которые они выполняют в жизни общества.

Ключевые слова: преступность, женщина, преступник, женская преступность, причины преступности.

Summary

Gargat-Ukrainchuk O.M. The Notion and Meaning of Presumption of Knowledge of the Law in the criminal process of Ukraine. - Article.

In this article the author explores one of the presumptions in the criminal process of Ukraine – the presumption of knowledge of the law. The author stresses that presence of this presumption facilitates to adherence of the principle of mutual responsibility of the state and a person, the violation of which makes this presumption to transform into the legal fiction.

Keywords: legal presumption, knowledge of the law, principle of law, legal fiction.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА
ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.14

Н.М. Басай

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Університету економіки
та права «КРОК»

**ВИЗНАННЯ НЕДОПУСТИМИМИ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ ІЗ
ПОРУШЕННЯМ ПРАВА НА ЗАХИСТ**

Визначення допустимості доказів у залежності від порушення процесуальної форми їх збирання є гарантією, з одного боку, отримання достовірної доказової інформації, а з іншого – дотримання прав і законних інтересів суб'єктів, від яких отримують докази. Недотримання встановленої законом процесуальної форми збирання доказів, викликає обґрунтовані сумніви у їх достовірності, оскільки можуть бути істотно порушені права та законні інтереси учасників слідчих дій. Тож недотримання цієї вимоги тягне за собою, як правило, недопустимість доказів, отриманих з порушенням процесуальної форми.

Вивчення теоретичних і практичних аспектів порушення встановленого законом порядку отримання доказів як підстави визнання їх недопустимими має глибоке історичне коріння та виступає об'єктом досліджень у працях багатьох науковців. Значний внесок у розвиток цього наукового напрямку зробили такі відомі науковці, як Ю.П. Аленін, П.П. Андрушко, В.Д. Басай, Р.С. Белкін, Ю.М. Грошевий, В.В. Золотих, Є.Г. Коваленко, О.В. Ларіна, П.А. Лупінська, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, В.М. Тертишник, М.Є. Шумило та інші. Проте, тривалий час слідча та судова практика не приділяли проблемі визнання недопустимими доказів, з позиції порушення встановленого законом порядку їх отримання, достатньої уваги. Крім того, більшість праць науковців опубліковані до прийняття нового КПК України. Тому,

необхідність подальшого вдосконалення положень науки кримінального процесу та кримінального процесуального законодавства щодо визнання доказів недопустимими, зокрема у зв'язку з порушенням права на захист є очевидною, а дослідження окреслено коло питань є досить важливим та актуальним. Викладене зумовлює необхідність постановки в якості мети цієї статті дослідження проблемних питань визнання недопустимими доказів отриманих із порушенням права на захист, із урахуванням положень нового кримінального процесуального закону.

Відповідно до п. 4 постанови Пленуму ВСУ від 30.05.1997 р. № 7 «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина», обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом [1]. Зазначена позиція отримала подальше закріплення та у п. 11 постанови Пленуму ВСУ від 24.10.2003 р. № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві», де зазначається, що порушення вимог закону щодо участі захисника при проведенні слідчих дій може бути підставою для визнання недопустимими тих доказів, які були зібрані під час виконання таких дій [2]. Хоча викладене положення носить рекомендаційний характер, але ст. 87 КПК України встановлює обов'язок суду порушення права особи на захист у кожному випадку визнавати істотним порушення прав людини та основоположних свобод, а докази, отримані із таким порушенням, визнавати недопустимими. Водночас, виникає питання, в яких саме випадках право на захист слід визнавати істотно порушеним.

Одним із способів збирання доказів стороною обвинувачення КПК України в ч. 2 ст. 93 визначив проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Саме в цьому контексті в межах цієї статті ми й розглянемо випадки порушення права на захист.

Відповідно до ч. 3 ст. 223 КПК України перед проведенням слідчої (розшукової) дії особам, які беруть у ній участь, роз'яснюються їх права і обов'язки, передбачені КПК України, в тому числі право на захист. Не роз'яснення такого права може мати наслідком проведення слідчої (розшукової) дії без захисника, що слід визнавати істотним порушенням права на захист, а докази отримані під час проведення такої слідчої (розшукової) дії недопустимими.

Ст. 52 КПК України встановлено випадки обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні, відповідно, недопустимими є докази отримані під час проведення слідчої дії без захисника, коли його участь є обов'язковою. Так, колегія суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Івано-Франківської області, розглянувши 17.12.2008 р. кримінальну справу № 11-520/08, встановила, що суд першої інстанції дав правильну оцінку доказам, які здобуті з грубим порушенням права обвинуваченого на захист, правильно визнав їх недопустимими. Зокрема, обвинувачення О. ґрунтувалося на відібраній явці з повинною та результатах проведеного відтворення обстановки та обставин події. Однак, як вбачається з матеріалів справи, О. циганської національності є неписьменним і в недостатній мірі володіє українською мовою, а тому вправі був скористатися послугами захисника, участь якого визнана обов'язковою. Незважаючи на те, що слідчим 02.04.2008 р. в порядку ст. 47 КПК України 1960 року для захисту інтересів затриманого було призначено адвоката, проведені пізніше такі дії як відібрання явки з повинною в умовах слідчого ізолятора, відтворення обстановки та обставин події, а також допит підозрюваного відбувся без участі призначеного захисника [3].

Ст. 54 КПК України передбачено право підозрюваного, обвинуваченого відмовитися від захисника або замінити його. При цьому відмова від захисника чи його заміна повинні відбуватися виключно в присутності захисника після надання можливості для конфіденційного спілкування. Така відмова чи заміна фіксується у відповідному протоколі. У випадку, якщо підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого (у справах де його участь є обов'язковою), захисник має бути залучений у порядку ст. 49 КПК України для здійснення захисту за призначенням. Відповідно, у разі неналежного процесуального оформлення відмови від захисника чи його заміни докази отримані під час проведення слідчої дії слід визнавати недопустимими.

В науковій літературі цілком обґрунтовано пропонується законодавчо закріпити положення про те, що недопустимими є показання підозрюваного (обвинуваченого), дані в ході досудового слідства в

кримінальній справі за відсутності захисника, включаючи випадки відмови від захисника, і які не підтверджені підозрюваним (обвинуваченим) в суді [4, с.11]. Фактично автор пропонує допустимість показань підозрюваного (обвинуваченого) поставити в залежність від найперше свідомості особи, що проводила допит та обґрунтованої заяви підсудного щодо даних ним показань на досудовому слідстві. Вважаємо, що наявність такого положення в КПК України зніме низку питань навколо досудового розслідування, зокрема втратиться будь-який сенс застосування силових методів отримання показань, слідчий буде зацікавлений у присутності захисника на допиті.

Згідно п. 2 ч. 1 ст. 49 КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках коли підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно. Відповідно, проведення слідчої дії без захисника, коли особа бажає запросити захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може цього зробити є істотним порушенням права на захист, а докази отримані таким чином слід визнавати недопустимими.

Відповідно до ч. 2 ст. 53 КПК України підозрюваний, обвинувачений має право запросити захисника до участі в окремій процесуальній дії. Відповідно у разі коли особа виявила бажання мати захисника при проведенні слідчої дії, в якій його участь не є обов'язковою (слідчий експеримент), проте їй було у цьому відмовлено, докази отримані таким чином слід визнавати недопустимими.

Цікавим в контексті досліджуваної проблеми є питання допустимості доказів отриманих при провадженні слідчих дій з участю тимчасового захисника залученого стороною обвинувачення. Так, відповідно до ч. 1 ст. 53 КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд залучають захисника для проведення окремої процесуальної дії в порядку, передбаченому статтею 49 КПК України, виключно у невідкладних випадках, коли є потреба у проведенні невідкладної процесуальної дії за участю захисника, а завчасно повідомлений захисник не може прибути для участі у проведенні процесуальної дії чи

забезпечити участь іншого захисника або якщо підозрюваний, обвинувачений виявив бажання, але ще не встиг залучити захисника або прибуття обраного захисника неможливе.

Зазвичай, характер невідкладної слідчої дії має допит у випадку затримання підозрюваного. За таких обставин, особа, яка проводить допит, повинна з'ясувати, чи не бажає особа запросити захисника, якщо бажає – то скільки часу потрібно для його явки.

У таких випадках якщо обраний підозрюваним захисник не може з'явитися для проведення допиту підозрюваного або для цього йому потрібно більше часу, ніж є у розпорядженні слідчого, прокурора, то особі може призначатися захисник тимчасово, до явки обраного захисника. При цьому слідчий, прокурор повинні твердо переконатися у невідкладності слідчої дії і навести у постанові, якою доручається відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням, мотиви такого рішення, вказавши на підстави проведення певної слідчої дії невідкладно, не чекаючи явки захисника, обраного підозрюваним чи обвинуваченим.

Відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК України рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови. Постанова виноситься у випадках, передбачених КПК України, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне. Водночас прямої вказівки на необхідність винесення постанови про проведення слідчої дії КПК України не містить. Проте, як видається проведення слідчої дії у невідкладних випадках у кожному випадку пов'язане із можливістю істотного порушення прав та свобод особи, а тому, як видається слід зобов'язати слідчого, прокурора у всіх випадках необхідності проведення слідчої дії невідкладно складати про це постанову із викладенням аргументації щодо необхідності проведення слідчої дії невідкладно. Відсутність у постановах посилення на обставини, що обґрунтовують невідкладність слідчої дії, слід розглядати як істотне порушення права на захист, внаслідок чого докази, отримані в ході такої слідчої дії, слід визнавати недопустимими.

В науковій літературі ще з радянського періоду ведуться дискусії

щодо допустимості показань підсудного, які він дав на досудовому слідстві як свідок і від яких відмовився при допиті як підозрюваний (обвинувачений) або змінив їх. Ряд вчених вважають, такі докази допустимими для прийняття рішення у справі [5, с. 76]. Проте значна їх більшість все ж заперечують таке положення, обґрунтовуючи свою позицію суттєвими відмінностями у процесуальному становищі та порядку допиту свідка і підозрюваного [6, с.18; 7, с.523; 8, с.213; 9, с.154]. Як зазначає Я.П. Зейкан, передусім це виявляється у тому, що свідок зобов'язаний давати показання під загрозою кримінальної відповідальності, у той час як підозрюваний (обвинувачений) не лише не зобов'язаний давати показання, але й має право відмовитися їх давати; він також має право на допомогу захисника і побачення з ним до першого допиту [6, с.18]. Варто зауважити, що КПК України в п. 6 ч. 2 ст. 87 закріпив істотним порушенням прав людини і основоположних свобод отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні. Така позиція законодавця є цілком обґрунтованою, оскільки справді у свідка і підозрюваного (обвинуваченого) як учасників кримінального провадження різний правовий статус, права і обов'язки, тому допит фактично підозрюваної особи як свідка, а також використання показань даних під час такого допиту в суді є істотним порушення права особи на захист, що має наслідком визнання таких показань недопустимими.

Підсумовуючи наведене зазначимо, що порушенням права особи на захист слід визнавати: 1) проведення слідчої дії без захисника, якщо особі не було роз'яснено її право на захист; 2) проведення слідчої дії без захисника, коли його участь є обов'язковою; 3) неналежне процесуальне оформлення відмови від захисника чи його заміни; 4) проведення слідчої дії без захисника, коли особа бажає запросити захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може цього зробити; 5) у разі коли особа виявила бажання мати захисника при проведенні слідчої дії, в якій його участь не є обов'язковою (слідчий експеримент), проте їй було у цьому відмовлено; 6) проведення слідчої дії невідкладно за участю тимчасово залученого захисника у разі відсутності обґрунтування необхідності проведення такої слідчої дії невідкладно.

Докази отримані із порушенням права на захист у наведених випадках слід визнавати недопустимими.

Література

1. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97>.

2. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>.

3. Ухвала Апеляційного суду Івано-Франківської області від 17.12.2007 р. у справі № 11-520/08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2670348>.

4. Зейкан Я.П. Щодо проблеми вилучення матеріалів із кримінального процесу / Я.П. Зейкан // Адвокат. – 2004. – № 11. – С. 9-12.

5. Шимановский В. Новое в процедуре разъяснения прав участников процесса на предварительном следствии / В. Шимановский // Следователь. – 1996. – № 1. – С. 76-77.

6. Зейкан Я.П. Про недопустимість доказів / Я.П. Зейкан // Адвокатська практика. – 2011. – № 2. – С. 1-30.

7. Подосинникова Л.А. Показания на предварительном следствии свидетеля, ставшего в последующем обвиняемым, допустимое ли это доказательство? / Л.А. Подосинникова // Актуальные проблемы российского права. – 2007. – № 1 (4). – С. 520-525.

8. Репешко П.И. Принципы уголовного процесса в стадии судебного разбирательства уголовного дела в суде первой инстанции Украины / П.И. Репешко. – Николаев: Атолл, 2001. – 258 с.

9. Стецовский Ю.И. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту / Ю.П. Стецовский, А.М. Ларин. – М.: Наука, 1988. – 320 с.

Анотація

Басай Н.М. Визнання недопустимими доказів, отриманих із порушенням права на захист. – Стаття.

У статті досліджено проблемні питання визнання недопустимими доказів, отриманих із порушенням права на захист, із урахуванням положень нового кримінального процесуального закону. Визначено випадки порушення права на захист. Обґрунтовано необхідність внесення окремих доповнень до КПК України.

Ключові слова: право на захист, докази, доказування, визнання доказів недопустимими.

Аннотація

Басай Н.М. Признание недопустимыми доказательств, полученных с нарушением права на защиту. – Статья.

В статье исследованы проблемные вопросы признания недопустимыми доказательств, полученных с нарушением права на защиту, с учетом положений нового уголовного процессуального закона. Определены случаи нарушения права на защиту. Обоснована необходимость внесения отдельных дополнений в УПК Украины.

Ключевые слова: право на защиту, доказательства, доказывание, признание доказательств недопустимыми.

Summary

Basay N.M. Recognition of inadmissible of evidence, obtained in violation of the rights of the defense. – Article.

The problematic issues confession inadmissible evidence, obtained in violation of the rights of the defense, taking into account the provisions of the new Criminal Procedure Law, investigated. Cases of violation of the right to the protection defined. The necessity of making certain amendments to the CPC of Ukraine justified.

Keywords: right to a defense, evidence, proving, recognition of inadmissible evidence.

УДК 343.13

Н.Г. Габлей

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
права, процесу і криміналістики
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

В.В. Король

заступник декана Івано-
Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального
права, процесу і криміналістики

ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПРИСЯЖНИХ ВІДПОВІДНО ДО ЧИННОГО КПК УКРАЇНИ

Конституція України передбачає, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (ч. 4 ст. 124), що правосуддя в Україні здійснюють професійні судді та у визначених законом випадках народні засідателі і присяжні (ч. 1 ст. 127), а також, що судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних (ч. 2 ст. 129) [3]. Ці конституційні норми складають принцип участі народу у здійсненні правосуддя.

Дослідженням інституту присяжних займались В.Г. Білоусенко, С.Ю. Обрусна, С.В. Оверчук, В.М. Тертишник, Г.І. Чангулі та інші вчені.

Метою статті є дослідження особливостей провадження в суді присяжних України та формулювання на його основі науково обґрунтованих практичних і методичних рекомендацій для удосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Традиційно суд присяжних розглядається як один із найдемократичніших інститутів, як головна гарантія захисту особи від свавілля законодавчої і судової влади [15, с.274]. Вважається, що переваги цього суду полягають у колегіальності, меншому ризикові допущення судової помилки, більшій незалежності, демократизмі, народності, усуненні із суду бюрократичного, чиновницького духу, у гласності, посиленні змагальності [10, с.178; 7, с. 257].

На даний час у світі існують дві моделі суду присяжних – англійська (англо-американська) і континентальна. Якщо абстрагуватися від безлічі нюансів, то можна сказати, що для англійської (англо-американської) моделі характерним є те, що присяжні складають відокремлену від судді-професіонала (або суддів) колегію і завершують свою участь у розгляді справи прийняттям рішення про винність (невинність) підсудного, у той час як у континентальній моделі присяжні всі питання, пов'язані з розглядом справи та постановленням вироку (у тому числі й щодо вини

або невинуватості підсудного та призначення йому покарання) вирішують разом із професійним суддею (суддями) [1, с.15]. Чинний КПК України закріпив континентальну модель суду присяжних. Запровадження інституту присяжних стало важливим етапом судової реформи, що дозволило реалізувати конституційну вимогу щодо функціонування форм участі народу у здійсненні правосуддя.

Погоджуємось з думкою В.М. Тертишника, що до особливостей суду присяжних належить: поділ судової влади на дві відносно самостійні інституції (суд присяжних і професійний суддя), які взаємно контролюють один одного, що створює додаткові важелі стримувань і противаг проти свавілля та зменшує можливості судових помилок; відокремлення питання про винність (це питання вирішується присяжними у вердикті) від питання про покарання (це питання вирішує суддя у вирокі), що обмежує можливості зловживання; активізація ретельного безпосереднього дослідження доказів в суді та змагальності сторін, чому сприяє, зокрема, той факт, що до початку судового розгляду присяжні не знайомляться з кримінальною справою; колегіальність прийняття вердикту та численність суддів і широкі права їх відводу, що значно обмежує можливості тиску та корупційних проявів [13, с. 3-4.].

Відповідно до ст. 383 КПК України кримінальне провадження судом присяжних здійснюється відповідно до правил, що визначені в главах 27-29 КПК України з урахуванням особливостей передбачених у главі 30.

В Україні запроваджено суд присяжних у складі лише однієї колегії, без розподілу на суддів факту та суддів права. Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд. Кримінальне провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого здійснюється судом присяжних у складі двох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше

п'яти років, та трьох присяжних [5]. Усі питання, пов'язані з судовим розглядом, окрім питань щодо обрання, скасування або заміни запобіжного заходу в суді, судді й присяжні вирішують спільно [4, с. 23].

Аналіз складу нового суду та статусу присяжних свідчить про те, що в Україні фактично запроваджено суд шефенів під назвою «суд присяжних». Проте, в суді присяжних народний елемент виконує дещо інші функціональні повноваження, ніж в суді шефенів. Особливістю суду присяжних є його поділ на дві автономні колегії: колегію присяжних та колегію професійних суддів. Це дозволяє відокремити питання про винуватість від питання про покарання. Відомий процесуаліст Г. І. Чангулі підкреслює, що саме роздільна нарада присяжних без участі суддів-професіоналів є істотною особливістю такого суду і саме у самостійності прийняття присяжними рішень полягають перевага цієї форми суду і головний засіб позбавлення існуючого суду від недоліків [16, с. 711]. Така специфіка складу суду створює систему важелів і противаг проти свавілля, збільшує вірогідність прийняття справедливого рішення, обмежує можливість зловживань та тиску на суд [9].

В ст. 384 КПК України закріплено право обвинуваченого, що вчинив злочин, за який передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі, заявляти клопотання про розгляд справи судом присяжних. Клопотання повинно бути подане в письмовій формі обвинуваченим або його захисником. Згідно п. 4 ч. 2 ст. 315 КПК України з метою підготовки до судового розгляду суд зобов'язаний розглянути клопотання учасників судового провадження та прийняти ухвалу [5].

Ст. 385 КПК України передбачає порядок виклику присяжних. Після завершення підготовки до судового розгляду суд постановляє ухвалу про призначення судового розгляду судом присяжних. Судовий розгляд має бути призначений не пізніше десяти днів після постановлення ухвали про його призначення. Секретар судового засідання викликає присяжних у кількості сім осіб, з числа тих, що внесені до списку присяжних. Відповідно до ст. 35 КПК України у суді функціонує автоматизована система документообігу суду, що забезпечує визначення присяжних для судового розгляду. Присяжний зобов'язаний вчасно з'явитися на

запрошення суду для участі в судовому засіданні. Неявка без поважних причин у судові засідання вважається неповагою до суду.

Відповідно до ч. 1 ст. 59 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку [12]. Отже, мінімальний вік присяжного є на 5 років вищий від найнижчого вікового цензу судді (25 р.), що не можна вважати виправданим.

Для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідної місцевої ради, що формує і затверджує у кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вище переліченим вимогам і дали згоду бути присяжними.

У разі неприйняття місцевою радою протягом двох місяців з моменту отримання подання рішення про затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням щодо затвердження списку присяжних до відповідної обласної ради.

Список присяжних затверджується один раз на два роки і переглядається в разі необхідності за поданням територіального управління Державної судової адміністрації України. Присяжні повідомляються про участь у судовому засіданні не пізніше, ніж за п'ять днів до його проведення шляхом вручення їм письмового виклику.

Особа, включена до списку присяжних, зобов'язана повідомити суд про обставини, що унеможливають її участь у здійсненні правосуддя, у разі їх наявності.

За присяжними на час виконання ними обов'язків у суді за місцем основної роботи зберігаються всі гарантії та пільги. Час виконання присяжним обов'язків у суді зараховується до всіх видів трудового стажу. Звільнення присяжного з роботи або переведення на іншу роботу без його згоди під час виконання ним обов'язків у суді не допускається.

На присяжних поширюються гарантії незалежності і недоторканності суддів на час виконання ними обов'язків зі здійснення правосуддя. За обґрунтованим клопотанням присяжного щодо нього

можуть уживатися заходи безпеки. Відповідно до цього на присяжних поширюється ст. 5 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», згідно з якою для забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та їх близьких родичів, недоторканності житла, а також збереження їх майна з урахуванням конкретних обставин можуть застосовуватися відповідно до законодавства такі заходи: а) особиста охорона, охорона житла і майна; б) видача зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; в) встановлення телефону за місцем проживання; г) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; д) тимчасове розміщення у місцях, що забезпечують безпеку; е) забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту; є) переведення на іншу роботу, направлення на навчання, заміна документів, зміна зовнішності, переселення в інше місце проживання [11].

У п. 23 ст. 3 КПК України дається визначення поняття «суддя» – голова, заступник голови, суддя Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційних судів областей, міст Києва та Севастополя, районних, районних у містах, міських та міськрайонних судів, які відповідно до Конституції України на професійній основі уповноважені здійснювати правосуддя, а також присяжний. І це є цілком справедливо, що сюди включено присяжного, оскільки відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» присяжні під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді, а також на них поширюються наступні обов'язки судді: своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; дотримуватися правил суддівської етики; виявляти повагу до учасників провадження; додержуватися присяги; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, в тому числі і таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання [11].

Беручи участь у судовому провадженні, присяжний є його суб'єктом

і тому наділяється законом також комплексом процесуальних прав і обов'язків. Присяжний має право: брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні; робити нотатки під час судового засідання; з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються; просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа.

Крім прав, присяжний також наділений визначеними в ст. 386 КПК України процесуальними обов'язками. Зокрема, присяжний зобов'язаний правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе; додержуватися порядку в судовому засіданні і виконувати розпорядження головуючого; не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього; не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням; не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків; не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду [5].

Після відкриття судового засідання здійснюється відбір присяжних. Порядок відбору присяжних у суді відбувається у декілька етапів та складається із: 1) вступного слова головуючого, в якому він має представити себе і сторони, повідомити, яке провадження підлягає розгляду; 2) роз'яснення кандидатам у присяжні їх прав та обов'язків, завдань, які стоять перед ними, а також умов їх участі у судовому розгляді; 3) з'ясування обставин, що можуть перешкоджати участі присяжного у судовому розгляді; 4) процедури, пов'язаної із звільненням

присяжних від участі у кримінальному провадженні, а також їх самовідводом і відводом; 5) визначення необхідної кількості присяжних; 6) оголошення результатів відбору.

Обставини, що виключають участь присяжного у розгляді справи, передбачені ст. 75 КПК України та є безумовними, інші слугують підставою для самовідводу за усною чи письмовою заявою кандидата. До обставин, що перешкоджають участі присяжного у кримінальному провадженні, можуть бути віднесені вік, стан здоров'я, релігійні переконання, наявність малолітніх дітей та інші обставини, що роблять неможливим його участь у судовому розгляді.

Відповідно до ч. 4 ст. 387 КПК України відвід присяжному можуть заявити будь-які учасники судового провадження, як зі сторони обвинувачення, так і зі сторони захисту. Для вирішення питання про самовідвід кандидатам у присяжні можуть задавати питання як головуючий, так і з його дозволу прокурор, потерпілий, обвинувачений, також, відповідно до ст.ст. 46 та 58 КПК України, представник потерпілого та захисник обвинуваченого.

Питання доцільно задавати у наступному порядку: а) спрямовані на з'ясування формальних підстав відводу; б) спрямовані на з'ясування підстав самовідводу; в) спрямовані на з'ясування упередженості у зв'язку з винуватістю обвинуваченого чи характером кримінальної справи.

Усі питання, пов'язані зі звільненням присяжних від участі в розгляді кримінального провадження, а також із самовідводом і відводом присяжних, вирішуються двома професійними суддями, які будуть здійснювати судовий розгляд кримінальної справи, без виходу у нарадчу кімнату або у нарадчій кімнаті, якщо вони визнають це за необхідне.

При вирішенні питань, пов'язаних зі звільненням присяжних від участі в розгляді кримінального провадження, а також із їх самовідводом і відводом, слід мати на увазі, що присяжних має бути не менше трьох, а також двоє запасних, які відбираються після основних присяжних за такими ж правилами.

Усі рішення, які приймаються судом при відборі присяжних, оформляються постановленням ухвали. Зі змісту ст. 388 випливає, що

лише після складення присяги присяжні набувають відповідних процесуальних прав та обов'язків. Присягу складають також запасні присяжні. Про приведення присяжних до присяги робиться запис в журналі судового засідання. Вважаємо за доцільне уточнити текст присяги, оскільки деякі її положення є суперечливими. Зокрема, у тексті присяги йдеться, що присяжний зобов'язаний бути совісним і справедливим громадянином. Постає питання, як на практиці з'ясувати, що присяжний не порушив присягу і є совісним чи справедливим? Пропонуємо удосконалити норму ч. 2 ст. 388 КПК України, виклавши її в такій редакції: «за пропозицією головуючого присяжні складають присягу такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю неухильно виконувати свої обов'язки, брати до уваги лише досліджені в суді докази, при вирішенні питань керуватися законом, своїм внутрішнім переконанням».

У ст. 389 КПК України знайшов своє відображення конституційний принцип незалежності і недоторканності суддів. Згідно зі статтею 126 Конституції України вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України, забезпечуючи при цьому верховенство права. Втручання в діяльність судді, а також присяжного щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Головуючий за наявності підстав, передбачених п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 390 КПК України, вправі поставити питання про усунення присяжного від подальшої участі в судовому розгляді, яке вирішується більшістю від складу суду присяжних в нарадчій кімнаті. У разі прийняття рішення про усунення присяжного, він замінюється одним із запасних присяжних, які постійно перебувають у відведених їм місцях у залі судового засідання, в якому розглядається справа, після чого розгляд справи продовжується. По смислу коментованої статті така заміна можлива до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення.

Якщо запасного присяжного немає, розгляд кримінальної справи слід відкласти та провести відбір присяжного за установленою

процедурою. З метою забезпечення всебічного, повного і неупередженого провадження судовий розгляд кримінальної справи в такому випадку розпочинається з початку.

Безпосередньо після закінчення судового розгляду суд присяжних виходить до нарадчої кімнати для проведення наради і голосування, про що головуєчий оголошує присутнім у залі судового засідання. Окрім складу суду ніхто не вправі бути присутнім під час наради, у тому числі і запасні присяжні.

Нарадою суду присяжних керує головуєчий, який забезпечує встановлений законом порядок обговорення питань, що підлягають вирішенню. Питання на обговорення ставляться послідовно, у порядку, передбаченому ст. 368 КПК України, а також у такій формі, щоби на нього можна було дати тільки позитивну або негативну відповідь. Якщо якийсь питання незрозуміле присяжному, головуєчий повинен його роз'яснити. При проведенні голосування головуєчий ніякими перевагами не користується. Його голос дорівнює голосу іншого судді або присяжного. Під час наради важливо, щоби присяжні приймали рішення за своїм внутрішнім переконанням, на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду. Головуєчий голосує останнім, що забезпечує можливість для присяжних приймати своє рішення вільно та неупереджено. Будь-який тиск з боку головуєчого на суд присяжних недопустимий.

Під час наради суддя чи присяжний не має права ухилятися від відповідей на поставлені питання. Вони повинні висловити своє ставлення до кожного з них та дати на них однозначну відповідь. Також ніхто зі складу суду присяжних не вправі утриматися від голосування, крім випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а суддя чи присяжний голосував за виправдання обвинуваченого. В такому разі таке утримання вважається голосом, який додається тих голосів, поданих за рішення, які є найсприятливішими для обвинуваченого. Яке рішення є найсприятливішим для обвинуваченого, також вирішується шляхом голосування. Усі питання під час наради в суді присяжних вирішуються простою більшістю голосів, як і ухвалення остаточного судового рішення.

У зв'язку з цим, якщо у більшості, яка ухвалила рішення, немає професійного судді, головуєчий зобов'язаний надати кваліфіковану допомогу присяжним при його складенні.

На думку В.М. Тертишника, пропонувати неосвіченим в юриспруденції людям голосувати з чисто юридичних проблем означає, по суті, дискредитувати саму ідею суду присяжних [14, с. 275].

І це цілком вірно, адже класично присяжними є особи, які мають будь-яку вищу освіту, окрім юридичної. Але не можна не зважати на низький рівень правової культури в Україні, а отже, члени суду будуть приймати рішення виключно на основі внутрішньої інтуїції без врахування дійсно важливих правових аспектів для вирішення кримінального провадження. Вважаємо за доцільне проводити хоча б початкову підготовку присяжних, а також чітко закріпити порядок їх добору. Тому цілком підтримуємо позицію С.Ю. Обрусної, яка вважає, що процес впровадження інституту присяжних в Україні потребуватиме прийняття низки нормативно-правових актів або окремого закону «Про суд присяжних», який би визначав правові засади організації суду присяжних, правовий статус присяжного та інші питання, пов'язані із діяльністю вказаного суду [8, с. 501; 2, с. 470].

Отже, інститут присяжних засідателів поки що в нашій державі є формальним і немає чіткого регламентування та не втілює основну ідею його існування – поділ судової влади на дві відносно самостійні інституції (суд присяжних і професійних суддів), які взаємно контролюють один одного, що створює додаткові важелі стримувань і противаг проти свавілля та зменшує можливості судових помилок; відокремлення питання про винність (це питання вирішується присяжними у вердикті) від питання про покарання (це питання вирішує суддя у вирокі), що обмежує можливості зловживання.

Література

1. Білоусенко В.Г. Суд присяжних: яким йому бути? / В.Г. Білоусенко, П.П. Пилипчук // Вісник Верховного Суду України. – 1998. – №2. – С. 15-16.
2. Габлей Н.Г. Деякі проблеми запровадження інституту присяжних у кримінальному провадженні / Н.Г. Габлей // Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. практ. конф. (16-17 травня 2013 року, м. Одеса) Т.2. – Одеса: Фенікс, 2013. – С.

469-471.

3. Конституція України. – Х.: ПП «ІГВІНІ», 2006. – 64 с.
4. Король В. В. Розгляд кримінальних справ судом присяжних: Україна та зарубіжний досвід / В.В. Король, В.А. Савченко // Адвокат. – 2013. – № 10. – С.22-25.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651д-17>
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х.: Одиссей, 2013. – 1104 с.
7. Лобойко Л. М. Щодо доцільності запровадження суду присяжних в Україні / Л. М. Лобойко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. 2008. – №3.(39). – С. 257- 260.
8. Обрусна С.Ю. Механізм запровадження суду присяжних в Україні: історичний досвід та сучасні перспективи / С.Ю. Обрусна // Форум права. Наукове фахове видання. – 2012. – № 2. – С. 496-502.
9. Оверчук С.В. Становлення інституту присяжних в умовах набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2(6). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12osvpku.pdf>.
10. Петрухин И.Л. Правосудие: время реформ / И.Л. Петрухин. – М., 1991. – 87 с.
11. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : закон України від 23 грудня 1993 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.
12. Про судоустрій та статус суддів: закон України від 7 липня 2010 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
13. Тертишник В. М. Суд присяжних: суть ідеї, історичний досвід, перспективи становлення та актуальні проблеми сьогодення / В. Тертишник // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – №11. – С. 3-4.
14. Тертишник В.М. Суд присяжних: ростки і суть ідеї та її мімікрія при реформування кримінального судочинства України / В.М. Тертишник // Право України. – 2012. – № 7. – С. 274-279.
15. Уолкер Р. Английская судебная система / Р. Уолкер. – М.: Юридлит., 1980. – 631 с.
16. Чангулі Г. І. Суд присяжних – анахронізм чи необхідність? / Г. І. Чангулі // Антологія української юридичної думки. В 10 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) і ін. – Т.9. – Юридична наука радянської доби. – К.: Юридична книга, 2004. – 846 с.

Анотація

Габлей Н.Г., Король В.В. Проведення в суді присяжних відповідно до чинного КПК України. – Стаття.

Суд присяжних – важливий елемент української судової системи, покликаний

охороняти права і свободи всіх громадян. В даній статті висвітлено особливості кримінального провадження в суді присяжних, а також запропоновано практичні рекомендації для удосконалення інституту присяжних в Україні.

Ключові слова: присяжні засідателі, кримінальне провадження, права та обов'язки присяжного, судове засідання.

Аннотація

Габлей Н.Г., Король В.В. Производство в суде присяжных в соответствии с действующим УПК Украины. – Статья.

Суд присяжных – важный элемент украинской судебной системы, призван охранять права и свободы всех граждан. В данной статье освещены особенности уголовного производства в суде присяжных, а также предложены практические рекомендации для усовершенствования института присяжных в Украине.

Ключевые слова: присяжные заседатели, уголовное производство, права и обязанности присяжного, судебное заседание.

Summary

Gablej N.G., Korol V.V. The proceedings before the jury in accordance with the current Code of Ukraine. – Article.

The jury – an important element of the Ukrainian judicial system is intended to protect the rights and freedoms of all citizens. This paper highlights the features of the criminal proceedings before a jury, and practical recommendations for improvement of the Institute of Chartered in Ukraine.

Key words: jury, criminal proceedings, the rights and duties of a juror, the trial.

УДК 343.13

І.В. Гловюк

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ФУНКЦІЯ» ІЗ СУМІЖНИМИ КАТЕГОРІЯМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ

Проблема визначення поняття та сутності кримінально-

процесуальної функції є однією із найскладніших у кримінально-процесуальній доктрині. Її дослідженню присвячені наукові розвідки таких вчених, як С.А. Альперт, Д.М. Бєрова, В.М. Бєзров, В.О. Гринюк, В.Г. Даєв, П.С. Елькінд, В.С. Зеленецький, З.З. Зінатулін, Н.В. Кіріллова, Л.Д. Кокорєв, О.М. Ларін, З.В. Макарова, Я.О. Мотовіловкер, В.П. Нажимов, В.О. Попелюшко, С.В. Романов, В.М. Савицький, Ю.І. Стецовський, В.А. Стремєвський, М.С. Строгович, О.О. Тушев, Ф.Н. Фаткуллін, О.Г. Халіулін, О.О. Чепурний, В.А. Чернишов, М.Л. Шифман, М.Л. Якуб та ін. Незважаючи на достатньо широку репрезентативність досліджень із вказаної проблематики та велику кількість питань теорії функціоналізму, що вже досліджувалися вченими, у науці немає чітких підходів щодо, зокрема, співвідношення категорії «кримінально-процесуальна функція» із суміжними категоріями кримінально-процесуальної доктрини (функція кримінального процесу, функція кримінального процесуального права, призначення кримінального провадження, мета кримінального провадження, завдання кримінального провадження та ін.). Саме тому метою статті є визначення співвідношення змісту категорії «кримінально-процесуальна функція» із деякими суміжними категоріями кримінально-процесуальної доктрини.

Дослідження теорії функціоналізму у кримінально-процесуальній доктрині пов'язано із дослідженням наступних правових явищ: 1) кримінально-процесуальних функцій, 2) функцій кримінального процесу (кримінального судочинства, кримінально-процесуальної діяльності) та 3) функцій кримінального процесуального права.

Важливою методологічною проблемою є розмежування функцій кримінального процесу, кримінального процесуального права та кримінально-процесуальних функцій. Проблема полягає у тому, що у літературі наявні приклади змішування принципово різних категорій.

Так, наприклад, Ю.А. Гончан у статті «Функції кримінального процесу» указує на те, що в теорії процесуального права виділяється тільки дві основні функції – регулятивна та охоронна. Більшістю вчених-процесуалістів розрізняються чотири основні процесуальні функції: розслідування злочину; обвинувачення у злочині; захист від

обвинувачення у злочині; здійснення правосуддя [1, с. 62]. П.С. Елькінд дає визначення функціям кримінального процесу, хоча, по суті, нею дається визначення кримінально-процесуальних функцій [2, с. 54].

Деякі вчені під кримінально-процесуальними функціями розуміють не тільки напрямки кримінально-процесуальної діяльності, а й функції кримінального процесу у цілому. Так, В.П. Нажимов стверджує, що «функції і стадії кримінального процесу, або, як їх частіше називають, основні кримінально-процесуальні функції і функції окремих учасників кримінального процесу (слідчого, прокурора, захисника, потерпілого та ін.) – це категорії, які не можна змішувати» [3]. О.О. Чепурний визначає поняття функцій кримінального судочинства у цілому, як єдиної правової системи, як головні напрямки кримінально-процесуальної діяльності, в яких проявляється вплив кримінального судочинства на суспільні відносини і які визначаються його задачами, передбаченими ст. 2 КПК України [4, с. 52]. Тобто фактично змішуються поняття «функції кримінального процесу» та «кримінально-процесуальні функції».

Із цією позицією погодитися складно. По-перше, не можна відривати напрям діяльності від носія, що її здійснює. Діяльність завжди здійснюється певними суб'єктами шляхом вчинення взаємопов'язаних дій. Справедливим є твердження О.О. Тушева (хоча він також допускає таке ототожнення), що кримінальний процес сам по собі не може виконувати функції кримінального переслідування, розслідування, захисту, вирішення кримінальної справи. Вони існують у кримінальному процесі остільки, оскільки їх виконують конкретні суб'єкти. Коло їх обов'язків значно ширше кола основних функцій кримінального процесу... Окремо узятий суб'єкт, крім однієї основної, може здійснювати інші функції кримінального процесу [5, с. 35]. По-друге, функції кримінального процесу є явищем більш високого рівня узагальнення, ніж кримінально-процесуальні функції. Кримінальний процес (кримінальне судочинство, кримінально-процесуальна діяльність) є самостійною функціональною системою як певний соціальний правовий інститут. Як указує В.А. Чернишов, «словосполучення "кримінально-процесуальна функція" у значенні "функція кримінального процесу" має у семантиці значення лише у тому випадку, якщо розглядати кримінальний процес як

частину більш глобального процесу, тобто якщо він є елементом системи більш високого рівня ... Оскільки кримінальний процес є частиною системи більш високого рівня – процесуальної системи, ... то словосполучення "кримінально-процесуальна функція" у значенні "функція самого процесу" потребує уточнення. Правильніше говорити про "функції ... кримінально-процесуальної системи» [6, с. 18-19].

Погоджуючись із можливістю виділення функцій кримінально-процесуальної системи, слід критично віднестися до об'єднання поняття «функція кримінально-процесуальної системи» та «функція, яка здійснюється елементами системи» у поняття «кримінально-процесуальна функція» [6, с. 141]. Коректнішим у першому випадку є поняття «функції кримінального процесу» (кримінального судочинства, кримінально-процесуальної діяльності), а у другому – «кримінально-процесуальні функції». На те, що кримінально-процесуальні функції не тотожні функціям кримінального судочинства, зверталася увага у літературі [7].

Слід зазначити, що у літературі вже здійснено наукові розвідки щодо функціонального призначення кримінально-процесуальної діяльності саме у аспекті функцій кримінально-процесуальної діяльності, котрі вона виконує у суспільстві [8]. Зокрема, указано, що "під функціональним призначенням кримінально-процесуальної діяльності треба розуміти її цільові публічні функції, що виконуються як однією із соціальних підсистем і роблять певний внесок у забезпечення нормального функціонування суспільства; функціональне призначення кримінально-процесуальної діяльності утворюють такі її функції: соціальна, політична, правова, кримінологічна, економічна, культурна, виховна [8, с. 115]. Однак автором не розкривається зміст цих функцій.

Крім того, окремо виділяються функції кримінального судочинства. Як указує А.О. Козявін, будучи соціально-правовою системою, кримінальний процес проявляє своє соціальне призначення назовні через соціальні функції, які, з одного боку, не тотожні функціям права, з іншого – процесуальним функціям обвинувачення, захисту та вирішення кримінальної справи, які виступають лише внутрішньою структурою процесуальної діяльності. Такими є гносеологічна, цільова, політична та

ціннісна функції кримінального судочинства [7].

Таким чином, слід визнати можливість конституювання окремої категорії у межах функціонального підходу: категорії «функція кримінального процесу» як соціального правового інституту, яка не тотожна категорії «кримінально-процесуальні функції».

Крім того, у літературі іноді ототожнюються кримінально-процесуальні функції та функції кримінального процесуального права. Так, у одному із дисертаційних досліджень стверджується, що «більшість авторів розглядає кримінально-процесуальні функції, як функції галузі права, а тому поняття "функції кримінального процесу" та "кримінально-процесуальні функції" в даному випадку умовно автором досліджуються як слова синоніми, поняття одного рівня» [9, с. 13]; визначати кримінально-процесуальні функції (як галузі права) необхідно з точки зору теорії права, тобто як найбільш загальний та головний напрямок впливу, в якому виражається суть, роль та місце кримінального судочинства в правовій системі суспільства [9, с. 37]. Однак у цьому випадку навряд чи правильно указувати на «більшість авторів», адже насправді це поодинокі випадки [4, с. 11; 10, с. 17; 11, с. 254]. Але ототожнення кримінально-процесуальної функції, визначення якою пов'язується у літературі із (1) напрямками кримінально-процесуальної діяльності, (2) спеціальним призначенням та роллю суб'єкта кримінального судочинства, (3) видами, напрямками діяльності суб'єктів кримінального процесу, (4) загальним обов'язком або наданим суб'єкту загальним правом, спрямованими на виконання завдань та досягнення цілей (призначення) кримінального процесу, та функції кримінального процесуального права як системи норм, є принципово невірним, оскільки мова йде про функції абсолютно різних правових явищ. Більш виваженою є позиція Д.М. Берової, що у межах теорії функціоналізму у кримінально-процесуальному праві слід розглядати функціональну систему кримінально-процесуального права та кримінального судочинства, і функції суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин [12].

Отже, у межах функціонального підходу у доктрині кримінального процесу слід розмежовувати кримінально-процесуальні функції (як напрямки кримінально-процесуальної діяльності, що здійснюються

суб'єктами кримінального процесу), функції кримінального процесу (як діяльнісної системи, соціального правового інституту) та функції кримінального процесуального права (як галузі права).

При характеристиці визначенні поняття кримінально-процесуальної функції, характеристиці кримінально-процесуальних функцій нерідко використовуються категорії мети, завдань та призначення. Тому важливе методологічне значення має співвідношення категорій «кримінально-процесуальна функція», «завдання», «мета» та «призначення» у аспекті кримінально-процесуальної діяльності.

Так, як зазначає Л.Б. Алексєєва, аналізу функцій повинен передувати аналіз завдань та цілей кримінального судочинства, оскільки кожна функція прямо чи непрямо впливає із завдань та цілей процесу [13, с. 423]. Також указується, що функція спрямована на реалізацію завдань кримінального судочинства [14, с. 21; 15, с. 39; 16, с. 339], однак має і власні завдання [17, с. 5]. В.О. Попелюшко зазначає, що під процесуальними функціями слід розуміти закріплені в законі основоположні підсистемні види (частини, компоненти, напрямки) кримінально-процесуальної діяльності, здійснюваними різними за процесуальними інтересами суб'єктами (групами суб'єктів) процесу, з метою виконання поставлених перед ними завдань та досягнення визначених законом цілей, як завдань та цілей кримінального судочинства в цілому [18, с. 67]. В.М. Шпільовим вказано, що діяльність суб'єктів кримінального процесу пов'язана із функціональними цілями кримінального провадження [19, с. 131]. Одна із теоретичних концепцій сутності функцій пов'язує кримінально-процесуальні функції із видами, напрямками діяльності суб'єктів кримінального процесу, обумовленими їх роллю, призначенням або метою участі у справі [20, с. 160-161]. Інша концепція пов'язує кримінально-процесуальні функції із вираженими у відповідних напрямках кримінально-процесуальної діяльності спеціальним призначенням та роллю суб'єкта [2, с. 54-55]; із тлумаченням кримінально-процесуальної функції як місця та ролі учасника кримінального процесу у досягненні мети та вирішенні завдань конкретного етапу кримінального процесу та, відповідно, кримінального

процесу у цілому [15, с. 41-42].

Аналізуючи поняття та сутність кримінально-процесуальної функції, слід зазначити, що вона співвідноситься із категорією «мета» та «завдання» у кримінальному провадженні на декількох рівнях: по-перше, як засіб реалізації завдань (а через завдання – і мети та призначення) кримінального провадження. Відповідно, у цьому аспекті первинним елементом генеруючого характеру будуть саме мета та призначення та завдання кримінального провадження. Саме, як уявляється, у подібному аспекті Д.М. Бєрова характеризує співвідношення завдань (мети), принципу та функції таким чином: мета (завдання) кримінального процесу – визначає бажаний результат, якого необхідно досягти, принцип – загальні правила його досягнення, функції – конкретного суб'єкта та процесуальний порядок його діяльності [21, С. 156]. Тому складно погодитися із думкою про те, що «завдання кримінального процесу слід визначати з урахуванням функціонального призначення учасників кримінального провадження» [22, С. 102]; більш коректним є твердження, що «завдання кримінального процесу можна розкрити через функціональне призначення основних суб'єктів, що ведуть кримінальне судочинство» [23, С. 10], оскільки не функції суб'єктів визначають завдання кримінального провадження, а функціональна спрямованість їх діяльності визначається саме завданнями кримінального провадження.

По-друге, функція, як напрямок діяльності, що є цілеспрямованим (на реалізацію завдань кримінального провадження у цілому), характеризується наявністю власних завдань, на досягнення яких спрямована діяльність суб'єктів відповідної функції, що дозволяє відмежувати кримінально-процесуальну функцію одна від іншої.

Слід зазначити, що одні вчені указують на наявність у функцій цілей [7; 27, с. 147-148]; інші – завдань [17, с. 5; 24, с. 90]; треті – цілей та завдань [25; 26].

Співвідношення категорій «мета кримінального провадження», «завдання кримінального провадження» та «призначення кримінального судочинства», неодноразово ставали предметом спеціальних досліджень [22; 28; 29]. Не досліджуючи детально ці категорії, оскільки це виходить за межі предмету дослідження, вважаємо за важливе висвітлити декілька

методологічно важливих для цього дослідження положень. Ми виходимо із можливості розмежувати соціальне призначення, мету та завдання кримінального провадження, на забезпечення реалізації яких спрямовані кримінально-процесуальні функції.

КПК України не містить категорій «призначення кримінального провадження» та «мета кримінального провадження», а визначає лише у ст. 2 завдання кримінального провадження. Модельний КПК для держав-учасниць СНД указує на призначення кримінального судочинства (ст. 2) та завдання кримінально-процесуального закону (ст. 3).

У КПК Російської Федерації використано термін «призначення кримінального судочинства» і не сформульовано завдання кримінального судочинства. Призначенням кримінального судочинства є: захист прав та законних інтересів осіб та організацій, що потерпіли від злочину; захист особи від незаконного та необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав та свобод. Кримінальне переслідування та призначення винним справедливого покарання у тій же мірі відповідає призначенню кримінального судочинства, що й відмова від кримінального переслідування невинних, звільнення їх від покарання, реабілітація тих, хто необґрунтовано був підданий кримінальному переслідуванню.

Характеризуючи соціальне призначення кримінального судочинства, пропонується визначати його як: 1) створення умов для захисту матеріальних прав та законних інтересів як осіб та організацій, потерпілих від злочину, так і осіб, які вчинили ці злочини; 2) створення умов для формування у особи, яка вчинила злочин, відчуття відповідальності. Призначення кримінального судочинства полягає також у тому, що воно використовується: 1) як засіб реагування на кожен факт вчиненого злочину, засіб його розкриття та судового розгляду; 2) як засіб захисту громадян від свавілля органів держави при здійсненні останніми кримінально-процесуальної діяльності [29, с. 100-101].

Соціальне призначення кримінальної юстиції, на думку А.О. Козявіна, складається призначення стосовно особи, суспільства та держави. Стосовно особи кримінальне судочинство має своїм призначенням включення її у якості суб'єкта у юридично значиму

діяльність, наділення її необхідними правами та процесуальними гарантіями. Стосовно суспільства кримінальний процес має своїм призначенням забезпечення несуперечливої регламентації системи кримінально-процесуальних дій при належному балансі особистих та публічних інтересів. Стосовно держави кримінальне судочинство має своїм призначенням забезпечення публічного характеру самої діяльності із розслідування, розгляду і вирішення кримінальних справ з тим, щоб винні у вчиненні злочинів були справедливо покарані, а невинуваті не були притягнені до кримінальної відповідальності [7].

Вважаємо, що соціальне призначення кримінального провадження слід розглядати з позицій конфліктології, а саме як засіб для вирішення соціального конфлікту. У межах кримінальної юстиції цей конфлікт має кримінально-правовий характер і може бути вирішений шляхом ефективного застосування норм кримінального права для відновлення становища, що існувало до вчинення кримінально-караного діяння, та забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності, відновлення порушених прав та законних інтересів осіб, що постраждали від вчинення кримінально караного діяння. Слід повністю погодитися із С.В. Ківаловим, що кримінальне судочинство, як будь-яка процесуальна діяльність, спрямоване на забезпечення правильного та ефективного застосування норм матеріального права, в першу чергу кримінального, і, таким чином, на забезпечення захисту фізичних та юридичних осіб, суспільства та держави від кримінально караних посягань [30, с. 8]. У межах цього ж методологічного підходу як мета кримінального процесу визначається захист прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави від злочинних посягань та інших суспільно-небезпечних діянь [23, с. 10]. Тому, відповідно, метою кримінального провадження слід визнати забезпечення належного застосування норм матеріального (в першу чергу кримінального) права для захисту особи, суспільства і держави від кримінально караних посягань. У зв'язку із цим слід визнати, що захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, указаний у ст. 2 КПК як завдання кримінального провадження, фактично є не завданням, а метою кримінального провадження.

Тому коректним буде твердження про цілеспрямований характер функції як напрямку кримінально-процесуальної діяльності у аспекті її спрямованості на реалізацію завдань та мети, а через них – і призначення кримінального провадження. Тобто метою функції є реалізація мети та завдань, а через них – і призначення кримінального провадження.

Як наслідок, для цього кожна функція має власне завдання, яке відображає генеральну спрямованість цієї функції (наприклад, для функції кримінального переслідування це буде притягнення особи до кримінальної відповідальності). Для реалізації цих завдань КПК передбачає певні процесуальні засоби її реалізації, тобто форму реалізації функції. В цьому аспекті відповідні завдання є правовими явищами другого рівня узагальненості, оскільки вони не тотожні загальним завданням кримінального провадження, а є їх певною деталізацією із урахуванням змісту функції.

По-третє, суб'єкти реалізації кримінально-процесуальної функції виконують власні завдання, що визначаються їх функцією або функціями, у межах окремих стадій кримінального провадження та у ході кримінального провадження у цілому; в цьому аспекті завдання характеризують спрямованість діяльності конкретного суб'єкта, який може реалізовувати (суміщати) різні функції, у відповідно, перед ним можуть бути поставлені різні завдання.

Таким чином, у межах функціонального підходу у кримінально-процесуальній доктрині слід розмежовувати кримінально-процесуальні функції (як напрямки кримінально-процесуальної діяльності, що здійснюються суб'єктами кримінального процесу), функції кримінального процесу (як діяльнісної системи, соціального правового інституту) та функції кримінального процесуального права (як галузі права). Розмежовуючи категорії «призначення кримінального провадження», «мета кримінального провадження» та «завдання кримінального провадження», слід указати на цілеспрямований характер функції як напрямку кримінально-процесуальної діяльності у аспекті її спрямованості на реалізацію завдань та мети, а через них – і призначення кримінального провадження; для цього кожна функція має власне

завдання, яке відображає генеральну спрямованість цієї функції.

Література

1. Гончан Ю.А. Функции уголовного процесса / Ю.А. Гончан // Российская юстиция. – 2007. – №10. – С. 61-62.
2. Элькин П.С. Сущность советского уголовно-процессуального права / Элькин П.С. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1963. – 172 с.
3. Нажимов В.П. Психологические основы учения об уголовно-процессуальных функциях / В.П. Нажимов.// Правоведение. – 1983. – № 5. – С. 52-58. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=186821>
4. Чепурний О.О. Кримінально-процесуальні функції на стадії досудового розслідування : дис.... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Чепурний Олександр Олександрович. – К., 2005. – 195 с.
5. Тушев А.А. Прокурор в уголовном процессе Российской Федерации / Научн. ред. докт. юрид. наук, проф. И.Ф. Демидов. – Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 325 с.
6. Чернышов В.А. Проблема функций в российской науке уголовного процесса: : дис... кандидата юридических наук: 12.00.09. / Чернышов Василий Аркадьевич. – Ижевск, 1999. – 166 с.
7. Козьявин А.А. Социальное назначение и функции уголовного судопроизводства : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / А.А. Козьявин. – М., 2006. – 27 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1316964>.
8. Карабут Л.В. Функціональне призначення кримінально-процесуальної діяльності / Л.В. Карабут // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Є.О. Дідоренка. – 2010. – №4. – С. 109-115.
9. Андрусак В.Б. Функції органів досудового слідства в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Андрусак Володимир Богданович. – Х., 2010. – 224 с.
10. Халиулин А.Г. Уголовное преследование как функция прокуратуры Российской Федерации (проблемы осуществления в условиях правовой реформы): дисс... доктора юридических наук: 12.00.09, 12.00.11 / Халиулин Александр Германович. – М., 1997. – 261 с.
11. Королев Г.Н. Теоретические и правовые основы осуществления прокурором уголовного преследования в российском уголовном процессе: дис... доктора юридических наук: 12.00.09 / Королев Геннадий Николаевич. - Нижний Новгород, 2005. – 438 с.
12. Борова Д.М. Основы теории функционализма в уголовном судопроизводстве: автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.09 / Д.М. Борова. – Краснодар, 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iauaj.net/node/881>.
13. Курс советского уголовного процесса: Общая часть. – М.: Юрид. лит., 1989. – 640 с.
14. Альперт С.А. Субъекты уголовного процесса. / С.А. Альперт. – Х., 1997. – 61 с.

15. Романов С.В. Понятие, система и взаимодействие процессуальных функций в российском уголовном судопроизводстве: дис... кандидата юридических наук: 12.00.09. / Романов Станислав Владимирович. – М., 2007. – 282 с.

16. Зинатуллин Т.З. Дефиниция уголовно-процессуальной функции в науке российского уголовного процесса // Т.З. Зинатуллин / Пятьдесят лет кафедре уголовного процесса УрГЮА (СЮИ): Материалы Международной научно-практической конференции, г. Екатеринбург, 27-28 января 2005 г.: в 2 ч. – Екатеринбург, 2005. – Ч. 1. – С. 335-339.

17. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции / А.М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1986. – 160 с.

18. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: Монографія / Попелюшко В.О. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – 634 с.

19. Шпилев В.Н. Сущность, содержание и формы советского уголовного судопроизводства : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Шпилев Вениамин Николаевич. – Мн., 1983. – 370 с.

20. Таричко И.Ю. Функция судебного контроля в российском уголовном процессе : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Таричко Ирина Юрьевна. – Омск, 2004. – 226 с.

21. Берова Д.М. К вопросу о соотношении понятия функции уголовного судопроизводства с понятиями целей, задач и принципов уголовного судопроизводства / Д.М. Берова // Общество и право. – 2012. – №5 (42). – С. 153-158.

22. Удалова Л.Д., Патюк С.О. Цілі і завдання сучасного кримінального судочинства України: навч. посібн. – К.: КНТ, 2014. – 176 с.

23. Кримінально-процесуальне право України : підручник / за заг. ред. Ю.П. Аленіна. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2009. – 816 с.

24. Малахова Л.И. Уголовно-процессуальная деятельность: общие положения: дис... кандидата юридических наук: 12.00.09. / Малахова Людмила Ивановна. – Воронеж, 2002. – 206 с.

25. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / В.О. Попелюшко. – К., 2009. – 38 с. // Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image file name=DOC/2009/09pvotpp.zip&IMAGE FILE DOWNLOAD=1.

26. Карабут Л.В. Завдання кримінально-процесуальної діяльності у контексті реформування кримінальної юстиції / Л.В. Карабут. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=1013.

27. Попелюшко В. Слідчий суддя у кримінальному провадженні: процесуальний статус та процесуальні функції / В. Попелюшко // Право України. – 2013. – №12. – С. 145-153.

28. Томин В.Т. Понятие цели советского уголовного процесса / В.Т. Томин // Правоведение. – 1969. – № 4. – С. 65 – 70.

29. Барабаш А.С. Природа российского уголовного процесса, цели уголовно-

процессуальной деятельности и их установление. – СПб.: Издательство Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2005. – 257 с.

30. Ківалов С.В. Проект КПК України: проблеми та перспективи прийняття / С.В. Ківалов // Вісник прокуратури. – 2011. - №6 (120). - С. 6-14.

Анотація

Гловюк І.В. Співвідношення категорії «кримінально-процесуальна функція» із суміжними категоріями кримінально-процесуальної доктрини. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню співвідношення категорії «кримінально-процесуальна функція» із такими категоріями кримінально-процесуальної доктрини, як «функція кримінального процесу», «функція кримінального процесуального права», «завдання», «мета», «призначення» у аспекті кримінально-процесуальної діяльності. Проаналізовано співвідношення категорії «кримінально-процесуальна функція» із категоріями «мета» та «завдання» у кримінальному провадженні на трьох рівнях.

Ключові слова: кримінально-процесуальна функція, змагальність, функція кримінального процесу, функція кримінального процесуального права, призначення кримінального провадження, мета кримінального провадження, завдання кримінального провадження.

Аннотация

Гловюк И.В. Соотношение категории «уголовно-процессуальная функция» со смежными категориями уголовно-процессуальной доктрины. – Статья.

Статья посвящена исследованию соотношения категорий «уголовно-процессуальная функция» с такими категориями уголовно-процессуальной доктрины, как «функция уголовного процесса», «функция уголовно-процессуального права», «задачи», «цель», «назначение» в аспекте уголовно-процессуальной деятельности. Проанализировано соотношение категории «уголовно-процессуальная функция» с категориями «цель» и «задачи» в уголовном производстве на трех уровнях.

Ключевые слова: уголовно-процессуальная функция, функция уголовного процесса, функция уголовно-процессуального права, назначение уголовного производства, цель уголовного производства, задачи уголовного производства.

Summary

Glovyuk I.V. Correlation of the category "criminal procedural function" with related categories of criminal procedural doctrine. – Article.

The article is dedicated to researching of the correlation between the category "criminal procedural function" with such categories of criminal procedural doctrine as "function of criminal procedure", "function of criminal procedural law", "task", "target",

"purpose" in the aspect of criminal procedural activity. The analysis is made on correlation of the category of "criminal procedural function" among "task" and "aim" in criminal proceeding on three levels.

Key words: criminal procedural function, adversarial, function of criminal procedure, function of criminal procedural law, aim of criminal proceeding, task of criminal proceeding.

УДК 343.98

Б.М. Дердюк

кандидат юридичних наук,
старший викладач
кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ ГРУПОЮ ОСІБ

У сучасних умовах розбудови демократичної, правової держави і розвитку ринкових відносин в Україні, враховуючи стійку тенденцію до зниження насильницьких злочинів проти особи, рівень вбивств у загальному зростає. Така ситуація обумовлена, по-перше, активізацією організованої злочинності; по-друге, поширенням у суспільстві кримінальної ідеології, а отже й кримінального досвіду у формуванні особи професійного вбивці; по-третє, недостатнім досвідом правоохоронних органів у боротьбі з вбивствами через їх ретельну підготовку, нерідко наявність декількох суб'єктів злочину та їх професіоналізм, мінімальну кількість слідів. Окрім того, існують проблеми кадрового та матеріально-технічного забезпечення слідчих та експертних підрозділів, не вдосконалені заходи щодо забезпечення правоохоронними органами безпеки свідків.

Із метою подолання ситуації, що склалася, правоохоронні органи

здійснюють постійний пошук шляхів удосконалення методики боротьби з особливо тяжкими злочинами, зокрема – корисливо-насильницької спрямованості, вживають заходів для зменшення кількості організованих злочинних угруповань, ліквідації їхнього економічного підґрунтя. Природно, що зазначена проблема викликала нагальну потребу в науковому забезпеченні розробки цільової методики розслідування вбивств, вчинених групою осіб.

Вагомий внесок щодо створення методики розкриття та розслідування вбивств зробили вчені: В.А. Журавель, Ю.Б. Комаринська, І.В. Кубарев, І.В. Попов, А.С. Фомина, Б.В. Щур та інші.

Завдання нашого дослідження полягає у проведенні комплексного аналізу особливостей методики розслідування вбивств, вчинених групою осіб. Метою дослідження є комплексне визначення теоретичних особливостей методики розслідування вбивств, вчинених групою осіб. і формулювання на їх основі науково-обґрунтованих рекомендацій, направлених на удосконалення розкриття та розслідування цього злочину.

Кількісні та якісні характеристики елементів, що забезпечують організацію розслідування (планування, взаємодія тощо), способи їх зв'язку між собою залежать від складності розслідування як процесу пізнання, що, своєю чергою, зумовлено не тільки кількістю, змістом і обсягом слідчих (розшукових) та інших дій, але й характером розумових завдань, які доводиться розв'язувати слідчому під час розслідування.

В юридичній літературі на підставі аналізу судово-слідчої практики виділяють фактори, що зумовлюють складність організації розслідування неочевидних вбивств: 1) інформаційна невизначеність; 2) складність механізму доказування; 3) висока інтенсивність розслідування [1, с.178]. Водночас, складність організації розслідування таких злочинів характеризується не тільки їх багатоепізодністю, але й участю у їх вчиненні групи осіб чи навіть організованої групи. Це пов'язано з тим, що в групі з'являються нові, невластиві окремому злочинцю якості, цілі та можливості. Вплив групової характеристики суб'єкта на організацію їх розслідування полягає в тому, що це поглиблює негативний ефект від зазначених вище факторів, притаманних розслідуванню умисних вбивств загалом. Сукупність цих чинників визначає специфіку організації

розслідування розглядуваної категорії вбивств.

Одним із таких факторів є інформаційна невизначеність, що характеризує вбивство як неочевидну подію. Інформаційна невизначеність при розслідуванні вбивств викликана двома обставинами:

1. Дефіцитом (нестачею) інформації, який спричинений: а) неможливістю у більшості випадків застосування такого важливого джерела криміналістично значимої інформації у цих справах як показання потерпілого; б) значним у певних випадках строком, який минає від моменту вчинення вбивства до його виявлення, що неминуче спричиняє стирання слідової картини; в) посиленням характером протидії, що викликана особливо тяжким характером злочину і, як наслідок, суворим покаранням, передбаченим за його вчинення. Це спонукає злочинців до вжиття спеціальних заходів з метою уникнення відповідальності. Так, за результатами узагальнення практики розслідування вбивств, вчинених групою осіб, І.В. Попов вказує, що, намагаючись уникнути покарання за вбивство, злочинці зазвичай обирають таке місце, час та спосіб вчинення, які ускладнюють його розкриття. При цьому вбивці нерідко намагаються приховати та знищити сліди злочину або ж спрямувати слідство помилковим шляхом [2, с.46]. Внаслідок цього у кримінальних провадженнях про вбивства багато обставин предмета доказування є невідомими, а іноді відсутні навіть окремі похідні докази, за якими можна було б їх встановити. При цьому участь у вчиненні вбивства декількох осіб лише загострює дефіцит інформації, оскільки груповий характер злочину об'єктивно збільшує можливість застосування більш складних і разом із тим ефективних способів, до яких не можуть вдатися злочинці-одинаки. Чим складнішим є спосіб та механізм учинення злочину, тим складніше його розслідування. Так, ступінь впливу групового фактора на складність розслідування і його організацію безпосередньо залежать від ступеня організованості злочинної групи. Як вказує Б.В. Щур, чим більш організованою виступає злочинна група, тим вищими є її технічні, матеріальні та «кадрові» ресурси, а отже – й можливості використовувати більш витончені способи вчинення злочину й протидії розслідуванню. Організовані групи і злочинні організації використовують у вчиненні

злочинів високоефективні знаряддя і засоби, підкуповують посадових осіб, що провадять розслідування, задіюють корупційні зв'язки, активно впливають на свідків, влаштовують спроби дискредитації розслідування через засоби масової інформації тощо [3, с.9-10]. Тому одна з особливостей організації розслідування вбивств, вчинених групою осіб, полягає у необхідності забезпечити ранню діагностику ступеня організованості групи, прогнозування характеру протидії розслідуванню і вжиття заходів щодо його превенції. З іншого боку, зіштовхнувшись під час розслідування вбивства з активною і витонченою протидією, слідчий може обґрунтовано припустити високий ступінь організованості групи і будувати подальше розслідування з урахуванням цієї обставини.

2. Невпорядкованістю інформаційного масиву (особливо на початковому етапі), в якому нарівні з потрібними відомостями міститься багато повідомлень, що не стосуються справи, а іноді і дезінформації. Як відзначають О.І. Галаган та Ю.Б. Комаринська, «на початковому етапі розслідування вбивств інформації одночасно надто мало і занадто багато: багато, оскільки інформація, яка надходить до слідчого, насичена не потрібними йому в певний момент відомостями, а мало, оскільки виокремлення необхідної, потенційно корисної інформації значною мірою ускладнене» [4, с.18]. Відтак, можна припустити, що некритичне сприйняття отриманої під час досудового слідства інформації призведе до відносного зменшення обсягу корисних відомостей, що неминуче спричинить зростання як загальної невизначеності у кримінальному провадженні, так і невизначеності в засобах подальшого розслідування (слідчих діях, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходах). Навіть у разі встановлення приналежності слідів, їх використання в перебігу розкриття вбивства, вчиненого групою, є складним. Якщо під час розслідування вбивства, вчиненого однією особою, сукупність слідів дозволяє дійти більш-менш імовірних висновків про особу злочинця і на основі інформаційної моделі винного організувати його пошук, то при розслідуванні вбивства, вчиненого групою, побудова такої моделі видається ускладненою, позаяк різні сліди можуть бути залишені різними особами. Таким чином, особливістю організації розслідування вбивства, вчиненого групою, є необхідність розв'язання складних розумових

завдань, пов'язаних не тільки з визначенням відносності слідів до події злочину, але і їх приналежності окремим злочинцям.

У контексті досліджуваного питання інформаційна невизначеність має результатом такі важливі в організаційному плані висновки:

1. Виникає необхідність здійснювати пошук злочинців і джерел інформації про них серед широкого кола осіб і об'єктів. Здійснення цього пошуку тільки слідчим шляхом у більшості випадків є безперспективним (наприклад, абсолютно недоцільно натомість подвірно-поквартирного обходу проводити допит кожного мешканця певної території). Тому організація розслідування повинна забезпечити залучення до розв'язання цього завдання сил, засобів і методів оперативних підрозділів. До такого роду методів і засобів законодавство висуває менш суворі вимоги, ніж до слідчих дій, а отже вони є більш оперативними й ефективними під час виявлення джерел доказової та орієнтуючої інформації.

2. Інформаційна невизначеність ускладнює висування конкретних версій та об'єктивно визначає необхідність на початковому етапі розслідування вбивств, вчинених групою, звертатися до системи типових версій. Разом із тим, дефіцит інформації у кримінальних провадженнях про вбивства може бути настільки загостреним, що не дозволяє ефективно використовувати типові версії. У таких ситуаціях виникає необхідність в інших логічних підставах планування розслідування, якими можна вважати його локальні (проміжні) завдання. При цьому потрібно враховувати, що високий ступінь інформаційної невизначеності ускладнює визначення і конкретизацію предмета доказування, а отже і конкретизацію локальних (проміжних) завдань розслідування. У цьому розумінні практичної значимості набуває подальше розроблення і типізація таких локальних завдань стосовно різних видів злочинів, серед них і вбивств, вчинених групою осіб.

3. Розслідування вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, у зв'язку з інформаційною невизначеністю характеризується широким версійним діапазоном. Ця обставина викликає необхідність проводити розслідування в різних, іноді протилежних, напрямках, що, з одного боку, істотно ускладнює раціональний розподіл

сил і засобів, узгодження та контроль за діяльністю взаємодіючих зі слідчим суб'єктів, аналіз, оцінку й використання оперативно-розшукових і доказових даних. З іншого боку, наявність декількох різних напрямів розслідування приводить до того, що процес організації розслідування відбувається в умовах вираженого тактичного ризику.

4. Результатом інформаційної невизначеності є також те, що версія про причетність певної особи до вчинення вбивства в складі групи висувається на підставі незначної, з точки зору доказування, інформації. Перспективним у таких ситуаціях є продовження спостереження за особами, щодо яких наявна інформація про причетність до вбивства, надто якщо вони не здогадуються, що відносно них висунуто версію і проводиться перевірка. Основним завданням проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів у такій ситуації є розширення інформаційної бази, перевірка одержаних відомостей і підготовка до їх реалізації таємно від осіб, які підлягають перевірці. Проведення процесуальних дій не може гарантувати належного рівня конспірації, тому організація роботи у таких ситуаціях повинна передбачати широке використання негласних можливостей оперативних підрозділів.

5. У результаті інформаційної невизначеності на момент висування версії про причетність до вбивства, вчиненого групою, певної особи зазвичай залишаються невідомими її співники. Це призводить до необхідності проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів щодо встановлення їх особи.

6. Організація розслідування вбивств, вчинених групою осіб, пов'язана з необхідністю розв'язання складних розумових завдань. Оптимізація цього аспекту організації розслідування вбачається, по-перше, у належному кадровому забезпеченні розслідування; по-друге, в організації обміну оперативно-розшуковою та процесуальною інформацією, зіставлення якої підвищує ймовірність виділення з інформаційного масиву криміналістично релевантної його складової; по-третє, у залученні до розв'язання розумових завдань усіх працівників, які беруть участь у розслідуванні, що дозволить протиставити злочинцям знання, досвід, інтуїцію декількох фахівців; по-четверте, у впровадженні в практику розслідування розроблених теорією управління та

організації колективних методів прийняття рішень (метод мозкової атаки («брейнстормінгу») та інші).

Особливості організації розслідування вбивств, вчинених групою осіб, визначаються, на додаток до інформаційної невизначеності, складністю механізму доказування. Складність механізму доказування у досліджуваній категорії злочинів пов'язана з декількома обставинами: 1) із особливою тяжкістю цього злочину, яка зумовлена його суспільною небезпечністю і призводить до більш докладного з'ясування багатьох обставин, більшої кількості суб'єктів розслідування, більшого обсягу слідчих (розшукових) та інших дій; 2) зі складністю власне предмета доказування, тобто сукупності обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні [5, с.174]. У найбільш загальних рисах елементи предмета доказування визначені нормами кримінального процесуального закону і під час розслідування конкретного злочину сповнюються змістом відповідної кримінально-правової норми.

Предмет доказування зумовлює обставини, що підлягають установленню, і, в кінцевому підсумку, визначає постановку того чи іншого локального завдання розслідування. Зокрема, у досліджуваній категорії злочинів, на додаток до обставин, що підлягають встановленню при розслідуванні вбивств, виникає необхідність у з'ясуванні: 1) кількісного та персонального складу групи; 2) ступеня її організованості; 3) характеру і ступеня участі кожного зі злочинців у вчиненому вбивстві; 4) характеру взаємовідносин у групі, наявності рольової диференціації; 5) причин та умов, що сприяли виникненню злочинної групи (або переорієнтації наявної групи на злочинну діяльність). Причому значну складність становить доказування суб'єктивних факторів спільної злочинної діяльності, позаяк між змістом свідомості людини та її вчинками відсутній однозначний зв'язок. Необхідність урахування специфіки предмета доказування є однією з особливостей організації розслідування розглянутих злочинів.

Складність предмета доказування призводить до того, що у процесі розслідування вбивств, вчинених групою, виникають проміжні завдання, які не можуть бути розв'язані проведенням якоїсь однієї слідчої

(розшукової) дії, навіть із використанням всього арсеналу тактичних прийомів. Такі завдання можуть бути реалізовані тільки групою взаємозалежних слідчих (розшукових), а в певних випадках також інших (оперативно-розшукових, організаційних) дій, тобто проведенням тактичної операції. У теорії криміналістики акцентується увага на важливості місця, яке посідають тактичні операції в організації розслідування злочинів, у тому числі й вбивств [6, с.203]. Це пов'язано з тим, що тактичній операції притаманна чітка структура, тобто впорядкованість і взаємозв'язок дій, віднесених до її складу. Кожна така дія як елемент структури виступає незамінною, а їх послідовність – чітко визначеною, оскільки у цій послідовності може полягати задум операції. Саме завдяки чіткій структурі та взаємозв'язку окремих дій тактичні операції дозволяють найбільш ефективно розв'язувати основне завдання організації – забезпечення такого впорядкування окремих дій, що утворюють процес розслідування, за якого його мети буде досягнуто найбільш оптимально.

Тому організація розслідування вбивств, вчинених групою осіб, передбачає широке застосування тактичних операцій. Причому, на додаток до традиційних для розслідування вбивств тактичних операцій (наприклад, «атрибуція трупа», «переслідування за гарячими слідами»), організація їх розслідування повинна передбачати здійснення специфічних операцій, пов'язаних із участю у вбивстві кількох осіб. До таких тактичних операцій можуть бути віднесені: «діагностика групового характеру вбивства», «співучасники вбивства», «затримання злочинної групи», «розокремлення злочинної групи», «рольові функції» тощо [7, с.14]. Подальше розроблення і типізація тактичних операцій стосовно видів злочинів і властивих їх розслідуванню локальних завдань залишаються важливим напрямком криміналістичних досліджень.

Крім того, складність механізму доказування пов'язана з інформаційною невизначеністю, що не тільки ускладнює конкретизацію локальних завдань розслідування, але й приводить до того, що для достовірного встановлення тієї чи іншої обставини, що належить до предмета доказування, необхідно встановлювати і досліджувати декілька проміжних фактів. Це ускладнює організацію розслідування вбивств,

вчинених групою осіб, і вимагає кількаразових уточнень, доповнень і змінення плану розслідування.

Підсумовуючи викладене, потрібно вказати, що наведені особливості організації розслідування вбивств, вчинених групою осіб, сприятимуть подальшому вдосконаленню методичних розробок у зазначеному напрямку та їх ефективному практичному застосуванню.

Література

1. Кубарев І.В. Особливості організації розслідування вбивств, учинюваних групою осіб в умовах неочевидності / І.В. Кубарев // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2010. – № 2. – С. 177-182.

2. Попов І.В. Особливості розслідування умисних вбивств, вчинених групою осіб / І.В. Попов. – Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 3. – С. 44-57.

3. Щур Б.В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Б.В. Щур. – Х., 2005. – 20 с.

4. Комаринська Ю.Б. Розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті: навчальний посібник / Ю.Б. Комаринська, О.І. Галаган. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 124 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [За заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила]. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.

6. Журавель В. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. Журавель // Проблеми боротьби зі злочинністю. – 2011. – № 2 (57). – С.197-208.

7. Фомина А.С. Основные тактические операции при расследовании серийных убийств: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09/ А.С. Фомина. – Воронеж, 2010. – 24 с.

Анотація

Дердюк Б.М. Особливості методики розслідування вбивств, вчинених групою осіб. – Стаття.

У статті розглядаються питання визначення теоретичних основ методики розслідування вбивств, вчинених групою осіб і формулювання на їх основі науково-обґрунтованих рекомендацій, направлених на удосконалення розкриття та розслідування цього злочину. Автором визначено, що крім традиційних для розслідування вбивств тактичних операцій, організація розслідування повинна передбачати також здійснення і специфічних операцій, що зумовлено участю у вбивстві групи осіб.

Ключові слова: група осіб, вбивство, методика розслідування, організована

група.

Аннотація

Дердюк Б.М. Особенности методики расследования убийств, совершенных группой лиц. – Статья.

В статье рассматриваются вопросы определения теоретических основ методики расследования убийств, совершенных группой лиц, и формулирования на их основе научно-обоснованных рекомендаций, направленных на усовершенствование этого вида преступления. Автором определено, что кроме традиционных для расследования убийств тактических операций, организация расследования должна предусматривать также проведение и специфических операций, что обусловлено участием в убийстве группы лиц.

Ключевые слова: группа лиц, убийство, методика расследования, организованная группа.

Summary

Derdyuk B.M. Peculiarities of Technique of Investigation of Murders Committed by a Group of People. – Article.

This article studies issues as to the establishment of theoretical grounds of technique of investigation of murders committed by a group of people and formulation on this basis scientifically grounded recommendations aimed at the improvement of solving and investigation of this type of crime. The author has found out that apart from traditional for investigation of murders tactical operations, organization of investigation must also include conducting specific operations, which is stipulated by participation of a group of people in a murder.

Keywords: group of people, murder, technique of investigation, organized group.

УДК 343.131

І.М. Канюка

асистент кафедри кримінального права, процесу і криміналістики Івано-Франківського факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВА ПРИРОДА ІДЕЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Сучасне кримінальне судочинство всіх країн світу здійснюється в

умовах з одного боку збільшення навантаження на правоохоронні та судові органи, викликане зростанням рівня злочинності, підвищенням її професійності та організованості, необхідністю посилення процесуальних гарантій учасників провадження, а з другого боку – обмеженості ресурсів, що можуть бути виділені державою для здійснення кримінального судочинства. З огляду на це, з кожним роком дедалі більше уваги і науковців, і практиків привертають ідеї процесуальної економії, покликані без шкоди для встановлення істини у справі та нехтування правами та свободами учасників процесу забезпечувати прискорення і спрощення процесу та його здешевлення.

Із самого позначення терміну зрозуміло, що процесуальна економія – це один з проявів більш широкого поняття «економія». Економія – це бережливість, ощадливість у витрачанні чого-небудь [1, с. 339]. Виходячи із зазначеного визначення, можна зробити висновок, що процесуальна економія, як різновид загального поняття економії, – це бережливість, раціональність при використанні визначених або дозволених законом засобів досягнення поставлених перед відповідним судочинством цілей.

Спробуємо визначити, наскільки іманентною (внутрішньо властивою) для процесуальної діяльності є подібна вимога.

Взагалі, необхідність економії сил (зусиль, затрат, засобів, ресурсів, енергії тощо) є досить поширеною вимогою у абсолютно різних сферах матеріального і нематеріального буття.

Так, подібна ідея на науковому рівні (у повсякденному житті та практичній діяльності вона відома ще від моменту виникнення людства) спочатку була сформульована при дослідженні закономірностей існування неживої природи, розглядаючись у якості одного із її законів. Так, ще у 17 ст. один з відомих математиків П'єр Ферма сформулював принцип найменшого часу, суть якого зводилася до того, що світло, що йде з однієї точки до іншої, поширюється по такому шляху, на подолання якого йде найменше часу [2]. Відомий французький фізик та математик 18 ст. П. Мопертюї вважав найбільш загальним законом природи принцип найменшої дії, згідно з яким «кількість дії, необхідна для того, щоб здійснити деякі зміни в природі, є найменшою з можливих» [3, с. 5].

Іншими словами, природа побудована настільки просто, наскільки це можливо, і закони природи діють з врахуванням названого принципу.

Ідея економії затрат стала основою і для кількох філософських концепцій – емпіріокритицизм Е. Маха та Р. Авенаріуса, у яких принцип «економії мислення» (Е. Мах) чи «економії сили» (Р. Авенаріус) визнається головним принципом пізнання дійсності. Зміст цього принципу можна розкрити таким висловом Авенаріуса: «Якби душа мала невичерпні сили, то для неї, звичайно, було би байдуже, як багато витрачено із цього невичерпного джерела; важливим був би, мабуть, тільки час, необхідно витрачений. Але в силу того, що сили її обмежені, варто очікувати, що душа прагне виконати апперцепційні процеси по можливості доцільно, тобто з порівняно найменшою витратою сил, або, що те ж саме, з порівняно найбільшим результатом» [4, с. 10-11].

Пізніше принцип економії дій чи економії зусиль у різних своїх варіаціях широко почав розглядатися як фундаментальне правило різних явищ і процесів у багатьох науках. Так, даний принцип представниками синергетики – міждисциплінарної науки, що вивчає самоорганізацію складних систем – у вигляді принципу економії енергії чи мінімуму дисипації (розсіювання) енергії розглядається як один з основоположних механізмів самоорганізації відкритих систем. Даний принцип, або принцип Л. Онсагера, полягає в тому, що при вірогідності розвитку процесу у певній кількості напрямків реалізується той, який забезпечує мінімум втрат енергії. Тим самим, кожна відкрита система має внутрішню потребу впорядковувати саму себе, і принцип економії енергії є одним з ключових у цих цілях. Саме тому еволюція будь-якої живої системи – тваринного, рослинного світу – є по суті процесом її самоорганізації, одним з керівних механізмів якої є дія принципу економії енергії.

Ці правила, спочатку розроблені для природних систем (фізичних, хімічних, біологічних), тепер поширюються синергетикою і на соціальні системи – суспільство, економіку, соціальну діяльність тощо. Під «енергією» при цьому розуміють певні ресурси (матеріальні, трудові, енергетичні і т.д.).

В соціології даний принцип зустрічається у модифікації «принцип найменшого зусилля» (автор теорії Дж. Зіпф), суть якого зводиться до

того, що все продуктивне – люди, тварини і т.д. – намагається себе організувати так, щоб звести свою роботу до мінімуму [5, с. 136]. Є всі підстави стверджувати, що однією з причин технічного прогресу є бажання людини полегшити собі життя, зменшивши кількість зусиль та ресурсів на виготовлення одиниці продукції.

Тому не безпідставним буде твердження Смоліна О.Ю., що процесуальна економія є проявом у праві ідеї принципу вищого порядку – так званого «вселенського принципу економії», яка однією з керівних засад існування всього живого у світі [6, с. 14].

Таким чином, як і для будь-якої іншої відкритої системи, для кримінального судочинства самоорганізація є свого роду об'єктивною закономірністю. Одним із напрямків такої самоорганізації є мінімізація витрат на своє функціонування, тобто обрання найбільш економного варіанту своєї побудови загалом або окремих елементів з усіх можливих на даний момент.

Коли ми говоримо про самоорганізацію кримінального судочинства як об'єктивну закономірність, ми не маємо на увазі те, що ця діяльність відбувається сама собою, і кримінальний процес автоматично, поза волею людини, раціоналізується. Звичайно, кримінальне судочинство є видом соціальної діяльності, та реалізується через свідомі, цілеспрямовані дії людей. Раціоналізація кримінального процесу є наслідком дій людей (науковців, практиків, законодавців, зрештою, будь-яких заінтересованих осіб). Об'єктивний характер закономірності самоорганізації кримінального процесу пояснюється тим, що суспільство змушене вдосконалювати його у своїх же інтересах і цей процес невідворотний. При цьому з абстрактної точки зору, дії окремих індивідів, які здійснюють дії, спрямовані на оптимізацію процесу, є деперсоналізовані.

Вважаємо, що самоорганізацією юридичного процесу можна назвати вдосконалення, оптимізацію його процесуальної форми. Хоча зміни до законодавства, яке регулює порядок здійснення процесуальної діяльності, вносить законодавець, який не включений у систему, тобто він діє якби ззовні по відношенню до неї, тим не менше «сигнали» про необхідність таких змін поступають саме зсередини системи.

У цьому плані процес не особливо відрізняється від інших видів соціальної діяльності.

Кримінальний процес, з точки зору соціології, – це вид соціальної діяльності, яка здійснюється з метою встановлення винних у вчиненні злочинів, притягнення їх до кримінальної відповідальності та відновлення порушених злочинами прав фізичних та юридичних осіб.

Фактично будь-яка систематична людська діяльність в результаті та з метою неодноразового застосування отримує певну технологію, яка виступає організуючим і спрямовуючим фактором по відношенню до самої діяльності. Самоорганізація соціальної діяльності, на нашу думку, відбувається якраз через удосконалення її технології.

Термін «технологія» в українській мові переважно вживається у відношенні матеріального виробництва. Так, Академічний словник української мови дає таке розуміння даного поняття – «сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій тощо» [7, с. 106]. Поступово термін «технологія» почав застосовуватися і у інших сферах людської діяльності, поширюючись і на сферу нематеріального виробництва – надання послуг, інформаційну діяльність тощо. Сучасний тлумачний словник української мови, наприклад, вже трактує поняття «технологія» як сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, інформації, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій, надання послуг тощо [8, с. 1448]. Тим самим, під технологією розуміють спосіб організації будь-якої систематичної людської (соціальної) діяльності, спрямованої на отримання якого-небудь суспільно-корисного результату. Розглядуваний термін не так часто використовується у відношенні юридичної діяльності, проте якщо більш абстрактно подивитися на будь-яку юридичну діяльність як на вид соціальної діяльності [9, с.35], то цілком очевидно, що все це справедливо і до різних видів правової діяльності, яка спрямована на одержання певного результату – творення норм права, вирішення правового спору, підвищення правової культури населення і т.д. Тим самим, технологія юридичної діяльності – це усталений спосіб її раціональної організації, який дозволяє досягати поставлених перед нею цілей.

Окремі вчені все ж застосовують поняття юридичної технології у наукових працях. Так, Карташов В.Н. до складу юридичної технології поряд з юридичною технікою включає у тому числі й процесуальні форми діяльності (юридичні стадії, провадження і режими) [10, с. 22]. Укладачі навчального посібника «Элементарные начала общей теории права» під юридичними технологіями (правовою інженерією) в широкому значенні розуміють застосування апробованих практикою, науково обґрунтованих раціональних юридичних механізмів (процедур), способів (методів) та юридичних засобів впровадження (експансії) права у свідомість (психіку) окремого індивіда та соціальних спільнот [11, с. 35].

Інколи під юридичною технологією розуміють фактично методику і тактику здійснення відповідної правової діяльності. Наприклад, Р.В. Комісарчук до предмету криміналістичної технології відносить сутність правил, засобів, механізмів виконання пошуково-пізнавальної діяльності суб'єктами кримінального переслідування [12, с. 139].

Коли ми ведемо мову про такий вид юридичної діяльності, як судочинство, не можна не визнати, що він вимагає чіткої своєї регламентації та безумовного дотримання встановленого порядку (або іншими словами – технології) з цілого ряду причин. Це і забезпечення більш швидкого досягнення поставлених перед юридичним процесом цілей в силу неодноразової апробації цього регламенту (технології) та доведення ефективності на практиці; це і включення до регламенту гарантій охорони прав, свобод та законних інтересів людини (у результаті він сам по собі стає гарантією прав та свобод особи); це і вищий довіри суспільства до результатів юридичної діяльності, отриманих у порядку, який закріплений нормативно і довів свою ефективність.

Якщо взяти за основу поняття технології як способу раціональної організації певної діяльності, то стосовно судочинства технологією, по суті, виступає процесуальна форма того чи іншого її виду (кримінально-процесуальна, цивільно-процесуальна, адміністративно-процесуальна, господарсько-процесуальна та конституційно-процесуальна).

Кримінально-процесуальна форма – це закріплена кримінальним процесуальним правом структура всього процесу та окремих його стадій,

а також встановлені умови, послідовність і порядок здійснення процесуальних дій [13, с. 12]. Кримінально-процесуальна форма за своєю суттю є технологією кримінального судочинства, встановленим способом його здійснення, його алгоритмом. Саме завдяки процесуальній формі кримінальне, як і будь-яке інше, судочинство набуває ознак стрункості, оперативності, переконливості своїх результатів. Ще М.М. Полянський писав: «Оскільки форми організують і впорядковують діяльність установ та осіб, вони спрощують для них здійснення поставлених завдань, економізують їх сили та енергію» [14].

Певною мірою вищенаведеним ознакам юридичної технології будуть відповідати й методичні рекомендації щодо організації досудового розслідування та судового провадження у кримінальному процесі, а також тактичні рекомендації щодо проведення процесуальних дій. Криміналістична методика та тактика – це сукупність певних вироблених практикою правил, спрямованих на оптимізацію здійснення розслідування та судового розгляду окремих видів кримінальних правопорушень, а також проведення окремих процесуальних (розшукових, слідчих та судових) дій. Методичні та тактичні рекомендації не закріплені у законі, але тим не менше, вони сприяють підвищенню ефективності досягнення цілей кримінального судочинства.

Як вже було сказано вище, будь-яка технологія має постійно потребу в перманентному удосконаленні. Рушієм удосконалення традиційно є прагнення усунути недоліки процедури, виявлені у процесі попереднього застосування, підвищити її ефективність, прискорити, спростити, здешевити. Життя не стоїть на місці, змінюються умови здійснення певної діяльності, коригуються її цілі – все це тягне за собою необхідність у вдосконаленні технології. Зміни в соціально-економічних умовах життя, законодавстві, досягнення науково-технічного прогресу можуть призвести до того, що на одному етапі розвитку процесу певний елемент технології буде прогресивним фактором її ефективності, а через певний проміжок часу – стане перешкодою для подальшого поступального розвитку, а тому підлягатиме коригуванню.

Література

1. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Краткий словарь физических терминов / сост. А. И. Болсун, рец. М. А. Ельяшевич. – Мн. : Вышэйшая школа, 1979. – 416 с.
3. Мопертюи П. Соотношения между общими принципами покоя и движения / Пьер Мопертюи // в Сб. статей классиков науки. Под редакцией Полака Л.С., М., «Физматгиз», 1959 г.
4. Авенариус Р. Философия как мышление о мире согласно принципу наименьшей меры сил / Рихард Авенариус. – М. : КомКнига, 2007. – 50 с.
5. Свенцицкий А. Л. Краткий психологический словарь / А. Л. Свенцицкий. – М. : Проспект, 2011. – 512 с.
6. Смолин А.А. Принцип процессуальной экономии в уголовном судопроизводстве России : Дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09 / Смолин Алексей Юрьевич. – Нижний Новгород, 2010. – 200 с.
7. Словник української мови : у 11 т. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 10. – 660 с.
8. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
9. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навчальний посібник / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – 655 с.
10. Карташов В. Н. Юридическая техника, тактика, стратегия и технология (к вопросу о соотношении) / В. Н. Карташов // Проблемы юрид. техники : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. – Н. Новгород, 2000. – С. 16–23.
11. Элементарные начала общей теории права : учеб. пособие для вузов / под общей ред. д-ра юрид. наук, проф. В. И. Червонюка. – Право и закон. – М. : КолосС, 2003. – 544 с.
12. Комісарчук Р. В. Концептуальні основи криміналістичної технології / Р. В. Комісарчук // Право та управління. – 2011. – № 4. – С. 132–140.
13. Тертышник В. М. Уголовный процесс : учебное пособие / В. М. Тертышник. – 2-е изд., пер. и доп. – Харьков : Арсис, 1999. – 528 с.
14. Полянский Н. Н. Очерки общей теории уголовного процесса / Н. Н. Полянский. – М. : Кооперативное издательское т-во «Право и жизнь», 1927. – 127 с.

Анотація

Канюка І.М. Правова природа ідеї процесуальної економії у кримінальному судочинстві. – Стаття.

У статті досліджується роль та місце ідеї процесуальної економії у кримінальному судочинстві. Природа цієї ідеї виводиться автором із закономірностей існування неживої та живої природи, у тому числі й буття людини, яка у будь-якій сфері своєї діяльності намагається досягати максимального результату з мінімальними витратами.

Ключові слова: процесуальна економія, кримінальне судочинство, економія зусиль, самоорганізація системи, технологія юридичної діяльності.

Аннотація

Канюка І.М. Правовая природа идеи процессуальной экономии в уголовном судопроизводстве. – Стаття.

В статті досліджуються роль і місце ідеї процесуальної економії в уголовном судопроизводстве. Природа цієї ідеї виводиться автором із закономірностей існування неживої і живої природи, в тому числі і бытия человека, котрий в будь-якій сфері своєї діяльності намагається досягти максимального результату з мінімальними витратами.

Ключевые слова: процессуальная экономия, уголовное судопроизводство, экономия усилий, самоорганизация системы, технология юридической деятельности.

Summary

Kaniuka I.M. Legal nature of the procedural economy concept in criminal proceedings. – Article.

In the article the role and the place of the procedural economy concept in criminal proceedings are explored. The author concludes the nature of this idea from the regularity of the animate and inanimate nature existence, including that of a man, who tries in every branch of his activities to get maximum with minimum expenses.

Keywords: procedural economy, criminal proceedings, economy of efforts, self-organization of a system, technology of legal activities.

УДК 340.69

Г.Р. Крет

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

**ПРАВА ЕКСПЕРТА ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ**

Пріоритетним обов'язком держави, відповідно до ст. 3 Конституції України, є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Тому одним із найважливіших аспектів формування правової держави в Україні є створення дієвих механізмів забезпечення правового статусу особи. Все це повною мірою стосується і кримінального провадження, зокрема щодо створення та законодавчого закріплення механізмів забезпечення правового статусу учасників кримінального провадження.

Відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України до числа учасників кримінального провадження належить експерт – особа, яка відповідно до ч. 1 ст. 69 КПК України володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [1]. Тобто експерт – це особа, яка володіє спеціальними знаннями і призначена органом, уповноваженим розглядати справу у порядку, встановленому процесуальним законодавством для проведення експертизи та надання висновку.

Участь експерта у кримінальному провадженні обумовлена необхідністю використання спеціальних знань, оскільки особи, які беруть участь у кримінальному провадженні, не володіють і не повинні володіти спеціальними знаннями, необхідними для вирішення справи, а тому роль експерта, безумовно, підвищується, адже саме експертиза є однією з найважливіших форм застосування спеціальних знань, у результаті чого отримується нова інформація, що має доказове значення для кримінального провадження і не може бути отримана за допомогою інших засобів. Тому для активізації залучення експерта до участі у кримінальному провадженні, а також для удосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства, необхідним є детальне дослідження правового статусу експерта у кримінальному провадженні, з'ясування всіх його елементів та їх взаємозв'язку. Метою цієї статті є дослідження прав експерта, якими він наділений у кримінальному

провадженні, як одного із елементів його правового статусу.

Права експерта як учасника кримінального провадження визначено Законом України «Про судову експертизу», Кримінальним процесуальним кодексом України, а також відомчими нормативно-правовими актами. При цьому слід зазначити, що Законом України «Про судову експертизу» визначено лише загальні права експерта у будь-якому провадженні, натомість КПК України деталізує перелік його прав у кримінальному провадженні. Розглянемо їх детальніше.

Відповідно до п.п. 1 – 3 ч. 3 ст. 69 КПК України, експерт має право знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних з проведенням експертизи; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження. При цьому, як зазначають автори науково-практичного коментаря до КПК України за загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора та М.Є. Шумила, такі права експерту необхідні для того, щоб отримати відомості про кримінальне провадження, котрі стосуються предмета експертного дослідження [2, с. 203]. Такі відомості можуть міститися у протоколах слідчих (розшукових) дій та додатках до них, інших документах, речових доказах, з якими має право ознайомитися експерт.

Ч. 4 ст. 69 КПК України містить положення про заборону експерту за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Він, як вже зазначалося, може лише заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків. Водночас, якщо експерту буде відмовлено у наданні певних матеріалів, а наданих матеріалів недостатньо для проведення експертизи для надання відповідей на поставлене коло питань, він має право відмовитися від дачі висновку, склавши при цьому мотивовану заяву, в якій пояснити причини неможливості дачі об'єктивного висновку.

Норма п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України дозволяє експерту виходити за межі отриманого доручення про проведення експертизи і зазначити у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження та з приводу яких йому не були

поставлені питання. Таке право експерта продубльоване у ч. 3 ст. 102 КПК України. Водночас, слід відзначити, що законодавче закріплення права експерта вийти за межі поставлених йому на вирішення питань було викликане слідчою та судовою практикою, оскільки органи досудового розслідування та суду не завжди розуміють можливості того чи іншого дослідження та не завжди компетентно формулюють питання.

Закон не вимагає від експерта одержання будь-якої попередньої згоди чи дозволу на можливості реалізації цієї ініціативи. Тому експерт може самостійно, на підставі свого досвіду і знань, та виходячи з ходу і результатів проведених досліджень, вказати на ці обставини у наданому ним висновку. Але це не означає, що експерти повинні користуватися цим правом у будь-якому випадку, тому що обов'язок встановлення обставин справи лежить на органі, в провадженні якого знаходиться справа, а обов'язок експерта – відповісти на поставлені перед ним питання [3, с. 144-145]. Таким чином, експерт має право вказати зі своєї ініціативи на ті обставини, щодо яких йому не були поставлені питання, але при дотриманні таких вимог: 1) якщо ці обставини виявлені на підставі використання своїх спеціальних пізнань і не виходять за межі компетенції експерта; 2) якщо вони виявлені під час експертного дослідження і впливають з нього; 3) якщо вони мають значення для обставин, встановлених експертом під час свого дослідження і безпосередньо з ними пов'язані, тобто розкривають, доповнюють, уточнюють обставини, що складають предмет даної експертизи; 4) якщо через наявність об'єктивних причин експерт не зміг проконсультуватися зі слідчим і судом із приводу необхідності включення даних відомостей про ці обставини до свого висновку [3, с. 145].

Для отримання додаткових відомостей, необхідних для проведення експертизи, експерт, відповідно до п. 5 ч. 3 ст. 69 КПК України, має право ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні. Зокрема, експерт може бути присутнім при проведенні процесуальних дій – допитів, оглядів місця події, речей, документів тощо і при цьому, як зазначають автори вищезгаданого науково-практичного коментаря до

КПК України, експерт має право ставити запитання допитуваним, звертати увагу під час проведення інших процесуальних дій на обставини, які мають значення для його висновку, щоб вони були занесені до протоколу цієї дії [2, с. 203].

П. 6 ч. 3 ст. 69 КПК України передбачає право експерта одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт. При цьому, відповідно до ч. 1 ст. 122 КПК України, витрати, пов'язані із залученням експерта, несе сторона кримінального провадження, яка його залучила. Проте, залучення стороною обвинувачення експертів спеціалізованих державних установ, а також проведення експертизи за дорученням слідчого судді або суду здійснюється за рахунок коштів, які цільовим призначенням виділяються цим установам з Державного бюджету (ч. 2 ст. 122 КПК України).

Водночас, норма ч. 4 ст. 122 КПК України визначає, що експертам оплачуються проїзд, а також добові в разі переїзду до іншого населеного пункту. Крім того, експертам повинна бути сплачена винагорода за виконану роботу, якщо це не є їх службовим обов'язком. Разом з тим, п. 6 ч. 3 ст. 69 КПК України передбачає право на відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи. Як справедливо зазначає В.Д. Юрчишин, експерту повинна виплачуватися не лише винагорода та виплати на переїзд і найм житла, але й витрати, пов'язані із використанням спеціальних матеріалів, зносом обладнання, оскільки у процесі дослідження у експерта, експертної установи може виникнути потреба в придбанні та використанні спеціальних матеріалів, обладнання [4, с. 123-124]. Тобто експерту слід виплачувати як витрати, пов'язані із переїздом експерта до місця виклику і назад, наймом житла, інші необхідні витрати, пов'язані із перебуванням експертів за межами постійного місця перебування, так і витрати, пов'язані з проведенням дослідження. При цьому, в науковій літературі цілком слушно зазначається про необхідність законодавчого визначення права експерта відмовитися проводити експертне дослідження у випадку, якщо йому чи експертній установі не будуть сплачені грошові кошти, потрібні для

покриття витрат на проведення необхідних досліджень [5, с. 105-106].

Розмір таких витрат встановлений відомчими нормативно-правовими актами. Зокрема, Постановою від 01.07.1996 р. № 710 Кабінет Міністрів України затвердив Інструкцію про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів. Крім того, витрати, пов'язані з залученням експерта, відшкодовуються в розмірах, передбачених Постановою Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 р. № 98 «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів».

Водночас, встановлення розміру винагород та компенсації витрат, пов'язаних з переїздом та наймом житла, допустиме лише відносно державних експертних установ та експертів, які виконують свої функції в порядку службового доручення, тобто є працівниками експертних установ. Що ж стосується виплат атестованим судовим експертам, які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, то відповідно до п. 2.1. Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011 р. № 3505/5, експерт має право проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом [6]. Як слушно зауважує С. Бичкова, з метою запобігання зловживанням при визначенні розміру винагороди експертам (експертним установам) необхідно розділити поняття винагороди та витрат, пов'язаних з проведенням експертизи, і законодавчо обмежити максимальний розмір винагороди,

яка може виплачуватися експерту (експертній установі) [5, с. 109]. При цьому, як видається, розмір такої винагороди повинен визначатися судом за узгодженням зі сторонами та відповідним експертом.

Відповідно до п. 7 ч. 3 ст. 69 КПК України, експерт має право заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом. Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» експерт, а також члени його сім'ї та близькі родичі належать до кола осіб, які мають право на забезпечення безпеки, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на експерта у зв'язку з залученням його до участі у кримінальному провадженні [7].

Відповідно до п. 8 ч. 3 ст. 69 КПК України, експерт користується іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу». До таких прав, зокрема, належить право експерта подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта. Всі інші права, передбачені Законом України «Про судову експертизу», продубльовані в КПК України.

Аналіз положень Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 дозволяє розширити перелік прав експерта за рахунок включення до нього таких прав: 1) скласти окремий висновок у разі незгоди з іншими членами експертної комісії; 2) викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень [8].

Слід звернути увагу на те, що зазначена Інструкція, у порівнянні із Законом України «Про судову експертизу» та КПК України, дещо розширює окремі права експерта. Так, закріплене Інструкцією право експерта знайомитися з матеріалами справи, які стосуються експертизи, є ширшим, ніж право знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи, яке визначене Законом, адже враховуючи факт, що законодавчо не визначено поняття «предмет експертизи» і відсутній єдиний підхід до його визначення в юридичній літературі, безумовно, більш вдалим слід визнати формулювання «що стосуються проведення експертизи». Однак, Інструкція про призначення та

проведення судових експертиз є підзаконним нормативним актом і не може виходити за межі, встановлені законом. Тому слід говорити про право експерта заявляти клопотання, що стосуються предмета експертизи. Але, на нашу думку, законодавчо слід закріпити саме право заявляти клопотання, що стосуються проведення експертизи.

Дещо розширене і уточнене, у порівнянні з чинним КПК України та Законом України «Про судову експертизу», коло прав експерта проектом Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні». Так, відповідно до ч. 1 ст. 19 проекту, експерт, окрім наведених вище, має право на забезпечення безперешкодного доступу до об'єкта дослідження та належних умов праці; знайомитися з протоколом процесуальної дії, у якій він брав участь, та уточнювати положення протоколу щодо повноти й правильності фіксації його дій і показань [9].

Дослідження законодавчого визначення прав експерта у кримінальному провадженні дає підстави стверджувати, що більшість прав, визначених Законом України «Про судову експертизу» від 25.02.94 р. № 4038а-ХІІ та Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз, є правами, які визначають процесуальний статус експерта як учасника кримінального провадження і повинні бути закріплені і визначатися у КПК України. Щодо спеціальних законів і підзаконних нормативних актів, то вони повинні закріплювати лише організаційні відносини, пов'язані з проведенням експертного дослідження.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [За заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила]. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.

3. Ревака В.М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: Дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 / Віктор Миколайович Ревака. – Х., 2006. – 197 с.

4. Юрчишин В.Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 / Віталій Дмитрович Юрчишин. – Івано-Франківськ, 2007. – 227 с.

5. Бичкова С.С. Експертиза в цивільному процесі: Дис. ... канд. юрид. наук / Світлана Сергіївна Бичкова. – К., 2003. – 177 с.

6. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011 р. № 3505/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11>.

7. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 р. № 3926-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.

8. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

9. Про судово-експертну діяльність в Україні: проект Закону України, оприлюднений на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.minjust.gov.ua/43603>.

Анотація

Крет Г.Р. Права експерта як учасника кримінального провадження. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню прав експерта як елемента його правового статусу. Визначено зміст прав експерта з урахуванням норм як КПК України, так і підзаконних правових актів.

Ключові слова: експерт, права експерта, правовий статус.

Аннотация

Крет Г.Р. Права эксперта как участника уголовного судопроизводства. – Статья.

Статья посвящена исследованию прав эксперта как элемента его правового статуса. Определено содержание прав эксперта с учетом норм как УПК Украины, так и подзаконных правовых актов.

Ключевые слова: эксперт, права эксперта, правовой статус.

Summary

Kret G.R. The rights of an expert as a participant of criminal proceeding. – Article.

The article is devoted to research the rights of an expert as an element part of its legal status. The contents of the rights of an expert according to the norms of the CPC of Ukraine and subordinate legal regulations is defined.

Keywords: expert, rights of an expert, legal status.

УДК 343.98

Ю.А. Ланцедова

кандидат юридических наук,
доцент кафедры уголовного и
гражданского права и процесса
Черноморского государственного
университета имени Петра Могилы

А.С. Тунтула

кандидат юридических наук,
доцент кафедры уголовного и
гражданского права и процесса
Черноморского государственного
университета имени Петра Могилы

НЕКОТОРЫЕ НОВЫЕ КОНЦЕПЦИИ И ДОКТРИНЫ НАУКИ АНТИКРИМИНАЛЬНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Новая редакция УПК Украины сохранила многие недостаточно обоснованные традиционные принципы. В этом аспекте хотелось бы обратить внимание, в первую очередь, на предусмотренные:

1. Статьей ст. 22 «Состязательность сторон и свобода подачи ими суду своих доказательств и в обосновании перед судом их убедительности» УПК Украины алогичный принцип состязательности сторон.

2. Частями 3 и 4 ст. 224 «Допрос» и др. УПК Украины разную юридическую ответственность преследуемого лица, потерпевшего и свидетелей за отказ от дачи показаний и за качество тех, получаемых от них сведений, которые используются в антикриминальном судопроизводстве в качестве доказательств, т. е. за правдивость этих сведений.

3. Частью ч. 3 ст. 31 «Состав суда» и др. УПК Украины участие в принятии судебного решения непрофессиональных судей – присяжных.

4. Пунктом 2 ч. 1 ст. 373 «Виды приговоров» УПК Украины

вынесение оправдательного приговора в случае недоказанности вины преследуемого лица (но и недоказанности в этой ситуации и невинности этого лица) оправдательного приговора, что свидетельствует о понуждении законодателя выносить в такой судебной ситуации окончательное решение суда на предположениях, а не на достаточной и согласованной совокупности доказательств, и т.д. [1].

В кандидатской же диссертации [2, с. 17-18, 92, 155-156, 160-161 и др.], монографии [3, с. 8-9, 62-63, 99-10, 102-103 и др.] и в ряде иных публикаций А. С. Тунтулы [4 и др.] изложенные подходы достаточно аргументировано опровергаются и предлагаются варианты принципиально нового решения этих проблем, которые в совокупности дают основу перейти от существующего криминального (в контексте названия Криминального процессуального кодекса Украины) судопроизводства к антикриминальному.

Апробация новых подходов и продолжение соответствующей научной дискуссии в контексте дальнейшего их развития и возможных путей внедрения в доктринальную, законодательную, антиделиктную и в иную прикладную юридическую практику и составляют цель данной публикации.

В первую очередь, следует напомнить, что существующая наука криминального процессуального права Украины концептуально должна быть переименована в науку антикриминального судопроизводства, что, как и появление иных производных терминов «Антикриминальная отрасль права Украины», «Антикриминальный кодекс Украины», «Антикриминальное судопроизводство Украины», «Кодекс антикриминального судопроизводства Украины», «антикриминальные сведения» и пр., С. А. Кириченко в развитие позиции А. А. Кириченко обосновывает тем, что в ч. 1 ст. 7 «Организация милиции и ее подчиненность» Закона Украины «О милиции» в перечне подразделений милиции указана «криминальная милиция» [5].

Данный же термин в сопоставлении с аналогичными по строению терминами «криминальная группировка», «криминальное государство» и др. более правильно уточнить как «подразделения антикриминальной милиции», что, в свою очередь, обуславливает появление и иных новых

указанных терминов, а вместе с этим внедрение и принципиально новой доктрины юридических наук антикриминальной направленности, прежде всего, собственно Антикриминальной отрасли права Украины и Антикриминального судопроизводства Украины [4, с. 11].

Реализация данной концепции возможна в контексте разрешения ряда иных проблем: субъектов получения доказательств, равной ответственности преследуемого, свидетеля и потерпевшего за отказ от дачи показаний, за дачу заведомо ложных показаний и пр., разграничения и отдельной кодификации гласных и негласных практических действий, введения процессуального статуса причастного и нейтрального приговора, усиления прокурорского контроля за законностью судопроизводства и правоприменения вообще и др., что, в конечном итоге, должно существующее, по сути, криминальное судопроизводство превратить в антикриминальное [4, с. 11].

Именно как наука антикриминального судопроизводства существующая наука криминального процессуального права представлена и в новой доктрине классификации юридических наук в контексте их гипергрупповых задач, согласно которой, выделяется три базисные гипергруппы юридических наук – теоретические, регулятивные и антиделиктные юридические науки, когда антиделиктные юридические науки, в свою очередь, делятся еще на три частных гипергруппы юридических наук – базисноантиделиктные, процедурные и методические юридические науки [4, с. 27-30].

И собственно среди процедурных юридических наук находится наука антикриминального судопроизводства, задача которой сформулирована в контексте процедурных юридических наук в целом, на которые возлагается задача по разработке правовой формы (процедуры, порядка) рационального, эффективного и качественного преодоления каждой из разновидностей правонарушений [4, с. 29].

Новую же доктринальную сущность и междисциплинарные связи науки антикриминального судопроизводства можно в общих чертах понять уже из внутреннего группового деления процедурных юридических наук на:

1. Внутренние:

1.1. Полинаучное направление: Теорология антиделиктных сведений (теория доказательств).

1.2. Сопутствующее: Конституционное судопроизводство Украины.

1.3. Моноантиделиктные: Антикриминальное (уголовное процессуальное) и Административное (административный процесс) судопроизводство Украины.

1.4. Регулятивно-антиделиктные: Трудовое (частично - процедурная часть Кодекса законов о труде, в основном - ряд иных дисциплинарных правовых актов), Де-факто имущественно-договорное (гражданское процессуальное) и Де-юре имущественно-договорное (арбитражное процессуальное, хозяйственное процессуальное) судопроизводство Украины.

1.5. Дополнительные: Ордиристическое (процедурная часть теории ОРД), Исправительно-трудовое (уголовно-исполнительное) и Исполнительное (ряд исполнительных правовых актов по иному, нежели антикриминальное, судопроизводству) судопроизводство Украины.

2. Международные: Антикриминальное, Ордиристическое, Де-факто имущественно-договорное и Де-юре имущественно-договорное судопроизводство [4, с. 29].

Следовательно, наука антикриминального судопроизводства призвана разработать правовую форму (процедуру, порядок) рационального, эффективного и качественного гласного преодоления любой из разновидностей макроправонарушений, которыми, согласно разработанной Т. А. Коросташовой новой доктрины ступенчатого сущностного видового деления правонарушений, являются преступления, парапреступления, квазипреступления, квазипарапреступления, паранесчастные случаи и несчастные случаи [4, с. 13-15].

Наиболее тесные дисциплинарные связи наука антикриминального судопроизводства имеет с наукой исправительно-трудового судопроизводства, которая, по сути, является ее продолжением на стадии исполнения судебного решения по антикриминальному делу о назначении карательно-воспитательных мер, в первую очередь, в виде лишения свободы и пожизненного заключения, а также с наукой

ордистического судопроизводства, которая, с учетом четкого разграничения А. С. Тунтулой сущности криминалистической и ордистической деятельности в части соответственно гласных действий (приемов) и негласных мероприятий (приемов) по противодействию макроправонарушениям [4, с. 7-8], должна разработать такого рода негласные средства преодоления макроправонарушений.

Дисциплинарные связи со всеми иными процедурными юридическими науками, прежде всего, с наукой административного, трудового, де-факто имущественно-договорного и де-юре имущественно-договорного судопроизводства, у науки антикриминального судопроизводства проявляются в том, что перечисленные процедурные юридические науки призваны также разработать правовую форму (процедуру, порядок) рационального, эффективного и качественного гласного преодоления правонарушений, но уже лишь с соответствующими разновидностями миниправонарушений, а именно преодоления административных, трудовых, де-факто имущественно-договорных и де-юре имущественно-договорных проступков, параппроступков, квазипроступков, квазипарапроступков, паранесчастных случаев или несчастных случаев [4, с. 15-17].

Изложенное дает основание сделать вывод о том, что принципиально обновленный базис науки антикриминального судопроизводства представляет новая доктрина классификации юридических наук и новая доктрина ступенчатого сущностного видового деления правонарушений, тогда как соответствующую «антикриминальную сущность» данной науки уже презентуют названные новые доктрины А. С. Тунтулы, изложение сущности которых следует начать с новой доктриной профессиональности осуществления судопроизводства, в том числе и антикриминального судопроизводства.

Данная доктрина применительно к антикриминальному судопроизводству обосновывается тем, что, как и любой иной вид антиделиктного судопроизводства, антикриминальное судопроизводство должно осуществляться только на профессиональной основе, т. е. лишь профессионалами, овладевшие через стационарное вузовское обучение многовековым

опытом, знаниями и навыками проведения такого рода действий, и которые обязаны обеспечить непосредственное, объективное, всестороннее и полное исследование всех обстоятельств дела, на этой основе установить истину и правильно разрешить антикриминальное дело.

Участие иных лиц в непосредственном получении доказательств, кроме, следователя, прокурора и суда и порядке исключения – эксперта и ордиста, а, согласно ч. 3 ст. 17 «Коллегиальное и единоличное рассмотрение дел» УПК 1960 р. [6], народных заседателей или, в соответствии с § 2 «Производство в суде присяжных» гл. 30 «Особые порядки производства в суде первой инстанции» УПК України [1], присяжных в доказывании со статусом судей нарушает краеугольный принцип любого и тем более антикриминального судопроизводства – профессиональность получения доказательств и решения вопроса как о виновности или невиновности преследуемого лица, так и о восстановлении правового статуса других социосубъектов – прав, свобод, обязанностей и интересов, нарушенного совершением того или иного вида макроправонарушения.

Предоставление защитнику, имеющему за традицией и законодательством значительную мотивацию и возможности «помочь» подзащитному избежать антикриминальной ответственности, значительных прав по непосредственному получению доказательств без возложения на него обязанностей по объективному, всестороннему и полному исследованию всех обстоятельств дела, установлению истины и правильному разрешению антикриминального дела, нарушает другой краеугольный принцип юриспруденции – о взаимосвязи и соразмерности, с одной стороны, прав, свобод и интересов физических или юридических лиц либо государства в целом, а, с другой стороны, обязанностей названных субъектов.

Концепция установления истины в судопроизводстве актуальна для антикриминального, но в равной степени любого из видов судопроизводства и доказывания. Установлению истины в антикриминальном доказывании противоречит так называемый принцип «состязательности», предусмотренный п. 4 ч. 3 ст. 129 Конституции Украины [7] и ст. 22 «Состязательность сторон и свобода подачи ими

суду своих доказательств и в обосновании перед судом их убедительности» УПК Украины [1]. Антикриминальное, как и любой иной вид, судопроизводства или доказывания – это не спортивное соревнование. Здесь не может быть побежденных и победителей. Такой подход в любом случае будет связан с существенным нарушением прав, свобод, обязанностей и/или интересов субъектов этого судопроизводства либо доказывания, прежде всего, потерпевшего и преследуемого лица.

Каждое судопроизводство и доказывание, а тем более антикриминальное, должно преследовать единственную цель - установить истину в антикриминальном деле и на этой основе правильно разрешить данное дело. Только данная задача и может обеспечить назначение преследуемому лицу наиболее справедливого наказания, т.е. такого, которого он заслуживает в соответствии содеянным и с его поведением в процессе совершения общественно опасного деяния, досудебного и судебного следствия, а также, чтобы права, свободы, обязанности и интересы потерпевшего были восстановлены в полном объеме.

Если же кто-то и полагает, что установить объективную истину по каждому антикриминальному делу невозможно, то тогда это лицо должно признать существование и ситуаций разрешения антикриминального дела на внутреннем убеждении, сложившемся не на достаточной и согласованной совокупности значимых, допустимых, законных и доброкачественных доказательств, а на предположениях.

Все субъекты антикриминального, как и иного любого вида, доказывания, должны стремиться к установлению истины по делу, а, значит, и иметь в этом отношении равные права, свободы, интересы и нести равные обязанности. Этому противоречит существующий, согласно ч. 3 и ч. 4 ст. 224 «Допрос», п. 5 ч. 1 ст. 42 «Подозреваемый, обвиняемый», п. 6 ч. 1 ст. 56 «Права потерпевшего», п. 3 ч. 1 п. 2 ч. 2 ст. 66 «Права и обязанности свидетеля», ч. 1 ст. 67 «Ответственность свидетеля» и др. УПК Украины [1], разный объем обязанностей личностных источников антикриминальных сведений, прежде всего, свидетеля, потерпевшего и преследуемого лица, собственно давать показания и давать именно достоверные показания.

Данный подход выглядит достаточно алогичным. Принципиально одинаковые по сущности, степени значимости и порядку получения антикриминальные сведения как доказательства имеют различные процессуальные гарантии их достоверности, а разные субъекты антикриминального судопроизводства не имеют общей базисной задачи – установление истины по антикриминальному делу и правильное его разрешение на этой основе, а руководствуются лишь своими частными задачами, выполнение которых и подкрепляет различный процессуальный режим получения от них, как от личностных источников доказательств, достоверных сведений.

Все же традиционное криминальное (а не антикриминальное, как это обосновывается в настоящей публикации) судопроизводство как раз и нацелено на решение основной в контексте своего названия задачи – помочь криминалу уйти от заслуженной антикриминальной ответственности, что особенно проявляется в контексте следующей взаимосвязанной новой доктрины причастного лица и нейтрального приговора.

Начатая С. А. Кириченко с причастного лица [8, с. 183] и развитая А. С. Тунтулой взаимосвязанная доктрина причастного лица и нейтрального приговора [4, с. 59-63, 68-69 и др.] основывается на том, что концепция правовой определенности касается всех субъектов антикриминального судопроизводства и, прежде всего, преследуемого и потерпевшего (истца). Любое, а, тем более окончательное процессуальное решение по антикриминальному делу, должно быть основано на согласованной и достаточной совокупности доказательств, когда каждое отдельное доказательство должно обладать еще единством основных юридических свойств. И когда в результате надлежащей оценки такого рода доказательств у судьи сложится внутреннее убеждение о виновности лица – постановляется обвинительный приговор, а если о невиновности лица – оправдательный приговор.

Когда же имеющаяся по антикриминальному делу совокупность значимых, законных, допустимых и доброкачественных доказательств недостаточна для формирования внутреннего убеждения судьи как первого, так и второго плана, не должен постановляться оправдательный

приговор, как это требуют в нарушение ч. 3 ст. 62 Конституции Украины (где в контексте презумпции невиновности говорится лишь о том, что все сомнения трактуются в пользу обвиняемого, что делает невозможным постановление при такой ситуации лишь обвинительного приговора, но никак не обуславливает необходимость постановления в этой ситуации оправдательного приговора) [7], ч. 4 ст. 327 «Виды приговоров» УПК Украины 1960 г. [6] и п. 2 ч. 1 ст. 373 «Виды приговоров» УПК Украины 2012 г. [1]. Ведь постановление окончательного процессуального решения на недостаточной совокупности значимых, законных, допустимых и доброкачественных доказательств – равнозначно постановлению приговора на предположениях, что прямо запрещено делать все той же ч. 3 ст. 62 Конституции Украины [7].

В таком случае к известной доктрине объективного вменения виновности следовало бы добавить и концепцию субъективного вменения невиновности, когда невиновное лицо также появлялось бы не на основе достаточной и согласованной совокупности значимых, законных, допустимых и доброкачественных доказательств, а на предположениях, что именно и заставляет делать судью упомянутые ч. 4 ст. 327 «Виды приговоров» УПК Украины 1960 г. [6] и п. 2 ч. 1 ст. 373 «Виды приговоров» УПК Украины 2012 г. [1], заставляющие его при недоказанности вины преследуемого лица постановлять оправдательный приговор, который же должен постановляться лишь при наличии у судьи на основе свободной оценки всех доказательств по антикриминальному делу внутреннего убеждения о невиновности преследуемого лица. А это возможно лишь в двух ситуациях: когда преследуемое лицо не совершало инкриминируемых ему деяний либо когда, хотя и совершало это деяние, но при отсутствии и минимального уровня его вины.

Минимальный же уровень виновности лица общеизвестен: не мог и/или не должен был предвидеть общественно опасный характер своего деяния и возможность причинения этим деянием существенного либо более физического, материального и/или морального вреда правовому статусу иных социосубъектов, т. е. правам, свободам, обязанностям и/либо интересам физического или юридического лица либо государства

в целом как суммативного физического и юридического лица.

Поэтому в случае недоказанности как виновности, так и невиновности преследуемого лица (что нередко возникает в результате умышленных действий преследуемого лица и его адвоката по «развалу» антикриминального дела) фактически имеет место недостаточная (неопределенная) совокупность доказательств, которая не может повлечь появление определенного правового статуса субъектов антикриминального судопроизводства. В этом случае и должно постановляться соответственно такой антиделиктной ситуации неопределенное процессуальное решение – признание преследуемого причастным и постановление нейтрального приговора, не дающего права преследуемому лицу предъявить иск к государству (фактически – к законопослушным налогоплательщикам) о возмещении материального и морального ущерба в связи с привлечением его к антикриминальной ответственности и другими связанными с этим его ограничениями.

Каких-либо иных ограничений правового статуса причастного, в т. ч. судимости, не должно наступать. Упоминание же о судимости любого из процессуальных статусов преследуемого лица следует рассматривать как макроправонарушение в виде превышения власти должностного лица либо соответствующего нового вида макроправонарушения физического лица – противоправное предание огласке судимости, ответственность за совершение которого еще следует предусмотреть в Антикриминальном кодексе Украины.

Подытоживая, можно заключить, что предложенные варианты решения таких базисных концепций и доктрин антикриминального судопроизводства, как концепции антикриминальности данного судопроизводства, его профессиональности и установления в нем истины, доктрины нейтрального приговора и причастного лица как нового процессуального статуса преследуемого лица, а также концепции равной юридической ответственности личностных источников за отказ от дачи показаний и за достоверность получаемых от них сведений создают неплохую доктринальную основу для становления собственно антикриминального (а не криминального, хотя бы по названию) судопроизводства. В таком аспекте следует построить соответствующую

корректною дискусією в напрямленні широкій апробації і остаточного розв'язання цих актуальних проблем антикримінального судопроизводства і необхідної перестройки в цьому аспекті доктринальної, законодавчої, освітньої, антиделіктної і іншої прикладної юридическої практики.

Литература

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 р., № 4651-VI // Голос України. - № № 90-91 (5340-5341). - 19 травня 2012 р.

2. Тунтула О. С. Отримання доказів та форми їх представлення, оцінки та використання у кримінальному провадженні України : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Олександра Сергіївна Тунтула; Національна академія прокуратури України. - К., 2013. - 233 с.

3. Тунтула О. С. Сутність і класифікація дій з отримання та форм оперування доказами в антикримінальному судочинстві: монографія / [О. С. Тунтула, Ю. О. Ланцедова, Т. О. Коросташова] ; за наук. ред. проф. О. А. Кириченка. - Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. - 164 с. [Електронний ресурс] - Режим доступа: <http://www.chdu.edu.ua/index.php?page=yuridichniy>

4. Кириченко А. А. Около двухсот лучших доктрин и концепций юриспруденции научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии): научный гипердоклад / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, Е. В. Кириленко, С. А. Кириченко, Т. А. Коросташова, Ю. А. Ланцедова, Ю. Д. Ткач, А. С. Тунтула, В. С. Шаповалова / 57 543 слова // Четвертый Пермский конгресс ученых-юристов. Международн. науч.-практ. конференция, 18.10.2013 г., Пермский национальный исследовательский университет. Российская Федерация [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://permcongress.com/4thcongress/tezis>

5. Про міліцію. Закон України: від 25.12.1990 р., № 583-XII (583-12) // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). - 1991. - № 4. - Ст. 20.

6. Кримінально-процесуальний кодекс України: від 28.12.1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). - К., 1961. - № 2. - ст. 15; зі змінами станом на 13.04.2012 р.

7. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.

8. Кириченко С. А. Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві; генеза і можливості удосконалення: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Сергій Анатолійович Кириченко; Класичний приватний університет. - Запоріжжя, 2009. - 21 с. [Електронний ресурс] - Режим доступа: <http://www.chdu.edu.ua/index.php?page=yuridichniy>

Анотація

Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С. Деякі нові доктрини науки

антикримінального судочинства. – Стаття.

Розкрито сутність та дисциплінарні зв'язки науки антикримінального судочинства за новою доктриною класифікації юридичних наук. Розглянуто доктрину причетної особи та нейтрального вироку та встановлення об'єктивної істини по антикримінальній справі. Викладено сутність доктрини професійності антикримінального судочинства.

Ключові слова: наука антикримінального судочинства, доктрина нейтрального вироку і причетної особи, доктрина встановлення об'єктивної істини по антикримінальній справі, доктрина професійності антикримінального судочинства.

Аннотація

Ланцедова Ю.А., Тунтула А.С. Некоторые новые доктрины науки антикриминального судопроизводства. – Статья.

Раскрыта сущность и дисциплинарные связи науки антикриминального судопроизводства по новой доктрине классификации юридических наук. Рассмотрены доктрина причастного лица и нейтрального приговора и установления объективной истины по антикриминальному делу. Изложена сущность доктрины профессиональности антикриминального судопроизводства .

Ключевые слова: наука антикриминального судопроизводства, доктрина нейтрального приговора и причастного лица, доктрина установления объективной истины по антикриминальному делу, доктрина профессионально гости антикриминального судопроизводства.

Summary

Lantsedova Y.A., Tuntula A.S. Some of the new doctrine of the science of the anticriminal proceedings. – Article.

The essence and the disciplinary connection of the science of the anticriminal proceedings are disclosed in the article under the new doctrine of classification of jurisprudence. Considered the doctrine of the concerned person and neutral sentence and establish objective truth by anticriminal case. Set out the essence of the doctrine of the professionalism of the anticriminal proceedings.

Keywords: theory of the anticriminal proceedings, the doctrine of the neutral sentence and of the concerned person, the doctrine to establish of the objective truth by anticriminal case, the doctrine of the professionalism anticriminal proceedings.

УДК 343.98**О.Л. Мусієнко**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики,

Національний юридичний
університет ім. Ярослава Мудрого

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Здійснювана у країні правова реформа, спрямована на гуманізацію кримінального процесу, забезпечення захисту майнових і немайнових прав і законних інтересів особи з одного боку і зростання злочинності з іншого об'єктивно підвищують значимість всебічного і повного, здійсненого на строго науковій основі дослідження речових доказів і документів у судочинстві. О.І. Галяшина та О.Р. Россинська зазначають, що суперечлива суспільно-політична обстановка в країні об'єктивно змушує посадових осіб правоохоронних органів все частіше звертатися до досвідчених осіб з метою використання їх спеціальних знань у доказуванні при розслідуванні злочинів [1, с.133].

Одним із перших нормативно-правових актів, який регламентував використання спеціальних знань, був Указ «Про порядок дослідження підписів на кріпосних актах» від 6 березня 1699 р. Проблемою використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів займалися такі вчені, як А.В. Дулов, Г.Г. Зуйков, М.В. Салтевський, А.Р. Ратинов, Н.А. Селіванов, Ю.Г. Торбін, Д.А. Сорокотягіна, І.Н. Сорокотягін, І.М. Лузгін, Р.С. Белкін та ін. Однак, у юридичній літературі, як і в діяльності по розслідуванню злочинів, не має єдиної думки, що необхідно розуміти під терміном «спеціальні знання». Інститут використання спеціальних знань отримав свій розвиток у новому Кримінально-процесуальному кодексі України, але низка питань залишаються дискусійними.

Т.В. Петрова, відзначає, що незважаючи на багатовікову практику застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві, їх можливості не вичерпані [2, с.422]. У той же час не викликає сумніву твердження про те, що ефективність розкриття і розслідування злочинів в даний час багато в чому обумовлюється використанням спеціальних знань, що значно розширює пізнавальні можливості слідчого, оскільки кримінальне судочинство не може ефективно функціонувати, якщо не

спирається на сучасні дані в різних областях людської діяльності.

Чітке розуміння сутності спеціальних знань у кримінальному судочинстві вкрай важливе для їх ефективного використання у процесуальній діяльності: воно сприятиме правильному визначенню галузі знань, які можуть бути використані; залученню до участі у слідчій дії відповідного фахівця; визначенню підстав і призначення експертного дослідження, його предмета, а також вирішенню інших питань. У конкретній ситуації питання про використання спеціальних знань обумовлене комплексом причин, в тому числі відсутністю у слідчого права безпосередньо використовувати в ході доказування знання та навички, що виходять за межі його професійних знань, а також рідкісний, підчас унікальний характер потрібних знань, доступність останніх вельми обмеженому колу осіб [3, с.4].

При розслідуванні злочинів існує необхідність у застосуванні спеціальних знань (призначенні та проведенні судових експертиз, отриманні консультацій спеціаліста або залучення його до участі в слідчих діях). Узагальнення кримінальних справ показує, що судові експертизи призначалися в 91,7% випадків. У 8,3% випадків, судові експертизи не були призначені. Дослідження матеріалів слідчої практики показує, що слідчі призначають різні експертизи. Найбільший відсоток становлять «традиційні» (криміналістичні) експертизи: почеркознавчі – 43%; технічні експертизи документів – 42%, трасологічні – 8%. Крім того, призначалися також товарознавчі експертизи – 0,5%; судово-бухгалтерські експертизи – 1,5%; комп'ютерно-технічні – 1 %; судово-медичні експертизи речових доказів (біологічні експертизи виділень людини) – 1%; судово-психіатричні – 2%; судово-психологічні – 4%.

Застосування та обрання спеціальних знань у формі призначення та проведення експертиз при розслідуванні злочинів залежить від механізму злочину. Так, при розслідуванні шахрайства з використанням підроблених документів (чеків, накладних, доручень та ін.) предметом дослідження є різні документи. Злочинці найчастіше використовують підроблені документи, виготовлені на спеціальних пристосуваннях (апаратах), мальовані, виготовлені шляхом переклеювання фрагментів (цифр) з різних чеків на один тощо. У цьому випадку на початковому

етапі розслідування виникає необхідність установити спосіб відтворення зображень (відбитків). Це дасть можливість правильно побудувати версії про спосіб шахрайства й осіб, які його вчинили.

Технічною експертизою документів можуть бути вирішені такі питання: 1) яким способом нанесене зображення в документі; 2) чи не є зображення в досліджуваному документі: а) відбитком друкованої форми; б) мальованим; в) перекопійованим з іншого документа; 3) чи не виготовлений документ шляхом використання переклеювання фрагментів інших аналогічних документів. Всі питання ідентифікаційного характеру по можливості мають бути вирішені на даному етапі, у тому числі відносно документів, повністю виготовлених на друківаних засобах. Разом з досліджуваним документом експертові мають бути направлені зразки документів, надрукованих у період, найбільш близький до моменту виконання досліджуваного документа .

При розслідуванні злочину, коли злочинець використовував документ, виготовлений з різних фрагментів інших документів, крім судово-технічної експертизи документів, виникає необхідність у призначенні інших експертиз: трасологічної (для встановлення цілого за частинами); експертизи матеріалів, речовин і виробів (для виявлення на предметах-носіях мікрочастинок або мікрослідів речовин, що клеять).

У теперішній час, при вчиненні злочинів використовуються електронні документи. О.Р. Россинська вказувала на те, що складність і різноманіття форм електронних документів і створюваних на їх основі машинограм, в умовах відсутності достатньо розробленого методологічного апарату, накладають особливі вимоги до використання спеціальних знань при їх дослідженні [4, с. 45]. Окрім експертного дослідження цифрових доказів, одним з важливих напрямків діяльності експертів є їх залучення в якості фахівців для виявлення та вилучення інформації з машинних носіїв, які фізично не можуть бути доставлені до судово-експертної установи, або для створення експериментальних машинограм.

Також при розслідуванні злочинних посягань може бути призначена почеркознавча експертиза. Вона призначається для встановлення особи,

яка виконала рукописний текст чи підпис. Призначається вона у випадках, коли у злочинця вилучені рукописні документи, розписки, а також не рукописні документи, які мають підпис особи, що підозрюється у вчиненні злочину. На вирішення цієї експертизи виносять наступні питання: 1) чи виконано рукописний текст певною особою? 2) чи виконано рукописний текст навмисно зміненим почерком? 3) особою якої статі виконано рукописний текст? 4) чи виконано підпис тією особою, від імені якої він зазначений, або іншою особою? Тобто мова йде як про діагностичні, так й ідентифікаційні питання.

О.В. Волохова, вказує на необхідність, у деяких випадках, призначати експертизу слідів накладення мікрочастин. Основна задача цієї експертизи при розслідуванні злочинів – встановлення наявності мікрочастин на певному предметі, їх природа, локалізація (при картковому шулерстві – краплення карт тощо) [5, с.115]. Ця експертиза може вирішити такі питання:

- 1) чи є на представлених гральних картах мікрочастини сторонньої речовини;
- 2) яке їх походження та локалізація;
- 3) чи однорідні ці мікрочастини на всіх представлених картах даної колоди;
- 4) чи можливо спостерігати ці частини неозброєним оком;
- 5) за допомогою яких технічних засобів загального користування можливе виявлення даних мікрочастин;
- 6) яким способом нанесені ці мікрочастини на представлені для дослідження гральні карти;
- 7) чи можливе нанесення цих частин без використання спеціальних технічних засобів, якщо так, то яким способом.

При такому виді шахрайства, як фармазонство, необхідно призначати фізико-хімічну експертизу. Вона дозволяє дати відповіді на такі питання: із якого сплаву виконані предмети, що вилучені у потерпілої; встановити склад речовини, вид та склад матеріалу, із якого виготовлені підроблені коштовності (скло замість діамантів; мідь, латунь, олово замість золота, срібла, платини тощо). При використанні шахраями підробленого коштовного каміння (імітація діамантів, рубінів, сапфірів

тощо) може бути призначена гемологічна експертиза. Ця експертиза забезпечує діагностику природних і синтезованих самоцвітів та їх підробок: встановлення природи і назви каміння; факт підміни каміння у ювелірних виробках тощо.

В останній час, злочинці все частіше для вчинення злочинного посягання використовують комп'ютерну техніку, електронні пристрої (при шахрайстві на ігрових атракціонах). У зв'язку з цим постає необхідність призначення достатньо нових видів експертиз: комп'ютерно-технічна експертиза [6, с. 93], комп'ютерно-мережева експертиза [7, с. 86]. Комп'ютерно-технічна експертиза залежно від завдань, що вирішуються, поділяється на два різновиди: 1) технічна експертиза комп'ютерів, їх вузлів та пристроїв (встановлення призначення і характеристик комп'ютерної техніки, її технічного стану; можливостей використання для досягнення певної мети тощо); 2) експертизи даних та програмного забезпечення (виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, та визначення її цільового призначення; відновлення знищеної інформації; встановлення характеру змін, внесених у програми тощо). Ця експертиза дозволяє вирішувати такі питання:

1) чи справний даний пристрій (ігровий комп'ютер, електронна рулетка тощо);

2) чи має даний пристрій дефекти, якщо так, то які саме;

3) чи не мають поломки вузли цього пристрою;

4) чи відповідає це обладнання технічній документації;

5) чи правильно встановлено програмне забезпечення цього пристрою;

6) чи можливо змінити програмне забезпечення цього пристрою, якщо так, то яким способом;

7) чи можливо керувати пристроєм на відстані, якщо так, то на якій відстані і яким чином;

8) чи можлива нормальна експлуатація пристрою після внесення змін в програмне забезпечення;

9) як забезпечується та чи надійна система захисту інформації від

доступу;

10) чи можливо на даному комп'ютері використати програму в обхід автоматичної її реєстрації;

11) чи вносилися доповнення або зміни в дану комп'ютерну програму, якщо так, то які зміни і коли.

При вчиненні такого виду злочину, як шахрайство, злочинці часто використовують психологічний вплив, який виявляється у навіюванні (сугестія). Тому, на нашу думку, при розслідуванні шахрайства може призначатися судово-психологічна експертиза. У сучасних літературних джерелах зверталася увага на те, що судово-психологічна експертиза має аналізувати та досліджувати сугестивний вплив на особу [8, с.504]. Розвиток судово-психологічної експертизи показує, що з'являються її нові напрямки.

Зараз починає широко застосовуватися такий вид судово-психологічної експертизи, як судово-психологічна експертиза злочинного угруповання для виявлення лідера в організованій злочинній групі і місця в її структурі інших членів групи [9, с. 540]. У науці відсутня однозначна думка з питань про необхідність і форми використання психологічних знань при розслідуванні групових злочинів. Так, В.М. Биков рекомендує досліджувати міжособистісні відносини у злочинній групі і виявляти її справжню психологічну структуру за допомогою тактичних прийомів, спрямованих на загострення або створення конфлікту між співучасниками [10, с.15]. В.Ісаєнко, не заперечуючи необхідності застосування по справах даної категорії психологічних знань, відносить визначення ролей співучасників у злочинних угрупованнях, виявлення їх лідерів тільки шляхом використання консультативної допомоги психологів [11, с.6]. У цьому зв'язку не викликає сумнівів справедливості судження І.В. Гецманової та А.Ю. Жданова про те, що складність оцінки латентних для слідства і суду взаємовідносин учасників організованої групи обумовлює доцільність проведення судово-психологічної експертизи по більшості справ, а сама проблема вивчення злочинних груп перебуває на перетині сфер юриспруденції, юридичної та соціальної психології [12, с.64]. Основними питаннями судово-психологічної експертизи злочинної групи є: визначення конкретної ролі кожного

учасника у злочинних епізодах, вчинених членами злочинної групи спільно; ступінь впливу групи на окремого учасника; типові форми взаємодії між членами групи, як при вчиненні злочинів, так й у процесі розслідування; встановлення лідерів-організаторів.

В.П. Лавров зазначає, що при розслідуванні шахрайства характерним є також призначення судово-психіатричної експертизи. Він указує на те, що шахраям добре відомі способи протидії розслідуванню, а тому вони завчасно стають на облік у районних психіатрів, отримують медичні довідки, інші документи [13, с.23].

Таким чином, при розслідуванні злочинів, для отримання інформації про механізм злочину, мотиви та цілі, вивчення особи злочинця та потерпілого необхідно використовувати спеціальні знання. Проведений аналіз дозволив виділити і систематизувати законодавчі, правозастосовні та теоретичні проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів і запропонувати різні рішення цих проблем.

Література

1. Галяшина Е.И. Законодательство о судебной экспертизе и пути его совершенствования / Е.И.Галяшина, Е.Р. Россинская // Lex Russica (Научные труды МГЮА). – 2006. – №6. – С. 1033-1034.

2. Петрова Т.В. Понятие специальных знаний и субъекты использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве / Т.В. Петрова // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2006. – №6. – С.422.

3. Степанов В.В. Концептуальные проблемы понятия специальных знаний в уголовном судопроизводстве / В.В.Степанов, Л.Г. Шапиро // Вестник криминалистики. – 2004. – Вып. 4 (12). – С.4.

4. Россинская Е.Р. Применение специальных познаний в расследовании преступлений, связанных с движением компьютерной информации / Е.Р. Россинская // Подготовка специалистов по раскрытию преступлений в области информационных технологий: Материалы круглого стола (30 марта 2000 г.). – М.: МГУ, 2000.

5. Волохова О.В. Современные способы совершения мошенничества: особенности выявления и расследования. / О.В. Волохова– М.: Юрлитинформ, 2005. – 128 с.

6. Россинская Е.Р. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. / Е.Р. Россинская, А.И. Усов– М.: Право и закон, 2002. – 416 с.

7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. / Е.Р. Россинская – М.: Право и закон, 2005. – 390 с.

8. Алікіна Н.В. Науково-психологічні засади та практичні питання експертизи заподіяння психологічного впливу // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики / Ред. кол.: А.П. Заєць, М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько та ін. – Х.: Право. – 2004. – Вип.. 4. – С. 501-506.

9. Шипшин С.С. Судебно-психологическая экспертиза: теоретические аспекты / С.С. Шипшин // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. – Вип.. 2: 3б. матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х.: Право, 2002. – С. 540.

10. Быков В.М. Тактика выявления организаторов преступных групп / В.М. Быков // Следователь. – 1997. – №3. – С. 12-16.

11. Исаенко В. Организация расследования серийных убийств / Исаенко В. // Законность. – 1999. – №2. – С.4-7.

12. Гецманова И.В. Возможности судебно-психологической экспертизы при расследовании бандитизма / И.В. Гецманова, А.Ю. Жданов // Журнал российского права. – 2004. – №2. – С.58-67.

13. Лавров В.П. Расследовании мошенничества // Курс лекций по криминалистике. Для слушателей след. фак. Юрид. ин-та МВД России и студ. юрид. фак. РОСИ / Под ред. В.П. Лаврова. – М.: Юрид. ин-т МВД России, 1999. – Вып. 9. – С. 23.

Анотація

Мусієнко О.Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів. – Стаття.

У статті розглянуто види спеціальних знань та аргументовано необхідність їх використання при розслідуванні злочинів. Визначено проблеми організаційно-тактичного характеру використання спеціальних знань і запропоновано шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: спеціальні знання, кримінальне судочинство, електронний документ, експертиза, комп'ютерна техніка, злочинна група.

Аннотация

Мусиенко О.Л. Использование специальных знаний при расследовании преступлений. – Статья.

В статье рассмотрены виды специальных знаний и аргументированно необходимость их использования при расследовании преступлений. Определены проблемы организационно-тактического характера использования специальных знаний и предложены пути их решения.

Ключевые слова: специальные знания, уголовное судопроизводство, электронный документ, экспертиза, компьютерная техника, преступная группа.

Summary

Musienko O.L. Using expertise in the investigation of crimes. – Article.

The article describes the types of expertise and arguments need to be used in the

investigation of crimes. Defined organizational problems tactical use of special knowledge and ways of solving them.

Keywords: expertise, criminal justice, electronic document examination, computer technology, criminal group.

УДК 343.116

Л.В. Мединська

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового,
екологічного, земельного та
аграрного права Івано-
Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

Провадження в суді касаційної інстанції є самостійною стадією кримінального провадження та наступним після апеляції видом перегляду судових рішень, а також додатковою гарантією права особи на захист. У вітчизняній процесуальній науці інституту касації є малодослідженим. Аналіз окремих аспектів касаційного перегляду судових рішень можна зустріти в працях Р. Куйбіди, Л. Лобойка, В. Маляренка, Г. Омеляненко, В. Шишкіна та інших, однак з врахуванням нових положень нового КПК України особливості перегляду судових рішень в суді касаційної інстанції потребують додаткового дослідження. Враховуючи зазначене, метою статті є дослідження сутності та особливостей касаційного провадження в Україні.

В широкому розумінні касаційне провадження (касація) (лат. cassatio – «скасування, знищення») полягає у перевірці вищестоящим судом законності судових рішень нижчестоящих судів, які набрали законної

сили.

Перегляд судових рішень в касаційному порядку притаманний правовим системам континентального права, в яких домінуючим джерелом права є нормативні акти, при застосуванні положень яких на практиці об'єктивно виникають ускладнення з їх правильним та однаковим тлумаченням. У країнах, які утворюють так звану «англосаксонську правову сім'ю» касація формально не виділена. У таких країнах система перегляду судових рішень має значні особливості, обумовлені організацією судової влади, а касацію фактично замінює повторна (остаточна) апеляція.

Інститут касації виник у Франції в XVIII ст., який в результаті тривалого практичного розвитку набув ознак «чистої» та «змішаної» касації. Засновницею «чистої» форми інституту касації традиційно вважають Францію, а взірцем для інших держав у питанні побудови «змішаної» форми касації – Німеччину [1]

«Чиста» форма касації полягає у розгляді судом касаційної інстанції справи за скаргою учасників судового провадження щодо правильності застосування закону нижчестоящими судами та винесення рішення, яким скарга може бути відхилена чи задоволена і, як наслідок, рішення попереднього суду скасоване. Суть «змішаної» форми касації полягає у поєднанні функцій касації з функцією апеляції, а саме: перевірка кримінальної справи в повному обсязі, причому із проведенням судового слідства та можливість зміни рішення без повернення справи до нижчестоящего суду [2, с. 345-346]

З 1864 р. французький варіант касаційного провадження запроваджений в Російській імперії, а відповідно і на значній території України. За Статутом кримінального судочинства 1864 року касаційному оскарженню підлягали остаточні судові рішення – вироки, винесені судом присяжних. Якщо в апеляційному суді справа розглядалась по суті в оскаржуваній її частині, то касаційна інстанція перевіряла законність вироку лише з точки зору правильності застосування матеріального і процесуального закону. Однак такий порядок перегляду судових рішень проіснував лише до 1918 р.

Для радянського кримінального процесу неприйнятною була «чиста

касація» [3, с.14–15]. У зв'язку з тим, що у радянський період інститут апеляції припинив своє існування, було запроваджено інститут касації, який відрізнявся від однойменного інституту європейського процесуального права. За КПК УРСР 1927 р. та КПК УРСР 1960 р. касація фактично являла собою форму оскарження, яка поєднувала перевірку як дотримання норм закону, так і правильності рішення суду першої інстанції по суті. За відсутності апеляції при перегляді судового рішення в касаційному порядку, суд другої (касаційної) інстанції не мав права проводити судові слідство і давати судові доручення про проведення слідчих дій. При необхідності їх проведення, судові рішення скасовувалося з направленням справи на нове розслідування чи новий судовий розгляд. Тобто, у радянський період у кримінальному процесі касаційне оскарження і перегляд фактично поєднували у собі як риси класичної касації, так і деякі апеляційні елементи.

Ситуація змінилась після прийняття від 21 червня 2001 року змін та доповнень до КПК України 1960 р., якими запроваджено апеляційну та касаційну процедури перегляду судових рішень (замість, відповідно, касаційної та наглядової).

Сьогодні основним завданням касаційного перегляду судових рішень є не лише вирішення конкретної справи, а й забезпечення однакового застосування норм права усіма судами в державі. Рішення суду касаційної інстанції має орієнтувати практику всіх судів, що розглядають кримінальні справи.

Зазначене завдання обумовлює необхідність єдності касаційної інстанції в державі. Відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» та Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. компетенцією перегляду судових рішень по кримінальних справах у касаційному порядку наділений Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ (ВССУ), а точніше його судова палата у кримінальних справах.

Переглядаючи судові рішення в касаційному порядку, суд касаційної інстанції зобов'язаний не допустити виконання незаконних судових рішень суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку

та судових рішень суду апеляційної інстанції та забезпечити виправлення допущених ними помилок. В цьому виражається захист особи від незаконного засудження або ж, навпаки, від уникнення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, від покарання.

Відповідно до ст. 424 КПК України у касаційному порядку можуть бути оскаржені вирoki суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку; ухвали суду першої інстанції про застосування або відмову в застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру; судові рішення суду апеляційної інстанції, які ухвалені за результатами розгляду апеляційної скарги на вирок або ухвалу суду першої інстанції; ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку та ухвали суду апеляційної інстанції, якщо вони перешкоджають подальшому кримінальному провадженню. До таких ухвал належать: ухвала про закриття кримінального провадження; ухвала про повернення обвинувального акта чи клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; ухвала про повернення апеляційної скарги, ухвала про відмову у відкритті апеляційного провадження, ухвала про закриття апеляційного провадження [4].

Не підлягають касаційному оскарженню ухвала слідчого судді після її перегляду в апеляційному порядку та ухвала суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу (ч. 4 ст. 424 КПК України).

КПК України також визначає коло осіб, які вправі оскаржити зазначені вище судові рішення в касаційному порядку, та межі такого оскарження (ст. 425). Так, правом на касаційне оскарження наділені засуджений, виправданий, його законний представник чи захисник, підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник, прокурор, потерпілий, цивільний позивач та цивільний відповідає, їхні представники.

Окрім зазначених суб'єктів, законодавець відносить підозрюваного до осіб, які вправі оскаржувати судові рішення в касаційному порядку. Така позиція потребує уточнення. Так, підозрюваним є особа, якій повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у

вчиненні кримінального правопорушення. В такому статусі вона перебуває до моменту складення, затвердження та направлення до суду обвинувального акту. Підозрюваний вправі оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора, в тому числі постанову про закриття кримінального провадження до слідчого судді, який за новим КПК України повинен здійснювати судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, зокрема на стадії досудового розслідування. Оскарження ухвал слідчого судді допускається в апеляційному порядку. Касаційному ж перегляду ухвали слідчого судді після їх оскарження в апеляційному порядку не допускаються (ч.4 ст. 424 КПК України). Тому, виходячи з аналізу процесуального закону, підозрюваний не може бути суб'єктом касаційного оскарження судових рішень

Окремо слід зазначити, що право на подання касаційної скарги має не лише прокурор, який затверджував обвинувальний акт чи клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, підтримував у суді державне обвинувачення, а й службові особи органів прокуратури вищого рівня, незалежно від участі в судовому провадженні: Генеральний прокурор України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори, їх заступники (ч.4 ст. 36 КПК України).

Право на касаційне оскарження учасники судового провадження реалізують через подання належним чином оформленої касаційної скарги, яка складається в письмовій формі та подається безпосередньо до суду касаційної інстанції. Суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій лише у межах касаційної скарги. Вийти за межі касаційних вимог суд може лише тоді, якщо цим не погіршується становище засудженого, виправданого чи особи, стосовно якої вирішувалось питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. За загальним правилом, переглядаючи судові рішення у касаційному порядку, суд не вправі застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання (ч.1 ст. 437 КПК України). Водночас, якщо у

касаційній скарзі прокурора, потерпілого чи його представника обґрунтовується необхідність застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання або інший спосіб погіршити становище засудженого, суд касаційної інстанції може скасувати обвинувальний вирок, постановлений судом першої чи апеляційної інстанції, ухвалу суду апеляційної інстанції щодо вироку суду першої інстанції. Виправдувальний вирок також може бути скасований судом касаційної інстанції лише на підставі касаційної скарги прокурора, потерпілого чи його представника, а також на підставі касаційної скарги виправданого з мотивів його виправдання.

Як зазначалось вище, касаційна скарга надсилається безпосередньо до Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ. Перегляд судових рішень у касаційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох професійних суддів (ч. 5 ст. 31 КПК України). Таке формулювання означає, що у касаційному порядку можливий розгляд судових рішень і у більшому кількісному складі суддів. Зокрема, відповідно до ч. 9 ст. 31 КПК України перегляд судових рішень в касаційному порядку стосовно службових осіб, які займають особливо відповідальне становище (Президент України, Голова Верховної Ради України та його заступники, голови постійних комісій Верховної Ради України та їх заступники, народні депутати України, Прем'єр-міністр України, члени Кабінету Міністрів України, Голова та члени Конституційного Суду України, Голова та судді Верховного Суду України, Голова та судді вищого спеціалізованого суду України, Генеральний прокурор України та його заступники) та осіб, посади яких віднесені до першої категорії посад державних службовців здійснюється колегіально судом у складі семи професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше десяти років. Як видається, формулювання ч. 5 ст. 31 КПК України «не менше трьох професійних суддів» не є вдалим. Кількісний склад суду повинен бути чітко визначений законодавцем як це мало місце у ст. 17 КПК 1960 р. (розгляд справи у касаційному порядку здійснювався трьома суддями). Водночас, як показує судова практика, касаційний перегляд судових рішень за чинним КПК України відбувається у складі трьох професійних суддів.

Розглянувши касаційну скаргу, колегія суддів ухвалює одне із таких рішень: 1) залишає судові рішення без змін, а касаційну скаргу – без задоволення; 2) скасовує судові рішення і призначає новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції; 3) скасовує судові рішення і закриває кримінальне провадження; 4) змінює судові рішення.

Суд касаційної інстанції залишає судові рішення, яке оскаржувалось у касаційному порядку, без змін у разі, якщо воно є законним та обґрунтованим, тобто відсутні порушення норм матеріального та процесуального права при його постановленні нижчестоящими судами.

Залежно від характеру порушень закону, суд касаційної інстанції вправі скасувати судові рішення і призначити новий судовий розгляд чи змінити його. Для цього КПК України визначає систему підстав, кожна з яких має свою специфіку. Такими підставами є: 1) істотне порушення вимог кримінального процесуального закону; 2) неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність; 3) невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого (ч.1 ст. 438 КПК України).

Істотні порушення вимог кримінального процесуального закону це такі порушення КПК України, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення. Закон виділяє низку порушень, які визнаються істотними, зокрема: якщо судове рішення ухвалено незаконним складом суду; якщо судове провадження здійснено за відсутності обвинуваченого, прокурора, захисника, крім випадку спрощеного судового провадження або ж, якщо їх участь не є обов'язковою; якщо судове провадження здійснено за відсутності потерпілого, якого належним чином не повідомили про дату, час і місце судового засідання; якщо порушено правила підсудності; якщо в матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції. В той же час суд касаційної інстанції не вправі скасувати виправдувальний вирок, ухвалу про відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру, ухвалу про закриття кримінального провадження лише з мотивів істотного

порушення прав обвинуваченого або особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ч.3 ст. 438 КПК України).

Неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність має місце тоді, коли суд, рішення якого оскаржується, не застосував закон, який підлягає застосуванню, або ж навпаки застосував закон, який не підлягає застосуванню; здійснив неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту чи призначив більш суворе покарання, ніж передбачено відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність.

Невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого означає, що суд призначив покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим через м'якість або через суворість. Слід зазначити, що у 2012 році, році судом касаційної інстанції було скасовано вироки з направленням справи на новий розгляд на підставі невідповідності призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого стосовно 367 осіб. Вказана підстава стосується несправедливості покарання, тобто кваліфікація вчиненого особою діяння є правильною, покарання призначене в межах санкції статті, але в той же час покарання є несправедливим: надто суворим, або ж надто м'яким [5, с.402]. Як видається, суд призначає покарання індивідуально, враховуючи цілу низку обставин, які впливають на його вид і розмір і нічим не визначено, де є та межа відповідності, якою має користуватися суд, призначаючи покарання. Тому на практиці досить часто мають місце ситуації, коли за вчинення одного й того ж діяння особи, які притягаються до відповідальності будуть нести різні покарання.

В разі скасування судом касаційної інстанції судових рішень справа передається для нового розгляду у суд першої чи апеляційної інстанції. При цьому судове провадження здійснюється в іншому складі суду. Вказівки колегії суддів суду касаційної інстанції є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції при новому розгляді [6, с.92].

Суд касаційної інстанції вправі скасувати судове рішення та закрити кримінальне провадження, якщо є обставини, передбачені ст. 284 КПК України. Зокрема, це: смерть обвинуваченого, засудженого, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; існування вироку по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Не скасовуючи судове рішення, суд касаційної інстанції може його змінити. Так, судове рішення може бути змінене у разі, якщо помилки, допущені судом першої або апеляційної інстанції, можуть бути усунені без скасування судового рішення, не змінюючи його суті. Також пом'якшення міри призначеного покарання є підставою для зміни судового рішення. У будь-якому випадку, зміна судового рішення не повинна погіршувати правове становище засудженого чи виправданого.

З усіх процесуальних питань колегія суддів суду касаційної інстанції постановляє ухвали, які є актами правосуддя. Ухвала суду касаційної інстанції постановляється в нарадчій кімнаті, підписується всім складом суду та повинна бути законною, мотивованою та обґрунтованою. Закон передбачає право судді на окрему думку, яка викладається письмово у нарадчій кімнаті і приєднується до справи.

Враховуючи проведений аналіз стадії перегляду судових рішень в касаційному порядку, можна виділити такі її характерні риси:

1. Стадія касаційного перегляду судових рішень є факультативною стадією кримінального провадження, оскільки право на касаційне оскарження судових рішень є диспозитивним правом учасників судового провадження.

2. Перегляд судових рішень в касаційному порядку здійснюється в межах касаційної скарги та виражається у перевірці правильності застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права. Тобто перегляд судових рішень в касаційному порядку стосується лише питань права, а не факту як це має місце в апеляційному провадженні.

3. Суд касаційної інстанції не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскаржуваному судовому рішенні, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу.

4. При перегляді судових рішень в касаційному порядку недопустимим є погіршення правового становища виправданого та засудженого. Суд вправі скасувати обвинувальний вирок, ухвалений судом першої чи апеляційної інстанції у зв'язку з необхідністю застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання лише у разі, якщо з цих підстав подав касаційну скаргу прокурор, потерпілий чи його представник.

5. Можливість письмового касаційного провадження, тобто ухвалення судом касаційної інстанції судового рішення за відсутності учасників судового провадження, якщо останні заявили попередньо про це клопотання

6. Судові рішення суду касаційної інстанції є обов'язковими для виконання нижчестоящими судами. Скасовуючи судові рішення, суд касаційної інстанції вправі вказати на допущені судом нижчого рівня порушення закону, причини, які до них призвели, і засоби їх усунення при новому судовому розгляді справи.

Таким чином, стадія перегляду судових рішень в касаційному порядку – це самостійна стадія кримінального провадження, яка виражається у перевірці судом касаційної інстанції правильності застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права у відповідності до належним чином поданої та оформленої учасниками судового провадження касаційної скарги.

Література

1. Сірий М. Система перегляду судових рішень в Україні: погляд у майбутнє / М. Сірий // Юридичний журнал. – 2003. – №3 – [Електронний ресурс] // Режим доступу до журналу:

<http://www.justinian.com.ua/article.php?id=18>.

2. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: підруч. / Л.М. Лобойко – К.: Істина, 2008. – 488 с.

3. Гродзинский М.М. Кассационное и надзорное производство в советском уголовном процессе / Гродзинский М.М. – М.: Изд. «Юрид. лит.». – 1953 – 231 с.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-17: [Електронний ресурс]. // Режим доступу:
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

5. Кримінальний процес України: підруч. для студ. спец. вищих закладів освіти / [Грошевий Ю.М., Мірошніченко Т.М., Хоматов Ю.В. і ін.] – Х.: Право, 2000.– 296 с.

6. Омельяненко Г. Поняття, суть і форми перегляду вироків, постанов і ухвал суду в кримінальних справах / Г. Омельяненко // Право України. – 2003.– №10.– С.90-94.

Анотація

Мединська Л.В. Окремі аспекти кримінального провадження в суді касаційної інстанції. – Стаття.

У статті аналізуються особливості стадії перегляду судових рішень в касаційному порядку, визначаються її ознаки та поняття. Звертається увага на окремі недоліки положень процесуального закону що регламентують провадження в суді касаційної інстанції.

Ключові слова: перегляд судових рішень, касаційне провадження, суд касаційної інстанції.

Аннотация

Медынская Л.В. Отдельные аспекты уголовного производства в суде кассационной инстанции. – Статья.

В статье анализируются особенности стадии пересмотра судебных решений в кассационном порядке, определяются ее признаки и понятие. Обращается внимание на отдельные недостатки положений процессуального закона, регламентирующих производство в суде кассационной инстанции.

Ключевые слова: пересмотр судебных решений, кассационное производство, суд кассационной инстанции.

Summary

Medynska L.V. Certain aspects of criminal process in court of cassation. – Article.

In the article peculiarities of the cassational stage of reviewing of courts' decisions are analyzed, its features and notion are defined. The author draws attention to some defects of the procedural law, which regulates the proceedings in the cassational court.

Key words: review of court decisions, cassational proceeding, cassational court.

УДК 343.982.9

В.А. Савченко

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
права, процесу і криміналістики
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

І.М. Королишин

Старший викладач кафедри
кримінального права, процесу і
криміналістики
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

**ПРО ДОПУСТИМІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ГІПНОЗУ ПРИ
РОЗКРИТТІ І РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ**

Актуальність проблеми. Розкриття і розслідування злочинів представляє собою процес збирання доказів із встановлення чи відсутності в діях конкретної особи складу злочину. Певна частка таких доказів базується на показаннях очевидців та інших осіб. Але з певних причин (у більшості випадків суб'єктивного характеру) такі спогади відображають мінімум інформації про подію злочину, яку запам'ятала конкретна особа. На сьогодні відомо багато способів активізації процесу відновлення у пам'яті особи тих чи інших подій. Але, як свідчать наукові публікації, деякі із них можливі при «введенні» особи у гіпнотичний стан.

Вже тривалий час науковці намагаються вирішити питання щодо правомірності застосування гіпнозу під час розслідування злочинів, але його вирішення, на наш погляд, перетворилося на дискусію на шпальтах як засобів масової інформації, так і наукових видань.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Спеціальні дослідження

проблемам використання гіпнозу у кримінальному провадженні присвятили російські вчені Л.П. Гримак, Є.О. Москвін, В.Д. Хабалев, істотний внесок у їх розробку зробили також вітчизняні та зарубіжні вчені В.П. Бахін, О.А. Вакулик, В.К. Весельський, В.Ф. Єнгаличев, М.М. Китаєв, О.В. Крюкова, О.М. Ларін, В.О. Образцов, Л.Д. Удалова та інші. Однак чимало питань залишаються дослідженими недостатньо або дискусійними та вимагають до себе подальшої уваги.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження питань використання гіпнозу у діяльності правоохоронних органів та, зокрема, його допустимості при розкритті і розслідуванні злочинів.

Викладення основного матеріалу. Сама ідея використання гіпнозу при розкритті і розслідуванні злочинів появилася більше сотні років тому назад. Його використання розглядалося у двох аспектах: у першому досліджувалося використання гіпнозу у злочинних цілях; у другому – проблема використання гіпнозу у розкритті злочинів.

Розглядові цього питання передували проведені наукові дослідження, в ході яких були відкриті такі феномени гіпнозу, як регресія і гіпермнезія, що дозволяло отримувати від особи, яка знаходиться у гіпнотичному стані, додаткової інформації, необхідної для розкриття злочину. Слід зазначити, що ще у той період проблема використання гіпнозу при розкритті і розслідуванні злочинів вивчалася з точки зору допустимості його використання у кримінальному судочинстві з позиції закону та моралі. Цікавим є те, що, наприклад, питання доцільності використання гіпнозу при розкритті злочинів, вчинених із використанням гіпнотичного впливу на особу, у юристів навіть не викликало сумніву [1, с. 788].

Допускалося використання гіпнозу також при проведенні експертизи для визначення симуляції, коли обвинувачений з метою ухилення від покарання посилався на те, що протиправні дії ним було вчинено у гіпнотичному стані.

До кінця 60-х років минулого століття було опубліковано всього декілька робіт із зазначеної тематики. Значний інтерес до даної проблеми проявили у 70-х роках правоохоронні органи США та інших країн. І

сьогодні, за даними зарубіжної преси, гіпноз, як метод розслідування злочинів, застосовується у США (поліція та ФБР), ФРН, Великобританії, Австралії, Ізраїлі, Канаді відносно очевидців як стимулятор для пригадування подробиць подій і має законодавче підкріплення.

Зарубіжна поліція використовує своїх співробітників в якості спеціалістів-гіпнооператорів, а також надає в якості судових доказів дані, одержані в результаті «слідчого гіпнозу» [2, с. 143].

Слід також зауважити, що з 1992 року в НДІ МВС Російської Федерації існував цілий відділ, очолюваний А.І. Скрипниковим, де вивчилася нетрадиційні психологічні прийоми розкриття злочинів [3, с. 25].

Один з найбільш відомих дослідників гіпнозу В.Л. Райков в ході багаторічних експериментів дійшов до переконання про надзвичайно широкі можливості застосування гіпнозу в задачах психологічного характеру, пов'язаних з психофізіологічною мобілізацією людини, розвитком її пам'яті, уваги, здатності до творчості та ін., що має чимале значення і у правоохоронній діяльності. На думку В.Л. Райкова, гіпноз – це:

- 1) змінений стан свідомості, який виникає під впливом особливих ситуацій, особливих впливів та відчуттів;
- 2) психологічний стан;
- 3) форма спілкування;
- 4) форма підвищення керованості організму;
- 5) стан підвищеної навіюваності;
- 6) умова можливості розширення соціального і психологічного контакту в особливих випадках і життєвих ситуаціях [4, с. 112-113].

Як свідчить аналіз публікацій з даної тематики у нашій державі та за її межами, думки вчених стосовно можливості використання гіпнозу при розкритті і розслідуванні злочинів діаметрально розходяться. Деякі науковці вкрай негативно ставляться до застосування гіпнозу в судово-слідчій практиці (В.К. Весельський [5], О.В. Крюкова [6], В.О. Коновалова [7], О.М. Ларін, О.Р. Ратінов [5], А.В. Старушкевич [3]).

Але є і прихильники його застосування (при певних критеріях допустимості). Серед них Л.П. Гримак, В.О. Образцов, Л.І. Сироткін,

А.І. Скрипников [3, с. 25-30], Л.Д. Удалова [9], В.Ф. Єнгаличев, В.Д. Хабалєв [1] та інші.

Точку зору В.К. Весельського, В.С. Кузьмічова, В.С. Мацишина, А.В. Старушкевича можна висловити так: «Людина не може бути об'єктом будь-якого насилля, в тому числі і психічного. Вважаємо, що використання в практиці отримання інформації від людей гіпнотичного навіювання є передчасним» [5, с. 238]. Або ще: «...не може бути рекомендований (гіпноз) в силу того, що є засобом впливу на волю допитуваного, засобами, що обмежують або виключають його можливості і здібності на свій захист» [8, с. 41]. Іншими словами, саме тому, що в гіпнотичному стані людина безпорадна, не може контролювати ситуацію і захищати себе, гіпноз не може використовуватися у кримінальному судочинстві.

О.А. Вакулик, О.М. Ларін та О.Р. Ратінов вважають, що під час сеансу гіпнозу людина повністю позбавлена можливості усвідомлювати дії, які застосовують відносно неї, їх оцінювати і перешкоджати їм, тому гіпноз є порушенням конституційних прав людини на особисту недоторканність, навіть якщо він застосовується до особи, яка дала особисту згоду на його застосування [10, с. 279-280]. О.В. Крюкова зазначає, що необхідно рішуче відхилити можливість застосування гіпнозу у процесі розслідування [6].

Деякі вчені вважають, що метод не зовсім готовий для використання в Україні через відсутність наукового обґрунтування механізму його використання: «...в Україні, на сьогоднішній день не існує законних підстав вдаватися до гіпнозу (гіпнологів) в інтересах правоохоронних органів чи будь-якої категорії суб'єктів КПК. При цьому показання, що надані особою в стані гіпнотичного сну, не можуть служити доказами (в процесуальному значенні цього слова)» [10, с. 281].

Відкидаючи можливість застосування гіпнозу в інтересах правоохоронних органів, М.М. Китаєв посилається на Резолюцію Генеральної асамблеї ООН 37/194 від 18 грудня 1982 р., яка містить шість принципів медичної етики, що стосуються ролі працівників охорони здоров'я «по захисту взятих під варту або затриманих осіб від катувань та

інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність поведження і покарання». У Резолюції наголошується: «Працівники охорони здоров'я, зокрема лікарі, вчиняють порушення медичної етики, якщо вони втягнуті в будь-які інші професійні відносини зі взятими під варту особами, метою яких не є виключно обстеження, охорона або покращення їх фізичного чи психічного здоров'я» [11].

На підставі аналізу цього документа М.М. Китаєв робить висновок, що не існує будь-яких законних підстав для застосування опитування під гіпнозом в інтересах правоохоронних органів, яких би суб'єктів КПК це не стосувалось (свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений). Всі подібні рекомендації, які це дозволяють (Л.П. Гримак, А.І. Скрипников, В.Д. Хабалєв), – незаконні [3, с. 37].

В.О. Коновалова вважає застосування гіпнозу у кримінальному провадженні неможливим у зв'язку з його «ненауковістю»: «Гіпноз в багатьох своїх характеристиках у плані використання у розслідуванні та судовому розгляді не може претендувати на позиції науковості, тим більше, що він не має тієї наукової бази, яка могла би його наблизити до наукових досягнень, а тим більше до результативних рекомендацій» [7, с. 64-65].

Суть гіпнозу полягає у процесі гальмування окремих ділянок головного мозку, при якому настає можливість контакту із загіпнотизованим: отримання від нього інформації, спонукання до виконання неконтрольованих ним дій, навіювання будь-яких думок і т.п. Основне заперечення проти використання гіпнозу полягає у можливості навіювання загіпнотизованому того, чого в дійсності не було, наприклад, навіювання переконання у вчиненні злочину, якого особа фактично не вчиняла. Контрдоводи базуються на тому, що поряд із правомірним отриманням пошукової інформації можна зловживати навіюванням.

У свою чергу, прихильники використання гіпнозу вважають, що використовувати гіпноз можна, але тільки для того і тільки у тих рамках, які гарантують об'єктивність отримання інформації та законність здійснюваних при цьому дій.

А.І. Скрипников рекомендує застосовувати гіпноз, коли вже використані всі інші способи отримання доказів, за добровільної згоди на

проведення цієї процедури особи, яка підлягає «введенню» у гіпнотичний стан. Вчений стверджує, що в ході опитування під гіпнозом особа «залишається суб'єктом кримінального процесу, а не об'єктом дослідження чи експерименту, у зв'язку з чим володіє всіма правами і обов'язками передбаченими законом» [12, с. 105].

Його думку поділяє також Л.І. Сироткін, який інформацію, одержану під гіпнозом, вважає «різновидом показань». А оскільки показання є джерелом доказів, то відповідно будуть мати доказове значення і такі відомості [13, с. 40-41].

Заслуговує уваги, на наш погляд, точка зору на цю проблему Л.Д. Удалової, яка, зокрема, зазначає, що гіпноз – це не «тваринний магнетизм» і не шарлатанство, а науково обґрунтований медичний метод, широко застосовуваний більше ста років у медицині, психології і психіатрії, а останнім часом і в криміналістиці як високоефективний спосіб відтворення подій минулого [9, с. 508-509].

Вона підтримує тезу про те, що використання гіпнозу можливе тільки в тому разі, коли вичерпані всі інші можливості одержання інформації з інших джерел. Дані, отримані за допомогою гіпнорепродукції, споконвічно мають орієнтуючий характер і повинні піддаватися ретельній перевірці в ході подальшого слідства [9, с. 509]. Цікавими є і пропозиції стосовно методики проведення такого сеансу: а) особа, яка підлягає опитуванню, повинна дати добровільну згоду на проведення цієї процедури; б) проведення гіпносеансу можливе тільки спеціально підготовленим фахівцем-гіпнологом (медична освіта за спеціальністю «лікар-психотерапевт»; має юридичну підготовку в галузі криміналістики та кримінального процесу); в) гіпнотизер повинен бути неупередженим, не ставити навідних запитань; г) в обов'язковому порядку гіпнорепродукційний допит фіксується за допомогою відеокамери; д) не виключається присутність понятих (у будь-якій кількості), якщо це не перешкоджає процесу «введення» у гіпнотичний стан; е) обов'язковою умовою є відсутність медичних протипоказань в особи, з якою проводиться сеанс; є) для забезпечення об'єктивності одержуваної інформації необхідно виключити можливість «введення в

пам'ять» особи неправдивих даних; ж) при проведенні сеансу забороняється присутність оперативних та слідчих працівників; з) спеціаліст має попереджатися про нерозголошення таємниці слідства; и) неприпустимість втручання у глибини свідомості людини; і) можливість участі у процедурі допиту захисника, педагога, перекладача, яким перед цим роз'яснюються умови та порядок проведення цієї процедури.

У зв'язку з цим, Л.Д. Удалова пропонує доповнити КПК України статтею «Допит гіпнолога». У протоколі допиту повинна знайти своє відображення вся процедура проведення опитування (допиту) [9, с. 511-512].

В.П. Бахін, Н. С. Карпов та І.В. Строков також припускають можливість застосування гіпнозу у кримінальному провадженні та вважають, що «немає необхідності відмовлятися від використання при розслідуванні злочинів зазначених засобів тільки на тій підставі, що вони можуть бути використані для зловживань» [13, с. 25].

Висновки. На наш погляд, доля істини є у твердженнях як прихильників використання гіпнозу, так і у його противників. Однак низка питань так і залишається невирішеною. Серед них і основні: можна використовувати гіпноз при розкритті і розслідуванні злочинів чи ні? Якщо так, то з якими учасниками кримінального провадження це допустимо?

Важко також погодитися з твердженнями тих науковців, що відомості, одержані від особи під гіпнозом, слід вважати джерелом доказів як різновид показань. На даному етапі розвитку нашого суспільства було б доцільним все ж таки використовувати гіпноз за добровільної згоди на цю процедуру особи для отримання додаткової інформації у випадках, коли використані всі інші можливості отримання доказів, яка (інформація) буде слугувати суто орієнтуючою при розкритті і розслідуванні злочинів. Теоретичне і практичне вирішення даної проблеми (як і інших, пов'язаних із нетрадиційними методами отримання інформації) буде сприяти розширенню арсеналу дійових (реальних) засобів боротьби із злочинністю.

1. Енгальчев В. Ф. Техника гипнорепродукции как учебная дисциплина при обучении юридических психологов : материалы Міжнар. наук.-практ. конф. [«Криміналістика ХХІ століття»], (Харків, 25-26 лист. 2010 р.) / В. Ф. Енгальчев, В. Д. Хабалев. – Х. : Право, 2010. – С. 787–790.
2. Хабалев В. Д. Применение гипноза в раскрытии преступлений (по материалам зарубежной печати) / В. Д. Хабалев // Проблемы использования нетрадиционных психофизиологических методов в раскрытии преступлений : сборн. науч. трудов. – М. : Изд-во ВНИИ МВД России, 1995. – С. 141–152.
3. Китаев Н. Н. Гипноз и преступления : [лекция по спец. «Юриспруденция»] / Н. Н. Китаев. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2006. – 60 с.
4. Райков В. Л. Гипнотическое состояние сознания как форма психического отражения / В. Л. Райков // Психологический журнал. – 1982. – № 4. – С. 112–114.
5. Весельський В. К. Деякі сучасні проблеми слідчої тактики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Криміналістика ХХІ століття»], (Харків, 25-26 лист. 2010 р.) / В. К. Весельський. – Х. : Право, 2010. – С. 236–240.
6. Крюкова О. В. Про можливість застосування гіпнозу як методу впливу на допитуваних / О. В. Крюкова // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах. Частина 2. – К., 2001. – С. 46–49.
7. Коновалова В. Е. Нравственные начала судопроизводства: состояние и тенденции / В. Е. Коновалова // Роль и значение Р.С. Белкина в становлении современной криминалистики : сбор. науч. трудов. – М., 2002. – С. 64–65.
8. Весельський В. К. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : [посібник] / В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов, В. С. Мацишин, А. В. Старушкевич. – К. : НАВСУ, 2004. – 148 с.
9. Удалова Л. Д. Деякі проблемні питання застосування гіпнозу при отриманні вербальної інформації : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. [«Криміналістика ХХІ століття»], (Харків, 25-26 листопада 2010 р.) / Л. Д. Удалова. – Х. : Право, 2010. – С. 508–510.
10. Вакулик О. А. Нетрадиційні методи допиту : тези допов. та повід. на наук.-практ. конфер. [«Криміналістика у протидії злочинності»], (Київ, 16 жовтня 2009 р.) / О. А. Вакулик. – К. : Хай-Тек-Прес, 2009. – С. 279–281.
11. Резолюция Генеральной ассамблеи ООН № 37/194 от 18 декабря 1982 г. «Принципы медицинской этики, относящиеся к роли работников здравоохранения, в особенности врачей, в защите заключенных или задержанных лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращений и наказания» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi>.
12. Расследование многоэпизодных убийств, совершенных на сексуальной почве : [учеб.-метод. пособие] ; Под ред. А. И. Дворкина. – М., 2003. – 416 с.
13. Сироткин Л. И. Нетрадиционные направления криминалистики / Л. И. Сироткин // Вестник Чебоксарского юридического института. – 2002. – № 2. – С. 40–41.

14. Бахин В. П. О допустимости применения полиграфа и использования гипноза при расследовании преступлений / Бахин В. П., Карпов Н. С., Строков И. В. // Криминалистика и судебная экспертиза. – 2004. – № 52. – С. 22–30.

Анотація

Савченко В.А., Королишин І.М. Про допустимість використання гіпнозу при розкритті і розслідуванні злочинів. – Стаття.

У статті розглядаються питання, пов'язані із проблемою допустимості використання гіпнозу у діяльності правоохоронних органів, зокрема у кримінальному провадженні в ході розкриття та розслідування злочинів.

Ключові слова: гіпноз, гіпнорепродукція, нетрадиційні методи, розкриття і розслідування злочинів.

Аннотация

Савченко В.А., Корольшин И.М. О допустимости использования гипноза в ходе раскрытия и расследования преступлений. – Статья.

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся проблемы допустимости использования гипноза в деятельности правоохранительных органов, в частности в уголовном судопроизводстве в ходе раскрытия и расследования преступлений.

Ключевые слова: гипноз, гипнорепродукция, нетрадиционные методы, раскрытие и расследование преступлений.

Summary

Savchenko V. A., Korolyshyn I. M. Concerning admissibility of the use of hypnosis in the course of crime solving. – Article.

This article covers issues dealing with the problem of the admissibility of the use of hypnosis in the activity of law-enforcement bodies, in particular in the criminal proceedings in the course of investigation and solving of crimes.

Key words: hypnosis, hypnoreproduction, non-traditional means, investigation and solving of crimes.

УДК 343.157

Т.В. Садова

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального

права, процесу і криміналістики
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПІДСТАВИ ДЛЯ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

Актуальність проблеми. Згідно зі ст. 38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р., Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. Відповідно, цей суд є найвищою, кінцевою інстанцією, до якої особи, наділені таким правом згідно із законом, можуть оскаржувати рішення нижчестоящих судів у національній судовій системі. Слід зауважити, що доступ до Верховного Суду за переглядом судових рішень, що набули законної сили у зв'язку із прийняттям вищезгаданого закону було суттєво обмежено. Це обмеження торкнулося підстав для перегляду, до яких законодавець включив всього два пункти:

1) неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом (ст. 445 КПК).

Новий Кримінально-процесуальний кодекс України розглядає застосування в Україні практики Європейського суду з прав людини як складову дії конституційного принципу верховенства права (ст. 8 КПК, ст. 8 Конституції України).

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» регулює відносини, що виникають у

зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України. Принципове значення має й те, що відповідно до ст. 17 Закону суди України застосовують при розгляді справ практику Суду як джерело права [1]. Таким чином, зміни у сучасному кримінальному законодавстві, що стосуються підстав перегляду кримінальної справи Верховним Судом зумовлюють актуальність обраної для дослідження теми.

Мета статті. Метою статті є здійснення комплексного аналізу підстав перегляду судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України.

Викладення основного матеріалу. Як вже зазначалось, у чинному КПК статтею 445 передбачено тільки дві підстави для перегляду судових рішень Верховним судом, а саме: 1) неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом (ст. 445 КПК).

Що стосується першої підстави, то метою такого перегляду є забезпечення однаковості рішень, які виносяться судом щодо подібних суспільно небезпечних діянь. Іншими словами, Верховний Суд України слідкує за тим, щоби за схожих обставин подібні суспільно небезпечні діяння не отримували різну кримінально-правову оцінку суду касаційної інстанції.

Законодавець чітко не визначив, що означає неоднакове застосування норм закону. Як зазначив Верховний Суд України у Постанові Судової палати у кримінальних справах від 25 квітня 2013 року, неоднакове застосування одних і тих самих норм кримінального

закону – це різне, відмінне, несхоже тлумачення, розуміння точного змісту (суті) норми кримінального закону.

Перегляд судових рішень із зазначеної підстави передбачає перевірку висновку застосування норми матеріального права судом касаційної інстанції у порівнянні з висновком, якого суд касаційної інстанції дійшов у порівнюваному рішенні. Предметом порівняння можуть бути правові висновки суду касаційної інстанції, зроблені щодо подібних суспільно небезпечних діянь, у разі ухвалення як обвинувального, так і виправдувального вироків.

Зазначена підстава для перегляду Верховним Судом України судових рішень, що набрали законної сили, одночасно охоплює три моменти: встановлення неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону при розгляді двох і більше справ, подібність у цих справах суспільно небезпечних діянь і ухвалення у цих справах судом касаційної інстанції різних за змістом судових рішень.

Верховний Суд України вправі переглянути судові рішення за умови: наявності двох і більше подібних суспільно небезпечних діянь; коли щодо цих суспільно небезпечних діянь касаційний суд неоднаково застосував одну й ту саму норму кримінального закону і таке застосування потягло за собою ухвалення різних за змістом судових рішень.

Під подібними суспільно небезпечними діяннями належить розуміти два і більше (не менше двох) різних, але схожих між собою суспільно небезпечних діянь, які мають спільні риси, ознаки (схожі за суб'єктивним складом, об'єктивною стороною, формою вини, наслідками та іншими ознаками), а під неоднаковим застосуванням одних і тих самих норм кримінального закону – відмінне, несхоже тлумачення, розуміння точного змісту (суті норми) кримінального закону [2].

Отже, насамперед суспільно-небезпечні діяння мають бути подібними. При цьому слід зазначити, що зі змісту положень п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК подібність суспільно небезпечних діянь за певними зовнішніми ознаками, встановлена у двох і більше кримінальних справах, не завжди

зумовлює однакове застосування однієї й тієї самої норми закону про кримінальну відповідальність, оскільки однакове застосування однієї й тієї самої норми закону про кримінальну відповідальність можливе лише за умови, що фактичні обставини суспільно небезпечних діянь у цих справах є однаковими, не відрізняються між собою, по суті є такими самими.

Подібність суспільно небезпечних діянь за обсягом і змістом, як правило, повинна орієнтувати на однакове застосування однієї й тієї самої норми закону про кримінальну відповідальність щодо таких діянь та запобігати ухваленню різних за правовими наслідками судових рішень. У цьому сенсі подібність суспільно небезпечних діянь, які отримали неоднакову кримінально-правову оцінку в правозастосуванні, може бути підставою для перегляду справи Верховним Судом України. Але, як убачається зі змісту ч. 2 ст. 455 КПК України, слід мати на увазі, що така подібність не може бути вагомою підставою для визнання оспореного рішення незаконним лише тому, що у порівнюваному чи порівнюваних судових рішеннях одна й та сама норма закону про кримінальну відповідальність застосована інакше.

Правильність застосування норми закону про кримінальну відповідальність (кваліфікація злочину) полягає у точності (адекватності) розуміння (визначення, тлумачення) змісту конкретної кримінально-правової норми, дійсності (об'єктивності) фактичних обставин певного суспільно небезпечного діяння та встановленні й визначенні співвідношення між фактичними ознаками суспільно небезпечного діяння та ознаками складу злочину, передбаченими кримінально-правовою нормою [3; 4].

Вирішуючи питання про наявність передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК України підстави для перегляду судового рішення, Судова палата у кримінальних справах Верховний Суд України виходить з установлених фактичних обставин, викладених у судових рішеннях, що набрали законної сили. Порівняльний аналіз рішень суду касаційної інстанції повинен свідчити про наявність у діях засуджених осіб подібних суспільно небезпечних діянь та про можливість перегляду оспореного рішення із зазначеної підстави.

Таким чином, законодавець фактично вводить до вітчизняного законодавства можливість застосування прецедентної практики, тобто неоднакове застосування судом одних і тих самих норм закону до подібних суспільно небезпечних діянь можуть призвести до перегляду судових рішень.

Правом подати заяву про перегляд рішення суду касаційної інстанції з цієї підстави наділені ті самі особи, що мають право на подання касаційної скарги (стаття 425 КПК):

1) засуджений, його законний представник чи захисник – у частині, що стосується інтересів засудженого;

2) виправданий, його законний представник чи захисник – у частині мотивів і підстав виправдання;

3) підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник;

4) законний представник, захисник неповнолітнього чи сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусових заходів виховного характеру, – в частині, що стосується інтересів неповнолітнього;

5) законний представник чи захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру;

6) прокурор;

7) потерпілий або його законний представник чи представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;

8) цивільний позивач, його представник або законний представник – у частині, що стосується вирішення цивільного позову;

9) цивільний відповідач або його представник – у частині, що стосується вирішення цивільного позову [5, с. 187].

Предметом перегляду рішення суду касаційної інстанції Верховним Судом України є виключно неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь, за

винятком призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності. Верховний Суд не переглядає питання щодо доведеності винуватості особи та невідповідності висновків суду фактичним обставинам справи внаслідок неповноти та односторонності дослідження доказів.

Як зазначає В.Т. Маляренко, ця підстава для перегляду судових рішень містить кілька ознак, які мають обмежувальний характер. Вона застосовується у разі якщо судом касаційної інстанції ухвалено різні за змістом рішення, у яких неоднаково застосовано саме норму закону України про кримінальну відповідальність за її формою вини і за кваліфікацією діяння у схожих між собою суспільно небезпечних діяннях, які мають спільні риси за об'єктивною стороною і формою вини [6].

Так, наприклад, предметом перегляду справи про перегляд ухвали колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 жовтня 2012 року є неоднакова правова оцінка судом касаційної інстанції питання належного суб'єкта (службова особа, яка здійснює функції представника влади) такого злочину, як одержання хабара та розуміння поняття кваліфікуючої ознаки цього злочину – «вимагання хабара» [7].

Другою підставою для перегляду судових рішень Верховним Судом України є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Таким міжнародним договором є Конвенція про захист прав людини і основних свобод, яка ратифікована на підставі закону і є чинною для України з 1997 року. Отже, Україна в силу вимог ст. 46 Конвенції взяла на себе зобов'язання виконувати остаточні рішення Європейського суду з прав людини у будь-яких справах, в яких вона є стороною.

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди

України застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) як джерело права.

В.Г. Буткевич та В.Т. Маляренко наголошують на важливості того, щоб усі судді усвідомили, що Конвенція – це міжнародний документ прямої дії і будь-який громадянин може звернутися до суду з позовом про порушення його прав, передбачених Конвенцією; що державні органи і посадові особи зобов'язані застосовувати положення Конвенції та протоколів до неї і що Держава несе відповідальність за порушення прав та свобод людини і громадянина, що наші суди зобов'язані застосовувати у своїй діяльності Конвенцію і знати її так само добре, як і Конституцію України та інші закони Держави, орієнтуватися на рішення Європейського суду з прав людини і враховувати ці рішення з того чи іншого питання під час розгляду певної категорії справ [6].

Таким чином, новий КПК законодавчо закріпив обов'язковість розгляду рішення Європейського суду з прав людини у кримінальному провадженні. У випадку надходження до Верховного Суду України заяви з підстав встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом із рішенням Європейського суду з прав людини про те, що з боку України було допущено порушення міжнародних зобов'язань у конкретному провадженні, Верховний Суд України зобов'язаний переглянути рішення у цьому провадженні і відновити порушені права і свободи осіб, щодо яких таке порушення було допущене.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», під виконанням Рішення розуміється виплата стягувачеві відшкодування, вжиття заходів індивідуального характеру, а також вжиття заходів загального характеру. Додатковими заходами індивідуального характеру відповідно до статті 10 зазначеного Закону є відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення Конвенції, що здійснюється, зокрема, шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження

у справі.

Однак, чинний КПК передбачає і певні обмеження. Ч. 2 ст. 445 забороняє перегляд рішень з цієї підстави з метою застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення або збільшити обсяг обвинувачення чи з інших підстав погіршити становище засудженого. Неможливе також скасування виправдувального вироку, ухвали чи постанови про закриття справи за цією підставою. Як зазначив Верховний Суд України, обмеження щодо перегляду Верховним Судом України виправдувального вироку, ухвали чи постанови про закриття справи, інших судових рішень з метою погіршити становище засудженого є однією з істотних процесуальних гарантій для осіб, щодо яких ухвалені такі судові рішення; вони спрямовані на забезпечення дії принципу правової визначеності, відповідно до якого реалізація прав людини неможлива без суворого дотримання встановлених законом строків проведення відповідної процесуальної дії [8].

Якщо рішення переглядаються з підстави встановлення міжнародною судовою установою порушення міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом, Верховний Суд України має право як постановити нове рішення самостійно, так і направити його на новий розгляд.

Рішення Верховного Суду України, прийняті за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, та для всіх судів України.

Заяву про перегляд рішення Верховним Судом України з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом може подати виключно особа, на користь якої ухвалено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною. Подання заяви іншою особою виключає розгляд такої заяви і вона повертається до Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ. Цілком логічно було б надати право на подання

такої заяви ще хоча б адвокату, який представляє правові інтереси такої особи, однак в чинному законодавстві цього не передбачено.

Висновки. На підставі п.1. ч.1. ст. 445 КПК законодавець фактично вводить до вітчизняного законодавства можливість застосування прецедентної практики, тобто неоднакове застосування судом одних і тих самих норм закону до подібних суспільно небезпечних діянь є підставою для перегляду судових рішень. Новий КПК законодавчо закріпив обов'язковість розгляду рішення Європейського суду з прав людини у кримінальному провадженні. У випадку надходження до Верховного Суду України заяви з підстав встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом із рішенням Європейського суду з прав людини про те, що з боку України було допущено порушення міжнародних зобов'язань у конкретному провадженні, Верховний Суд України зобов'язаний переглянути рішення у цьому провадженні і відновити порушені права і свободи осіб, щодо яких таке порушення було допущене.

Література

1. Теньков С. Огляд судової практики / С. Теньков // Юридичний вісник України – №25. – 22-28 червня 2013р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smi.liga.net/articles/2013-06-26/9905140>.
2. Постанова Верховного Суду України від 24 січня 2013 року № 5-25 кс12 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/>
3. Постанова ВСУ від 15 листопада 2012 року № 5-15кс12– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/>
4. Постанова ВСУ від 24 січня 2013 року № 5-26кс12– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України [текст] : К. : «Центр учбової літератури», 2012. – 254 с.
6. Буткевич В. Г. Європейський суд з прав людини та українське судочинство: питання взаємодії / В. Г. Буткевич, В. Т. Маляренко. – Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 4 (44) // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/2287C175C7F298ECC2256E85002F2866?OpenDocument>.
7. Постанова ВСУ від 23 травня 2013 року № 5-13кс13– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/>

8. Постанова ВСУ від 29 листопада 2012 року № 5-24кц12– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/>

Анотація

Садова Т. В. Підстави для перегляду судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу змісту підстав для перегляду судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України на основі чинного законодавства та практики Верховного Суду України.

Ключові слова: Верховний Суд України, перегляд рішень суду касаційної інстанції, рішення Європейського суду з прав людини, судовий прецедент.

Аннотация

Садовая Т. В. Основания для пересмотра судебных решений по уголовным делам Верховным судом Украины. – Статья.

Статья посвящена анализу сути оснований для пересмотра судебных решений по уголовным делам Верховным судом Украины на основе действующего законодательства и практики Верховного Суда Украины.

Ключевые слова: Верховный Суд Украины, пересмотр решений суда кассационной инстанции, решения Европейского суда по правам человека, судебный прецедент.

Summary

Sadova T. V. Grounds for Review of Court Decisions in Criminal Cases by the Supreme Court of Ukraine. – Article.

This article is aimed at the analysis of the essence of grounds for review of court decisions in criminal cases by the Supreme Court of Ukraine on the basis of the legislation in effect and the practice of the Supreme Court of Ukraine.

Key words: the Supreme Court of Ukraine, review of decisions of the court of cassational jurisdiction, decisions of the European Court of Human Rights, judicial precedent.

УДК 343.112

С.В. Томин

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри кримінального
права, процесу та криміналістики
Івано-Франківського факультету
національного університету
«Одеська юридична академія»

ПІДСТАВИ ТА УМОВИ РОЗГЛЯДУ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА У СПРОЩЕНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Системний аналіз положень, викладених у ч. 1 ст. 381, як і загалом параграфу 1 «Спрошене провадження щодо кримінальних проступків» глави 30 КПК України [1] дозволяє зробити висновок про наявність у них різних за значимістю обставин, з якими законодавець пов'язує можливість розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні. Зокрема, такими обставинами є: 1) наявність клопотання прокурора, або слідчого, погодженого з прокурором про розгляд обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження; 2) беззаперечне визнання обвинуваченим своєї винуватості; 3) визнання обвинуваченим встановлених досудовим розслідуванням обставин; 4) згода обвинуваченого з розглядом обвинувального акта за його відсутності; 5) згода потерпілого на застосування процедури спрощеного провадження; 6) представництво обвинуваченого захисником.

Дослідженню цих обставин присвятили свої праці В.І. Фаринник, Г.П.Власова, Л.М. Лобойко, Д.А. Степаненко, М.А. Дніпровська та ін.

Лобойко Л.М. вказані обставини розглядає як умови здійснення кримінального провадження у спрощеній формі [2, с.93-100]. На думку авторів науково-практичного коментаря Кримінального процесуального кодексу України під редакцією В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова такі обставини називаються юридичними фактами [3].

Коментуючи ст. 381 КПК України автори коментаря вказують на те, що можливість застосування спрощеного провадження обумовлюється

наявністю чи відсутністю певних юридичних фактів. Однак, вже у коментарі до наступної статті зазначається, що перед дослідженням обвинувального акта та доданих матеріалів для ухвалення вироку суд має впевнитися у відсутності підстав, що виключають розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні [3].

Таким чином, за відсутності чіткого законодавчого регулювання обставин, які дозволяють суду розглядати обвинувальний акт у спрощеному провадженні у юридичній літературі для їх дослідження використовуються терміни: «умови», «юридичні факти», «підстави».

Вважаємо, що вказані поняття носять різне змістовне навантаження, а їх використання для визначення одних і тих же понять негативно відображається як на ефективності правозастосовчої практики, так і якості наукових досліджень, тому вимагає окремого вивчення та аналізу.

Враховуючи зазначене, метою даної статті є визначення поняття та змісту підстав та умов розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні.

Для досягнення вказаної мети вирішенню підлягають наступні завдання: 1) визначення процесуальних підстав розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні; 2) класифікація умов розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні; 3) розкриття сутності звернення прокурора або слідчого до суду з клопотанням як умову розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні; 4) з'ясування значення визнання обвинуваченим своєї винуватості для вирішення питання про застосування спрощеного провадження; 5) аналіз доцільності законодавчого закріплення згоди потерпілого на застосування процедури спрощеного провадження як умови умову розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні; 6) характеристика ролі усвідомлення обвинуваченим характеру і наслідків його згоди на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні.

На нашу думку, аналіз ст. 381 КПК України дозволяє зробити висновок про наявність складного юридичного факту, який утворює процесуальну підставу та декілька умов, які можна поділити на умови першої та другої черги. Саме повний набір цих умов утворює поняття «підстава».

Оскільки у справах різних форм обвинувачення набір умов може бути різним, необхідно зазначити, що у ст. 381 КПК України є не одна, а декілька підстав.

Процесуальну підставу розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні утворює обвинувачення, пред'явлене у процесуальному порядку. Визначення цієї підстави закріплене у ч. 1 ст. 381 КПК України. Це пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні кримінального проступку.

Умови розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні вважаємо за доцільне розглянути більш детально.

Ч. 1 ст. 381 КПК України вказує виключний перелік суб'єктів ініціювання процедури спрощеного провадження щодо кримінальних проступків. До них відносяться прокурор та слідчий.

Оскільки лише суд приймає рішення про застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, право звернутися до суду з відповідним клопотанням виникає у прокурора або слідчого лише після завершення досудового розслідування. До моменту закінчення досудового розслідування звернення з таким клопотанням є необґрунтованим, оскільки сторона захисту до ознайомлення з матеріалами закінченого провадження розслідування не може визначитись зі згодою на розгляд обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду. Тому у випадку звернення прокурора або слідчого до суду з відповідним клопотанням до закінчення досудового розслідування суд повинен відмовити у його задоволенні.

Правовий інститут, передбачений главою 30 КПК, є особливою формою реалізації державного обвинувачення у справах публічного та приватного обвинувачення. Принципова новизна цього інституту полягає в тому, що обсяг обвинувачення визначається прокурором не в односторонньому порядку для захисту виключно публічних інтересів держави, які обумовлюються вимогами закону та фактичними обставинами справи, а й з урахуванням позиції сторони захисту. При цьому сформульоване у такий спосіб обвинувачення є результатом

двостороннього волевиявлення сторін, тобто наслідком врахування думки учасників процесу, які мають інтерес у справі, а також їх представників. Тому невід'ємною умовою спрощеного провадження є взаємна згода сторони обвинувачення і сторони захисту на його застосування.

Згода обвинуваченого з пред'явленим йому обвинуваченням є правом обвинуваченого. Обвинувачений має право зробити вибір: або його справа буде розглянута за загальними правилами, або ж за правилами спрощеного провадження. Не допускається примушування обвинуваченого до згоди з пред'явленим йому обвинуваченням і постановленням вироку в «спрощеному провадженні».

Перевіряючи визнання обвинуваченим обставин, викладених в обвинувальному акті, а також з'ясовуючи його згоду на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні, суд повинен оцінити їх добровільність, відповідність внутрішньому волевиявленню та усвідомлення обвинуваченим їх сутності та наслідків.

Вимагаючи від суду оцінити добровільність визнання обвинуваченим своєї вини, чинний КПК України разом з тим не містить визначення поняття добровільності визнання вини.

Не може вважатися добровільним визнання вини під впливом різних несприятливих факторів (у тому числі фізичного впливу, а також під впливом важкого психічного стану, викликаного арештом або іншими обставинами розслідування, вмовляннями).

Добровільність визнання обвинуваченим своєї вини може викликати сумніви, якщо в ході досудового провадження він неодноразово змінював свої показання, заперечував причетність до вчинення злочину, висував доводи і представляв докази своєї невинуватості. Такий же висновок впливає, якщо, незважаючи на визнання обвинуваченим своєї вини, у справі вбачаються підстави для зміни кваліфікації обвинувачення на менш тяжке, виключення з обвинувачення окремих пунктів (епізодів) і т.п.

Кримінальний процесуальний закон не конкретизує вік обвинуваченого, який має право вимагати розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні, тому слід вирішити питання про можливість розгляду кримінальної справи в такому порядку за участю

неповнолітнього.

У науковій літературі немає єдиної думки про можливість розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні щодо неповнолітніх обвинувачених. Ряд процесуалістів займає позицію про неможливість і неприпустимість застосування зазначеного порядку судового розгляду до неповнолітніх [4, с. 38].

Інші науковці вважають за необхідне поширити спрощене провадження щодо кримінальних проступків на неповнолітніх обвинувачених [5; 6, с. 19].

На нашу думку, доводи про необхідність поширення процедури спрощеного провадження щодо кримінальних проступків на таку категорію осіб, як неповнолітні, цілком обґрунтовані і повинні знайти підтримку законодавця.

При розгляді кримінальної справи у «спрощеному провадженні» щодо неповнолітнього обвинуваченого будь-які порушення його прав і законних інтересів відсутні, оскільки йому в обов'язковому порядку надається захисник (п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК України), в процесі беруть участь законні представники (ст. 44 КПК України), а при допиті - педагог чи психолог (ст. 227 КПК України).

Вимоги ст. 487 КПК України про встановлення додаткових обставин (умови життя і виховання, рівень психічного розвитку неповнолітнього, вплив на нього старших за віком осіб), виконуються навіть при розгляді кримінальної справи у «спрощеному провадженні». Зазначені обставини з'ясовуються в процесі досудового розслідування і, крім того, суд може їх встановити за матеріалами кримінальної справи, вивчаючи їх на етапі підготовки до судового засідання (гл. 27 КПК України).

У разі поширення «спрощеного провадження» на неповнолітніх обвинувачених, представляється необхідним додатково з'ясувати позицію їх законних представників на розгляд справи в «спрощеному провадженні».

Тісно пов'язані між собою такі умови застосування спрощеного провадження як беззаперечне визнання обвинуваченим своєї винуватості та визнання обвинуваченим встановлених досудовим розслідуванням

обставин.

Запровадження інституту спрощеного провадження переслідує мету процесуальної економії за рахунок спрощення процедури безпосереднього дослідження доказів в силу того, що обставини, які ними підтверджуються чи спростовуються, ніким не оспорується, тому не є предметом дослідження у суді.

Згода обвинуваченого з пред'явленим йому обвинуваченням, яка необхідна для застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, передбачає таку позицію сторони захисту, яка полягає у відсутності спору щодо правильності висновків сторони обвинувачення про фактичну фабулу справи, юридичне формулювання та кваліфікацію вчиненого. Крім того, висловлення такої згоди повинно розцінюватись також як підтвердження відсутності обставин, які виключають злочинність та караність діяння, обставин, які можуть потягти за собою звільнення від кримінальної відповідальності, визнає зібрані докази, які підтверджують висунуте обвинувачення, допустимими, достовірними та достатніми, погодження обвинуваченого з тим, що досудове розслідування проведене у передбаченому законом порядку.

Незважаючи на те, що у чинному КПК України не знайшла свого закріплення така умова застосування «спрощеного провадження», як усвідомлення обвинуваченим характеру і наслідків його згоди на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні, її дотримання безпосередньо впливає на можливість застосування процедури спрощеного провадження.

Обвинувачений повинен чітко собі уявляти, в чому полягає специфіка «спрощеного провадження» і з якими правовими наслідками пов'язане таке розпорядження ним своїми процесуальними правами.

Обвинувачений повинен розуміти і усвідомлювати, що він відмовляється від судового слідства в повному обсязі; не вправі оскаржити вирок з підстав невідповідності висновків суду, викладених у вирокі, фактичним обставинам справи. Натомість він може розраховувати на певні позитивні наслідки у вигляді пом'якшення покарання.

З цього приводу заслуговує на увагу ч. 7 ст. 316 КПК РФ, яка

передбачає, що якщо суддя дійде висновку про обґрунтованість обвинувачення, з яким погодився обвинувачений, то він постановляє обвинувальний вирок і призначає покарання, яке не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого за вчинений злочин. Крім того, відповідно до ч. 10 цієї статті з обвинуваченого не підлягають стягненню процесуальні витрати [7]. Зі змісту глави 30 КПК України не вбачається, у чому полягає компроміс під час застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, яка вигода обвинуваченому від цього.

Вважаємо, що у КПК України слід передбачити позитивні наслідки, які матиме застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків для обвинуваченого: 1) пом'якшення покарання; 2) звільнення від судових витрат. В іншому випадку вказана процедура втрачає своє призначення.

Важливою гарантією дотримання прав та свобод обвинуваченого є закріплення такої умови застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, як представництво обвинуваченого захисником.

Спрощене провадження щодо кримінальних проступків передбачає певні обмеження у реалізації обвинуваченим права на захист усіма не забороненими КПК способами та засобами. Погоджуючись на розгляд справи в особливому порядку, обвинувачений висловлює свою згаду на обмеження права на захист. Таке обмеження полягає перш за все в тому, що обвинувачений позбавлений можливості доводити свою невинуватість в судовому засіданні, тобто на тій стадії, на якій найбільш повно реалізується принцип рівності та змагальності. На досудовому слідстві змагальність не реалізується в повній мірі, тому підсудний опиняється у становищі, коли на досудовому слідстві він позбавлений можливості реалізувати право на захист на умовах змагальності та рівності у зв'язку з відсутністю для цього достатніх правових підстав та механізмів, а у судовому засіданні це право обмежується в результаті його волевиявлення.

Враховуючи зазначене, ч. 1 ст. 381 КПК України закріплює

обов'язок суду, вирішуючи питання про застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, переконатись у представництві обвинуваченого захисником.

Ст. 381 КПК України не конкретизує, на якій стадії кримінального провадження обвинувачений повинен представлятись захисником для того, щоб суд міг прийняти рішення про застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків. Однак, вимоги ст. 302 КПК дозволяють зробити висновок, що оскільки згода підозрюваного з розглядом обвинувального акта за його відсутності з'ясовується вже під час досудового розслідування, суд повинен перевірити, чи користувався обвинувачений послугами захисника під час провадження тих процесуальних дій, у межах яких підозрюваним було висловлено таку згоду.

У юридичній літературі неоднозначно вирішуються питання про доцільність з'ясування позиції потерпілого про застосування «спрощеного провадження».

Законодавець однією з умов застосування «спрощеного провадження» в ч. 1 ст. 381 КПК України вказує на наявність згоди потерпілого з розглядом обвинувального акта у спрощеному провадженні.

Окремі науковці пропонують виключити таку згоду потерпілого з переліку умов застосування «спрощеного провадження» [8, с. 77].

Не поділяючи таку позицію, інші автори вказують на те, що процесуальні права потерпілого в практиці застосування спрощеного провадження не завжди знаходять належного захисту. [9, с. 84]

Вважаємо, що вимога кримінального процесуального закону про встановлення згоди потерпілого є гарантією захисту його прав, сприяє активній участі потерпілого у кримінальному судочинстві, не дозволить обвинувачу і обвинуваченому із захисником вступити в неформальні переговори, наприклад, щодо визнання тільки частини обвинувачення чи іншого злочину з пом'якшуючими обставинами в обмін на більш м'яке покарання.

Отже, застосування «спрощеного провадження» має бути поставлено в залежність від розсуду потерпілого, і якщо потерпілий не

згоден на застосування «спрощеного провадження», кримінальна справа має підлягати розгляду в загальному порядку.

На жаль, законодавець не приділив належної уваги питанню про те, яким чином потерпілий може реалізувати своє право заперечити або погодитися з розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні.

Як вбачається з Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 03.10.2012 р. № 223 згода обвинуваченого на розгляд судом обвинувального акта за його відсутності, а також відсутність заперечень у потерпілого проти розгляду у спрощеному провадженні мають бути підтверджені письмово. Таке підтвердження (згода) може бути відображено як у самому клопотанні прокурора або слідчого, погодженому з прокурором, так і міститись в окремих клопотаннях обвинуваченого, погоджених із захисником, та потерпілого [10].

Таку позицію навряд чи можна визнати обґрунтованою. Вважаємо, що потерпілий має право особисто висловити свою позицію у письмовому вигляді про згоду на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні та зобов'язаний повідомити про це суд. Відсутність такого повідомлення повинно розцінюватись судом як відмова потерпілого від розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні.

У зв'язку з цим необхідно погодитися з думкою про те, що «прокурор, слідчий зобов'язані вжити заходів для того, щоб з клопотанням прокурора про розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні суду було надано документ, який би відображав позицію потерпілого щодо застосування спрощеної процедури розгляду справи» [11, с. 86].

К.А. Рибалов пропонує позицію потерпілого щодо застосування «спрощеного провадження» з'ясувати на першому допиті потерпілого [12, с. 14], оскільки «закон не забороняє, щоб у протоколі допиту потерпілого було зафіксовано його думку щодо можливого клопотання

обвинуваченого про розгляд справи у спрощеному провадженні» [11, с. 85].

Така думка видається спірною. По-перше, згода потерпілого на «спрощене провадження», виражена ним на першому допиті, втратить своє процесуальне значення, якщо потерпілий згодом відмовиться від нього, і така відмова цілком допустима. По-друге, обвинувальний акт може відрізнятися від тих очікувань, на які розраховує потерпілий, наприклад, в частині фактичних обставин пред'явленого обвинувачення, розміру збитків. По-третє, обвинувачений, будучи впевненим у застосуванні «спрощеного провадження» і гарантованому зниженні покарання, втратить стимул для вчинення певних дій, спрямованих на примирення з потерпілим, згладжування конфліктної ситуації, відшкодування шкоди тощо.

Більш обґрунтованою видається позиція про те, що при ознайомленні потерпілого з матеріалами справи слідчий зобов'язаний роз'яснити потерпілому процесуальні наслідки застосування «спрощеного провадження» і з'ясувати думку потерпілого з даного питання [13, с. 68].

Таким чином підставою розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні є обвинувачення, тобто твердження про вчинення конкретною особою кримінального проступку, висунуте у порядку, передбаченому КПК України, яке обвинувачений погодився визнати.

Процесуальні умови розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні поділяються на умови першої та другої черги.

Процесуальними умовами першої черги є: наявність клопотання прокурора або слідчого, погодженого з прокурором про розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні; беззаперечне визнання обвинуваченим своєї винуватості; визнання обвинуваченим встановлених досудовим розслідуванням обставин; згода обвинуваченого з розглядом обвинувального акта за його відсутності; згода потерпілого на застосування процедури спрощеного провадження.

Умови другої черги впливають з попередніх. До них відносяться: усвідомлення обвинуваченим наслідків розгляду обвинувального акта у

спрощеному провадженні; добровільність згоди на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні після консультацій з захисником.

Суд, вирішуючи питання про розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні, повинен пересвідчитись у наявності підстав та дотриманні всіх перелічених у ч. 1 ст. 381 КПК України умов у їх сукупності.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran2#n2>.

2. Лобойко Л. Науково-практичний коментар до глави 25 Кримінального процесуального кодексу України / Л. Лобойко // Слово Національної школи суддів України. – 2012. – № 1. – С. 93-100.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 2. – 664 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://pidruchniki.ws/1115121250519/pravo/rozglyad_obvinuvalnogo_akta_sproschennomu_prova_dzhenni.

4. Татьяна Л. Особый порядок принятия судебного решения / Л. Татьяна // Законность. – 2003. – № 12. – С. 30-33.

5. Жеребятъев И.В. Некоторые проблемные вопросы рассмотрения уголовных дел в порядке гл. 40 УПК / И.В. Жеребятъев [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/0903/14.html>.

6. Рыбалов К.А. Особый порядок судебного разбирательства в Российской Федерации и проблемы его реализации / К.А. Рыбалов. – М.: Юрлитинформ, 2004. – 152 с.

7. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документа: <http://www.up-kodeks.ru/>

8. Капинус О.С. Процессуальные особенности реализации института особого порядка судебного разбирательства / О.С. Капинус, К.А. Рыбалов // Право и политика. – 2003. – № 5. – С. 71-77.

9. Жеребятъев И. Вопросы теории, законодательного регулирования и практики применения особого порядка судебного разбирательства / И. Жеребятъев // Уголовное право. – 2006. – № 2. – С. 83-86.

10. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ від 03.10.2012 р. № 223-1430/0/4-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12>.

11. Иванов А. Согласие потерпевшего как обязательное условие рассмотрения уголовного дела в особом порядке: практические проблемы реализации требований закона / А. Иванов, Е. Куцумакина // Уголовное право. – 2007. – № 1. – С. 84-86.

12. Рыбалов К.А. Условия применения особого порядка судебного разбирательства / К.А. Рыбалов // Современное право. – 2003. - № 6. – С. 9-14.

13. Лазарева В. Новый УПК: особый порядок принятия судебного решения при согласии обвиняемого с предъявленным ему обвинением / В. Лазарева // Уголовное право. – 2002. – № 2. – С. 67-69.

Анотація

Томин С.В. Підстави та умови розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні. – Стаття.

У статті досліджуються підстави та умови розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні. На основі наукових праць та положень чинного законодавства автор розкриває сутність звернення прокурора або слідчого до суду з клопотанням як умову розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні; з'ясовує значення визнання обвинуваченим своєї винуватості для вирішення питання про застосування спрощеного провадження; аналізує доцільність законодавчого закріплення згоди потерпілого на застосування цієї процедури.

Ключові слова: обвинувальний акт, спрощене провадження, обвинувачений, потерпілий, прокурор.

Аннотация

Томин С.В. Основания и условия рассмотрения обвинительного акта в упрощенном производстве. – Статья.

В статье исследуются основания и условия рассмотрения обвинительного акта в упрощенном производстве. На основе научных трудов и положений действующего законодательства автор раскрывает сущность обращения прокурора или следователя в суд с ходатайством как условие рассмотрения обвинительного акта в упрощенном производстве; выясняет значение признания обвиняемым своей виновности для решения вопроса о применении упрощенного производства; анализирует целесообразность законодательного закрепления согласия потерпевшего на применение этой процедуры.

Ключевые слова: обвинительный акт, упрощенное производство, обвиняемый, потерпевший, прокурор.

Summary

Tomyn S.V. The reasons and conditions of indictment proceedings in a simplified

procedure. – Article.

There are investigated the reasons and conditions of indictment proceedings in a simplified procedure in this article. Based on scientific publications and current legislation reveals the essence of the appeal by the prosecutor or investigator to the Court for, finds value recognition of his guilt by the accused to decide on the application of the simplified procedure, analyzes the need for consolidation in the law of the victim consent to the use of this procedure.

Keywords: indictment, simplified proceedings, defendant, victim, prosecutor.

УДК 343.14

А.С. Тунтула

кандидат юридических наук,
доцент кафедры уголовного и
гражданского права и процесса
Черноморского государственного
университета
имени Петра Могила

Ю.А. Ланцедова

кандидат юридических наук,
доцент кафедры уголовного и
гражданского права и процесса
Черноморского государственного
университета
имени Петра Могила

ДОКТРИНА СТУПЕНЧАТОГО ВИДОВОГО ДЕЛЕНИЯ ВЕЩЕСТВЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ АНТИКРИМИНАЛЬНЫХ СВЕДЕНИЙ

Попытки определить сущность и виды вещественных источников доказательств в антикриминальном судопроизводстве предпринимались издавна, когда еще И. Бентам [1, с. 78], Г. Гросс [2, с. 4, 11-12] и многие

другие авторы в контексте зарождения дискуссии о сущности и соотношении личностных и вещественных источников антикриминальных сведений сопоставляли эти две группы источников по степени их объективности, отдавая предпочтение вещественным источникам и более детально исследуя их сущность и видовое деление. В настоящее же время УПК Украины предусматривает лишь две неделимые группы вещественных источников доказательств – вещественные доказательства (ст. 98 УПК Украины), в т.ч. вещи (п. 2 ч. 2 ст. 60, п. 2 и 3 ч. 3 ст. 104 и др. УПК Украины), и документы (ст. 99 УПК Украины) [3]. По данному кодексу, и как следствие и в традиционной процессуальной литературе, неделимые вещественные источники доказательств имеют общую правовую регламентацию, применить которую к существующему их разнообразию, как было доказано в диссертациях и последующих монографиях А. А. Кириченко [4, с. 9-13; 5, с. 7-12; 6, с. 269-270; 7, с. 297-301 и др.], практически невозможно и такое состояние дел влечет за собой необходимость фальсификации доказательств и ряд иных негативных последствий.

Устранить указанные недостатки и представить необходимое видовое деление вещественных источников доказательств и соответствующую каждому из их видов правовую регламентацию вначале предпринял А. А. Кириченко применительно к микрообъектам [4, с. 15; 5, с. 13; 6, с. 685; 7, с. 292-311 и др.], что в последствии было развито С. А. Кириченко в специальной кандидатской диссертации [8]. В этом исследовании было предложено детальное ступенчатое видовое деление уже всех вещественных источников антикриминальных сведений [8, с. 10-11, 13], что автор данной статьи существенно усовершенствовала в ряде публикаций [9, с. 60-62 и др.].

Данный подход имеет особую доктринальную, законодательную и иную прикладную актуальность в условиях введения в действие достаточно нового в этой части и в такой же мере противоречивого нового УПК Украины. Презентация и дальнейшая широкая научная апробация одной из последних авторских вариаций ступенчатого сущностного видового деления вещественных источников антикриминальных сведения и составляет основную цель настоящей

публикации.

Под вещественными источниками антикриминальных сведений С. А. Кириченко в развитие указанной позиции А. А. Кириченко предлагается понимать различного рода материальные объекты, изучение внешних и внутренних проявлений которых имеет значение для правильного разрешения антикриминального дела али в более широком плане для качественного, эффективного и рационального преодоления определенного макроправонарушения [9, с. 60].

Характер такого рода проявлений и особенности получения сведений определяют деление вещественных источников на такие две гипергруппы, изложение которых в авторской редакции выглядит таким образом:

1. **Трассосубстанции** - вещественные источники, имеющие значение для решения указанных задач в качестве:

1.1. **Субстанций**, приобретающих антикриминальное значение субстанциональными свойствами (признаками внешнего и внутреннего строения, качественно-количественным составом, физико-химическими константами и пр.).

1.2. **Трасс**, значение которых проявляется уже в трассологических связях (пространственное материально фиксированное отображение признаков трассообразующего объекта) с деянием преступления, что, в свою очередь, определяет появление следующих разновидностей данного отображения:

1.2.1. **Отпечатки** – материально фиксированное отображение признаков внешнего строения одного твердого тела (трассообразующий объект) на поверхности и не исключено в структуре иного твердого тела или в сознании человека (трассовоспринимающие объекты) либо аналогичное отображение признаков внешности человека (трассообразующий объект) в сознании иного человека (трассовоспринимающий объект), когда исследованием данного отображения можно осуществить значимую для разрешения антикриминального дела (эффективного, рационального и качественного преодоления конкретного преступления, парапреступления)

індивідуальную или групповую идентификацию трассообразующего объекта.

1.2.2. **Диагностическое отображение** – материально фиксированное отображение признаков общего характера внешнего воздействия (трассообразующий объект) на поверхности или в структуре твердого тела и, не исключено, веществ иного агрегатного состояния либо в сознании человека (трассовоспринимающие объекты), когда путем исследования данного отображения можно диагностировать факт наличия и характер такого внешнего воздействия и этим самым получить аналогичные значимые для антикриминального дела сведения. Внешнее воздействие может проявляться в определенном «действии или бездействии внешнего окружения», т. е. в случае умышленной или случайной защиты указанных тел или веществ от такого воздействия.

1.2.3. **Ситуативное отображение** – материально фиксированное отображение механизма (ситуации) взаимодействия двух и более твердых тел или веществ иного агрегатного состояния (трассообразующие объекты) на поверхности или в структуре этих либо иных твердых тел и, не исключено, веществ иного агрегатного состояния либо в сознании человека (трассовоспринимающие объекты), когда путем исследования такого отображения можно получить значимые для дела сведения о механизме или ситуации взаимодействия этих объектов.

2. **Документы**, под которыми С. А. Кириченко предлагает понимать вещественные источники доказательств, содержащие в себе визуальные или звуковые сведения о факте (внешнем или внутреннем проявлении признаков или свойств человека и его деяния или вещественного источника, либо события, в т. ч. явления) в целом либо об его отдельной стороне в виде определенных знаков, символов и иных формализованных изображений или разного рода визуальных образов, не являющихся трассами, либо звуковых сигналов (звуков) [9, с. 60-61].

В зависимости от характера и способа фиксации, изменения, хранения и получения такого рода сведений С. А. Кириченко в развитие позиции вполне обоснованно предлагает выделять:

1. Письмодокументы (рукописные, машинописные, типографские).
2. Изодокументы (таблицы, схемы, рисунки, картины, скульптуры,

чеканки и пр.).

3. Фотодокументы.

4. Кинодокументы.

5. Видеодокументы.

6. Аудиодокументы.

7. Голограммодокументы.

8. Электрографодокументы (ксеро-, факсо- и иные электрографические копии).

9. Электроннодокументы (встроенные и отдельные электронные записные книжки и пр.).

10. Пластикодокументы.

11. Компьютеродокументы (жесткие, гибкие диски, дискеты, флешки, иные носители).

12. Полидокументы (совмещают в себе несколько названных разновидностей документов).

13. Иные виды документов, могущие появиться по мере развития информационных технологий [9, с. 66-67].

Ступенчатое сущностное видовое деление трассосубстанций А. С. Тунтула в развитие позиции А. А. Кириченко и С. А. Кириченко предлагает представить таким образом :

1. **Макрообъекты** (документирование и другие действия по собиранию и личному исследованию которых в силу их обычных размеров и иных свойств главные субъекты антикриминального судопроизводства (АКС) могут осуществить без применения увеличительных средств и без привлечения специальных знаний в форме экспертизы).

2. **Микрообъекты**, невидимые невооруженным глазом человека в силу их незначительных размерных характеристик, по мере уменьшения которых такого рода трассосубстанции подразделяются на:

2.1. **Максимикрообъекты** (документирование и другие действия по собиранию и личному исследованию которых в силу их незначительных размерных характеристик главные субъекты АКС могут осуществить лишь с применением внелабораторной увеличительной техники, но без

привлечения специальных знаний в форме экспертизы).

2.2. **Ультрамикробиъекты** (мизерные размерные характеристики которых обуславливают необходимость применения лабораторных увеличительных средств и привлечение специальных знаний в форме экспертизы).

2.3. **Ультраобъекты** (невидимые в силу еще более мизерных размерных характеристик даже в микроскоп, а поэтому их исследование возможно лишь при помощи опосредованных методов качественного или количественного анализа и с привлечением специальных знаний в форме экспертизы).

3. **Параобъекты** (имеющие опасные для здоровья или жизни человека свойства, а поэтому указанные действия в отношении них могут быть проведены лишь привлечением специальных знаний в форме экспертизы).

4. **Латентнообъекты** (невидимые в силу не мизерных размерных характеристик, а иных причин: внепороговые яркостные, цветовые, иные характеристики данного объекта либо его носителя, скрытость за слоем иного вещества и пр., что обуславливает аналогичную необходимость привлечения специальных знаний в форме экспертизы) [9, с. 62].

После выполнения предписанных в Кодексе антикриминального судопроизводства Украины особенностей работы с каждым из них трассосубстанции должны приобщаться соответственно в качестве макровещественных, микровещественных (максимикровещественных, ультрамикровещественных, ультравещественных), паравещественных или латентновещественных источников доказательств [9, с. 62].

Сущность **антиделиктных следов** С. А. Кириченко в развитие позиции А. А. Кириченко определяет через присутствие или отсутствие определенных трасс либо субстанций или обеих групп трассосубстанций одновременно в виде изменений в окружающей материальной среде либо идеальных изменений в сознании человека, исследование которых имеет значение для правильного разрешения антикриминального дела или в более широком плане для качественного, эффективного и рационального преодоления конкретного макроправонарушения [9, с. 64].

Видовое деление антиделиктных следов А. С. Тунтула в развитие

позиции А. А. Кириченко и С. А. Кириченко представляет таким образом:

1. **Следы определенного следообразующего объекта**, т. е. названные материальные или идеальные изменения, возникшие в результате определенного влияния (действия, бездействия) конкретного объекта.

2. **Следы деяния макроправонарушения** - аналогичные материальные или идеальные изменения, возникшие в процессе приготовления или совершения макроправонарушения либо сокрытия такого рода изменений.

3. **Параследы деяния макроправонарушения** - аналогичные материальные и идеальные изменения, процесс возникновения которых имеет иную, нежели причинную, связь с приготовлением, совершением или с сокрытием макроправонарушения.

4. **Квасиследы деяния макроправонарушения** – когда такого рода изменения не имеет с деянием конкретного макроправонарушения никакой связи, но этим самым указанные изменения приобретают определенное значение для качественного, эффективного и рационального преодоления данного макроправонарушения [9, с. 64].

Состав антиделиктных следов С. А. Кириченко в развитие позиции А.А. Кириченко определяет:

1. Наличием на месте деяния субстанций.

2. Наличием на месте деяния трасс (отпечатков, диагностических отображений, ситуационных отображений).

3. Отсутствием тех субстанций, которые должны быть на месте деяния согласно выдвинутой версии.

4. Отсутствием тех трасс (отпечатков, диагностических отображений, ситуационных отображений), которые должны быть на месте деяния согласно выдвинутой версии.

5. Различным сочетанием указанных ситуаций [9, с. 64-65].

Большое значение при работе с вещественными источниками антикриминальных сведений имеет новая концепция непрерывной цепочки процессуального документирования работы с личностными и вещественными источниками доказательств, которую Ю. А. Ланцедова в

развитие позиции А. А. Кириченко представляет в виде следующих частных концепций антикриминального судопроизводства:

1. Допуск до внесения в Единый реестр досудебных расследований сведений о реальном или вероятном готовящемся, дящемся либо совершенном макроправонарушении всех видов обследования (осмотра, личного исследования), а с санкции прокурора - любых иных де-факто процессуальных действий, преследующих цель получить достаточную и согласованную совокупность доказательств наличия или отсутствия в деянии признаков преступления, парапреступления либо обстоятельств, исключающих производство по антикриминальному делу [9, с. 71-72].

2. Увязка процедуры упаковки трассосубстанций и процессуального документирования работы с этими вещественными источниками вне упаковки детальным протоколированием состояния упаковки до ее нарушения, всех действий в отношении трассосубстанции, состояния упаковки вначале и на момент производства новой упаковки, которая должна исключать неконтролируемое проникновение к трассосубстанции [9, с. 72].

3. Особенности работы с недвижимыми, громоздкими и быстро портящимися трассосубстанциями, которые реализуются посредством их физического и иного моделирования или иного изготовления на их основе производных вещественных источников [9, с. 72].

Изъятие и упаковка громоздких вещественных источников может осуществляться также и перемещением их в определенное помещение, опечатываемое в присутствии понятых и других участников де-факто процессуального действия, и выполняющее роль своеобразной упаковки такого рода вещественных источников [9, с. 72].

Не менее важна в работе с вещественными источниками антикриминальных сведений и новая концепция легализации результатов негласных мероприятий, которую Ю. А. Ланцедова в развитие позиции С. А. Кириченко обосновывает тем, что предусмотренный ч. 2 ст. 65 и ч. 3 ст. 66 УПК Украины 1960 г. и поддерживаемый многими авторами порядок легализации результатов ордистических мероприятий и наиболее парадоксальное объединение гл. 20 «Следственные (розыскные) действия» и гл. 21 «Негласные следственные (розыскные) действия» УПК

Украины 2012 г., по сути, процессуальных действий и ордистических мероприятий (грубо игнорируется возможность лишь специализированного вузовского овладения результатами многовекового опыта – накопленных теоретических знаний и практических навыков – проведения каждого из названных достаточно разных направлений преодоления преступлений, парапреступлений, которыми практически не может обладать один специалист – следователь, а непрофессиональное проведение ордистических мероприятий и опасно для здоровья, жизни антиделиктолога, иных участников!!!) фактически является вторым после экспертизы случаем нарушения принципа непосредственности антикриминального судопроизводства, имеющий к тому же значительно меньший объем процессуальных гарантий получения доказательств, а также защиты прав, свобод, интересов и обязанностей субъектов данного судопроизводства, прежде всего, преследуемого и потерпевшего [9, с. 72].

В силу изложенного предлагается поэтапная кодификация ведомственно разрозненного законодательства о ведении ордистической деятельности: сначала согласованное с заинтересованными сторонами Положение об ордистической деятельности, а затем закона и после этого принятие отечественного (международного) Кодекса ордистического судопроизводства, который должен содержать Общую и Особенную часть и столько разделов, сколько имеется допусков по работе с секретными документами: «для служебного пользования», «секретно», «совершенно секретно», «особой важности», с изложением исчерпывающего перечня ордистических мероприятий соответствующего уровня секретности, оснований, субъектов и детального порядка их проведения [9, с. 72-73].

Подытоживая изложенное, можно заключить, что предложенное ступенчатое сущностное видовое деление вещественных источников антикриминальных сведений может быть положено в основу корректной дискуссии по разрешению соответствующих проблем, в соответствии с чем, должна быть перестроена существующая доктринальная, законодательная, образовательная и иная прикладная юридическая практика.

Литература

1. Бентам И. О судебных доказательствах : пер. с франц. / И. Бентам. – К. : Книжный склад, 1876. – 421 с.
2. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс ; пер. с нем. Л. Дудкин, Б. Зиллер. – 4-е изд., доп. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1908. – 1040 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 р., № 4651-VI // Голос України. - № № 90-91 (5340-5341). – 19 травня 2012 р.
4. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / Александр Анатольевич Кириченко; Киевский гос. ун-т им. Тараса Шевченко. – К., 1994. – 32 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.chdu.edu.ua/index.php?page=yuridichniy>.
5. Кириченко А. А. Основы криминалистической микрологии: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / Александр Анатольевич Кириченко; Нац. юрид. ак. Украины им. Ярослава Мудрого. - Харьков:, 1996. – 32 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.chdu.edu.ua/index.php?page=yuridichniy>.
6. Кириченко А. А. Основы судебной микрообъектологии : монография / А. А. Кириченко. - Харьков: Изд-во Основа, 1998. - 1220 с.
7. Кириченко А. А. Основы юридической одорологии (теорология, правовая процедура, методика): монография / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, А. М. Щитников. - Ивано-Франковск, Мн.: Изд-во Плай, ГЭКЦ МВД РБ, 2001. – 768 с.
8. Кириченко С. А. Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві; генеза і можливості удосконалення: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Сергій Анатолійович Кириченко; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2009. – 21 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.chdu.edu.ua/index.php?page=yuridichniy>.
9. Кириченко А. А. Около двухсот лучших доктрин и концепций юриспруденции научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии): научный гипердоклад / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, Е. В. Кириленко, С. А. Кириченко, Т. А. Коросташова, Ю. А. Ланцедова, Ю. Д. Ткач, А. С. Тунтула, В. С. Шаповалова / 57 543 слова // Четвертый Пермский конгресс ученых-юристов. Международн. науч.-практ. конференция, 18.10.2013 г., Пермский национальный исследовательский университет. Российская Федерация [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://permcongress.com/4thcongress/tezis>.

Анотація

Тунтула О. С., Ланцедова Ю. О. Доктрина ступінчастого видового поділу речових джерел антикримінальних відомостей. – Стаття.

Запропонована ступеневий сутнісний видовий поділ речових джерел антикримінальних відомостей. Розкрито сутність видового поділу трасосубстанцій та документів. Визначена сутність антиделіктних слідів та їх видовий поділ на сліди

діяння макроправопорушення, парасліди діяння макроправопорушення та квазісліди діяння макроправопорушення.

Ключові слова: трасосубстанції, документи, антиделіктні сліди, мікроречові джерела доказів, параречові джерела доказів, латентноречові джерела доказів.

Аннотація

Тунтула А. С., Ланцедова Ю. А. Доктрина ступенчатого видового деления вещественных источников антикриминальных сведений. – Стаття.

Предложено ступенчатое сущностное видовое деление вещественных источников антикриминальных сведений. Раскрыта сущность видового деления трассосубстанций и документов. Определены сущность антиделиктных следов и их видовое деление на следы деяния макроправонарушения, параследы макроправонарушения и квазиследы макроправонарушения.

Ключевые слова: трассосубстанции, документы, антиделиктные следы, микровещественные источники доказательств, паравещественные источники доказательств, латентновещественные источники доказательств.

Summary

Tuntula A. S., Lantsedova Y. A. The doctrine of the step essential species division of the material sources of the anticriminal intelligence. – Article.

Proposed stepwise species essential anticriminal division of the material sources of information. The essence of the species division trassosubstant and documents. The essence antidelictual trace species and their division into the following traces of the acts of the makrooffenses, paratraces of the acts of the makrooffenses and kvazitraces of the acts of the makrooffenses.

Keywords: trassosubstant, documents, delictual traces, mikromaterial sources of evidence, paramaterial sources of evidence, latent material sources of evidence.

УДК 343.983.22

В.С. Шаповалова

прокурор прокуратури

м. Южноукраїнська Миколаївської

області, юрист 3 класу

БАЗИСНІ ОЗНАКИ, ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

КРИМІНАЛЬНОЇ МЕХАНІЧНОЇ ЗБРОЇ

Виклад проблем кримінальної механічної і вогнепальної зброї і боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними історично тяжіє до появи перших навчальних посібників з криміналістики [1, с. 66-87, 88-108, 109-123], коли вже у загально відомому посібнику Ганса Гроса «Руководство для судебных следователей как система криминалистики» 1898 р. їм було присвячено достатньо багато місця [2, с. 517-575]. Як свідчить авторський аналіз понад 50 існуючих традиційних підходів до визначення базисних ознак, поняття і класифікації механічної зброї і боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними [1, с. 66-87], вказані проблеми дослідженні недостатньо. Вони, по-перше, всі без винятку містять архаїчне найменування даної зброї «холодною» [3, с. 274-277; 4, с. 40-41; 5, с. 293; 6, с. 86-87 та ін.], у той час як О. А. Кириченко і С. М. Поліщук запропонували більш семантично і сутнісне точний термін «механічна зброя» [7; 8, с. 570 та ін.]. По-друге, традиційні підходи не мають не тільки вичерпного переліку базисних ознак, а й загально визнаної мети застосування такого роду знаряддя скоєння злочину та інших суспільне небезпечних діянь. По-третє, представлені у літературі позиції авторів з приводу визначення сутності механічної зброї не містять чіткого представлення всіх можливих способів появи певного предмету чи пристрою власне як кримінальної механічної зброї; тощо.

У низці останніх авторських публікацій [1, с. 25-31; 6; 7, с. 162-165 та ін.] представлено принципово нове розуміння сутності механічної зброї власне як кримінальної зброї, вичерпного переліку її базисних ознак, розгорнутого її поняття та класифікації, перш за все, за обставинами появи і застосування даного виду кримінальної зброї і боєприпасів, а також за іншими доктринальне і практично значущими класифікаційними основами.

Оприлюднення однієї з останніх авторських варіацій найбільш повного і точного визначення поняття, базисних ознак і класифікації власне кримінальної механічної зброї і боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними та започаткування відповідної коректної дискусії з приводу прийняття загально визнаного варіанту

вирішення даної проблеми і складає головну мету цієї публікації.

С. М. Поліщук в одній із публікацій необхідність застосування терміну «механічна зброя» замість застарілого традиційного терміну «холодна зброя» достатньо переконливо обґрунтовує наступним чином: «Механічною зброєю більш правильно іменувати традиційну холодну зброю, оскільки базисною ознакою даного виду криміналістичної зброї є не те, що певний предмет чи пристрій при застосуванні відносно не нагрівається і залишається холодним, а в тому, що безпосередньо чи опосередковано (при киданні списа тощо) уражуючі частини даного об'єкту приводяться у дію м'язовим зусиллям людини або іншим механічним способом (при застосуванні арбалету та ін.)» [8, с. 570].

Кримінальна механічна зброя на відміну від кримінальної вогнепальної та, тим більше, від кримінальної вибухової зброї представлена значно ширшою різноманітністю предметів та пристроїв, які можуть бути використані в такій якості, що й обумовлює особливу важкість пошуку єдиного загально визнаного визначення поняття та класифікації такого роду кримінальної зброї, а також широкий спектр наявних традиційних варіантів вирішення даної проблеми, які всі однак поєднує їх загальна недосконалість, неповнота та використання словосполучення власне «холодна зброя».

Якщо почати з найпростіших визначень такого роду зброї, то можна виділити цілу низку позицій авторів, коли, зокрема, Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов та О. Р. Росінська холодною зброєю іменують «предметы, специально изготовленные для непосредственного нанесения телесных повреждений, предназначенные для нападения и активной защиты и не имеющие прямого производственного или хозяйственно-бытового назначения» [3, с. 274]. Таку ж саму недосконалу позицію, в якій міститься головний недолік й переважної більшості інших традиційних підходів – відсутність вказівки на точну мету і способи появи такого об'єкту тощо, можна побачити у Н. Г. Шурухнова [9, с. 96] та у багатьох інших авторів [1, с. 109-123]. Дуже близька до викладеного й підхід В. П. Крючкова і Г. Є. Макушкіної, для яких «холодным оружием являются предметы, специально изготовленные и предназначенные для

нанесения телесных повреждений при нападении и защите» [10, с. 158]. Хоча тут вже є натяк на те, що ці предмети спеціально виготовлені та призначені для досягнення певної мети.

Не менше суттєвих недоліків притаманно й визначенню поняття холодної зброї Р. С. Белкіним, для якого це зброя, що діє «путем приложения мускульной силы человека при нападении и нанесении телесных повреждений, в активной защите в рукопашном бою» [11, с. 250-251]. Дуже схожа на даний підхід і позиція С. А. Корнева, для кого механічна зброя – «это устройство, конструктивно предназначенное для нанесения с помощью мускульной силы человека телесных повреждений другому человеку или животному в ближнем бою» [12, с. 55]. В обох викладених випадках прямо підкреслюється в якості основного критерію віднесеності об'єкта до холодної зброї – прикладення до неї лише м'язової сили. Але відомі й такі різновиди механічної зброї, уражаюча частина яких приводяться у дію іншим, ніж м'язове, зусиллям, наприклад, вже згаданий арбалет. Відсутнє також пояснення того, що може бути контактне і дистанційне застосування кримінальної механічної зброї.

У такому аспекті, коли є вже акцент уваги й на іншому механічному зусиллі застосування кримінальної механічної зброї, заслуговують на увагу дефініції такої зброї, що запропоновані низкою інших авторів, коли Т. С. Кобцова, Н. В. Кормушкіна, М. І. Петров та Є. Ю. Янович вважають, що це «устройство, конструктивно предназначенное для поражения цели при помощи мускульной силы человека при непосредственном контакте с объектом поражения. Кроме того, существует метательное холодное оружие, снаряд которого приводится в действие при помощи механического устройства либо мускульной силы человека (например, лук, арбалет, пружинное оружие для подводной охоты)» [13, с. 41]. Таку ж позицію займає і Федеральний Закон РФ «Об оружии» [14], Н. П. Яблоков [15, с. 275] та ін. [1, с. 109-123]. Дещо схожий підхід й у Проекті Закону України «Про зброю», де «холодна зброя - зброя, призначена для ураження цілі шляхом використання лише м'язової сили людини або механічної енергії» [16].

Викладене дає підстави без додаткових пояснень не погодитися і з дефініцією холодної зброї М. І. Скригонюком в якості «зброя, з

призначене для ураження людини, будь-якого об'єкта матеріального світу за допомогою фізичної сили людини при безпосередньому контакті з об'єктом ураження» [17, с. 483]. Тут помилково підкреслюється лише контактна дія механічної зброї. Але м'язове зусилля людини може привести й до дистанційного застосування механічної зброї, наприклад, шляхом кидання списа тощо.

Сформулювати дефініцію механічної зброї із відображенням більш широкого кола її характерних ознак зробили спробу П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, А. В. Кофанов, М. В. Салтевський та П. Ю. Тимошенко, які вважають, що холодна зброя – це спеціальний пристрій, призначений для багаторазового застосування для ураження людини або звіра, і являє собою відносно міцний, повністю або частково твердий з достатньо зручною рукояткою предмет, який діє на пошкоджене тіло своєю поверхнею в результаті удару і який наноситься безпосередньо зусиллям м'якулів людини» [18, с. 306]. Проте і таку спробу не можна назвати достатньо вдалою, оскільки вона містить собі недоліки попередніх підходів та достатньо поверхове відображення ознак власне механічної зброї.

Викладене робить доцільним завершити аналіз такого роду достатньо стислих традиційних підходів і перейти до аналізу позицій тих авторів, які намагалися максимально широко конкретизувати ознаки кримінальної механічної зброї, коли, наприклад, А. І. Костров підкреслює, що «холодное оружие должно обладать совокупностью систематизированных признаков:

а) общих, т. е. оружие должно быть предназначено для нападения или активной защиты;

б) специальных, т. е. изготовление оружия для непосредственного причинения телесных повреждений, опасных для жизни, и отсутствие прямого производственного или хозяйственно-бытового назначения, конструкция, размеры и материал предмета должны обеспечивать нанесение таких повреждений, использование мускульной силы человека;

в) по способу поражающего действия являются колющими, режущими, рубящими, колюще-режущими, колюще-рубящими, режуще-

рубящими, колюще-режущими, ударно-раздробляющими или комбинированного действия» [19, с. 233]. Але й у цьому випадку проглядається, по суті, лише конкретизацію того, що вже було висловлене вище іншими авторами.

Дещо далі у цьому напрямку просунувся В. М. Плєскачевський, для якого «холодное оружие – это устройство конструктивно предназначенное для нанесения с помощью мускульной силы человека телесных повреждений другому человеку или животному в ближнем бою. Общие конструктивные признаки холодного оружия: 1) наличие части (детали), специально предназначенной для нанесения опасных для жизни повреждений (острие, лезвие, шип, утолщение, ударный груз и т.п.); 2) наличие приспособления для удержания устройства в руке и нанесения им повреждений без опасности самоповреждения; механическая прочность конструкции» [20, с. 130]. Тут конкретизовані хоча б окремі ознаки за суттю технічної придатності і конструктивної та функціональної призначеності предмета чи пристрою, який використовується в якості кримінальної механічної зброї.

Максимально ж конкретизувати ці ознаки щодо двох великих гіпергруп кримінальної механічної зброї – клинкової та ударно-роздріблюючої, намагався А. С. Подшибякін, для якого «признаки конструкции клинкового оружия: 1) форма и размеры предмета в целом и отдельных его частей; 2) прочность предмета в целом и отдельных его частей; 3) наличие лезвия или грани у клинка и его заточка, острота лезвия; 4) наличие и острота боевого конца; 5) угол схождения лезвия и обуха (скоса обуха); 6) наличие рукоятки (древка или устройства для крепления к огнестрельному оружию); 7) наличие выбрасывателя и фиксатора в складных ножах; 8) наличие ограничителя; 9) наличие долов; 10) наличие и форма скоса обуха; 11) соотношение длины клинка и рукоятки; 12) соотношение длины и ширины клинка», а «признаки конструкции неклинкового (ударно-раздробляющего) оружия: 1) форма и размеры предмета в целом или отдельных его частей; 2) прочность предмета в целом и отдельных его частей; 3) наличие бьющей части оружия и бьющей поверхности; 4) значительный вес оружия (кастета) или бьющей части (кистень); 5) наличие отверстий для пальцев у кастета) 6)

наличие рукоятки или подвеса, стержня у булавы, кистеня; 7) наличие и характер зубцов, шипов на бьющей поверхности; 8) наличие стойки упора у кастета; 9) наличие ушков, ремня, тесьмы у наладонника; 10) наличие петли у кистеня» [21, с. 26].

Не заперечуючи доктринальну і, головне, прикладну значимість цих розробок, можна побачити ще значні можливості удосконалення даного підходу, що не відкидає необхідності сформулювати більш широкий діапазон спільних ознак такої зброї та її поняття.

Найбільш виважене і достатньо повно це зроблено за одним з новітніх авторських підходів [1, с. 28], коли базисні ознаки кримінальної механічної зброї запропоновано подати у такій редакції:

1. Характеристика зброї як матеріального об'єкта – предмет чи пристрій.

2. Мета появи, застосування об'єкту - заподіяння смертельних тілесних пошкоджень людині.

3. Спосіб появи об'єкта із вказаною метою:

3.1. Технічний критерій:

3.1.1. Первісне виготовлення переслідуваною особою із підручних матеріалів або пристроїв.

3.1.2. Переробка цією особою (суттєва зміна конструкції, обрізка приклада, стволу і пр.) легальної механічної зброї або механічної легальної чи ймовірної паразброї.

3.1.3. Пристосування переслідуваною особою (несуттєва зміна конструкції) названих видів зброї.

3.2. Юридичний критерій:

3.2.1. Застосування вказаною особою названих видів зброї, у т. ч. без початкового їх виготовлення, переробки або пристосування цією особою.

4. Технічна придатність і конструктивна та функціональна призначеність для досягнення вказаної мети, параметри чого свої у різних гіпергрупах та групах механічної зброї (клинкова: ріжуча, колюча, колючо-ріжуча, рубляча, колючо-рубляча; ударно-роздріблююча; комбінована).

5. Спосіб контактного чи дистанційного застосування предмета або

пристрою:

5.1. М'язове зусилля людини.

5.2. Інше убійне механічне зусилля [1, с. 28].

У цьому відношенні не буде зайвою й викладене в одній з інших публікацій наступне пояснення цих ознак, коли підкреслюється, що застосування як базисна ознака кримінальної механічної зброї у даному випадку розуміється у тому сенсі, що звичайний предмет чи пристрій без переробки чи прилаштування навмисно застосовується для заподіяння людині смертельних тілесних пошкоджень, у той час як початкове виготовлений, перероблений або прилаштований і технічно придатний і конструктивно призначений для досягнення цієї ж мети предмет чи пристрій ще має бути навмисно власне застосованим з такою ж метою. Тобто, мета і неодноразове застосування, а також технічна придатність і конструктивна призначеність проявляються в якості ознаки кримінальної механічної зброї при: 1. Виготовленні, переробці і прилаштуванні кримінальної механічної зброї для заподіяння людині смертельних тілесних пошкоджень. 2. Застосуванні легальних видів механічної зброї або звичайного предмета (пристрою) для м'язового чи іншого убивчого механічного зусилля із заподіяння людині смертельних тілесних пошкоджень [22, с. 21-22].

Технічна придатність та конструктивна і функціональна призначеність предмета чи пристрою заподіяти людині смертельні тілесні пошкодження, як вже зазначалося, залежить від його конкретної характеристики як матеріального об'єкта і, зокрема, для кримінальної клинкової механічної зброї на практиці визначається наступними додатковими ознаками клинка, який: 1. Повинен бути не менше 6 см. 2. Має витримувати механічне навантаження, достатнє для заподіяння людині смертельних поранень. 3. Може мати відповідні конструктивні особливості типу обмежувачів рукоятки, що перешкоджають пораненню руки особи, яка застосовує механічну зброю, та ін. [22, с. 22].

З урахуванням викладених базисних ознак кримінальної механічної зброї та їх авторського пояснення можна запропонувати таку дефініцію: кримінальна механічна зброя – це предмет або пристрій, що спеціально виготовлений, перероблений чи пристосований та/або використаний у т.

ч. у вигляді легальної механічної зброї, легальної механічної паразброї чи ймовірної механічної паразброї, технічно придатний і конструктивно та функціонально призначений для контактного або дистанційного заподіяння людині смертельних тілесних ушкоджень м'язовим чи іншим механічним зусиллям [1, с. 29].

З урахуванням викладеного поділ кримінальної механічної зброї та/чи боеприпасів за обставинами їх появи і застосування більш правильно представити таким чином:

1. Де-факто кримінальна механічна зброя та/чи боеприпаси, які були застосована переслідуваною особою з метою заподіяння потерпілому смертельних тілесних ушкоджень чи не були застосовані з цією метою за незалежних від неї обставин або дана особа такого роду зброєю та/чи боеприпасами володіла з іншою незаконною метою, але для реалізації вказаних цілей ця зброя та/чи боеприпаси були нею:

1.1. Первинне виготовлені з підручних матеріалів.

1.2. Перероблені із іншої такої де-факто кримінальної механічної зброї та/чи боеприпасів.

1.3. Прилаштовані із іншої такої де-факто кримінальної механічної зброї та/чи боеприпасів.

1.4. Перероблені із легальної механічної зброї (військової, антиделіктної, антикварної) чи боеприпасів.

1.5. Прилаштовані із легальної механічної зброї (військової, антиделіктної, антикварної) та/чи боеприпасів.

1.6. Перероблені із легальної механічної паразброї (мисливської, рибальської, промислової, каскадерської, навчальної, обрядової, нагородної, сувенірної) та/чи боеприпасів.

1.7. Прилаштовані із легальної механічної паразброї (мисливської, рибальської, промислової, каскадерської, навчальної, обрядової, нагородної, сувенірної) та/чи боеприпасів.

1.8. Перероблені із ймовірної механічної паразброї (експлуатаційної; природної).

1.9. Прилаштовані із ймовірної механічної паразброї (експлуатаційної; природної).

1.10. Комбіновані через поєднання у процесі первинного виготовлення, переробки чи прилаштування деталей або з інших складових частин названих різних видів де-факто кримінальної механічної зброї та/чи боєприпасів.

2. Де-юре кримінальна механічна зброя та/чи боєприпаси, які з'являються з вказаною метою через лише застосування та/або володіння переслідуваною особою будь-яким із перерахованих видів кримінальної механічної зброї та/чи боєприпасів. без їх первинного виготовлення, переробки чи прилаштування цією особою [1, с. 29-30].

Таким чином, представлене авторське розуміння базисних ознак і поняття власне кримінальної механічної зброї та її місця поміж інших засобів вчинення макроправопорушень, а також класифікації кримінальної механічної зброї і боєприпасів за обставинами їх появи і застосування може стати основою для започаткування відповідної коректної і плідної дискусії із остаточного вирішення даної достатньо актуальної у доктринальному і прикладному (законодавчому, юрисдосвітянському, практично-антиделіктному) аспекті проблеми.

Література

1. Курс лекцій з криміналістики. Базисні ознаки, поняття і класифікація кримінальної зброї / В. С. Шаповалова, Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова, О. С. Тунтула ; за наук. ред. проф. О. А. Кириченка. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 156 с.

2. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс; пер. в нем. 1898 р., с 4-го доп. изд. перевели Л. Дудкин, Б. Зиллер. – СПб: Тип. М. Меркушева, 1908. – 1040 с.

3. Аверьянова Т. В. Криминалистическое исследование оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ, взрывных устройств и следов их применения / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская // Криминалистика: учебник для вузов / Под ред. Р. С. Белкина. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2005. – С. 243-277.

4. Агафонов В. В. Понятие и классификация холодного оружия / В. В. Агафонов, А. Г. Филиппов // Агафонов В. В., Филиппов А. Г. Криминалистика: Вопросы и ответы: учеб. пособие. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 40-41.

5. Антонов В. П. Криминалистическое учение о холодном оружии / В. П. Антонов // Криминалистическая техника: учебник / Отв. ред. Н. М. Балашов. – М.: Юрлитинформ, 2002. – С. 292-306.

6. Барбачакова Ю. Ю. Криминалистическое оружиеведение. Криминалистическое исследование нетрадиционных криминалистических объектов / Ю. Ю. Барбачакова //

Барбачакова Ю. Ю. Криминалистика: 100 экзаменационных ответов: Экспресс-справочник. – М.: ИКЦ «МарТ», Ростов-на-Дону: Изд. центр «МарТ», 2003. – С. 85-88, 103-111.

7. Кириченко А. А. Свыше ста лучших концепций и доктрин юриспруденции научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии): научный доклад / А. А. Кириченко и др. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://moodle.chdu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=6118>.

8. Поліщук С. М. Можливості удосконалення поняття і класифікації кримінальної зброї / С. М. Поліщук // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – Вип. 50. – К. : Ін-т держави та права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 567–573.

9. Топорков А. А. Взрывотехнические объекты как носители криминалистически значимой информации / А. А. Топорков // Криминалистика: учебник / Под ред. В. А. Образцова. – М.: Юрист, 1997. – С. 236-241.

10. Крючков В. П. Криминалистическое исследование оружия и следов его применения / В. П. Крючков, Г. Е. Макушкина / Криминалистика: учебник / Под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М.: Высш. шк., 2000. – С. 146-161.

11. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М.: БЕК, 1997. – 342 с.

12. Корнев С. А. Криминалистическое оружиеведение / С. А. Корнев // Корнев С. А. Криминалистика. Ч. 1. Техника: Конспект лекций. – М.: Изд-во Михайлов В. А., 2000. – С. 49-58.

13. Кобцова Т.С. Криминалистическое оружиеведение / Т. С. Кобцова, Н. В. Кормушкина, М. И. Петров, Е. Ю. Янович // Кобцова Т. С., Кормушкина Н. В., Петров М. И., Янович Е. Ю. Криминалистика. курс лекций: учеб. пособие. – М.: Изд-во Экзамен, 2005. – С. 38-43.

14. Об оружии. Федеральный закон: от 13.11.1996 г., № 150-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1996. - № 51. – Ст. 5681 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.self-defender.net/russian/law2-2.htm>.

15. Яблоков Н. П. Понятие и система данной отрасли криминалистических исследований / Н. П. Яблоков // Криминалистика: учебник для вузов / Отв. ред. Н. П. Яблокова. – М.: Юрист, 2005. – С. 273-304.

16. Про зброю. Проект Закону України за № 1171-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.legality.kiev.ua/pls/ilp/law_comp.docinf_frame_new1.show?p_arg_names=do_cnum&p_arg_values=1171-2.

17. Скригонюк М. І. Криміналістичне дослідження зброї та слідів її застосування (криміналістичне зброєзнавство) / М. І. Скригонюк // Скригонюк М. І. Криміналістика: підручник. – К.: Атіка, 2005. – С. 64-88.

18. Біленчук П. Д. Засоби учинення злочинів: поняття і класифікація. Сліди вогнепальної та холодної зброї / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, А. В. Кофанов, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко // Біленчук П. Д., Дубовий О. П., Салтевський М. В., Тимошенко П. Ю. Криміналістика: підручник / За ред. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1998. –

С. 254-260, 282-308.

19. Костров А. И. Исследование оружия и следов его применения / А. И. Костров // Криминалистика: учебник / Под ред. А. В. Дулова. – Мн.: Экоперспектива, 1996. – С. 204-236.

20. Плескачевский В. М. Криминалистическое оружиеведение / В. М. Плескачевский // Криминалистика: учебник / Под ред. А. Г. Филиппова, А. Ф. Вольнского. – М.: Спарк, 1999. – С. 119-140.

21. Подшибякин А. С. Холодное оружие : [монография] / А. С. Подшибякин. – М. : Центр ЮрИнфо, 2003. – 256 с.

22. Курс лекцій з криміналістики. Основи зброєделіктики [за наук. ред. проф. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 20. – 36 с.

Анотація

Шановалова В.С. Базисні ознаки, поняття та класифікація кримінальної механічної зброї. – Стаття.

Запропоновано вичерпний перелік базисних ознак кримінальної механічної зброї. Сформульовано відповідне поняття цієї зброї. Викладено класифікацію кримінальної механічної зброї і боєприпасів в залежності від обставин їх появи і застосування.

Ключові слова: кримінальна механічна зброя і боєприпаси, базисні ознаки кримінальної механічної зброї.

Аннотация

Шановалова В.С. Базисные признаки, понятие и классификация криминального механического оружия. – Статья.

Предложен исчерпывающий перечень базисных признаков криминального механического оружия. Сформулировано соответствующее понятие этого оружия. Изложена классификация криминального механического оружия и боеприпасов в зависимости от обстоятельств их появления и применения.

Ключевые слова: криминальное механическое оружие, базисные признаки криминального механического оружия.

Summary

Shapovalova V.S. Basic features of the concept and classification of criminal mechanical weapons. – Article.

We propose an exhaustive list of the basic features of the criminal mechanical weapons. Formulated the corresponding concept of these weapons. Stated classification criminal mechanical weapons and ammunition, depending on the circumstances of their appearance and use.

Keywords: criminal mechanical weapons, the basic characteristics of the criminal mechanical weapons.

УДК 343.133 (477)

В.М. Юрчишин,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-
правових наук Чернівецького
факультету Національного
університету «Одеська юридична
академія»,
почесний працівник прокуратури
України

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ПРОКУРОРА У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Наукове пізнання становлення і розвитку кримінальних процесуальних функцій прокурора у досудовому розслідуванні неможливе без чіткого уявлення про аналогічний інститут у країнах дальнього і ближнього зарубіжжя.

Перш за все слід відзначити, що в процесі формування сучасних національних правових систем Європи історично склалося дві форми кримінального процесу: змагальна і змішана, які поступово були перенесені в інші держави світу. Ці форми кримінального процесу суттєво відрізняються одна від одної.

Змагальна форма притаманна англосаксонському кримінальному процесу (Великобританія, США, Канада, Австралія, Гана, Індія, Ізраїль, Кенія, Кіпр, Мальта, Нова Зеландія та ін.). Із-за відсутності досудових стадій процесу та поняття законності (протягом століть у Великобританії, наприклад, закон був другорядним джерелом права в порівнянні із

судовим прецедентом), у цих країнах функція обвинувачення виконувалася спочатку адвокатурою на приватній основі, а пізніше стала виконуватися: Державною (королівською) службою кримінального переслідування і обвинувачення (Великобританія); Федеральною службою обвинувачення (Канада); Аторнейською службою (США), сформованих при органах виконавчої влади. Основною функцією цих служб було і є здійснення контролю за збиранням поліцією та іншими органами доказової інформації щодо вчиненого злочину та направлення її (справи) на розгляд суду [1, с. 276].

Як бачимо, у зазначених країнах відсутня владна фігура прокурора у нашому визначенні. Посадова особа у Великобританії, США, Канаді та інших державах англо-саксонського права, що виконує функції, схожі з функціями прокурорів Європи, це завжди юридичний агент уряду, а не служитель закону, що представляє інтереси суспільства, як це має місце у континентальній Європі [2, с. 192-193]. У цих країнах навіть немає кримінальних процесуальних кодексів. Зокрема, у США аторней (прокурор) порушує кримінальне переслідування, підтримує обвинувачення у суді [3, с. 68]. Часто функції місцевих аторней у США здійснюють адвокати (аторней). Місцевий (районний) аторней вивчає зібрані поліцією факти і вирішує, чи є підстави для кримінального переслідування [4, с. 241-245]. Поряд з кримінальним переслідуванням аторней має право займатися адвокатською приватною практикою, громадською та політичною діяльністю тощо. Аторней має право розслідувати злочини. Крім нього правом розслідувати злочини наділяються ще й інші різні відомства США [5, с. 9]. Аторней може не прийняти висновків поліції чи іншого органу і самостійно провести розслідування злочину.

Таким чином, у країнах англо-саксонської системи права, де відсутня стадія досудового розслідування, посадова особа органу виконавчої влади, що виконує державно-правові функції, схожі з прокурорськими, під час проведення розслідування злочину, діє за межами кримінального процесу і має право: давати дозвіл багатьом органам виконавчої влади на розслідування злочину; контролювати хід розслідування злочину; особисто розслідувати злочин; складати подання

(обвинувальний акт) і направляти його до суду [6, с. 286].

Змішана (континентальна) форма кримінального процесу отримала своє визначення після прийняття Францією у 1808 році Кримінально-процесуального кодексу. Для цієї форми (моделі) процесу характерним є чіткий розподіл його на дві частини: попереднє провадження (попереднє або досудове розслідування) з наявністю деяких елементів розшукового характеру, обмежуючих права обвинуваченого, і кінчного провадження (судовий розгляд) з додержанням принципів безпосередності, гласності, відкритості і змагальності. Ця форма кримінального процесу була запозичена такими державами, як Австрією, Німеччиною, Іспанією, Італією, Росією та багатьма іншими країнами [7, с. 632].

Виходячи з цього, ще раз наголошуємо, що англо-саксонському кримінальному процесу історично не був відомий характерний для континентальної Європи поділ його на дві рівноцінні за юридичним значенням частини: попереднє (досудове) розслідування і кінчене (остаточне) провадження – судовий розгляд. Інакше кажучи, такої стадії кримінального процесу як досудове розслідування у цьому (англо-саксонському) кримінальному процесі ніколи не було у жодному із його варіантів. Кримінальний процес у англо-саксонських країнах не розглядається у якості публічного провадження, яке реалізується спеціальними державними органами незалежно від волі сторін. У зв'язку з цим, там не виникає необхідності у використанні особливих кримінальних процесуальних форм і способів підготовки справи до слухання у суді, які складають сутність розслідування у країнах континентальної Європи, що пройшли страшні часи інквізиції і прагнуть до глибокого дослідження обставин справи з метою встановлення об'єктивної істини [8, с. 19].

У країнах англо-саксонського права готувати кримінальну справу до судового розгляду повинні не посадові особи спеціальних державних органів (дознавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя тощо) на основі чітко визначених законом процедур і повноважень, а самі сторони – обвинувачення та захисту. Виходячи з цього, класична англо-саксонська концепція не включає досудового провадження до самостійної стадії

кримінального процесу, вважаючи, що сам кримінальний процес розпочинається лише з моменту, коли справа, сформована за межами кримінальної процесуальної діяльності, надійде у провадження до суду. Основною формою розслідування злочинів у країнах англо-саксонського права є поліцейське розслідування, яке виконує найбільший обсяг цієї роботи, але не є єдиним органом, що займається вказаним видом діяльності. Поліція – виконує виключно обвинувальні функції, збирає тільки обвинувальні докази і застосовує тільки запобіжні заходи. У зв'язку з тим, що поліція (як і інші органи розслідування) не зобов'язана розслідувати справу всебічно, повно і об'єктивно, то сторона захисту має право самостійно займатися пошуком доказів, які виключають винуватість обвинуваченого чи пом'якшують його відповідальність, тобто злочин розслідується двома «паралельними» формами [9, с. 35-36].

Після завершення розслідування справи поліція передає матеріали до Державної (королівської) служби кримінального переслідування і обвинувачення (Великобританія), Державної служби обвинувачення (Канада), Аторнейської служби (США). Там справа вивчається і по ній приймається рішення: закрити справу; направити справу до суду з поданням (обвинувальним актом). Затверджується обвинувальний акт суддею. Посадова особа вищевказаних державних органів самостійно вирішує питання про підтримання чи не підтримання обвинувального акту під час розгляду судом кримінальної справи по суті [10, с. 42]. З урахуванням викладеного можна прийти до такого висновку – із-за відсутності у кримінальному процесі країн англо-саксонської системи права самостійної стадії, пов'язаної з досудовим розслідуванням злочинів і здійсненням їх розслідування за поліцейськими правилами, визначати функції посадових осіб цих органів при виконанні ними повноважень, подібних до повноважень прокурорів України у досудовому розслідуванні, немає сенсу, бо функції вказаних посадових осіб не є суто кримінально-процесуальними і процедура їх реалізації не регламентується кримінальними процесуальними кодексами. Інакше кажучи, ці країни ніколи не знали і до цих пір не знають межі, що відділяє процесуально неформалізоване досудове провадження від процесуально формалізованого досудового провадження (розслідування) [11, с. 312].

Як відзначалося вище, поділ кримінального процесу на дві формалізовані частини – попереднє (досудове) і кінечне (судове) провадження, є суто континентальним явищем романо-германської системи права. Ця форма (модель) кримінального процесу мала і продовжує мати великий вплив на організацію досудових стадій кримінального судочинства майже у всій Європі. Відповідно до цієї моделі досудове розслідування кримінальних правопорушень здійснюється у двох формах: дізнання і досудове (попереднє) слідство. Ядром цієї моделі є досудове слідство, бо тільки слідчі органів досудового розслідування наділяються повноваженнями на розслідування справ про вчинені злочинів у повному обсязі. Досудове розслідування є письмовим, обмежено гласним і не змагальним або обмежено змагальним [12, с. 26].

Сьогодні досудове розслідування континентального типу існує в Бельгії, Греції, Люксембурзі, Швейцарії, Іспанії, Португалії, Нідерландах, Італії, Франції, Російській Федерації, Україні, Республіці Беларусь, Азербайджанській Республіці, Польщі, Литві, Молдові, Чехії та багатьох інших країнах світу.

Якщо англо-саксонське пред'явлення обвинувачення, як і саме розслідування злочину не відзначається формалізацією, то в континентальній моделі процесу – це ключовий момент досудового розслідування, процедура якого детально урегульована кримінально-процесуальним законом. Всі аспекти цієї процедури мають визначальне значення і їх порушення є неприпустимим. Звичайно, у кожній країні є закони (акти вищих органів законодавчої влади), що регулюють кримінальне судочинство і які є джерелами кримінального процесуального права. Разом з тим, не скрізь такі закони мають кодифікований характер. Саме наявність або відсутність кримінальної процесуальної кодифікації є однією з ознак, дозволяючи відрізнити континентальну систему кримінального процесу від англо-саксонської. Так, у Франції діє КПК 1958 р., у Німеччині КПК 1877 р., у Нідерландах КПК 1926 р., у Греції КПК 1950 р., у Іспанії КПК 1882 р., у Бразилії КПК 1941 р., у Мексиці КПК 1934 р., у Венесуелі КПК 1962 р., у Колумбії

КПК 1987 р., у КНР КПК 1996 р., у Португалії КПК 1987 р., у Італії КПК 1989 р., в Узбекистані КПК 1994 р., у Республіці Беларусь КПК 1999 р., у Armenії КПК 1998 р., у Киргизстані КПК 1999 р. і т.д. [11, с. 296-297].

У цих та інших країнах ближнього і дальнього зарубіжжя кримінальний процес, який відноситься до континентального типу і де сформовані і діють органи прокуратури, їх посадові особи виконують у досудовому розслідуванні наступні функції:

1) обвинувачення (Албанія, Данія) [13, с. 31, 79];

2) обвинувачення; нагляду за додержанням законів органами, які проводять досудове розслідування кримінальних правопорушень (Вірменія, Болгарія, Бразилія, Йемен, Казахстан, Португалія, Чехія, Естонія) [13, с. 40, 49, 54, 96, 99, 156, 223, 231];

3) обвинувачення; нагляду за додержанням законів органами, які проводять розслідування кримінальних правопорушень; процесуального керівництва органами досудового розслідування (Греція, КНР, Румунія, Японія) [13, с. 73, 106, 169, 237];

4) обвинувачення; процесуального керівництва органами досудового розслідування (Австрія, Норвегія, Нідерланди, Туреччина, Швейцарія, Франція) [13, с. 26, 144, 139, 202, 226, 216-217];

5) обвинувачення; нагляду за додержанням законів органами, які проводять розслідування кримінальних правопорушень, правозахисну функцію (Киргизстан, Аргентина, Узбекистан) [13, с. 99, 37, 165, 205];

6) обвинувачення; нагляду за додержанням законів органами, які проводять розслідування кримінальних правопорушень; процесуального керівництва органами досудового розслідування; безпосереднього розслідування кримінальних правопорушень (Азербайджан, В'єтнам, Грузія, Республіка Беларусь) [13, с. 29, 66, 76, 42-43];

7) обвинувачення; нагляду за додержанням законів органами, які проводять розслідування кримінальних правопорушень; безпосереднього розслідування кримінальних правопорушень; координаційну функцію (Бельгія, Литва, Польща, Російська Федерація, Таджикистан) [13, с. 46, 119, 154, 165, 192-193].

У деяких країнах прокурори виконують у досудовому розслідуванні лише функції обвинувачення і особистого розслідування кримінальних

правопорушень (Єгипет) або функції: обвинувачення; нагляду за додержанням законів органами, які проводять досудове розслідування кримінальних правопорушень; безпосереднього розслідування кримінальних правопорушень (Туркменістан, Угорщина) [13, с. 80, 116, 199, 61].

При цьому окремі кримінальні процесуальні функції прокурора у досудовому розслідуванні визначаються Конституціями деяких зарубіжних країн: Азербайджану (ст. 133), Вірменії (ст. 103), Республіки Беларусь (ст. 125), Бразилії (ст. 129), Угорщини (§ 51), Грузії (ст. 91), Італії (ст. 112), Казахстану (ст. 83), Мозамбіку (ст. 179), Парагваю (ст. 268), Перу (ст. 158), Португалії (ст. 221) [14, с. 291]. В інших випадках ці функції визначаються спеціальними прокурорсько-устрійними (статусними) законами про органи прокуратури, або кримінальними процесуальними кодексами та іншими законами, що мають пряме відношення до розглядуваної проблеми (про поліцію, про судоустрій тощо).

Із наведеного вище матеріалу вбачається, кожній країні романо-германського (континентального) права властивий свій специфічний набір кримінальних процесуальних функцій прокурора у досудових стадіях процесу, обумовлений як загальною логікою типу (моделі) кримінального процесу, так і особливостями, традиціями національної правової культури, іншими об'єктивними і суб'єктивними факторами. При цьому простежується така закономірність – чим міцніша в країні традиція «сильної держави», тим ширшими є функції прокурора, що виконуються ним у досудовому розслідуванні. У той же час функція обвинувачення (кримінального переслідування) у досудовому розслідуванні виконується прокурорами усіх країн романо-германського права без будь-якого винятку (100%). Функція нагляду (контролю) за додержанням законів під час проведення досудового розслідування виконується у 27 із 42 зарубіжних країн, вказаних нами вище (64%); функція процесуального керівництва органами, які проводять розслідування кримінальних правопорушень виконуються прокурорами в 13 із 42 зарубіжних країн, що складає 31%; функція безпосереднього

розслідування кримінальних правопорушень – у 16 із 42 (38%); правозахисна функція – у 10 із 42 (24%). Спостерігається тенденція до розвитку і координації прокурором дій державних органів, діючих у досудовому розслідуванні – у 5 із 42 країн (12%) без врахування Російської Федерації і України.

У жодній із вищевказаних країн світу функціональна характеристика діяльності прокурора у досудовому розслідуванні не є чітко визначеною: вичерпний перелік функцій не наводиться, їхній зміст не розкривається, будь-яка класифікація відсутня. Навіть зміст найбільш розповсюджених функцій прокурора у досудовому розслідуванні переважно різний. Наприклад, в окремих країнах виконання такої універсальної функції як обвинувачення (кримінального переслідування) не є виключною прерогативою прокурора, бо вона виконується ще й поліцією (Туреччина).

За останні роки особливого розповсюдження набуває функція здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням (Азербайджан, Грузія, Вірменія, Чехія, Австрія, Андорра, Греція, Італія, КНР, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Румунія, Туреччина, Франція, Швейцарія). Доводиться констатувати, що законодавець України помилково визначає вітчизняних процесуальних керівників лише як наглядачів за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, а саме процесуальне керівництво закріплює лише в якості однієї із форм наглядової діяльності прокурора (ч. 2 ст. 36 КПК України) [15, с. 106-114]. Цю помилку законодавця необхідно виправляти. Аргументація авторської позиції буде наведена пізніше при розкритті сутності і значення вказаної функції. Відповідно до національного законодавства зазначених країн прокурори, як процесуальні керівники, визначають стратегію і тактику досудового (попереднього) розслідування, дають письмові вказівки про проведення конкретних слідчих та інших процесуальних дій, скасовують незаконні і необґрунтовані їх рішення тощо [16, с. 259]. У різних країнах поняття «керівництво слідством» має свій специфічний зміст, тобто різні форми та методи здійснення керівництва.

У більшості зарубіжних країн є розуміння і законодавче закріплення

того, що прокуратура є і буде практично єдиним органом контролю (нагляду) за додержанням законів органами, які проводять розслідування кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим, прокурорський нагляд у вказаній сфері визначається в якості однієї із ключових його кримінальних процесуальних функцій. Перш за все це стосується таких країн, як: Болгарія, Угорщина, Румунія, Чехія, Італія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Швейцарія, Франція, Японія, переважної більшості постсоціалістичних держав та ін. Навіть у країнах Балтії, проголосивши відмову від прокурорського нагляду за законністю попереднього (досудового) слідства, цей нагляд було залишено за виконанням законів у діяльності органів дізнання та органів, які проводять оперативно-розшукову діяльність [17, с. 156].

В країнах романо-германського права прокуратура виконує важливу роль в наданні допомоги жертвам злочинів та захисті інтересів учасників досудового розслідування. І це не дивно, бо вказана функція безпосередньо впливає з правозахисної діяльності будь-якої демократичної правової держави в цілому, складовою частиною якої є система органів прокуратури. Появі правозахисної функції сприяє запровадження у кримінальне процесуальне законодавство, прокурорську та слідчу практику норм і положень, які містяться: в Загальній декларації прав людини 1948 року [18]; Міжнародному пакті про громадські і політичні права 1966 року [19]; Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року [20]; Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [21], інших міжнародних актах з прав людини; Конституціях демократичних країн.

Як відзначалося вище, провадження прокурором розслідування кримінальних правопорушень є функцією прокурорів у багатьох країнах світу. Разом з тим прокурори не виконують цю функцію монопольно. Підслідність тієї чи іншої категорії злочинів прокуратурі, як правило, визначається кримінальним процесуальним кодексом окремої держави. У багатьох державах за прокурором закріплено право приймати до свого провадження будь-яку кримінальну справу, незалежно від її підслідності (Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, Японія та ін.). Сьогодні

українські прокурори виконують цю функцію тимчасово – до створення Державного бюро розслідувань (п. 1 Перехідних положень КПК України 2012 року) [22]. Представляється, що подібне рішення законодавця України не є виправданим, бо у деяких країнах Європи значення прокуратури як органу досудового розслідування останніми роками значно зросло.

Так, у Норвегії, Швеції, Італії та інших країнах прокурори розслідують тяжкі та особливо тяжкі злочини, а в Угорщині перелік злочинів, підслідних прокурорам, навіть значно розширився. Прокурорам доручено здійснювати розслідування ще й злочинів, вчинених особами, які займають важливі державні посади або направлені проти таких осіб (депутати парламенту, суді, урядовці), а також злочини, вчинені співробітниками правоохоронних органів, військовослужбовцями. Крім того, прокурор наділений правом приймати участь в будь-яких слідчих діях, що проводяться органами розслідування або самотійно провести їх без прийняття кримінальної справи до свого провадження [23, с. 59].

Наведений нами аналіз свідчить, що кримінальна процесуальна діяльність прокурорів зарубіжних країн у досудовому розслідуванні не має готових рецептів (ідеальних схем) щодо їх функціонального призначення у цій стадії процесу, які можна було б легко перенести до законодавства України. Він (аналіз) лише надає змогу зрозуміти, як співвідноситься функціональна характеристика вітчизняних прокурорів у досудовому розслідуванні із загальною характеристикою такої діяльності прокурорів інших країн світу.

Крім того, наш аналіз показує, що розвиток кримінальних процесуальних функцій прокурора у досудовому розслідуванні в сучасному світі характеризується двома основними рисами: намаганням затвердити загальні стандарти функціональної діяльності прокурора у досудовій стадії кримінального процесу; зберегти власну функціональну характеристику цієї діяльності з урахуванням національних правових традицій країни.

Безумовно, що межах наукової статті неможливо було висвітлити всі аспекти функціонального призначення прокурорів країн цілого світу у досудовому розслідуванні, але із викладеного можна зробити такий

висновок – кожна країна, де діє прокуратура, має свої національні, історичні та юридичні особливості й традиції, які впливають на законодавче і теоретичне визначення функціонального призначення прокурора у досудовій стадії процесу. У цьому плані для прокурорів України не може бути жодних винятків. Водночас, порівняльний аналіз функцій прокурорів розвинутих зарубіжних країн, що виконуються ними у досудовому розслідуванні, дає змогу досліднику спрогнозувати розвиток близьких за змістом до них функцій українських прокурорів у досудовій стадії процесу, які довели свою обвинувальну, наглядову, процесуально-керівну, правозахисну та іншу ефективність.

Ознайомлення з досвідом функціонального призначення прокурорів у країнах ближнього та дальнього зарубіжжя також дає змогу глибше усвідомити суть досліджуваних нами проблем, пов'язаних із визначенням та загальною характеристикою кримінальних процесуальних функцій, що виконуються прокурорами України у досудовому розслідуванні, по новому оцінити їх, встановити певні тенденції розвитку, з'ясувати сильні та слабкі сторони. Зазначена проблематика є досить актуальною ще й тому, що ґрунтовних монографічних досліджень із визначення кримінальних процесуальних функцій прокурора у досудовому розслідуванні України ще не проводилося, хоч вдосконалення роботи органів прокуратури на всіх напрямках їх діяльності віднесено до одного із найважливіших державних завдань України. З'ясування та аналіз кримінальних процесуальних функцій прокурора в досудовому розслідуванні через світову ретроспективу сприятиме й поглибленню теоретичної бази щодо визначення та подальшого розвитку функціонального призначення прокурорів України у досудовій стадії процесу.

Література

1. Михайленко О. Р. Прокуратура України: Підручник / О. Р. Михайленко. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 296 с.
2. Трубицына Э.П., Якубович Н.А. Прокуратуры некоторых буржуазных государств. Прокуратура Франции, Италии, Японии / Э.П. Трубицына, Н.Я. Якубович // Вопросы прокурорского надзора. – М., 1972. – С. 190-196.

3. Олександров О. Аторнейська служба США / О. Олександров. – Вісник прокуратури. – 2000. – №4. – С. 67-69.
4. Кларк Р. Преступность в США. / Р. Кларк. – М., 1975 – 385 с.
5. Николайчук М. Уголовный процесс США / М. Николайчук. – М., 1981. – 240 с.
6. Михайленко О.Р. Прокуратура України: підручник/О.Р. Михайленко. - К.: Юрінком Інтер, 2011. - 336с.
7. Уголовный процесс: Учебник (под ред. В. П. Божьева). – М.: Спарк, 2004. – 671 с.
8. Лубенский А.И. Предварительное расследование по законодательству капиталистических государств / А.И. Лубенский. – М., 1977. – 310 с.
9. Организация и функции прокуратуры в зарубежных страна // Законодательство зарубежных стран. – М., 1991. Вып. С. 35-36.
10. Михайленко О.Р. Прокуратура Франції, ФРН, Великобританії, США. / О.Р. Михайленко. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 15 с.
11. Курс уголовного судопроизводства: учебник в 3 т. (под ред. В.А. Михайлова) – т. 3. – Воронеж: изд.-во НПО «МОДЭК», 2006. – 576 с.
12. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств / К.Ф. Гуценко, Л.В. Головкин, Б.А. Филимонов. – М., 2001. – 445 с.
13. Додонов В.Н. Прокуратуры стран мира: Справочник (под ред. С.П. Щербы). – М.: Изд.-во «Юрлитинформ», 2006. – 320 с.
14. Кожевников О. А. Участие прокурора в досудебных стадиях уголовного судопроизводства / О. А. Кожевников. – М.: Волтерс Клувер. – 2011. – 208 с.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х.: Одиссей, 2013. – 1104 с.
16. Бессарабов В. Г. Прокурорский надзор: Учебник / В. Г. Бессарабов, М.: Проспект, 2006. – 536 с.
17. Грицаенко Л.Р. Прокуратура в країнах Європи: Навч. посібник / Л.Р. Грицаенко. – К.: Біноватор, 2006. – 400 с.
18. Загальна декларація прав людини: збірник законів і нормативних актів: (офіц. текст). Упоряд. Ю.В. Паливода. – К.: Паливода А.В., 2011. – 120 с. – (Закони України).
19. Міжнародний пакт про громадські і політичні права: прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР №2148-08 від 19.10.1973. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043
20. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР №2148-08 від 19.10.1973. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042
21. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод і протоколи до неї: збірник законів і нормативних актів: (офіц. текст). Упоряд. Ю. В. Паливода. – К.: Паливода А. В., 2011. – 120 с.

22. Кримінальний процесуальний кодекс України / Голос України. – № 90-91. – 2012. – 19 травня.

23. Организация и деятельность органов прокуратуры зарубежных стран: Информационно-аналитический справочник (под ред. С.П. Щербы). – М.: Юрлитинформ, 2010. – 248 с.

Анотація

Юрчишин В.М. Кримінальні процесуальні функції прокурора у досудовому розслідуванні зарубіжних країн. – Стаття.

Автор, розкриваючи зміст кримінальних процесуальних функцій у досудовому розслідуванні зарубіжних країн, доходить висновку, що у них склалися дві форми кримінального процесу: змагальна і змішана.

Ключові слова: змагальна форма англо-саксонського кримінального процесу, змішана (континентальна) форма кримінального процесу.

Аннотация

Юрчишин В.М. Уголовные функции прокурора в досудебном расследовании зарубежных стран. – Статья.

Автор, раскрывая содержание уголовных процессуальных функций в досудебном расследовании зарубежных стран, пришел к выводу, что зарубежом состоялись две формы уголовного процесса: состязательная и смешанная.

Ключевые слова: состязательная форма англосаксонского уголовного процесса, смешанная (континентальная) форма уголовного процесса.

Summary

Jurchishin V.M. Criminal prosecutor functions in pre-trial investigation of foreign countries. – Article.

Author, revealing the content of criminal procedural functions in the pre-trial investigation of foreign countries, came to the conclusion that there were two forms of overseas proceedings: mixed and controversial.

Keywords: Anglo-Saxon adversarial form of criminal proceedings, mixed (continental) form of criminal proceedings.

ВИМОГИ ДО МАТЕРІАЛІВ, що подаються для опублікування у збірнику наукових праць «Прикарпатський юридичний вісник»

До друку у збірнику «ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК» приймаються наукові статті, які раніше не були опубліковані в інших виданнях. Матеріали для опублікування можуть подаватися українською, російською і англійською мовами. При їх підготовці необхідно додержуватися чинних стандартів для друкованих праць і вимог Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом зі статтею слід надавати рекомендацію кафедри (відділу) вищого навчального або наукового закладу (у формі виписки з протоколу) або рецензію кандидата чи доктора наук із відповідної спеціальності (для аспірантів, здобувачів бажаною є рецензія наукового керівника).

Загальний обсяг публікації – 8-14 сторінок. Шрифт: Times New Roman; кегль 14, інтервал – 1,5; вирівнювання – по ширині, поля - 20 мм.

На початку рукопису необхідно зазначити шифр УДК, дані про автора та назву статті.

Перелік використаних літературних джерел слід наводити в кінці статті в порядку появи відповідних посилань. При оформленні списку літератури слід дотримуватися вимог ВАК (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії. – 2009. – № 5. – С. 26-30) та державного стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

У тексті статті посилання на використані літературні джерела слід зазначати порядковим номером, виділеним двома квадратними дужками, згідно з переліком джерел (позиція цитованого видання у списку літератури, сторінка).

Після списку використаних матеріалів подаються анотації трьома мовами (українська, російська, англійська). Анотація має містити: прізвище та ім'я автора, назву статті, стислий виклад змісту статті, ключові слова (до десяти окремих слів або словосполучень).

До редакційної колегії «ПЮВ» необхідно додавати:

- роздрукований текст статті та інформаційну довідку про автора. Інформаційна довідка має містити: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посаду, поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти).

- текст статті та інформаційну довідку про автора на електронному носії.

За зміст та достовірність наданої інформації відповідальність несе автор.

Додаткова інформація про вимоги до публікацій, порядок подання статей до друку розміщені на сайті наукового видання <http://www.pjv.at.ua>.

Зразок оформлення статті

УДК .....

Н.П. Іванчук

кандидат юридичних наук, доцент кафедри...

ПРО ЗМІСТ КАТЕГОРІЇ «ПРАВОВИЙ КОНФЛІКТ»

Основний текст [1, с. 10]...

Література

1. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав людини в Україні / Н. І. Карпачова. – Х.: Консум, 2001. – 464 с.
2. Лукашук И. И. Международное уголовное право / И. И. Лукашук, А. В. Наумов. – М.: Спарк, 1999. – 287 с.
3. Копиленко О. Деякі методологічні аспекти наукового забезпечення законодавчого процесу / О. Копиленко, Г. Мурашин // Вісник Академії правових наук України. – № 2. – С. 132-142.
4. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006 // Офіц. вісник України. – 2006. – № 19. – Ст. 1376.
5. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 95 (I), 11 грудня 1946 р. «Про підтвердження принципів міжнародного права, які визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа:
<http://portal.rada.gov.ua/>

Анотація

Іванчук Н.П. Про зміст категорії «правовий конфлікт». – Стаття.

Стаття присвячена розгляду ...

Ключові слова: правовий конфлікт...

Аннотация

Иванчук Н.П. О содержании категории «правовой конфликт». – Статья.

В статье рассматривается...

Ключевые слова: правовой конфликт...

Summary

Ivanchuk N.P. About the definition «legal conflict». – Article.

The article is devoted...

Keywords: legal conflict...

Прикарпатський юридичний вісник

№ 1 (4), 2014

Збірник наукових праць (заснований у 2011 році)